

Η ΜΙΝΩΪΚΗ ΘΕΑ ΜΕΘ' ΥΨΩΜΕΝΩΝ ΧΕΙΡΩΝ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ παροῦσα διατριβὴ ἀποτελεῖ συστηματικὴν μελέτην τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐν τῇ μινωϊκῇ τέχνῃ. Πρόκειται, ὡς γνωστόν, περὶ τοῦ κυρίου τρόπου παραστάσεως τῆς θεότητος κατὰ τοὺς ΥΜ III χρόνους. Ἐνεκα τούτου ὁ τύπος ἔχει βασικὴν σημασίαν διὰ τὴν καθόλου μελέτην τῆς μινωϊκῆς θρησκείας. Αἱ μέχρι σήμερον σχετικαὶ ἐργασίαι δὲν εἶχον καταλήξει εἰς ὁριστικὰ καὶ γενικῶς παραδεκτὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῶν ομάδων μεγάλων εἰδώλων, τοὺς χρόνους ἐμφανίσεως τοῦ τύπου, τὴν σημασίαν, προέλευσιν καὶ ἐπιβίωσιν αὐτοῦ. Συγκέντρωσις τῶν σχετικῶν παραστάσεων δὲν εἶχε γίνει. Πλεῖστα ἄλλα ἐπὶ μέρους ζητήματα παρέμενον προβληματικά. Ἐνεκα τούτου ἐκρίθη σκόπιμος ἡ ἐκ νέου μελέτη τοῦ τύπου.

Ἡ ἐργασία οὐδόπως ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν γένει χειρονομίαν τῶν ὑψωμένων χειρῶν. Ἐξετάζει ἀποκλειστικῶς τὴν ὑποῦσαν τὴν χειρῶν θεϊκὴν θεότητα τῆς μινωϊκῆς Κρήτης καὶ δὴ ἐν καθαρᾷ χειρονομίᾳ, μὴ συνδυαζομένην πρὸς τὴν ἐπίδειξιν συμβόλων. Ἐκ τῶν λίαν διαδεδομένων ἀναλόγων παραστάσεων ἄλλων πολιτισμῶν προσάγεται μόνον ὅ,τι μετὰ πιθανότητος δύναται νὰ θεωρηθῇ συγγενὲς πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἡμῶν καὶ βοηθητικὸν πληρεστέρας κατανοήσεως αὐτοῦ. Ἄμεσος σύνδεσις τῆς θεᾶς ἡμῶν πρὸς τὰς εἰς εὐρὺν κύκλον νεολιθικῶν καὶ πρωτοχαλκῶν πολιτισμῶν ἀπαντώσας ἀσέμνους μορφὰς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν δὲν γίνεται δεκτὴ, μνημονευομένων πάντως τῶν ἐκ τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Αἰγαίου δειγμάτων τοῦ τύπου τούτου, ἅτινα εἶναι πλείονα, ἢ ὅσον πιστεύεται. Ἀρχικῶς ἀπέβλεπον εἰς πλήρη δημοσίευσιν τῶν σχετικῶν ἀνασκαφικῶν ομάδων συμπεριλαμβανομένων τῶν ἑλλιπῶν τμημάτων εἰδώλων, ὡς καὶ τῶν ὁμοῦ εὐρεθέντων ἀντικειμένων, ἀλλὰ τοῦτο ἀπεδείχθη ἀνέφικτον, διότι διὰ τὰ πλεῖστα τῶν δειγμάτων τοῦ τύπου τὸ δικαίωμα δημοσιεύσεως ἀνήκει εἰς ξένας ἀρχαιολογικὰς Σχολὰς, ἐπίσης δὲ διότι μέρος τοῦ δευτερεύοντος ὑλικοῦ εὐρίσκεται εἰς τὰς μὴ εἰσέτι ταξινομημένας ἀποθήκας τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἀ-

*) Ἡ ἐγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δὲν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνώμων τοῦ συγγραφέως. Ὁργανισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἄρθρ. 202, παρ. 2.

πρόσιτον, ὡς διεπιστώθη, εἰς τὴν μελέτην. Οὕτω εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῆς παρούσης ἐργασίας περιελήφθησαν τὰ πληρέστερα δείγματα, ἐκ δὲ τῶν τμημάτων εἰδώλων τὰ ἰδιαιτέρως ἀξιόλογα καὶ παρουσιάζοντα λεπτομερείας διαφωτιζούσας τὸν ἐν γένει τύπον.

Κατὰ κατηγορίας ἐξετάζονται τὰ κύρια δείγματα τοῦ τύπου, ἤτοι ἡ σειρά τῶν μεγάλων ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων καὶ τῶν συγχρόνων ἀναλόγων παραστάσεων, αἵτινες μετὰ μείζονος πιθανότητος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸν αὐτὸν τύπον. Διεξοδικώτερον περιγράφονται τὰ ὀλιγώτερον γνωστὰ καὶ ἀδημοσίευτα μέχρι σήμερον ἀντικείμενα, ὡς νέα εἰδῶλα ἐκ Γόρτυνος καὶ τῆς ἐν Ἡρακλείῳ Συλλογῆς Γιαμαλάκη. Ἐπιχειρεῖται ἡ χρονολόγησις ἐκάστης ὁμάδος εἰδώλων καὶ ἀντικρούεται ἡ ἐρμηνεία τούτων ὡς ἐν μέρει κιονομόρφων. Ἐξετάζεται ἐπίσης ἡ σχέσις τοῦ τύπου πρὸς τὰ μυκηναϊκὰ πτερυγωτὰ εἰδῶλια, τῶν ὁποίων ὑποστηρίζεται ἡ ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς μινωϊκῆς θεᾶς καταγωγή. Ἐξετάζονται ἀκολουθῶς παραστάσεις παλαιότεραι τῶν ΥΜ III χρόνων ἀπεικονίζουσαι γυναικείας μορφᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Προερχόμεναι αὗται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Κρήτης δύνανται μετὰ πιθανότητος νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρόδρομοι τοῦ τόσο διαδεδομένου ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τύπου παραστάσεως τῆς θεότητος. Ἐρευνωμένης τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου προσάγονται ἀνατολικά καὶ αἰγυπτιακὰ παράλληλα καὶ ὑποστηρίζεται ἡ ἀνατολικὴ καταγωγή αὐτοῦ, εἰσαχθέντος εἰς Κρήτην κατὰ τοὺς ΜΜ I-II χρόνους. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς χειρονομίας, μετὰ ἐξέτασιν τῶν διαφόρων προταθεισῶν ἐρμηνειῶν, γίνεται δεκτὸν ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ περὶ προελεύσεως ὑποστηριζόμενα ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς στάσεως τῶν ἀνατολικῶν πρεσβευουσῶν θεοτήτων, ἣτις ἤδη ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχε καταστῆ ἀπόλυτος στάσις τῆς θεότητος προσλαβοῦσα καὶ περιεχόμενον χαιρετισμοῦ καὶ εὐλογίας. Μετὰ τὴν τυπολογικὴν παρακολούθησιν τοῦ θέματος μελετᾶται τὸ πρόβλημα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ὑποστάσεων τῆς θεᾶς ἐξεταζομένων τῶν σχετικῶν γνωμῶν ἄλλων ἐρευνητῶν καὶ ὑποστηριζομένης βάσει τῆς ὁμοιότητος τῶν παραστάσεων καὶ ἐπίσης βάσει μικρασιατικῶν παραλλήλων τῆς ἀπόψεως τῆς ἐνιαίας θεᾶς, ἣτις διασπᾶται πιθανῶς ἐν τῇ λατρείᾳ εἰς πλείονας ὁμοίας ὑποστάσεις. (Πρόκειται περὶ τῆς κατὰ Μαρινᾶτον «ἀτελοῦς μονοθεΐας»). Ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν πινακίδων τοῦ συστήματος Β ἐκ Κνωσοῦ πολυθεΐα, θρησκεία τῆς ἀρχούσης πολεμικῆς ἀριστοκρατίας τῶν Ἀχαιῶν, δὲν διαψεύδει τὴν ἄποψιν ταύτην. Ἀντικρούεται ἡ ἄποψις τοῦ Μ. Nilsson περὶ πολλῶν σαφῶς διακρινομένων ἀλλήλων θεαινῶν. Ὁρισμένα ἀναλογίαι μεταξὺ ἑλληνικῶν θηλειῶν θεοτήτων ὑποδεικνύουσι κοινὴν καταγωγὴν ἐκ μιᾶς οὐσιωδῶς

προελληνικῆς θεᾶς. Ἐν ἐπιμέτρῳ συγκεντροῦνται τὰ δείγματα ἐπιβιώσεως τοῦ τύπου ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν πρώτην χιλιετηρίδα καὶ δημοσιεύονται νέα τινὰ δείγματα. Ἐκ τῶν ἔξω τῆς Κρήτης ἐπιβιώσεων ἐξετάζονται αἱ μᾶλλον χαρακτηριστικαὶ περιπτώσεις καὶ ὑποστηρίζεται ἡ ἐκ Κρήτης διάδοσις τοῦ τύπου. Κατὰ τὴν ἐν γένει ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος προσεπάθησα νὰ παραμείνω πάντοτε πλησίον τῶν πραγμάτων πιστεύων ὅτι πρὸ πάσης προσπαθείας διεισδύσεως εἰς τὸ πνεῦμα τῆς προελληνικῆς θρησκείας δέον νὰ προηγηθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβῆς γνῶσις τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου. Τὸ ἀντίθετον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀγάγη εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῶν πραγματικῶν δεδομένων δι' ἀναποδείκτων ὑποκειμενικῶν ἀπόψεων καὶ ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν.

Τὸ θέμα τῆς παρουσίας διατριβῆς μοι ἀνετέθη πρὸ τινῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Σπ. Μαρινάτου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω εὐχαριστίας διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν βοήθειαν. Αἱ ὑποδείξεις αὐτοῦ ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ κατὰ τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τῆς μελέτης. Ἐλήφθη ἐπίσης ὑπ' ὄψιν ὑπόδειξις τοῦ καθηγ. κ. Ν. Κοντολέοντος. Εὐχαριστῶ τὴν ἐν Ἀθήναις «Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν» διὰ τὴν χορηγίαν μέρους τοῦ ἀπαιτηθέντος διὰ τὰς φωτογραφήσεις καὶ σχέδια ποσοῦ, διὰ δὲ τὴν παρασχεθεῖσαν ἄδειαν δημοσιεύσεως ἀντικειμένων καὶ τὴν πάντοτε πρόθυμον βοήθειαν τὸν κ. Ν. Πλάτωνα. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τοὺς κ. κ. Doro Levi καὶ A. Dessenpe διὰ τὴν παραχώρησιν πρὸς δημοσίευσιν ἀντικειμένων προερχομένων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν καὶ τὸν κ. Στυλ. Γιαμαλάκην διὰ τὴν δημοσίευσιν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς του. Ἐπίσης δὲ διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειαν καὶ παροχὴν πληροφοριῶν τοὺς κ. κ. E. Kunze, Χρ. Καροῦζον, Fr. Matz, S. Hood, Vl. Mijojcic, H. Müller-Karpe, τὴν κ. R. Amiran, τὴν δ. O. Sargnon, τὴν δεσπ. M. Mellink, τὴν κ. A. Σακελλαρίου, τοὺς κ. κ. M. Biesantz, J. Boardman, K. Καλοκύρη, Β. Καραγιώργην καὶ G. Rizza.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΥΡΙΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

1. ΕΙΔΩΛΑ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΛΙΜΑΚΟΣ

ΕΙΔΩΛΑ ΕΚ ΠΡΙΝΙΑ

Εἶδωλα μεγάλης κλίμακος τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀνευρέθησαν τὸ πρῶτον τυχαίως τὸ 1900 παρὰ τὸ χωρίον Πρινιαῶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ πλησίον τοῦ οἰκοδομήματος, ὁπόθεν ἡ ἐπιγραφή, βάσει τῆς ὁποίας ἐταυτίσθη ἡ θέσις πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν

Ῥιζηνίαν¹. Σχετική δημοσίευσις ἐγένετο τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ S. Wide, περιλαβοῦσα ἐν σχεδὸν πλήρῃ εἶδωλον θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν (Πίν. Ε', εἰκ. 1 ἀριστερά), δύο τεμάχια χειρῶν ὁμοίου εἰδώλου περιελιγμένα ὑπὸ ὄφρων, κυλινδρικήν βάσιν τρίτου εἰδώλου, ἐν σωληνοειδῆς σκεῦος καὶ τμήμα ὁμοίου φέροντος ὄφεις². Τὸ πληρέστερον εἶδωλον εἶναι ἑλλίπες τὸν ἀριστερὸν πῆχυν καὶ ἀμφοτέρας τὰς ἄκρας χεῖρας. Ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ πρόσωπον, ἀδρῶς πεπλασμένα, σώζουσι φαιὰν χρῶσιν.

Ἀντιθέτως πρὸς παλαιότεραν ἄποψιν, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται κατωτέρω λόγος, καὶ καθ' ἣν ἀνάλογα εἶδωλια εἶχον θεωρηθῆ ἑθνηδοί, ὁ δημοσιεύσας ὑπεστήριξε κατηγορηματικῶς ὅτι πρόκειται περὶ εἰδώλων θεᾶς. Ἐξῆγε τοῦτο ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν εἰδώλων καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1901 γενομένης ἀνακαλύψεως νέων ὁμοίων εἰδώλων ἐντὸς δωματίου ἔχοντος σαφῶς ἱερὸν χαρακτῆρα εἰς Γουρνιά. Ὁ Wide ἐθεώρησεν τὰ ἀντικείμενα τοῦ Πρινιαῖ σύγχρονα πρὸς τὰ τῶν Γουρνιῶν καὶ ἔχαρακτήρισεν αὐτὰ διὰ τοῦ συνήθους τότε ὄρου ὡς «μυκηναϊκά»³. Πάντως δεόν νὰ σημειωθῆ ὅτι ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τῶν εἰδώλων δὲν ἦτο δυνατὴ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὑπεστήριξεν ἐπίσης ὁ Wide ὅτι τὰ εἶδωλα τοῦ Πρινιαῖ εἶναι ἐν μέρει ἀνεικονικὰ καὶ ὅτι «πλήρως ἀνθρώπινα» εἶναι μόνον τὰ ἀνώτερα μέρη αὐτῶν⁴.

Νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἣν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τοῦ σημείου εὐρέσεως ὁ Pernier τὸ 1906, ἔφερεν εἰς φῶς κεφαλὴν εἰδώλου ὁμοίας θεᾶς καὶ σωληνοειδῆς σκεῦος μετ' ὄφρων⁵. Ἡ νέα ἔρευνα κατέστησεν ἐν μέρει σαφέστερον τὸν χῶρον, ἐκ τοῦ ὁποίου προήρχοντο τὰ εἶδωλα: πλησίον τοῦ σημείου εὐρέσεως παρατηρήθη τομὴ τοῦ βράχου καὶ ὀρθογώνια

¹) Pernier Di una città ellenica arcaica scoperta a Creta ἀνάτυπον ἐκ Boll. d'Arte II 12 1908 σ. 15.

²) Wide Mykenische Götterbilder und Idole AM XXVI 1901 σ. 247 ἐξ. πίν. XII. Πβ. Milani Studi e Materiali III 1905 σ. 118 ἐξ. εἰκ. 518 (ἐσφαλμένη σύνθεσις κορμοῦ μὴ δημοσιευομένου ὑπὸ τοῦ Wide καὶ τῆς δημοσιευθείσης ὑπ' αὐτοῦ βάσεως) καὶ εἰκ. 519, 520, 523. Τὸ εὔρημα τοῦ 1900 περιλαμβάνει εἰσέτι 1) ἐν εἶδωλον σώζον τὴν βάσιν, τμήμα τοῦ κορμοῦ καὶ ἓνα βραχίονα 2) τμήμα κεφαλῆς μετὰ τοῦ ἀγένορος, τῶν κοσμουμένων διὰ χαρακτῶν γωνιῶν πλοκάμων καὶ τοῦ ὄμου, πιθανῶς ἀνήκον εἰς τὴν βάσιν Wide ἔ. ἀ. σ. 248 εἰκ. 1, ἣς φέρει τμήμα ὁμοίου πλοκάμου, 3) κυλινδρικήν βάσιν, εἰς ἣν πιθανῶς ἀνήκουσιν αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Wide χεῖρες, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀναλογιῶν καὶ τοῦ πηλοῦ. Τὰ εἶδωλα ἐν συνόλῳ ἦσαν πέντε.

³) Wide ἔ. ἀ. σ. 256.

⁴) Αὐτ. σ. 251. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξετάζεται ὑφ' ἡμῶν κατωτέρω εἰς τὰ περὶ τοῦ εἰδώλου ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων.

⁵) Pernier ἔ. ἀ. εἰκ. 11.

οἰκήματα ἐκ μικρῶν ἀδρῶς λελαξευμένων λίθων. Ταῦτα ὁ Pernier θεωρεῖ ὡς ἰδιωτικὰς οἰκίας, «ὧν μία πιθανῶς ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους» Εἷς ἐκ τῶν χώρων τούτων ἔχει δύο βάσεις κιόνων κατὰ τὸν ἄξονα. Ἐκ τῶν σκευῶν, ἅτινα περισυνελέγησαν, φαίνεται κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ οἰκιακοῦ ἱεροῦ⁶. Ἡ L. Banti⁷ φαίνεται δεχομένη ὅτι τὰ εἰδῶλα καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ ἀντικείμενα προήρχοντο ἐκ τῶν δωματίων, τοῦτο δὲ εἶναι πράγματι λίαν πιθανόν, δεδομένου ὅτι πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ομάδες εἰδώλων τῶν χρόνων τούτων προέρχονται ἐξ ἀναλόγων μικρῶν οἰκοδομημάτων. Ἄλλ' ἢ ἀκριβέστερα μορφή τοῦ ἱεροῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ, λόγῳ τῆς σχεδὸν πλήρους καταστροφῆς τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων ἐκ τῆς καλλιεργείας.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν εἰδώλων τῆς θεᾶς συντάσσεται ὁ Pernier πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Milani, ὅστις εἶχεν ἀναγνωρίσει ἐπ' αὐτῶν «τεχνοτροπικὸν χαρακτῆρα πρωτοελληνικόν»⁸. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἄγουσι κατὰ τὸν Pernier καὶ τὰ περισυλλεγένητα ἐκ τοῦ χώρου τοῦ δευτέρου εὐρήματος ἀντικείμενα καὶ δὴ τεμάχια ἀναγλύφων ἀνατολιζόντων πίθων καὶ δαιδαλικά πλακίδια. (Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ Pernier ἐθεώρει τὰ εἰδῶλα ὡς ἀνήκοντα εἰς προκεχωρημένους ἑλληνικοὺς χρόνους). Τὴν χρονολογίαν ταύτην ἀντέκρουσεν ὁ Evans⁹, δεχόμενος χρονολογίαν προταθεῖσαν διὰ τὰ ἐκ Γουρνιῶν εἰδῶλα, ἧτοι ΥΜ I α. Τὴν χρονολογικὴν σχέσιν τοῦ εὐρήματος τοῦ Pernier πρὸς τὰ ἑλληνικῶν χρόνων ἀντικείμενα τοῦ χώρου εὐρέσεως καὶ πρὸς τὸν ἀρχαῖκόν ναὸν τοῦ Πρινιαῖ ἀμφισβητεῖ. Ὁ Val. Müller¹⁰ συνάπτει τὰ ἐκ Πρινιαῖ εἰδῶλα πρὸς τὸ ΥΜ III εἶδωλον τῆς Κνωσοῦ. Ἀντιθέτως τὴν χρονολόγησιν εἰς πρωτοελληνικοὺς χρόνους ἐδέχθη ὁ Zahn¹¹, δέχεται δὲ αὐτὴν ἀκόμη ὁ Nilsson¹². Ὁ Μαρινᾶτος, ὅστις πρῶτος προέτεινε ἐνιαίαν χρονολογίαν διὰ πάσας τὰς τότε γνωστὰς σειρὰς μεγάλων εἰδώλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, χρονολογεῖ τὰ εἰδῶλα τοῦ Πρινιαῖ εἰς

⁶) Αὐτ. σ. 16. *Ausonia* I 1906 σ. 119 ἐξ.

⁷) *Culti di H. Triadha*, *Annuario*. 1941 - 3 σ. 43.

⁸) *Studi e Materiali* III σ. 118. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ βάση τοῦ πλαστικοῦ τύπου τοῦ προσώπου χρονολόγησις τῶν εἰδώλων τούτων εἶναι δυσχερεστάτη ἂν μὴ ἀνέφικτος, λόγῳ τῆς μακροτατῆς ἐπιβιώσεως αὐτοῦ. Σχετικὰ παραδείγματα συνεκέντρωσα εἰς *Κρητ. Χρον.* I' 1956 σ. 14 σημ. 16. Ἐνεκα τούτου δὲν στηρίζω τὴν χρονολόγησιν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως ἀποδόσεως τῆς φυσιογνωμίας.

⁹) *PM* IV σ. 160 - I καὶ σημ. 4.

¹⁰) *Frühe Plastik in Griechenland und Kleinasien* 1929 σ. 42 σ. 170.

¹¹) *K. F. Kinch Vroulia* 1914 σ. 32.

¹²) *MMR* 1950 σ. 448 - 9.

τοὺς ΥΜ III ἢ τοὺς ὑπομινωϊκοὺς χρόνους¹³. Ὁ Pendlebury ἐξετάζει ταῦτα μετὰ τῶν ΥΜ I εἰδώλων, παρατηρῶν ὅμως ὅτι ὑπάρχουσι λόγοι ὅπως ταῦτα ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ΥΜ III περίοδον. Τὴν διάπλασιν τῆς κόμης παραλληλίζει περαιτέρω πρὸς τὴν τῶν ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων τοῦ Καρφίου¹⁴. Πράγματι ἐν ἓκ τῶν σωζομένων τμημάτων εἰδώλων ἐκ Πρινιαῖ (βλ. σημ. 2) ἔχει πλοκάμους φέροντας σειράς ἐπαλλήλων χαρακτῶν γωνιῶν ὡς αἱ τῶν πλοκάμων δύο εἰδώλων ἐκ Καρφίου. Ὁ Matz¹⁵ θεωρεῖ τὰ εἴδωλα τοῦ Πρινιαῖ ὑπομινωϊκὰ λόγῳ τῆς χονδροειδοῦς κατασκευῆς¹⁶.

Ἐξετάσας προσφάτως ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου τὰ ἐκ Πρινιαῖ ὄστρακα τῆς περισυλλογῆς Pernier διεπίστωσα ὅτι ταῦτα δὲν προέρχονται ἐξ ὁμοιογενοῦς στρώματος καὶ ἐπομένως μόνον μετὰ περισκέψεως δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν εἰδώλων. Ἄλλως αὐτὸς ὁ Pernier ἐ. ἄ. ἀναφέρει μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ὄστρακα ρυθμοῦ «ὑπομυκηναϊκοῦ» καὶ «un tronco di rozzissima figura bovina», βεβαίως ὑπομινωϊκῶν χρόνων. Ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἀντικειμένων μόνον τὰ ὑπομινωϊκὰ ὄστρακα ταῦτα καὶ τὸ σύγχρονον ζώδιον (ὅπερ εἶναι ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὰ μεγάλα εἴδωλα) δύνανται νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ στρῶμα τοῦ ἱεροῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται τὰ εἴδωλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Τὰ δαιδαλικά πλακίδια ὑποδεικνύουσιν ἀπλῶς τὴν ἐπὶ τόπου ἐπιβίωσιν τῆς λατρείας. Οὕτω ἀγόμεθα πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν εἰδώλων τοῦ Πρινιαῖ εἰς τοὺς ὑπομινωϊκοὺς χρόνους. Ἄλλως πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἄγει καὶ ἡ τεχνοτροπικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀκεραίου εἰδώλου. Τοῦτο ἐμφανίζει ἐκτὸς τῆς παρατηρηθείσης ὑπὸ τοῦ Matz χονδροειδοῦς κατασκευῆς, τάσιν ἐπιμηκύνσεως τοῦ λαιμοῦ, πλήρη ἀποξήρανσιν τοῦ κορμοῦ καὶ σημαντικὴν ὑψωσιν τοῦ κυλινδρικοῦ τμήματος, ἧτις ἀποτελεῖ γνώρισμα προκεχωρημένων χρόνων (ΑΕ 1937 σ. 290). Τὰ γνωρίσματα ταῦτα παρουσιάζουσι καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 11042 - 3 βεβαίως ὑπομινωϊκὰ εἴδωλα ἐκ Καρφίου, τὰ ἐμφανίζοντα καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν πλήρως διὰ γωνιῶν τῶν πλοκάμων τῆς κόμης. Κατὰ ταῦτα τὰ ἐκ Πρινιαῖ εἴδωλα εἶναι ὑπομινωϊκὰ. Χρονολόγησις αὐτῶν κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους ἀποκλείεται ἄλλως σήμερον, ὅποτε γινώσκομεν τελειότερον τὴν ἐξέλιξιν τῆς πρωτοελληνικῆς τέχνης. Ἐν

¹³) ΑΕ 1937 σ. 289 ἐξ.

¹⁴) Arch. of Crete σ. 216 καὶ σημ. 1, σ. 255 καὶ σημ. 1.

¹⁵) Handbuch der Archäologie IV 1950 σ. 273.

¹⁶) Τελευταίως ὁ Matz εἰς *Göttererscheinung und Kulbild im Min-Kreta* 1958 σ. 29 ὁμιλῶν γενικῶς περὶ τῶν εἰδώλων γράφει: «Es ist sogar fraglich ob einige nicht noch jünger sind als subminoisch». Δὲν γνωρίζω ἂν διὰ τούτου νοοῦνται τὰ ἐκ Πρινιαῖ εἴδωλα.

αὐτῇ ὁ ρυθμὸς τῶν εἰδώλων τοῦ Πρινιᾶ οὐδεμίαν θέσιν ἔχει. Ἡ κατὰ τοὺς ὑπομινωϊκοὺς καὶ πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους κατοικήσεις τῆς περιοχῆς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ἀφθόνου κεραμικῆς τῶν χρόνων τούτων, περιλαμβανοῦσης χαρακτηριστικὰ κρατηρίδια, καλάθους καὶ ψευδοστόμους ἀμφορίσκους.

Εἰδῶλα ἐκ Γουρνιῶν

Ἀκριβεστέραν σχετικῶς εἰκόνα ἔχομεν περὶ τοῦ χώρου καὶ τῶν συνθηκῶν εὐρέσεως τῶν εἰδώλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐκ Γουρνιῶν. Ταῦτα ἦλθον εἰς φῶς δι' ἀνασκαφῆς τῆς Boyd - Haws¹⁷. Τὰ εἰδῶλα εὐρέθησαν ἐντὸς μικροῦ δωματίου ἀποτελοῦντος προφανῶς ἱερὸν. Κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν εὐρίσκετο πῆλινος τριποδικὸς βωμὸς καὶ περὶ αὐτὸν ἴσταντο τέσσαρα πῆλινα σωληνοειδῆ σκεύη. Ἐν ὁμοίον ἴστατο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. (Τοῦτο ἀμφισβητεῖ ὁ Evans¹⁸, ὑποστηρίζων βάσει πληροφοριῶν τοῦ Seager ὅτι ὁ σωλὴν δὲν εὐρέθη ἐπὶ τοῦ βωμοῦ). Ποῦ ἀκριβῶς εὐρίσκοντο τὰ εἰδῶλα τῆς θεᾶς δὲν καθορίζεται. Λέγεται μόνον ἀορίστως ὅτι «περαιτέρω ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς» ἓν εἶδωλον θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν (Πίν. Ε', εἰκ. 1 δεξιὰ), δύο κεφαλὰς ὁμοίων εἰδώλων, τρεῖς χεῖρας, ὧν μία ἔχει προσκεκολλημένον πρᾶγμα τι ὁμοιάζον πρὸς ξίφος, περιβαλλομένας ὑπὸ ὄφρων, τμήματα τῶν κυλινδρικών βάσεων ἄλλων, τέσσαρας περιστεράς, δύο κεφαλὰς ὄφρων καὶ τμήμα πίθου μετὰ παραστάσεως διπλοῦ πελέκεως. Τὰ εἰδῶλα ταῦτα, ὡς θεωρεῖ πιθανὸν ἢ δημοσιεύουσα Williams, ἴσταντο ἐπὶ θρανίου, τοῦ ὁποίου οὐχὶ τελείως σαφῆ λείψανα εὐρέθησαν κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου καὶ ἐν μέρει τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ἱεροῦ. Ἡ αὐτὴ λέγει ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο τὸ ἱερὸν ὑπαίθριος περίβολος ἱεροῦ δένδρου. Ἡ ἀποψις αὕτη, δέον κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ ἀποκλεισθῇ βάσει τῶν πλείστων συγχρόνων ἱερῶν, ἅτινα βεβαίως ἦσαν ἐστεγασμένα: καὶ αἱ διαστάσεις τοῦ δωματίου τῶν Γουρνιῶν καὶ ἡ παρουσία τῶν εἰδώλων, ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ παραμένωσιν εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἀποκλείουσι τοῦτο. Ἀνάλογος ἀποψις ὑποστηρικθεῖσα, ὡς θέλει λεχθῆ, διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Καρφίου εἶναι ἐπίσης ἀπίθανος.

Τὸ πλήρες εἶδωλον τῶν Γουρνιῶν εἶναι ἀδρῶς πεπλασμένον, ἐπὶ δὲ τῶν χειρῶν καὶ τοῦ κορμοῦ αὐτοῦ περιελίσσεται ὄφις. Ἡ ρὶς δὲν προεξέχει ἰσχυρῶς ὡς ἐπὶ ἄλλων εἰδώλων, οἱ δὲ δάκτυλοι τῶν χειρῶν δηλοῦνται δι' ἀπλῆς χαράξεως. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει ταινίαν, ἣτις δηλοῖ κατὰ τὴν Williams διάδημα¹⁹.

¹⁷) Gournia πίν. XI σ. 47 ἐξ. Πβ. Nilsson MMR σ. 80 ἐξ. εἰκ. 14.

¹⁸) PM IV σ. 143 - 4 σημ. 6.

¹⁹) Gournia σ. 48 ἀριθ. 1.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ἡ δημοσιεύουσα ἀποκλίνει πρὸς τοὺς ΥΜ I χρόνους. Τὴν ἀδρὰν καὶ σχηματικὴν διάπλασιν, ἣτις προφανῶς εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τοὺς χρόνους ἀκμῆς τῆς μινωϊκῆς πλαστικῆς, ἀποδίδει εἰς τὴν μακρὸν παράδοσιν ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ τύπου. Τὴν ἀποψιν περὶ τοῦ πρωτογόνου χαρακτῆρος τῶν ὑστέρων εἰδώλων ἐν γένει ἀντέκρουσε πειστικῶς τελευταίως ὁ Matz²⁰, παρατηρῶν ὅτι ἡ ἐντύπωσις τοῦ «πρωτογόνου», ἣν παρέχουσι ταῦτα συγκρινόμενα πρὸς τὰ πλαστικὰ ἔργα τῶν χρόνων ἀκμῆς τῆς μινωϊκῆς τέχνης, δὲν ἀποτελεῖ γνῶρισμα παλαιότητος, καὶ ὅτι ἀντιθέτως τὰ εἴδωλα μόνον ὡς «σκληρύνσεις» (Verhärtungen) τοῦ προγενεσιτέρου πλαστικοῦ τύπου δύνανται νὰ νοηθῶσιν. Ὁ Evans²¹ ἐδέχθη τὴν χρονολόγησιν τῶν εἰδώλων τῶν Γουρνιῶν κατὰ τοὺς ΥΜ I α χρόνους στηριζόμενος εἰς τὰς «γενικὰς συνθήκας» τοῦ μικροῦ ἱεροῦ, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ σαφῶς ὑποδεικνύουσι τὴν ἀνωτέρω χρονολογίαν, καίτοι ρητῶς λέγεται ἐν τῇ δημοσιεύσει ὅτι κεραμεικὴ δὲν εὐρέθη ἐν τῷ ἱερῷ. Ὁ Pendlebury²² περιλαμβάνει ταῦτα εἰς τὰ ΥΜ I εἴδωλα, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ ἀνήκωσιν εἰς τοὺς ΥΜ III χρόνους, σημειοῖ δὲ καὶ τὴν κοινὴν παρουσίαν πτηνῶν εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Γουρνιῶν καὶ τὸ ὑπομινωϊκὸν ἱερὸν τοῦ Καρφίου. Ὁ Nilsson²³ ἐπίσης δέχεται τὴν χρονολόγησιν κατὰ τοὺς ΥΜ I χρόνους. Ὁ Matz²⁴ θεωρεῖ τὰ εἴδωλα τῶν Γουρνιῶν ΥΜ III. Τελευταίως²⁵ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς χρονολογήσεως αὐτῶν εἰς τοὺς ΥΜ I - II χρόνους. Ὁ Val. Müller^{25α} λέγει ὅτι ἂν ἡ χρονολογία εἰς τοὺς ΥΜ I χρόνους εἶναι ὀρθή, ὅπερ δὲν θεωρεῖ βέβαιον, τότε θὰ ἔδει νὰ δεχθῶμεν μίαν πρῶτον ἐγκατάλειψιν τοῦ φυσιοκρατικοῦ ρυθμοῦ εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην ταύτην περιοχὴν. Ὁ Μαρινάτος²⁶ θεωρεῖ ταῦτα σύγχρονα πρὸς τὰ τοῦ Γάζι καὶ χρονολογεῖ εἰς μίαν ΥΜ III περίοδον ἀνακαταλήψεως, οἷα ἡ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ἐν Κνωσῷ. Ἡ χρονολογία τοῦ Μαρινάτου βασίζεται εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ τεχνοτροπικὴν ἐξέτασιν τῶν εἰδώλων καὶ ἐπικουρικῶς εἰς τὴν ὑποδει-

²⁰) Ἐ. ἀ. σ. 30 καὶ σημ. 4. Ἀνάλυσις τοῦ «πρωτογόνου» χαρακτῆρος τῶν εἰδώλων εἰς V. Müller Frühe Plastik σ. 41 ἐξ.

²¹) PM IV σ. 160. Εἰς PM II σ. 339 ἐν τούτοις λέγει ὅτι τὸ Ἱερὸν τῶν Γουρνιῶν εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ τῶν Διπλῶν Πελέκεων.

²²) Arch. of Crete σ. 216 καὶ σ. 255 σημ. 1.

²³) MMR σ. 309.

²⁴) Handbuch der Archäol. IV σ. 273.

²⁵) Göttererscheinung und Kultbild σ. 29 σ. 38.

^{25α}) Frühe Plastik σ. 42 σημ. 15.

²⁶) AE 1937 σ. 289 καὶ σημ. 2.

χθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ νέαν χρονολογίαν τῶν σωλῆνων ἐκ Κουμάσας, ὁμοίων πρὸς τοὺς εὐρεθέντας εἰς Πρινιαῖν, Γουρνιά καὶ Γάζι ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰδώλων τῆς θεᾶς²⁷. (Οἱ σωλῆνες ἀρχικῶς εἶχον χρονολογηθῆ ἔσφαλμένως ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου κατὰ τοὺς ΜΜ II χρόνους)²⁸.

Ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι ἡ ὀρθή. Ὁ ὑπὸ τοῦ Pendlebury γενόμενος παραλληλισμὸς τῶν εἰδώλων τῶν Γουρνιῶν πρὸς τὰ ἐκ Καρφίου βάσει τῆς παρουσίας ὡς συμβόλων τῶν πτηνῶν εἰς ἀμφοτέρα τὰ ἱερά δὲν εἶναι ἐπαρκής. Ἄλλως θὰ συναντήσωμεν πτηνὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ΥΜ III β εἰδώλου ἐκ Κνωσοῦ καὶ τῶν συγχρόνων ἐκ Γόρτυνος. Κυρίως δέον νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ χρονολογία τῆς «ἀνακαταλήψεως» μέρους τοῦ μινωϊκοῦ συνοικισμοῦ εἰς Γουρνιά εἶναι ΥΜ III β. Ἡ κεραμικὴ ἐκ τῶν οἰκιῶν τῶν τελευταίων χρόνων κατοικήσεως καὶ ἐκ τῶν συγχρόνων τάφων ἀνήκει σαφῶς εἰς τὴν περίοδον ταύτην²⁹. Τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ δέον ἀναμφιβόλως νὰ συσχετισθῶσι πρὸς τὴν νεωτέραν μερικὴν ἔστω κατοίκησιν τῆς περιοχῆς καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ΥΜ I πόλιν. Ἡ Banti³⁰ παρατήρησεν ἤδη ὅτι τὰ εἰδωλα εἶναι ΥΜ III καίτοι τὸ δωμάτιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἐγκατεστημένον τὸ ἱερόν, ἀνήκει, λόγῳ τῆς ἐντάξεως αὐτοῦ ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ ΥΜ I συνοικισμοῦ καὶ τῆς ὀργανικῆς σχέσεως πρὸς μίαν ἐκ τῶν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς τὴν ΥΜ I φάσιν. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν ΥΜ III β οἰκιῶν δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιον εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῶν συσχετισμόν. Πιθανῶς ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ΥΜ III β ἱεροῦ ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ συνοικισμοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτόθι ὑπαρξιν ἱεροῦ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ὡς ἔχει διαπιστωθῆ διὰ τὰ ἱερά τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Γόρτυνος. Τὸ μικρὸν ὕψος τοῦ κυλινδρικοῦ τμήματος τοῦ εἰδώλου, θεωρούμενον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, γνώρισμα παλαιότητος ἐν σχέσει πρὸς τὰ μεθ' ὑψηλοτέρας βάσεως δείγματα, εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν χρονολόγησιν κατὰ τοὺς ΥΜ III β χρόνους.

ΕΙΔΩΛΟΝ ΕΚ ΠΑΓΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ

Τὸ εἶδωλον τοῦτο ἀνευρέθη τυχαίως εἰς Παγκαλοχωρὶ Ρεθύμνης ὑπὸ χωρικοῦ, ὅστις ἔσκαψε μεταξὺ τῶν θεμελιῶν τῆς οἰκίας του μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν αὐτῆς, ὀδηγηθεὶς ἐξ οἰκογενειακῆς παραδόσεως περὶ θησαυροῦ. Τὸ εἶδωλον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου³¹. Κατὰ τὸν

²⁷) Αὐτ. σ. 284 σημ. 3 καὶ σ. 289.

²⁸) V. T o m b s σ. 50.

²⁹) Gournia σ. 45 πίν. X.

³⁰) Annuario 1941 - 3 σ. 42.

³¹) Ἄρχ. Δελτ. 15 1933 - 5 Παρ. σ. 55 ἐξ. εἰκ. 12. Πβ. καὶ Archäol. Anzeiger 1933 σ. 297 ἐξ. εἰκ. 6 - 8.

δημοσιεύοντα τοῦτο εὐρίσκετο μεταξὺ δύο μεγάλων λίθων, ἐπομένως προέρχεται ἐξ οἰκοδομήματος, πιθανῶς ἐξ ἱεροῦ, ὅπερ ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῆ ἰδίως τῆς ὑπερκειμένης οἰκίας τοῦ χωρικοῦ.

Τὸ εἶδωλον τοῦ Παγκαλοχωρίου (Πίν. Ε', εἰκ. 2) εἶναι ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως τελειότερον τῶν τοῦ Πρινιαῖ καὶ Γουρνιῶν, σώζει δὲ καλῶς γραπτὴν διακόσμησιν. Εἶναι ἐλλιπὲς τὰς ἄκρας χεῖρας, ἀλλ' οἱ πήχεις κάμπτονται πρὸς τὰ ἄνω καθιστῶντες βέβαιον ὅτι ἡ στάσις ἦτο οἷα τῶν γνωστῶν ἀναλόγων δειγμάτων. Πλαστικῶς καὶ γραπτῶς δηλοῦνται οἱ μαστοὶ καὶ αἱ λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἀμφιέσεως. Ὑπερφυσικῶς μεγάλα εἶναι τὰ ὦτα, οἱ δὲ πλόκαμοι καταπίπτουσιν εὐθέως ἐπὶ τῆς ράχεως. Ἔχει κωνικὴν κόμμωσιν, ἢ, πιθανώτερον, φέρει μικρὰν κωνικὴν τιάραν.

Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογον εἶναι τὸ εἶδωλον τοῦ Παγκαλοχωρίου διὰ τὴν λεπτομερῆ δήλωσιν τοῦ ἐνδύματος. Ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα δείγματα τοῦ τύπου, κατ' ἔθος μετανακτορικόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παλαιότεραν ἐπίδειξιν τῶν μαστῶν, περικόρμιον καλύπτει τὸ στιῆθος. Ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τοῦ λαιμοῦ τοῦτο κλείεται δι' ἱμάντων δηλούμενων διὰ σειρᾶς ἐπαλλήλων γωνιῶν. Ἐπὶ τῆς ράχεως τεμνόμεναι λοξαὶ καὶ κάθετοι γραμμαὶ πιθανῶς παριστῶσιν ἐπίσης σύμπλεγμα ἱμάντων³². Τὸ κυλινδρικὸν τμήμα τοῦ εἰδώλου καλύπτεται ὑπὸ ἀβακωτοῦ θέματος. Δηλοῦται ἐπίσης διὰ γραπτῶν ταινιῶν ζώνη, βραχεῖαι χειρίδες, περιδέριον καὶ ψέλια.

Τὸ εἶδωλον χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ δημοσιεύοντος βάσει τῆς τεχνικῆς, τοῦ τύπου καὶ τοῦ ἀβακωτοῦ θέματος εἰς τοὺς ὑστάτους ΥΜ III χρόνους. Ὁ ἀναδημοσιεύων Matz³³ δέχεται χρονολογίαν ΥΜ III, μεταξὺ ΙΓ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος. Ὁ Pendlebury³⁴ θεωρεῖ αὐτὸ ἀορίστως ὡς «πιθανῶς νεώτερον» τῶν ΥΜ III χρόνων. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τοῦ εἰδώλου τοῦ Παγκαλοχωρίου εἶναι δυσχερὴς, λόγῳ τοῦ ὅτι τοῦτο εὐρέθῃ μεμονωμένον. Ἡ καλὴ τεχνικὴ καὶ τὸ στιλπνὸν χρῶμα, ἐπίσης δὲ αἱ ἀναλογίαι πρὸς τὸ εἶδωλον τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ἐν Κνωσῶ κατὰ τὸν τρόπον δηλώσεως λεπτομερειῶν τοῦ ἐνδύματος καὶ τῶν κοσμημάτων ὑποδηλοῦσιν, ὡς πιστεύω, τοὺς ΥΜ III β χρόνους.

ΕΙΔΩΛΑ ΕΚ ΓΑΖΙ

Σημαντικὸν εὑρημα μινωϊκῶν εἰδώλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν (πίν. Ε', εἰκ. 3) ἐγένετο ἐν ἔτει 1936. Κατόπιν τῆς τυχαίας ἀνευρέσεως

³²) Πβ. διὰ τοὺς ἱμάντας τῆς ράχεως τὰ εἶδωλα θεᾶς καὶ λάτρεως ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ΡΜ II σ. 339 - 40 εἰκ. 192 c, 193 α 2.

³³) Handbuch der Archäol. IV 1950 σ. 273 καὶ πίν. 28,1.

³⁴) Arch. of Crete σ. 256.

δύο εἰδώλων ὑπὸ χωρικοῦ παρὰ τὸ Γάζι δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου, ἐξηρεύνθησε τὸν χώρον ὁ Μαρινᾶτος καὶ ἀνεκάλυψε τρία προσέτι εἰδωλά ὡς καὶ τὸ ἱερόν⁵⁵. Τοῦτο ἦτο μικρὸν ὀρθογώνιον δωμάτιον. Αἱ συνθῆκαι εὐρέσεως τῶν ἀντικειμένων ἐντὸς αὐτοῦ εἶναι ἐνδιαφέρουσαι δεδομένου ὅτι, ὡς εἶδομεν, ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τῆς θέσεως τῶν εἰδώλων ἐντὸς τῶν ἄλλων ἀναλόγων ἱερῶν εἶναι ἀσαφής. (Εἰς τὸ ἐπίσης συστηματικῶς ἀνασκαφὴν ἱερόν τοῦ Καρφίου τὰ εἰδωλά εὐρέθησαν διαλελυμένα καὶ οὐχὶ κατὰ χώραν).

Ἐκ τοῦ δημοσιευομένου ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου σχεδίου τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν παρεχομένων στοιχείων συνάγω ὅτι ἀρχικῶς καὶ τὰ πέντε εἰδωλά πιθανῶς ἴσταντο παρὰ τοὺς τοίχους τοῦ δωματίου. Εἶναι σημαντικόν ὅτι ἐξ αὐτῶν ἡ θεὰ ὑπ' ἀριθμ. 9309 εὐρέθη ἴσταμένη εἰσέτι παρὰ τὸν νότιον τοῖχον ἀσφαλῶς κατὰ χώραν. Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 9307 εὐρέθη κεκλιμένη παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον. Αἱ ὑπ' ἀρ.θ. 9305 καὶ 9306, αἱ εὐρεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ, ἴσταντο ὄρθιαι παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον πλησίον ἀλλήλων καὶ βλέπουσαι πρὸς νότον. Μόνον ἡ ὑπ' ἀριθ. 9308 εὐρέθη πρηνής, σχεδὸν κατὰ τὸ μέσον τοῦ δωματίου, ἀλλ' εἶναι πιθανόν ὅτι καὶ αὕτη ἀρχικῶς ἴστατο πλησίον τῆς ὑπ' ἀριθ. 9309 ἀντιστοιχῶς πρὸς τὰς τοῦ ἔναντι τοῖχου. Ἡ θέσις τῶν λοιπῶν εὐρεθέντων ἐν τῷ δωματίῳ ἀντικειμένων διαφωτίζει τὴν προσφερομένην εἰς τὰς θεὰς λατρείαν. Κύλικες ἔκειντο παρὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 9309 καὶ πηλίνη τράπεζα προσφορῶν παρὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 9307. Ἡ τράπεζα φέρει μικρὰς ὀπὰς ἐκροῆς, πιθανῶς λοιπὸν προσεφέροντο ἐπ' αὐτῆς ὑγράι σπονδαί. Τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα εὐρίσκοντο κυρίως κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ δωματίου, τὸ ἔναντι τῶν εἰδώλων. Ταῦτα ἦσαν ἐν κυλινδρικὸν σκεῦος, ἐν λίθινον φυσικὸν συσσωμάτωμα, εἰς σωλὴν μετ' ὀφιοειδῶν λαβῶν, μία χύτρα καὶ μία πρόχους.

Πᾶσαι αἱ θεαὶ τείνουσι τὰς χεῖρας ἄνω καὶ ἔχουσι τὰ κάτω μέρη κυλινδρικά, ἀνίσου ὕψους. Ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9305 δηλοῦται πλαστικῶς ἐσοθῆς, τῆς ὁποίας τὸ περιχέλωμα ἴσταται ὄρθιον περὶ τὸν λαιμόν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ῥάχεως καταλείπει τριγωνικὸν ἀνοιγμα. Συνεχῆς ἐρυθρὰ σπεῖρα ἐκόσμηι τὸ κυλινδρικὸν τμήμα. Ἡ κόμη, δηλουμένη δι' αὐλάκων, εἶναι βραχεῖα καὶ φέρει ἴχνη μελαίνης χρώσεως. Καταλήγει εἰς ὄξυ καὶ τοῦτο ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ δημοσιεύοντος ὡς ἀνάμνησις τῆς ὑψηλῆς κωνικῆς τιάρας, ἣν φέρει ἡ θεὰ εἰς παλαιότερας παραστάσεις⁵⁶. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει στεφάνην καὶ τρεῖς καρφίδας κινητάς,

⁵⁵) ΑΕ 1937 σ. 278 ἐξ. Βλ. εἰκόνας τῶν εἰδώλων καὶ Zervos *L' art de la Crète néolithique et minoenne* 1956 εἰκ. 771 - 5.

⁵⁶) ΑΕ 1937 σ. 289.

ἐρυθράς, προσαρμοζόμενας εἰς ὅπας, αἵτινες παριστῶσι κωδίας «μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου». Πιθανῶς πρόκειται περὶ μιμήσεως χρυσῶν καρφίδων, ἀφοῦ κοσμήματα ἀναλόγου σχήματος ἔχομεν καὶ ἀλλαχόθεν³⁷. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9306 εἶναι κεχρωσμένη ὅλη ἐρυθρά, φέρει χαμηλήν, κωνικήν τιάραν καὶ πέριξ αὐτῆς ἄνωθεν τοῦ μετώπου ὁμοίωμα ζεύγους κεράτων καὶ ἑκατέρωθεν τούτου ἀνὰ μίαν περιστεράν³⁸. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9307 ἔχει στεφάνην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τρεῖς πλοκάμους καταπίπτοντας ἐπὶ τοῦ αὐχένος. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς περιστερὰ μὲ ἀνωγμένας πτέρυγας ἐπικάθηται ἀνορθουμένου πλοκάμου. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9308 ἔχει ἀνοικτὴν ἄνωθεν τὴν κεφαλὴν καὶ μακρούς, κυματοειδεῖς πλοκάμους, φέρει δὲ ἄνωθεν τοῦ μετώπου περιστεράν καὶ πέντε σύμβολα, ὧν τὰ δύο εἶναι γλωσσοειδῆ ἐπιμήκη, τὰ δὲ λοιπὰ τρία ἐπιμήκη μετὰ δύο κερατοειδῶν προεξοχῶν ὑψηλά³⁹. Πιθανῶς τὰ τελευταῖα δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ θέμα τοῦ «βλαστάνοντος σίτου» (*germinating barley corn*), ὅπερ παλαιότερον ἀπαντᾷ ἐπὶ ἱερογλυφικοῦ σφραγίσματος καὶ ἐπὶ σφραγίδων⁴⁰ ἀποδιδόμενον κατὰ τρόπον λίαν ὅμοιον. Χαρακτηρι-

³⁷) Αὐτ. σ. 287. Πβ. Bossert *Alt Kreta* 1923 σ. 217 εἰκ. 307. Μνεῖαν ἄλλων παραλλήλων ὡς καὶ περὶ τῆς σημασίας τοῦ συμβόλου τούτου βλ. κατέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν ὑποστάσεων τῆς θεᾶς.

³⁸) Ὁ Μαρινᾶτος *AE* 1937 σ. 281 σημ. 2 λέγει ὅτι τὰ ἰσχυρὰ ράμφη τῶν πτηνῶν τοῦ Γάζι ἐνθυμίζουσι κόρακας ἢ κορώνας, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι αἱ πτέρυγες εἶναι ἐπάλληλοι ὡς πράγματι συμβαίνει εἰς τινὰ εἶδη περιστερῶν. Ἡ Banti *Divinità Femminili* ἀνάτ. ἐκ *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* XVII 1941 σ. 9 ἐπαναλαμβάνει τὴν παρατήρησιν τὴν σχετικὴν πρὸς τὰ ράμφη καὶ παραβύλλει πρὸς τὰ πτηνὰ τῆς λάρνακος τῆς Ἀγ. Τριάδος. Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ ἔχη τις ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τοὺς YM III χρόνους καὶ ἐν τῇ γραπτῇ διακοσμήσει οἱ φυσιοκρατικοὶ τύποι τῶν πτηνῶν μίγνυνται. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν πτηνῶν τῶν κατωτέρω ἐξεταζομένων εἰδώλων ἐκ Καρφίου, ἅτινα μὲ τοὺς μακρούς λαιμούς των, ὁμοιάζουσι πρὸς ὑδρόβια. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ τεχνίτης ἐνόει ὄντως τοιαῦτα. Τὰ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν εἰδώλων πτηνὰ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκοντα εἰς καρφίδας, οἷα ἢ ὀστεινῆ ἐκ Σύρου, *Zervos L'art des Cyclades* σ. 256 - 9 (ἀνάλογος χαλκῆ ἀδημοσίευτος ὑπάρχει ἐκ Δικταίου Ἄντρου ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου) ἢ πιθανώτερον ὡς ἐξαρτήματα τοῦ διαδήματος. Τὸ πρόβλημα τῆς σημασίας τῶν ἐπὶ τῶν εἰδώλων πτηνῶν ἀναπτύσσεται κατωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν ὑποστάσεων τῆς θεᾶς. Περὶ τοῦ εἶδους τῶν ἱερῶν πτηνῶν βλ. καὶ Nilsson *MMR* σ. 337.

³⁹) Ἐξαρτήματα ἀνάλογα πρὸς τὰ γλωσσοειδῆ γνωρίζομεν τώρα τὰ ἐπὶ τῶν εἰδώλων τῆς Γόρτυνος, περὶ ὧν κατωτέρω. Ἐκ τῶν κερατοειδῶν μόνον ἓν εἶναι ἐν μέρει αὐθεντικόν. Ἐπειδὴ δὲν σώζεται πλήρως δὲν δυνάμεθα νὰ ὤμεν βέβαιοι περὶ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ. Τὰ λοιπὰ ἀποτελοῦσι συμ. πλήρωσιν.

⁴⁰) *PM IV* σ. 626 εἰκ. 617. Πβ. *Scr. Min. I* σ. 217. Ἀνάλογον σύμβο-

στικὰ εἶναι τὰ ἐκατέρωθεν μικρὰ φυλλάρια. Εἰς τὴν παροῦσαν περιπτωσιν τὸ θέμα ἀποδίδεται πλαστικῶς. Ἀλλὰ βεβαίως ἄμεσος σύνδεσις πρὸς τὸ ἱερογλυφικὸν σύμβολον δὲν εἶναι δυνατὴ λόγῳ τῆς χρονικῆς ἀποστάσεως. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9309 εἶναι ἀκέφαλος.

Τὸ εὔρημα τοῦ Γάζι χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνακαλύψαντος εἰς τὴν ἐσχάτην φάσιν τῆς μινωϊκῆς ἐποχῆς ⁴¹. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ὑστέρων εἰδῶλων παλαιότερα θεωρεῖ ὁ Μαρινᾶτος τὰ μικρότερα εἰδῶλα καὶ τὰ ἔχοντα χαμηλὴν κυλινδρικήν βάσιν. Κατὰ ταῦτα προηγεῖται ἡ θεὰ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ἐν Κνωσῶ καὶ ἡ ὑπ' ἀριθμ. 9306 ἐκ Γάζι, ἔπονται τὰ εἰδῶλα τῶν Γουρνιῶν καὶ τοῦ Παγκαλοχωρίου καὶ τέλος τὰ λοιπὰ ἐκ Γάζι καὶ τὰ ἐκ Πριναῖ. Ὁ Matz ⁴² χαρακτηρίζει τὰ ἐκ Γάζι εἰδῶλα ὡς ὑπομινωϊκά, σύγχρονα πρὸς τὰ ἐκ Πριναῖ καὶ Καρφίου. Αὕτη εἶναι καὶ ἡ ἄποψις τοῦ Nilsson ⁴² α.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν εἰδῶλων τοῦ Γάζι βοηθεῖ, νομίζω, ἡ εὔρεθεισα μετ' αὐτῶν κεραμεικὴ. Ἡ εἰκονιζομένη εἰς ΑΕ 1937 σ. 283 εἰκ. 5 ἐμφανίζει βεβαίως ἀναλογίαν πρὸς τὴν ὑπομινωϊκὴν κεραμεικὴν τοῦ Καρφίου. (Ἡ ὑπομινωϊκὴ ἐποχὴ θεωρεῖται σύγχρονος τῆς «πρωτογεωμετρικῆς» ἢ «μεταβατικῆς», ὡς ἔδειξεν ὁ Pendlebury ⁴³). Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσιν αἱ κύλικες τοῦ Γάζι ⁴⁴. Τοιαῦται κύλικες μετ' ἀβαθοῦς φιάλης καὶ ὑψηλοῦ ποδός δὲν ἀπαντῶσιν εἰς ὑπομινωϊκὰ καὶ πρωτογεωμετρικὰ σύνολα. Αἱ κύλικες τῶν χρόνων τούτων αἱ εὔρεθεισαι εἰς Καρακοβίλια ⁴⁵ καὶ αἱ σύγχρονοι τῆς Κεφαλληνίας ⁴⁶ εἶναι χωνοειδεῖς μετὰ χαμηλοτέρου ποδός ⁴⁷. Ὁ τύπος τῶν εὔρεθεισῶν ἐν τῷ Ἱερῷ Γάζι κυλικῶν ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ΥΜ III β χρόνων κυρίως ἀπαντᾷ μέχρι τῆς πρώτου ΥΜ III γ περιόδου ⁴⁸. Κατὰ ταῦτα τὰ ἐκ Γάζι εἰδῶλα ἀνήκοντα

λον ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Evans Primitive Pictographs σ. 309, ἀριθ. 34 εἰκ. 39 ὡς ἰχθύς. Πβ. Scr. Min. I σ. 205. Ὁμοίαν ἐρμηνείαν παρέχει ὁ Deroy Minos II 1 1952 σ. 43. Σημειωτέον ὅτι τὰ ἱερογλυφικά τῆς περισσεῆς καὶ τοῦ ἰχθύος ἀποτελοῦσι κατὰ τὸν Deroy αὐτ. σ. 34 ἐξ. συλλαβὰς τῆς λέξεως Kubaba. Βλ. καλὴν ἀπεικόνισιν τῶν συμβόλων τοῦ εἰδώλου τούτου εἰς Zervos L' art de la Crète 1956 εἰκ. 771.

⁴¹) ΑΕ 1937 σ. 289.

⁴²) Handbuch der Archäol. IV σ. 273.

⁴²α) MMR σ. 101.

⁴³) BSA XXXVIII 1937 - 8 σ. 134.

⁴⁴) ΑΕ 1937 σ. 285 εἰκ. 7 κάτω.

⁴⁵) PM II σ. 137 εἰκ. 70.

⁴⁶) ΑΕ 1932 σ. 43 πίν. 6 πίν. 12.

⁴⁷) Περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς Λακκίθρας Κεφαλληνίας πβ. Desborough Protogeometric Pottery σ. 272 : Offshoot of Mycenaean.

⁴⁸) Furumark The Myc. Pottery εἰκ. 17, III C 1 early. Αἱ III C 1 late κύλικες εἶναι ἤδη χωνοειδεῖς.

εἰς τοὺς ΥΜ ΙΙΙ β ἢ τὴν ἀρχὴν τῶν ΥΜ ΙΙΙ γ χρόνων, εἶναι κατὰ τι παλαιότερα τῶν εἰς Καρφὶ εὐρεθέντων. Εἰς τοὺς ΥΜ ΙΙΙ β χρόνους ἀνήγαγεν ἤδη τὰ ἐκ Γάζι εἶδωλα ὁ Pendlebury⁴⁹, παρατηρῶν προσέτι ὅτι ἐπὶ αὐτῶν αἱ λεπτομέρειαι τῆς φυσιογνωμίας δὲν παρουσιάζουσι τὴν ἰσχυρὰν διάπλασιν, ἣτις παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν τοῦ Καρφίου. Περαιτέρω συγκρίσεις μεταξὺ τῶν δύο ομάδων ἐκτίθενται εὐθὺς κατωτέρω.

Εἶδωλα ἐκ Καρφίου

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο σύνολον, εὐρεθὲν κατὰ τὸ 1937 ἐν τῷ ὑπομινωϊκῷ συνοικισμῷ εἰς Καρφὶ Λασιθίου, δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιευθῆ συστηματικῶς λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ ἀνασκαφέως Pendlebury. Τὰ εὐρεθέντα τεμάχια εἰδώλων ἀνήκουσιν, ὡς ὑπελογίσθη, εἰς ἐννέα θεάς. Ἐκ τούτων συνεπληρώθησαν κατ' ἀρχὰς δύο, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἄλλαι τρεῖς, ἥτοι συνολικῶς πέντε (Πίν. Γ', εἰκ. 1)⁵⁰. Τὰ εὐθὺς συμπληρωθέντα εἶδωλα (ὑπ' ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 11042 καὶ 11043) ἐδημοσιεύθησαν καὶ περιεγράφησαν περιληπτικῶς ὡς «πήλινα ἀγάλματα θεᾶς»⁵¹. Ὡς πρὸς τὰς συνθήκας εὐρέσεως ὁ Pendlebury λέγει ὅτι τὰ εἶδωλα εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ χαρακτηριζομένου ὡς «Temple». Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου χώρου μετὰ εἰσόδου ἐκ τῆς ἀναιολικῆς πλευρᾶς, τὸν ὁποῖον ὁ ἀνασκάψας θεωρεῖ ὡς ὑπαιθρίαν «αὐλὴν» λόγῳ τῆς μὴ εὐρέσεως τοῦ «roofing material». Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἔνδειξιν, δεδομένου ὅτι οὔτε ἐντὸς τῶν λοιπῶν συγχρόνων ἱερῶν εὐρέθησαν ἴχνη τῆς ὀροφῆς. Αἱ διαστάσεις τοῦ χώρου δὲν ἐπιβάλλουσι τὴν θεώρησιν αὐτοῦ ὡς ὑπαιθρίου. Θρανίον κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τοῦ δυτικῆς τοίχου. Κατὰ τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν ἐγγὺς τοῦ χείλους τοῦ λόφου ὑπάρχει τετράγωνος κτιστὴ κατασκευή, ἣν ὁ Pendlebury καλεῖ βωμόν. Τοῖχος δὲν ἀνευρέθη κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην πιθανῶς καταρρεύσας εἰς τὴν κλιτύν. Κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου ὑπῆρχε πλατὺ θρανίον, «ἐπὶ τοῦ ὁποῖου προφανῶς ἴσταντο τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα»⁵². Κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ

⁴⁹) Arch. of Crete σ. 312.

⁵⁰) Ἡ Βαντι Div. Femminili a Creta ἀνάτυπον ἐκ Studi e Materiali di Storia delle Religioni XVII 1941 σ. 9 ἔχει ὑπ ὄψιν μόνον δύο συμπληρωμένα. Οὐχὶ ἀκριβὴς εἶναι ἡ παρεχομένη αὐτόθι περιγραφή τῆς θέσεως τῶν χειρῶν.

⁵¹) BSA XXXVIII πίν. XXXI σ. 76 ἀριθ. 617. Ἡ εἰκονιζομένη μορφή ἐταυτίσθη μὲ τὴν «Μητέρα Θεάν» αὐτ. σ. 138.

⁵²) Αὐτ. σ. 75. Πβ. Nilsson MMR σ. 101 ἐξ., JHS LVII 1937 σ. 141, JHS LVIII 1938 σ. 236, AJA XLI 1937 σ. 628, Ann. 1941 - 3 σ. 43. Ὁ Ν. Πλάτων πιστεύει βάσει παρατηρήσεως τοῦ χώρου καὶ τῶν παρεχομένων ὑπὸ τοῦ Pendlebury BSA 1937 - 8 σ. 75 στοιχείων ὅτι ἡ ὑπαρξίς τοῦ

χώρου ὑπάρχει μικρὰ κλίμαξ ἄγουσα εἰς περαιτέρω δωμάτια, εἰς ἔν τῶν ὁποίων εὐρέθη τὸ εἶδωλον ἀριθ. 11043. Ἀνάλογος εἶναι ἡ παρουσία εἰδώλων εἰς παρακείμενα πρὸς τὸ κυρίως ἱερὸν δωμάτια ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Γόρτυνος, περὶ οὗ κατωτέρω. Ἄσχετοι ἄφ' ἑτέρου πρὸς τὸ ἱερὸν εἶναι οἱ χῶροι, ἔνθα ἀνευρέθησαν ἀνθρωπόμορφον ρυτόν, διπλοῦς χαλκοῦς πέλεκυς, ἐν πήλινον ὁμοίωμα ἀμάξης συρομένης ὑπὸ τριῶν βοῶν (περιγραφόμενον πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως ὡς «ring vase»), καὶ ὁμοίωμα ναΐσκου μετὰ διπλῶν κεράτων καὶ ζώων (BSA 38 σ. 81 - 2). Τὰ δύο δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως εἶδωλα ἀναδημοσιεύονται ὑπὸ τοῦ Zervos, ὅστις συμπεριέλαβε καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 11044⁵³. Συστηματικὴν δημοσίευσιν τοῦ συνόλου τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Καρφί παρασκευάζει ἡ κ. Money - Coutts - Σειραδάκη.

Ἐκ τῶν εἰδώλων τὰ ὑπὸ τοῦ Pendlebury δημοσιευθέντα εἶναι λίαν ὅμοια πρὸς ἄλληλα καὶ ὑψηλότερα τῶν ἄλλων (85 ἐκ.) καὶ ἔχουσι κυλινδρικές βάσεις ὑψηλάς, ἐξ ἀνοιγμάτων τῶν ὁποίων προβαίνουσι πρόσθετοι πόδες. Οἱ κορμοὶ εἶναι τριγωνικοὶ μετὰ πλαστικῆς δηλώσεως μικρῶν μαστῶν. Ἡ ὀσφὺς περιβάλλεται ὑπὸ δακτυλίου, οἱ δὲ καρποὶ τῶν χειρῶν κοσμοῦνται διὰ ψελίων δηλουμένων διὰ ταινιῶν. Ἐπιμελῶς ἔχουσι πλασθῆ αἱ ἄκραι χεῖρες. Οἱ λαιμοὶ εἶναι μακροί, αἱ δὲ κεφαλαὶ ὀγκώδεις. Πλαστικῶς δηλοῦνται αἱ μεγάλαι καμπύλαι ὀφρύες, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔξέχουσιν οἱ σφαιρικοὶ ὀφθαλμοί, τὰ δὲ μικρὰ χεῖλη κυρτοῦνται ἐν εἴδει μειδιάματος. Τὰ ὦτα ἔχουσι δήλωσιν τοῦ «τράγου» καὶ μικρὰν ὀπήν. Φέρουσι χαμηλὰς κωνικάς τιάρας καὶ ἡμιδιαδήματα κοσμούμενα διὰ μικρῶν στρογγύλων φυμάτων, μιμήσεως πιθανῶς μεταλλικῶν δισκίων. Αἱ στεφάναι φέρουσι σύμβολα. Τὰ σύμβολα τῆς ὑπ' ἀριθ. 11043 θεᾶς εἶναι τρία πτηνὰ ὑψοῦντα τὰς πτέρυγας, τῆς δὲ ἑτέρας δύο ὅμοια πτηνὰ καὶ τρεῖς δίσκοι ὑψούμενοι καθέτως ἐπὶ χαμηλῶν στελεχῶν⁵⁴. Τὰ ἄκρα τῆς στεφάνης ἐκτείνονται ὁ

βάθρου εἶναι ἀμφίβολος καὶ ὅτι τοῦτο θὰ ἔδει νὰ εὐρίσκεται μᾶλλον κατὰ τὴν βορείαν καταρρεύσαν πλευράν, ὅπισθεν τοῦ βωμοῦ. Νομίζω ὅτι καὶ τῆς τετραγώνου πεσσοειδοῦς κατασκευῆς ἡ ἐρμηνεία ὡς βωμοῦ δὲν εἶναι βεβαία. Ἐτερον παράδειγμα κτιστοῦ βωμοῦ ἐν YM III ἱερῷ δὲν γνωρίζω.

⁵³) L' art de la Crète néolithique et minoenne 1936 εἰκ. 804 - 7, 803. Ἀπεικόνισιν τοῦ συνόλου παρέχει ὁ Angioletti Testimone in Grecia ἐξώφυλλον.

⁵⁴) Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῶν δισκίων τούτων δέον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι προφανῆς ὁμοιότης ὑπάρχει πρὸς τὰς διακοσμητικὰς προεξοχὰς τῶν διαδημάτων τῶν κατωτέρω ἐξεταζομένων ἀναλόγων εἰδώλων ἐκ Γόρτυνος. Πάντως δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῆ καὶ ὁ θρησκευτικὸς συμβολισμὸς. Παραστάσεις δισκῶν ἐρμηνεύονται ἐν τῇ μινωϊκῇ θρησκείᾳ ὡς ἡλιακὰ ἢ ἀστρικά σύμβολα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀστὴρ ἐπικάθηται τοῦ στεφάνου τῆς Ἰστάρ, D h o r m e Les religions

πισθεν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν πλοκάμων. Μακροὶ πλόκαμοι ὡσεὶ προβάλλοντες κάτω τῆς τιάρας πίπτουσιν ἐπὶ τῆς ράχεως. Οὗτοι κοσμοῦνται διὰ πυκνῶν χαρακτῶν γωνιῶν.

Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 11044 εἶδωλον χαρακτηρίζεται ἐκ κοιλότητος σχηματιζομένης κατὰ τὴν ράχιν. Ἔχει καὶ δῆλωσιν τῶν μασχαλικῶν μυῶνων (ἦτις ἀπαντιᾶ καὶ ἐπὶ τῶν 11042 - 3). Πλατεῖα ταινία χωρίζει τὸν κορμὸν ἀπὸ τοῦ κυλίνδρου. Οἱ πόδες, πρόσθετοι, προβαίνουν ἐξ ἀνοίγματος τῆς ἐσθῆτος. Ὅμοιον ἀνοίγμα ὑπάρχει καὶ ὀπισθεν. Ἡ ἐσθῆς φέρει διακόσμησιν γραπτὴν, ἐξίτηλον, μετόπης περιλαμβανούσης δύο ἐπαλλήλους ρόμβους, ἐκ τῶν γωνιῶν τῶν ὁποίων ἐκφύονται φύλλα. Ἐκατέρωθεν τῆς μετόπης εἶναι φολίδες κάτω δὲ τούτων σειρὰ ραβδώσεων. Ἡ θεὰ φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χαμηλὴν κωνικὴν τιάραν καὶ στεφάνην καὶ ἐπ' αὐτῆς ζευγὸς κεράτων. Οἱ πλόκαμοι ἀπλοῦνται ἐπὶ τοῦ αὐχένος χονδροί, ἀκατάστατοι. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 11041 καὶ 11045 εἶδωλα δὲν φέρουσι σύμβολα. Τὸ πρῶτον χαρακτηρίζεται ἐκ κόμης χωριζομένης κατὰ τὸ μέσον. Ἡ βᾶσις αὐτοῦ εὐρύνεται ἄνω καὶ κάτω. Τὸ δεύτερον εἶδωλον ἔχει κεφαλὴν ἀνοικτὴν ἄνωθεν ὡς ἐν τῶν εἰδώλων ἐκ Γάζι, καὶ βᾶσιν στενουμένην ἄνω ὥστε νὰ διαμορφοῦται ὁμαλὴ μετάβασις πρὸς τὸν κορμόν.

Τὰ εἶδωλα τοῦ Καρφίου χρονολογοῦνται κατὰ τὴν ὑπομινωϊκὴν περίοδον βάσει τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὅλου συνοικισμού. Τὰ θέματα καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς μνημονευθείσης γραπτῆς διακοσμήσεως ἐνὸς τῶν εἰδώλων παρουσιάζουσιν ἀναλογίαν πρὸς τὰ παρατηρούμενα ἐπὶ ἀγγείων

de Babylonie 1919 σ. 70 - 1. Δισκοειδῆ ἀστρικά θέματα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσι καὶ αἱ ἀνάγλυφοι μορφαὶ ἐξ Assur (IG' σ. i), Contena u Manuel d'archéol. orient. II σ. 1031 εἰκ. 722. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ἡλιακὸς θεός, ἡ Ἀθῶρ, ἡ Sechemet φέρουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸν ἡλιακὸν δίσκον, A. Erman Die Aegyptische Religion 1909 σ. 11, σ. 15 - 6 Ἀλλ' εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας οἱ δίσκοι εἶναι μεγαλύτεροι ἢ εἰς Καρφί. Ἡ Williams Gournia σ. 48 δημοσιεύουσα τὸν σωλῆνα μετὰ δίσκου καὶ κεράτων αὐτ. πίν. XI, 13 καὶ τεμάχια πίθου μετὰ δίσκου καὶ διπλοῦ πελέκεως ἐκ Γουρνιῶν λέγει ὅτι ὁ δίσκος ἐλήφθη ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς Ἀθῶρ λόγῳ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεάν. Δίσκοι μετὰ διπλῶν πελέκεων καὶ ἐπὶ ὀστράκων ἐκ τοῦ Δικταίου BSA VI σ. 104 εἰκ. 31. Ὁ Χατζιδάκης Villas minoennes de Tyliossos σ. 102 - 3 καὶ πίν. XXX 2 δημοσιεύει δύο ἀντικείμενα, ἐνθα ὁ δίσκος συνδυάζεται πρὸς τὴν μῆνην, ὡς «ἡλιακὰ σύμβολα» βάσει αἰγυπτιακῶν παραλλήλων. Πβ. καὶ Zervos L'art de la Crète σ. 270 εἰκ. 386, καὶ σ. 306 - 7. Ὁ Picard Rel Préhell σ. 159 σ. 197 τάσσεται κατὰ τῆς ἀπόψεως τοῦ Nilsson MMR σ. 413 - 120 ἀμφιβάλλοντος διὰ τὴν λατρείαν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐν Κρήτῃ. Τὰ ἐπὶ τῆς θεᾶς ἐκ Καρφίου δισκία (ἐὰν ἔχωσι συμβολικὴν σημασίαν) λόγῳ τοῦ μικροῦ μεγέθους καὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν μᾶλλον ἀστρικῶν ἢ ἡλιακῶν συμβόλων. Περί τῶν πτηνῶν βλ. σημ. 38.

ἐκ τοῦ συνρικισμοῦ. Τεχνοτροπικῶς οἱ λίαν μακροὶ λαιμοὶ τῶν εἰδώλων 11042 καὶ 11043, ἡ ἀσαφὴς δήλωσις τῆς μεταβάσεως ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ γενικὴ τις δυσμορφία τῶν προσώπων δεικνύουσιν ἐν περαιτέρω βῆμα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁμάδα τοῦ Γάζι. Ἀλλὰ καὶ τεχνοτροπικὰ γνωρίσματα τῶν εἰδώλων Γάζι ἐπανευρίσκονται εἰς Καρφί. Λεπτομέρειαι ὡς ἡ δήλωσις τῶν μασχαλικῶν μυώνων, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἰσχυρῶς δηλούμεναι, παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9306 θεᾶς ἐκ Γάζι. Τιάραι, στεφάναι καὶ θέσεις τῶν συμβόλων εἶναι λίαν ἀνάλογα. Ἀντιθέτως νέα καὶ ἀφελεστέρα εἶναι ἡ τεχνοτροπία τῶν προσθέτων ποδῶν. Τεχνικῶς ἡ ὁμάς τοῦ Γάζι διακρίνεται τῆς τοῦ Καρφίου καὶ κατὰ τὴν τελειότεραν ὄπτησιν, ἣτις ἐπέτρεψε τὴν ἀρίστην διατήρησιν δειγμάτων τινῶν. Αἱ θεαὶ τοῦ Καρφίου ἔχουσιν ἀντιθέτως τὴν ἀτελῆ ὄπτησιν τῆς ὑπομινωϊκῆς κεραμεικῆς καὶ εὐκόλως θρυμματίζονται.

ΕΙΔΩΛΑ ΕΚ ΓΟΡΤΥΝΟΣ

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ παρόντος συνόλου ἔδωσε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1957 ἡ εὑρεσις τμημάτων εἰδώλων καὶ σκευῶν κατὰ τὴν μηχανικὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ εἰς θέσιν Καννιά παρὰ τὸ χωρίον Μητρόπολις ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος. Ταῦτα περιελάμβανον ἐν σχεδὸν πλήρες εἶδωλον μετὰ διαδήματος καὶ ὄφρων, τμῆμα τῆς κεφαλῆς ὁμοίου μετὰ φυλλοειδῶν ἐξαρτημάτων ἐπὶ τοῦ μετώπου ὡς καὶ μέλη ἀναλόγων εἰδώλων, τμήματα διατρήτου σωλῆνος, τμῆμα ἑτέρου σωλῆνος μετὰ προσκεκολλημένων αἰγάγγρων καὶ ἀπεσπασμένον ζευγὸς μικρῶν κεράτων. Κατὰ τὴν μικρὰν δοκιμαστικὴν ἔρευναν, ἣν ἐπεχείρησα ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν, διεπιστώθη ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἀντικείμενα προήρχοντο ἐκ μικροῦ ὀρθογωνίου δωματίου ἀνήκοντος εἰς μεγαλύτερον οἰκοδόμημα. Ἐντὸς τοῦ δωματίου καὶ παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ ἀνευρέθη κατὰ τὴν σκαφικὴν ἔρευναν εὐρὸ δοχεῖον, πιθανῶς θυμιατήριον, καὶ παρ' αὐτὸ μικρὸν εἶδωλιον μετὰ μακρῶν προτεταμένων βραχιόνων περιειλιγμένων ὑπὸ ὄφρων. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου περισυνέλεξα πλακίδιον πήλινον μετ' ἀναγλύφου γυναικὸς φερούσης μινωϊκὴν ἐσθῆτα, σωζομένης ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, μικρὸν πτηνὸν καὶ κεφαλὴν πηλίνου ταύρου.

Δι' ἀνασκαφῆς τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ D. Leví γενομένης τὸν Ἰούλιον τοῦ 1958 συνεπληρώθη ἡ ἐξερεύνησις τοῦ χώρου καὶ ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἱερόν, ἔνθεν προέκυψαν τὰ εἶδωλια, ἦτο ἐγκατεστημένον ἐντὸς ΥΜ I ἐπαύλεως καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ σωζομένου οἰκοδομήματος. Ἐκτὸς τοῦ ἐρευνηθέντος ὑπ' ἐμοῦ δωματίου ἐξηρευνήθησαν καὶ ἄλλοι ἱεροὶ χῶροι. Ἐκ

τούτων ὁ κυριώτερος ἦτο μικρὸν τετράγωνον δωμάτιον μετὰ θρανίου κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου. Ἐπὶ τοῦ θρανίου εὐρέθησαν δύο λίθινα ἀγγεῖα καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἓν σωληνοειδὲς σκεῦος καὶ — διεσπαρμένα ἐν τῷ δωματίῳ — εἰδώλιον γυναικεῖον ἀκέραιον μετὰ λαβῆς ὀπισθεν, ὑψοῦν τὰς χεῖρας, κεφαλὴ εἰδωλίου φέροντος τιάραν, ὁμοίωμα τιάρας, ἀκέφαλον εἰδώλιον ἀνδρὸς ἰσταμένου ἐπὶ βάθρου καὶ κάμπτοντος τοὺς βραχίονας πρὸ τοῦ στήθους, πίναξ μετὰ δύο ἀναγλύφων σφιγγῶν ἑκατέρωθεν φοῖνικος, ἕτερος μετὰ μορφῆς ὑψούσης τὰς χεῖρας, σωλὴν μετ' ἀναγλύφων βουκράνων καὶ τρεῖς κάλαθοι, ἦτοι εὐρέα λεκανοειδῆ ἀγγεῖα.

Ἐκ παρακειμένου καὶ συγκοινωνοῦντος διὰ θύρας δωματίου προῆλθον μέλη ἄλλου εἰδώλου τοῦ αὐτοῦ τύπου μετὰ κυλινδρικοῦ στηρίγματος λοφίου, καὶ ὁμοίωμα τιάρας. Πλησίον εὐρέθη βωμίσκος πώρινος μεθ' ὑψηλοῦ ποδός. Ἐξ ἰδιαιτέρου τμήματος τοῦ αὐτοῦ χώρου προῆλθεν ἡ ἀκόλουθος ὁμάς: μικρὸν γυναικεῖον εἰδώλιον φέρον τὴν χεῖρα ὀπισθεν, προτομαὶ μικρῶν ἀναθηματικῶν εἰδωλίων, ὡς καὶ εἰδώλια τινὰ ἔχοντα τὴν χεῖρα ὑπὸ τὸ στήθος ἢ φέροντα ἀγγεῖα, ὡς καὶ τέσσαρα «milk jugs».

Ἐκ συνεχομένου μετὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ δωματίου προῆλθον ἐν ἀκόμῃ ἀκέραιον εἰδωλον μεθ' ὑψωμένων χειρῶν φέρον τιάραν μετ' ὄφρων, εἷς σωλὴν, εἷς βωμίσκος ἐκ πώρου βαθμιδωτὸς φέρων κατὰ τὰ χεῖλη χαρακτοὺς διπλοῦς πελέκεις καὶ κέρατα. Ζεύγη μικρῶν κεράτων προέκυψαν ἐκ πάντων τῶν ἱερῶν χώρων.

Οὕτω διὰ τοῦ τυχαίου εὐρήματος, τῆς δοκιμῆς ἡμῶν καὶ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς, συνεπληρώθησαν συνολικῶς τέσσαρα ἀκέραια εἰδωλα τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ κατωτέρου κωδωνοειδοῦς τμήματος, εὐρέθησαν δὲ μέλη τριῶν ὁμοίων εἰδώλων. Συνολικῶς διεπιστώθη ἐπομένως ἐν τῷ ἱερῷ ἡ παρουσία ἑπτὰ εἰδώλων τοῦ τύπου ἡμῶν. Οὗτος ἀπαντιᾷ προσέτι ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος ἀναγλύφου πίνακος. Ἀκολουθεῖ περιγραφή τούτων⁵⁵.

1. Εἰδωλον θεᾶς ὑψ. 52 ἐκ. ὑψούσης τὰς χεῖρας κατ' ὀξείαν γωνίαν καὶ φερούσης ὀδοντωτὸν διάδημα, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου προβάλλουσι πολλοὶ μικροὶ ὄφεις. Εἷς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς σώζεται ἡ ἑναρξίς πλοκάμου ἢ πιθανώτερον βάσεως λοφίου. Τὸ στόμα δηλοῦται μόνον δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Σώζονται ἴχνη ἐρυθρῶν ταινιῶν καὶ

⁵⁵) Αἱ τρεῖς ἀπεσπασμένοι κεφαλαὶ ἀνήκουσιν ἄνευ ἀμφιβολίας εἰς εἰδωλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν δεδομένου ὅτι ὁμοῦ ἀνευρέθησαν μέλη ἰσαριθμῶν εἰδώλων τοῦ τύπου τούτου. Ἡ συγκόλλησις δὲν ἐγένετο ἀκόμῃ, μὴ ὄντος τελείως βεβαίου εἰς ποῖον ἐκ τῶν τριῶν εἰδώλων δέον ν' ἀποδοθῆ ἑκάστη κεφαλὴ.

τριγωνιδίων, δι' ὧν ἐδηλοῦτο περικόρμιον κλειόμενον δι' ἱμάντων, ὡς τὸ φερόμενον ὑπὸ τοῦ εἰδώλου τοῦ Παγκαλοχωρίου καὶ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων. (Πίν. Γ', εἰκ. 2).

2. Εἶδωλον θεᾶς ὕψ. 34 ἐκ. ὑψούσης ἔμπρὸς καὶ ἄνω τὰς χεῖρας, ἔφ' ὧν ἐλίσσονται ὄφεις. Φέρει διάδημα ὀδοντωτόν, οὗ οἱ ὀδόντες ἦσαν ἐναλλάξ κεχρωσμένοι μέλινες, κυανοῖ καὶ ἐρυθροί, καὶ ἄνωθεν τούτου σειρὰν μικρῶν, ἐπαλλήλων ἐν μέρει, ὄφρων, ὑπεράνω τῶν ὁποίων προβάλλει μέγας ὄφιν ἐλισσόμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Αὕτη ἔχει ἄνωθεν ἑπτὰ μικρὰς ὀπὰς διὰ τὴν ἐνθεσιν ἀντικειμένων μὴ εὐρεθέντων, ὁμοία δὲ σώζεται ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν ὠμων. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ κάτωθεν τοῦ δεξιοῦ ὠτός εἶναι προσκεκολλημένον πτηνόν. Διὰ μέλανος χρώματος ἐδηλοῦντο λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου καὶ ἡμικυκλικὸς βόστρυχος ἐπὶ τοῦ μετώπου. (Πίν. Ζ', εἰκ. 1 καὶ 2 κέντρον).

3. Εἶδωλον θεᾶς ὕψ. 22 ἐκ. μετὰ καθέτου λαβῆς ὀπισθεν. Αἱ χεῖρες ὑψοῦνται κατ' ὀρθὴν γωνίαν μὲ τὰς παλάμας κατ' ἐνώπιον. Ἡ κεφαλὴ στέφεται δι' ὀδοντωτοῦ διαδήματος καὶ εἶναι ἀνοικτὴ ἄνωθεν μὲ ἀνοιγμα διαμ. 4 ἐκ. ὥστε νὰ φαίνεται ἡ κοιλότης ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ λαιμοῦ. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ ἀνοίγματος καὶ τῆς λαβῆς παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν πλαστικοῦ ἀγγείου (Πίν. Ζ', εἰκ. 1 καὶ 2 δεξιὰ).

4. Εἶδωλον θεᾶς ὕψ. 34 ἐκ. ὑψούσης τὰς χεῖρας ὡς τὸ προηγούμενον καὶ φερούσης τιάραν μεθ' ὀριζοντίων καὶ καθέτων ταινιῶν καὶ ὀδοντωτόν διάδημα, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου προβάλλει σειρὰ μικρῶν ὄφρων. Ὅπισθεν τῆς τιάρας καὶ ἐπὶ ἑκατέρου τῶν ὠμων ὀπή. (Πίν. Ζ', εἰκ. 1 καὶ 2 ἀριστερά).

5. Κεφαλὴ ὁμοίου εἰδώλου ὕψ. 13 ἐκ. ἔλλιπὴς τὸ πλεῖστον τοῦ προσώπου φέρουσα ὀδοντωτόν διάδημα, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου δηλοῦται πλόκαμος τῆς κόμης. Κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς ἔναρξις κυλινδρικῆς προεξοχῆς, πιθανῶς βάσεως λοφίου, καὶ περὶ αὐτὴν μικραὶ ὀπαί. Ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τῶν κροτάφων προσφύονται φυλλοειδῆ ἔξαρτήματα τοῦ διαδήματος. (Πίν. Η', εἰκ. 1).

6. Κεφαλὴ εἰδώλου ἀναλόγου πρὸς τὰ ἄνωτέρω περιγραφέντα ὕψ. 19 ἐκ. ἔλλιπὴς τὸ πρόσωπον καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ ὀδοντωτοῦ διαδήματος. Κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχει κυλινδρικὸν κοῖλον στέλεχος διὰ τὴν ἐνθεσιν λοφίου, καὶ ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν φῦμα ὁμοίου σχήματος πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς προηγουμένης, ἀλλ' ὑψούμενα καθέτως. Ἐκ τούτων σώζεται τὸ ἕτερον καὶ ἡ πρόσφυσις τοῦ ἀντιστοίχου (Πίν. Η', εἰκ. 3).

7. Ἀκεραία κεφαλὴ ἀναλόγου εἰδώλου ὕψ. 19 ἐκ. μετὰ διαδήματος ὀδοντωτοῦ καὶ τριῶν ἔξαρτημάτων ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τῶν κροτάφων. Ἄνωθεν τοῦ διαδήματος προβάλλουσι πολλοὶ μικροὶ ὄφεις.

Ἐπερᾶνω ὑψοῦται τιάρα ὡς ἡ τοῦ ὑπ' ἄρ. 4 μεθ' ὀριζοντίων ταινιῶν καὶ τεσσάρων καθέτων ραβδώσεων. Κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς τιάρας ὀπή. Ὅπαι καὶ παρὰ τὴν βάσιν αὐτῆς. Τὸ οὖς ἦτο κεχρωσμένον ἐρυθρόν, τὸ δὲ διάδημα καὶ τὰ ἐξαρθήματά του μέλανα, ὡς καὶ οἱ ὀφθαλμοί. Τὸ λοιπὸν πρόσωπον ἦτο λευκόν. (Πίν. Η', εἰκ. 2).

8. Τμῆμα πίνακος μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως γυναικὸς ὑψούσης τὰς χεῖρας καὶ φερούσης περιδέριον ἐκ σταγονοειδῶν ψήφων, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ καρποῦ ψέλιον. Διαστ. 8×18 ἐκ. Τὰ στήθη περιβάλλονται ὑπὸ κυκλίσκων. (Πίν. ΣΤ', εἰκ. 3).

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν εἰδώλων τῆς Γόρτυνος ὑφίσταται φαινομενικῶς ποιά τις δυσκολία λόγῳ τοῦ ὅτι πλὴν τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων πάντα τὰ λοιπὰ εἶδη κεραμεικῆς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν τῇ ἔπαυλει εἶναι σαφῶς ΥΜ Ι α. Βάσει τῆς κεραμεικῆς ἡ ἔπαυλις φαίνεται σύγχρονος πρὸς τὰς τοῦ Νίρου καὶ Τυλίσου καὶ ἔνεκα τούτου ὁ D. Levī ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι καὶ τὰ εἶδωλα εἶναι τῶν αὐτῶν χρόνων. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ παλαιὰ μνημονευθεῖσα ἀνωτέρω χρονολογία τῶν εἰδώλων τῶν Γουρνιῶν εἰς τοὺς ΥΜ Ι χρόνους καλῶς εἶχεν. Ἐν τούτοις ἄλλως ἔχουσι τὰ πράγματα. Διότι ἐντὸς τοῦ δωματίου μετὰ θρανίου, τοῦ ἀποτελοῦντος, ὡς ἐλέχθη, τὸ κυρίως ἱερόν, καὶ πλησίον τῆς θύρας, εὑρέθη μέγας ψευδόστομος ἀμφορεὺς μετ' ἐσχηματοποιημένων ὀκταπόδων σαφῶς ΥΜ ΙΙΙ β χρόνων. Τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα καταδειχθῇ ὅτι ἡ ἔπαυλις δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ΥΜ Ι χρόνους, ἀλλ' ὑφίσταται καὶ ἐδῶ ὡς εἰς Κνωσὸν μερικὴ ἀνακατάληψις, εἰς τὴν ὁποίαν δέον νὰ ἀποδοθῶσι καὶ τὰ εἶδωλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Ὁ πλαστικὸς ρυθμὸς τούτων, χαρακτηριζόμενος ἐκ τῆς ἀκινησίας καὶ τοῦ τονισμοῦ ἐνὸς ἐκάστου στοιχείου τῆς φυσιογνωμίας (ὀφθαλμῶν, ρινός, ὠτων) καὶ γενικώτερον τοῦ ὄργανισμοῦ, εἶναι ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ΥΜ Ι πλαστικῆς, τὸ ὁποῖον σμικρύνει καὶ συγχέει τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, ἀναμιγνύει τὰς ἐπιφανείας, διέπεται δὲ ὑπὸ ζωηρᾶς κινητικότητος καὶ εὐλυγισίας.

Τὰ εἶδωλα δὲν εὑρέθησαν συγκεντρωμένα ἐντὸς ἐνὸς δωματίου ὡς εἰς Κνωσὸν καὶ Γουρνιά. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι κατεσπαρμένα ἀνὰ τὴν ἔπαυλιν, ἀλλὰ προέρχονται ἐξ ὀλίγων παρακειμένων πρὸς ἀλλήλους χώρων, ἀποτελούντων ἄνευ ἀμφιβολίας ἐνιαῖον σύνολον, ἥτοι τὸ «ἀνακαταληφθὲν» τμῆμα τῆς ἔπαύλεως»⁵⁶.

Τινὰ τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων τῆς Γόρτυνος ἐμφανίζοντα χαρακτη-

⁵⁶) Ἐκ τούτων ὁ χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως VI παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπέστη μετασκευὴν καὶ ἀνήκει ἀρχιτεκτονικῶς εἰς πλείονας τῆς μιᾶς περιόδου.

ριστικὰ παλαιότερα τῶν ΥΜ ΙΙΙ χρόνων, ἦτοι τὰ μικρογραφικὰ «milk jugs» καὶ τινὰ ὁμοῦ εὐρεθέντα μικρὰ εἰδῶλια (βλ. ἄνωτ. σ. 196) τοῦ τύπου τῶν εἰδωλίων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν τάφων τῆς Ἁγίας Τριάδος⁵⁷, ἀνήκουσιν ἀσφαλῶς εἰς προγενέστερον στρῶμα λατρείας, σύγχρονον πρὸς τὴν ἔπαυλιν ἦτοι ΥΜ Ι. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πιθανῶς ἀνήκει καὶ ὁ πώρινος, βαθμιδωτὸς βωμίσκος. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον τῆς ὑπάρξεως παλαιότερων ἱερῶν χώρων ὑπὸ ΥΜ ΙΙΙ ἱερὰ διεπιστώθη ἄλλως, ὡς θὰ λεχθῆ καὶ κατωτέρω, καὶ εἰς τὸ Ἱερὸν τῶν Διπλῶν Πελέκεων καὶ τὸ Δωμάτιον τῆς Πηγῆς ἐν Κνωσῶ⁵⁸. Πάντα τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Γόρτυνος, σωληνοειδῆ σκεύη, κάλαθοι κ.λ. φαίνονται κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν καὶ τὴν τεχνικὴν σύγχρονα πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὰ εἰδῶλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, δυνάμενα νὰ χρονολογηθῶσι, βάσει τοῦ μνημονευθέντος ψευδοστόμου ἀμφορέως μετὰ πολυπόδων, κατὰ τοὺς ΥΜ ΙΙΙ β χρόνους.

Γὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς Γόρτυνος ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι γνωστά, ἀπαντῶντα καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἀνάλογα ἱερὰ, ὡς τὸ θρανίον, αἱ τράπεζαι προσφορῶν, τὰ σωληνοειδῆ σκεύη, οἱ κάλαθοι, ὁ συνδυασμὸς τῶν εἰδώλων πρὸς πτηνὰ καὶ ὄφεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ νέα, ὡς κυρίως αἱ φερόμεναι ὑπὸ τῶν εἰδώλων μεγαλοπρεπεῖς τιάραι μετὰ ὀδοντωτῶν διαδημάτων, ἐξαρτημάτων φυλλοειδῶν καὶ διαιρέσεως εἰς ὀριζοντίας καὶ καθέτους ζώνας. Αἱ ὀδοντώσεις, ὀξεῖαι ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 6 καὶ ὀρθογώνιοι ἐπὶ τῶν λοιπῶν, περιβάλλουσιν ὅλην τὴν κεφαλὴν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἡμιδιαδήματα τῶν εἰδώλων ἐκ τοῦ Καρφίου καὶ Γάζι), καὶ παριστῶσι πιθανώτατα μεταλλικὰ διαδήματα. Ὅτι ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ σχηματικῆς δηλώσεως τῆς κόμης, πείθει ἡ κεφαλὴ τοῦ πίν. Η' εἰκ. 1, ἐνθα ἄνωθεν τοῦ διαδήματος δηλοῦται πράγματι ἡ κόμη διὰ πλοκάμου, ἐπίσης δὲ τὸ ὅτι ἐπὶ πάντων αἱ ὀδοντώσεις συνεχίζονται καὶ ἄνωθεν τοῦ ἀρχένου⁵⁹.

⁵⁷) P. Paribeni Ricerche nel sepolcreto di H. Triada, Mon. Ant. XIV 1905 στ. 739 ἐξ. καὶ ἀνάτυπον στ. 67 ἐξ. Ταῦτα προέρχονται ἀκριβέστερον ἐκ τῶν tombe adattate entro un' antica casa αὐτ. στ. 719 ἀνάτ. σ. 47 εἰκ. 22. Καίτοι ὑπάρχει σχετικὴ διατάραξις, ἡ χρονολογία αὐτῶν κατὰ τοὺς ΥΜ Ι χρόνους φαίνεται βεβαία. Σύγχρονα εἶναι καὶ τινὰ ἀνάλογα ἐκ τῆς δυτικῆς πτέρυγος τῆς ἐπαύλεως τῆς Ἁγίας Τριάδος: Annuario 1941 - 3 σ. 19 ἐξ. εἰκ. 6 εἰκ. 7 καὶ Zervos L' art de la Crète εἰκ. 461 (τοῦτο φέρει τυπικὴν ΥΜ Ι διακόσμησιν) καὶ εἰκ. 579. Διὰ τὴν μελέτην τῆς ΥΜ Ι πλαστικῆς χαρακτηριστικὰ τὰ χαλκᾶ εἰδῶλια αὐτ. σ. 340 ἐξ. εἰκ. 496 ἐξ.

⁵⁸) Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῆ καὶ ἡ παρουσία δύο (μόνον) ΥΜ Ι ἀγγείων, μιᾶς πρόχου καὶ ἑνὸς γεφυροστόμου, ἐκ τῶν ἱερῶν χώρων τῆς ἐπαύλεως Γόρτυνος.

⁵⁹) Ὡς ὀδοντωτὸν διάδημα ἠρμηνεύθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦ δίδου

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ φυλλοειδῆ ἔξαρτήματα. Ἡ σχέσηις κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ διαδήματος θέσιν πρὸς τὰ σύμβολα τοῦ εἰδώλου ἀριθ. 11042 ἐκ Καρφίου καὶ τοῦ εἰδώλου 9308 ἐκ Γάζι εἶναι προφανής, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς Καρφί ταῦτα εἶναι τελείως στρογγύλα, εἰς δὲ Γάζι γλωσσοειδῆ, ἄνευ μειώσεως κατὰ τὴν πρόσφυσιν. Ταῦτα ἐπὶ τῶν εἰδώλων ἐκ Γόρτυνος ἄλλοτε μὲν ὑπερέχουσι τοῦ διαδήματος, ἄλλοτε δὲ φαίνονται ἐξηρητημένα ἐξ αὐτοῦ. Οὕτω τὸ πεπλατυσμένον μέρος ἄλλοτε μὲν εὐρίσκεται ἄνω, ἄλλοτε δὲ κάτω. Ἡ ἀδιαφορία αὕτη ὡς πρὸς τὴν θέσιν πιθανῶς ὑποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ἔξαρτημάτων διακοσμητικῶν⁶⁰. Τὸ ὅτι ἐπὶ τοῦ εἰδώλου τοῦ πίν.

ΑΕ 1900 σ. 27 προεξοχαὶ δηλούμεναι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μορφῆς τῆς μήτρας ἐκ Σητείας. Ἀνάλογον φέρεται ὑπὸ τοῦ κατωτέρω ἐξεταζομένου εἰδώλου τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, ἐπίσης δὲ ὑπὸ εἰδωλίου θεᾶς ἐν Βοστώνη PM III σ. 438 εἰκ. 307 καὶ τοῦ λεγομένου Boy God αὐτ. εἰκ. 309, ἅτινα ὅμως εἶναι ἀβεβαίας γνησιότητος. Διάδημα ἐκ χρυσοῦ φύλλου φέρει τὸ ὑποπτον εἶδωλον PM IV Front. σ. 36. Ὀδόντωσιν παρουσιάζει καὶ τὸ διάδημα σφιγγὸς ἐπὶ ἐλεφαντίνης λαβῆς ἐκ Ζαφὲρ Παπούρας PM II σ. 778 εἰκ. 506 α. Ἡ ἀνατολικὴ προέλευσις ὑποδεικνύεται ἐκ θεᾶς φερούσης ὀδοντωτὸν διάδημα ἐπὶ βαβυλωνιακοῦ κυλίνδρου ἐκ Κνωσοῦ *Demargne Crète - Égypte - Asie*, «Annales de l'École des Hautes Études de Gand» II σ. 31 ἐξ. πίν. II, 1. Ἐκτὸς τῶν παραστάσεων ἔχομεν καὶ πραγματικὰ ὀδοντωτὰ διαδήματα. Πιθανῶς τὸ παλαιότερον γνωστὸν ἐν τῷ Αἰγαίῳ δείγμα εἶναι τὸ ἀργυροῦν διάδημα ἐκ πρωτοκυκλαδικοῦ τάφου τῆς Ἀμοργοῦ ΑΕ 1898 σ. 154 πίν. 8, 1, ὅπερ μοὶ ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ καθ. Μαρινάτοῦ. Ἐκ Κρήτης χρυσοῦν διάδημα μετὰ δύο ὀδοντώσεων καὶ φυλλοειδῶν ἔξαρτημάτων ἀνευρέθη ἐν ἀνασκαφέντι ἐσχάτως ὑπ' ἐμοῦ ΠΜ II τάφου τῆς Λεβήνος. Ὡς ὀδοντωτὰ ἐθεωρήθησαν καὶ τὰ ἡμιδιαδήματα (Zackenkrone) τῶν καθέτων τάφων τῶν Μυκηναίων, ὧν τμήματα βλ. εἰς *Karo Schachtgräber von Mykenai* πίν. XIV, XV, XXXV, πβ. σ. 184. Ταῦτα ἀνασυνετέθησαν πλήρως κατὰ τὴν νέαν ἐκθεσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ἡ ποικίλη χρῶσις τῶν ὀδοντώσεων ἐνὸς τῶν εἰδώλων τῆς Γόρτυνος δύναται νὰ ὀφείληται εἰς συμβατικότητα ἢ εἰς τὸ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μιμήσεως τοῦ διαδήματος δι' ὑφάσματος. Ὡς πρὸς τὴν διὰ σειρᾶς μικρῶν ὄψεων ἐπίστεψιν τοῦ διαδήματος δύναται τις νὰ προσαγάγῃ παράλληλον ἐκ τῆς Αἰγύπτου: ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου τοῦ θρόνου τοῦ Τουταγχαμών *K. Lange-M. Hirmer Aegypten 1957* εἰκ. 191 ὁ βασιλεὺς ἀπεικονίζεται φέρων στέμμα μετὰ σειρᾶς μικρῶν οὐραίων. Σειρὰ μικρῶν οὐραίων ἐπιστέφει καὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἴσιδος αὐτ. εἰκ. 224. Κάλυμμα μετ' ὀδοντώσεων ἐκ Tell Brak εἰς *Bossert Altsyrien 1951* σ. 195 εἰκ. 640.

⁶⁰) Κοσμήματα ἔχοντα τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι συνήθη ἐν τῇ μινωϊκῇ τέχνῃ. *Seager Explorations in the Island of Mochlos 1912* εἰκ. 10 ἄνω. Ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐκ Μόχλου ἀνατολικά παράλληλα ἀπαντῶσι μεταξὺ τῶν κοσμημάτων ἐξ *Alaca Hoyuk, The Aegean and the Near East, Studies presented to H. Goldman* σ. 36 ἐξ. ἀριθ. 4. Ταῦτα εἶναι συνήθως ἔξαρτήματα ἀλυσιδίων ἀναρτώμενα μὲ τὸ πεπλατυσμένον μέρος πρὸς τὰ κάτω. Ἡμιδιάδημα ἐκ τῶν κα-

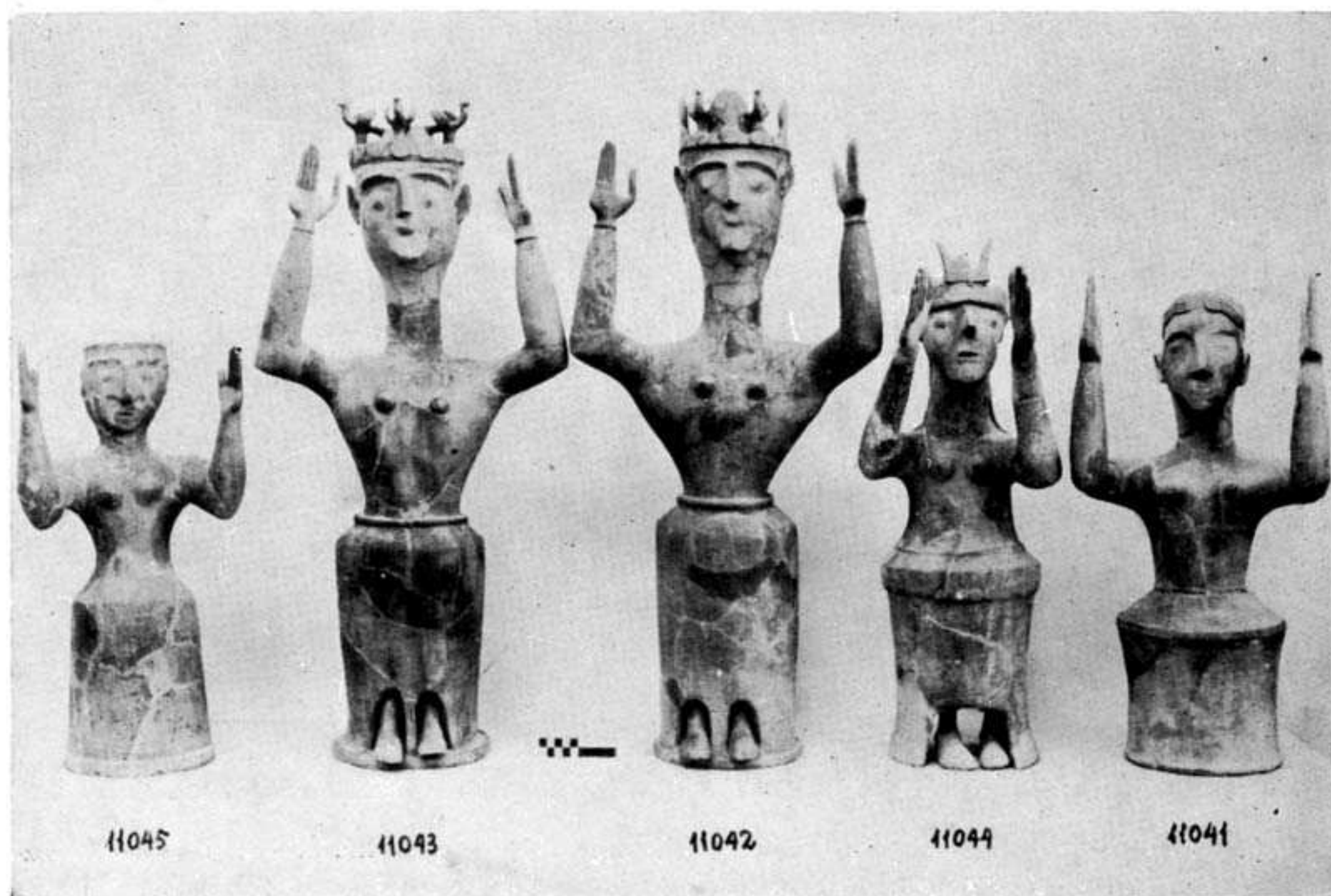
Εἰκ. 1.—Εἰδωλα ἐκ Πρινιά
καὶ Γουρνιῶν.

Εἰκ. 2.—Εἰδωλον ἐκ Παγκα-
λοχωρίου.

Εἰκ. 3. — Εἰδωλα ἐκ Γάζι.

Εἰχ. 1. — Εἰδωλα ἐκ Καρφίου.

Εἰχ. 3. — Πλακίδιον ἐκ Γόρτυνος.

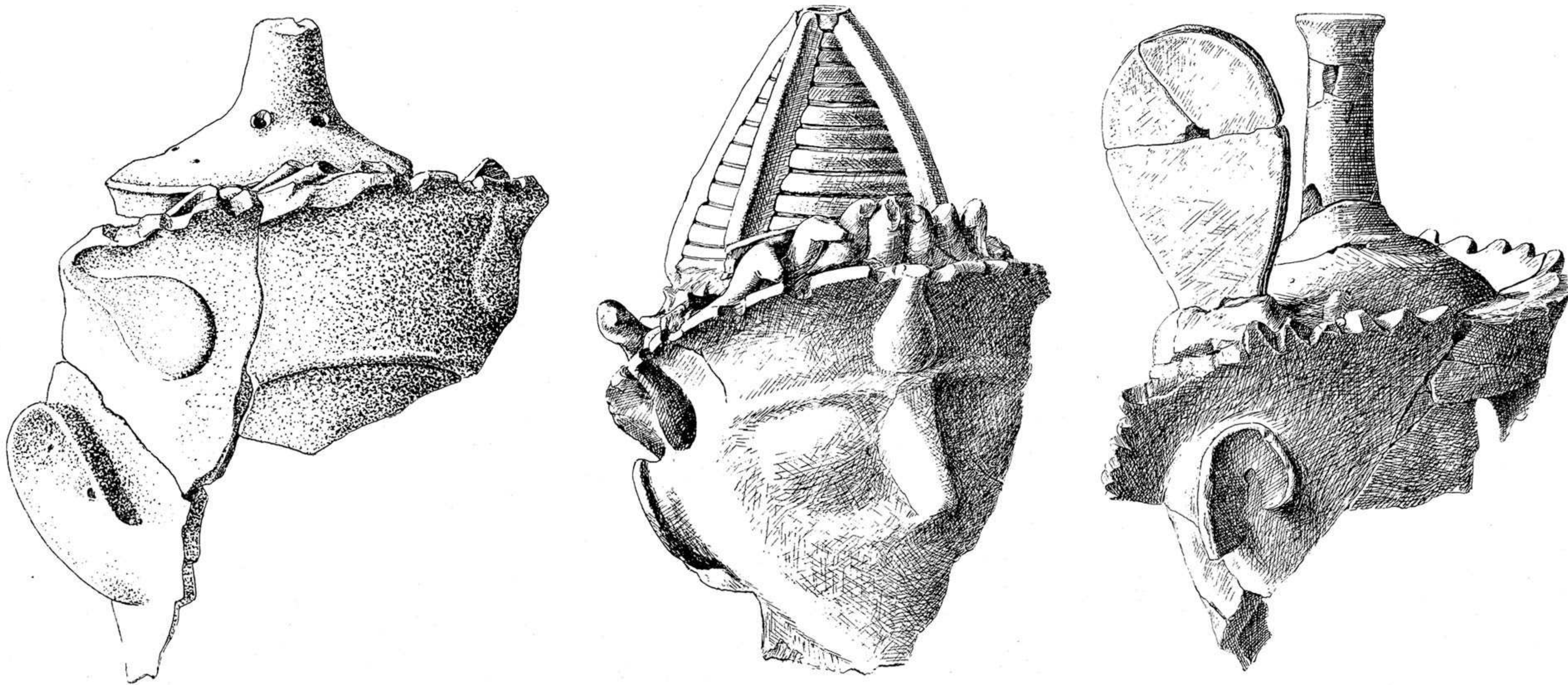
Εἰχ. 2 (ἀριστερά). — Εἰδωλον ἐκ Γόρτυνος.

Εικ. 1. — Εἰδωλα ἐκ Γόρτυνος.

Εικ. 2. — Εἰδωλα ἐκ Γόρτυνος.

Εἰκ. 1 - 3.— Κεφαλαὶ εἰδῶλων ἐκ Γόρτυνος.

Ἡ εἰκ. 3 ἢ προεσοχὴ ἀποτελεῖται ἐκ δύο προσκεκολλημένων πρὸς ἀλληλα φυμάτων πηλοῦ ὑποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ μιμήσεως κατασκευῶν ἐκ μεταλλικῶν ἔλασμάτων.

Ἐψηλαὶ τιάραι ἀνάλογοι ἐν μέρει πρὸς τὰς φερομένας ὑπὸ τῶν θεοτήτων τῆς Γόρτυνος, ἐνίοτε διαιρούμεναι εἰς ζώνας, ἀπαντῶσι καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Κρήτῃ⁶¹. Αἱ ζῶναι αὗται δύνανται νὰ παριστῶσι δερματίνας

θέτων τάφων τῶν Μυκηνῶν ἔχει ὁμοίως τρία χρυσᾶ πλακίδια ἐξηρητημένα ἐξ αὐτοῦ δι' ἀλυσιδίων K a r o Schachtgräber πίν. XXXIX. Δύνανται αἱ δισκοειδεις προεσοχαὶ τῶν τιαρῶν νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς τὰ κοσμοῦντα κατὰ παλαιὰν ἰσως ἀνατολικὴν παράδοσιν τὴν περσικὴν τιάραν «φάλαρα» (Αἰσχ. Πέρσ. 661 - 2); Πβ. L o r i m e r Homer and Monuments σ. 241. Ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου ὑπάρχει λίαν ἀνάλογον χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ Δικταίου Ἄντρου σῶζον καὶ τὰς ὁπὰς διὰ τὴν προσήλωσιν κατὰ τὸ στενούμενον ἄκρον.

⁶¹) Ἐπὶ σφραγίσματος ἐκ Κνωσοῦ P M I I I σ. 313 εἰκ. 205 καὶ ἐπὶ σφραγίδος ἐκ Μαύρου Σπήλιου ἀρ. 1315 Μουσείου Ἡρακλείου εἰκονίζονται μορφαὶ μετ' ἀναλόγων καλυμμάτων. Τιάρας μετὰ πλατειῶν ζωνῶν φέρουσι εἰδῶλα θεᾶς W a s e A Cretan Statuette πίν. IV, P M I V σ. 37 εἰκ. 21, τὰ ὅποια θεωροῦνται κίβδηλα, ἐπίσης δὲ κεφαλὴ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν N. Πλάτωνος εἰς Πισκοκέφαλο Z e r v o s L' art de la Crète σ. 282 εἰκ. 406. Μικρὰν τιάραν μετὰ ὀριζοντίων ταινιῶν φέρει Y M I εἰδώλιον ἐξ Ἁγ. Τριάδος αὐτ. σ. 393 εἰκ. 579. Ἡ παλαιότης τῆς παραδόσεως τῶν κωνικῶν τιαρῶν μετὰ ὀριζοντίων ζωνῶν καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι αὗται ἐμφανίζονται ἤδη ἐπὶ κυκλαδικῶν εἰδωλίων Z e r v o s L' art des Cyclades εἰκ. 41 εἰκ. 43. Ἡ τιάρα τῆς ἑτέρας τῶν ἐκ φαγεντιανῆς θεοτήτων τῆς Κνωσοῦ παρουσιάζει ἐπίσης διαίρεσιν εἰς ζώνας, σχηματιζομένης ὅμως κατὰ διάφορον τρόπον. Ὀριζόντιαι ταινίαι ἐν συνδυασμῷ πρὸς καθέτους ἐπανέρχονται ἐπὶ τῆς κατατέρω δημοσιευομένης κεφαλῆς τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη ἐξ Ἁμαρίου. Κωνικὴν τιάραν μετὰ καθέτων ραβδώσεων φέρει καὶ μορφή μεταξὺ λεόντων ἐπὶ σφραγίδος R e u s c h Minoica (Sundwall Festschrift) 334 ἐξ. πίν. 4 e. Ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος εἰδώλου τοῦ Παγκαλοχωρίου δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πρόκειται περὶ τιάρας διαιρουμένης εἰς ζώνας ἢ πλοκάμων κόμης. Κωνικὰς τιάρας, ἀλλ' ἄνευ ζωνῶν, φέρουσι καὶ ὁ πότις καὶ ἡ πότνια θηρῶν ἐπὶ σφραγισμάτων τῶν Temple Repositories P M I I σ. 831 εἰκ. 546, 547, μορφή ἐπὶ σφραγίσματος ἐξ Ἁ. Τριάδος D. L e v i Le Cretule di H. Triada, Ann. VIII - IX 1929 εἰκ. 164 e, ὁ χαλκοῦς Boy God Z e r v o s ἔ. ἀ. σ. 315 εἰκ. 457. Τὰς κωνικὰς τιάρας θεωρεῖ γενικῶς ὁ E v a n s ἀνατολικῆς προελεύσεως P M I V σ. 465. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τινῶν ἀνατολικῶν παραλλήλων, ἐπὶ στήλης τοῦ Ναράμ Σιν εἰκονίζεται τιάρα κολουροκωνικὴ μετὰ διαιρέσεως εἰς ὀριζοντίας ζώνας καὶ καθέτων ἐγκοπῶν G. C o n t e n a u Manuel d' archéol. orientale I 1927 σ. 132 εἰκ. 77. Θεὸς μεθ' ὑψηλῆς τιάρας μετὰ ζωνῶν καὶ ἐπὶ χιτιτικοῦ ἀναγλύφου ἐκ Yasilikaja I Δ' - I Γ' αἰ. S c h ä f e r - A n d r a e Die Kunst des alten Orients, Propyläen-Verlag, 1925 πίν. XXXIV. Πβ. H o g a r t h Kings of the Hittites 1926 σ. 16 - 7. Χιτιτικὸν ἰδεόγραμμα σημαῖνον «βασιλεὺς» ἀπεικονίζει ὑψηλὴν τιάραν μετὰ καθέτων καὶ ὀριζοντίων ταινιῶν, ἐπαραλληλίσθη δὲ πρὸς ἀνάλογον κρητικὸν σύμβολον τοῦ συστήματος A καὶ B' πβ. H r o z n y Les inscriptions

ταινίας ἢ πῖλον συνερραμένον κατὰ διαστήματα⁶². Ἡ ἐκ πιλητοῦ ἐρίου κατασκευὴ εἶναι ἢ πιθανωτέρα, διότι αὕτη κυρίως θὰ καθίστα ἀναγκαίαν τὴν διὰ καθέτων, δερματίνων πιθανῶς ταινιῶν, στήριξιν, τοποθετουμένων συμμετρικῶς περὶ τὴν τιάραν.

ΕΙΔΩΛΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΩΝ ΔΙΠΛΩΝ ΠΕΛΕΚΕΩΝ ΕΝ ΚΝΩΣΩ

Τὸ Ἱερόν τῶν Δ. Πελέκεων ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Evans τὸ 1902⁶³. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ μικροῦ ὀρθογωνίου δωματίου. Κατὰ τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν αὐτοῦ εὐρίσκετο βάθρον ἐστρωμένον διὰ ποταμίων χαλίκων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴσταντο δύο ζεύγη κεράτων ἐκ κονιάματος ἔχοντα ὅπας διὰ τὴν προσήλωσιν διπλῶν πελέκεων. Πλησίον τοῦ ἐνὸς ζεύγους κεράτων εὐρέθη μικρὸν ὁμοίωμα πελέκεως ἐκ στεατίτου μετὰ διπλῶν ἀκμῶν. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τοῦ βάθρου μεταξὺ τῶν κεράτων καὶ τοῦ τοίχου εὐρέθη ἰστάμενον κατὰ χώραν εἶδωλον θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν (πίν. Θ', εἰκ. 1 μέσον), πλησίον δὲ αὐτῆς εἰδῶλιον θηλείας. Μεταξὺ τῶν δύο ζευγῶν κεράτων κατὰ τὸ μέσον τοῦ βάθρου ἴστατο ἕτερα θήλεια καὶ μικρὸν εἰδῶλιον μετὰ χαρακτῆς διακοσμήσεως⁶⁴. Κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν εὐρέθη εἰδῶλιον ἄρρενος λάτριος φέροντος περιστεράν. Πρὸ τοῦ βάθρου ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἦτο χαμηλὸς τριποδικὸς βωμός, ἀβαθῆ κύπελλα καὶ κύλικες μετὰ χαμηλοῦ ποδῶς καὶ μικρὰ προχοῖδια, μακρότερον δὲ παρὰ τὴν θύραν δύο ἀμφορεῖς, εἷς ψευδόστομος ἀμφορεὺς μετ' ἐσχηματοποιημένων πλοκάμων πολύποδος, δύο εὐρύστομα ἀγγεῖα καὶ κυλινδρικὸν σκεῦος ἐν εἴδει καλλάθου. Τὰ εἶδωλα θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Evans ὡς μετακινήθέντα ἐκ τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως, τὴν ὁποίαν ἀποκαθιστᾷ θέτων τὴν ὑψοῦσαν τὰς χεῖρας μορφὴν εἰς τὸ κέντρον καὶ τὰς δύο θηλείας ἐκατέρωθεν. Μία ἐκ τούτων στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν θεάν⁶⁵. Τὴν ὑπαρξιν

crétoises 1949 σ. 344. Εἰς Bossert *Altsyrien* 1951 σ. 195 εἰκ. 639 εἰκονίζεται πῆλινον εἰδῶλιον τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος ἐκ Βύβλου φέρον κωνικὴν τιάραν μετὰ γραπτῆς δηλώσεως λοξῶν καὶ καθέτων ταινιῶν.

⁶²) Τοῦτο ἔχει προταθῆ διὰ τὰς ἀναλόγους ταινίας τῶν κρανῶν. Βλ. τελευταίαν διαπραγμάτευσιν τοῦ ζητήματος εἰς Ventris - Chadwick *Documents* σ. 377. Ἐκ τῶν αὐτόθι εἰκονιζομένων δειγμάτων ταινίας ἰσχυρῶς προεχούσας ὡς αἱ τῆς Γόρτυνος ἔχουσι τὰ ἐπὶ θραυσμάτων φαγεντιανῆς ἐκ τοῦ III καθέτου τάφου τῶν Μυκηνῶν αὐτ. εἰκ. 26, f, h. Περὶ τῶν ταινιῶν τῶν κρανῶν βλ. καὶ *Antiquity* XXVIII σ. 212 ἐνθα σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁶³) BSA VIII 1901 - 2 σ. 96 ἐξ., PM II σ. 335 ἐξ., Nilsson *MMR* σ. 78 ἐξ. Τὸ ἐντεῦθεν εἶδωλον μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζεται καὶ εἰς Zervos ἔ. ἀ. εἰκ. 767.

⁶⁴) PM I σ. 52 εἰκ. 14.

⁶⁵) PM II σ. 340 εἰκ. 193.

παλαιότερας (MM III) λατρείας εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον ἄλλως γειτνιάζει πρὸς ἓνα καθαρτήριο χωρὸν, διέγνωσεν ὁ Evans (PM II σ. 332 - 5), ἡ δὲ ὑπόθεσις αὕτη, παρὰ τὰς ἐκφρασθείσας ὑπὸ τοῦ Nilsson ἐπιφυλάξεις (MMR σ. 78 σημ. 2), ἐπεβεβαιώθη ἐν μέρει κατὰ τὰς προσφάτους ἐργασίας ἀποκαταστάσεως τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος, καθ' ἃς ἦλθον εἰς φῶς ὑπὸ τὸ YM III ἱερὸν ἐνδείξεις λατρείας YM I χρόνων (κωνικὰ κύπελλα καὶ βόθρος σπονδῶν ἐκ κονιάματος).

Τὸ εἶδωλον ἔχει τὰς χεῖρας ὑψωμένας, τὴν μὲν δεξιὰν μετὰ τῆς παλάμης ἀνοικτῆς ἐστραμμένης πρὸς τὸν θεατὴν, τὴν δὲ ἀριστερὰν παράλληλον πρὸς τὸν κρόταφον⁶⁵ α. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει ὁμοίωμα περιστερᾶς. Φέρει περικόρμιον, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀνοιγμα κλείεται κατὰ τὴν ράχιν δι' ἱμάντων. Ἐξ ὁμοίων ἱμάντων προέρχονται πιθανῶς τὰ ραβδωτὰ θέματα τοῦ στήθους. Ἐπὶ τοῦ μακροῦ ἀυχένος πίπτουσι πλόκαμοι. Ἡ θεὰ, ὡς ἡ τοῦ Παγκαλοχωρίου, φέρει περιδέριον καὶ ψέλια, ἐπὶ δὲ τῶν καρπῶν γραπτὴν δῆλωσιν ἀμυγδαλοειδοῦς σφραγιδολίθου. Ἡ κυλινδρική ἐσθῆς κοσμεῖται διὰ ταινιῶν.

Ὁ Evans⁶⁶ χρονολογεῖ ὀρθῶς τὸ ἱερὸν καὶ τὸ εἶδωλον κατὰ τοὺς YM III β χρόνους βάσει τοῦ εὐρεθέντος μετ' αὐτοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως καὶ τῶν ἀναλογιῶν πρὸς τὸ εἰδώλιον τῆς κουροτρόφου τὸ ἀνευρεθὲν εἰς YM III β σύνολον τοῦ Μαύρου Σπήλιου. Ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως τὸ στιλπνὸν χρῶμα καὶ ἡ ἀρτία ὄπτησις τοῦ εἰδώλου ἐπιβεβαιοῦσι τὴν χρονολόγησιν ταύτην.

Τὸ κυλινδρικὸν σχῆμα τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ εἰδώλου ἐθεώρησε κατ' ἀρχὰς ὁ Evans ἐπιβίωσιν τοῦ κιονοειδοῦς ἢ βαιτυλικοῦ τύπου⁶⁷. Αἱ ἀπόψεις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν εἶναι σαφεῖς. «Βλέπομεν, λέγει⁶⁸, τὸν ἀγιαζόμενον ὑπὸ τῆς περιστερᾶς κίονα νὰ καθίσταται θεὰ τῶν περιστερωῶν». Τοῦτο ἠμφισβήτησεν ὁ Dawkins⁶⁹. Εἰς PM II 339 ὁ Evans ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποκαλῆ τὰ εἶδωλα ἡμιανθρωπόμορφα, ἐνῶ αὐτ. 342 συνδέει τὸν τύπον πρὸς τὰς κωδωνο-

⁶⁵α) Ἄτερον εἰδώλιον ἐν τῇ στάσει ταύτῃ ἀναφέρει ὁ Pendlebury Arch. of Crete σ. 255 σημ. 4. Κατὰ τὸν Val. Müller Frühe Plastik σ. 42 αἱ χεῖρες τοῦ εἰδώλου τῆς Κνωσοῦ διεπλάσθησαν ὑπερβολικῶς μεγάλαι λόγῳ τῆς σημασίας των.

⁶⁶) PM II σ. 336 - 7.

⁶⁷) BSA VIII σ. 98. Κατὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἔχει ταχθῆ καὶ ἡ Banti Div. Femminili σ. 16, ἐνῶ τὴν ὑποστηρίζει εἰσέτι ὁ Picard Rel. Préhell. σ. 76 - 7.

⁶⁸) BSA VIII σ. 100.

⁶⁹) BSA X 1903 - 4 σ. 218.

ειδεῖς ἐσθῆτας τῶν ΜΜ I εἰδώλιων. Ἐν τέλει εἰς ΡΜ IV 161 - 2 ἀπορρίπτει τὴν ἀρχικὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἡμιανεικονικοῦ χαρακτήρος τῶν εἰδώλων συνάπτων αὐτὰ πρὸς τὰς κωδωνοσχήμες ἐσθῆτας. Πράγματι ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐσθῆτος εἰς κύλινδρον, κατασκευαζόμενον ἐπὶ τοῦ τροχοῦ ὡς ἔδειξεν ὁ Μαρινᾶτος (ΑΕ 1937 σ. 286), εἶναι τελείως σύμφωνος πρὸς τὰς ΥΜ III τάσεις σχηματοποιήσεως, ἐνῶ ἀντιθέτως λείπουν οἱ συνδετικοὶ κρίκοι μεταξὺ τῶν εἰδώλων τούτων καὶ τῶν βαιτύλων. Ὡς ἀπεικόνισιν τῆς ἐσθῆτος ἐθεώρησεν ἤδη τὸν κύλινδρον τῶν εἰδώλων ἡ Williams (Gournia σ. 48).

Ὅτι γενικῶς τὸ κυλινδρικὸν σχῆμα τοῦ κατωτέρω τμήματος τῶν ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων δὲν σχετίζεται πρὸς τὴν κιονολατρείαν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν φυσιοκρατικὴν περίοδον τῆς μινωϊκῆς τέχνης (ΜΜ III - ΥΜ I) τὸ τμήμα τοῦτο ἀποδίδεται σαφῶς ὡς ἐσθῆς, οὐδέποτε δὲ ὡς κίων. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἐσθῆτος διατηρεῖται ἔτι ἐπὶ τῶν εἰδώλων τοῦ Καρφίου, ἐνθα δηλοῦνται οἱ πόδες ἐξερχόμενοι ἐξ ἀνοιγμάτων τοῦ κυλίνδρου.

2. ΜΙΚΡΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ - ΕΙΔΩΛΙΑ ΕΠΙ ΣΚΕΥΩΝ - ΠΤΕΡΥΓΩΤΑ

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων δειγμάτων τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντῶσι καὶ πλαστικαὶ παραστάσεις μικρᾶς κλίμακος, ἄλλοτε μὲν ἀναπαράγουσαι τὸν μνημειώδη τύπον τῶν λατρευτικῶν εἰδώλων, ἄλλοτε δὲ ἀποδίδουσαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐλευθέρως τὴν ὑψωσιν τῶν χειρῶν. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μικρῶν δειγμάτων δέον νὰ εἶναι τις προσεκτικός, ἵνα μὴ συμπεριλάβῃ εἰς τὸν τύπον ἡμῶν εἰδώλια ἄρρυθμα ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκῶν χρόνων, ὧν αἱ χεῖρες ἀδεξίως καὶ κατὰ παιδικὴν ἀντίληψιν δηλούμεναι παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν τῆς ὑψώσεως ἢ ἐκτάσεως χωρὶς νὰ καθιστῶσι βέβαιον ὅτι πρόθεσις τοῦ τεχνίτου ἦτο νὰ ἀπεικονίσῃ συγκεκριμένην χειρονομίαν. Τὰ μᾶλλον ἀσφαλῆ δείγματα ἐκ τῆς μικρᾶς πλαστικῆς εἶναι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τὰ ἀκόλουθα:

Μικρὸν μολύβδινον εἶδώλιον ὑψοῦν τὰς χεῖρας (Πίν. Θ', εἰκ. 1 δεξιὰ) ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Α. Evans ἐντὸς τοῦ Ν Δ διαμερίσματος μετὰ πεσσῶν τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου ἐν Κνωσῶ⁷⁰. Ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τοῦ ἀνακτόρου ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως ὅτι εἶχεν ἰδρυθῆ μικρὸν ἱερὸν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὸ οἶκημα κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐκείνων, οἵτινες ἴδρυσαν καὶ τὸν «βωμὸν τῶν φετιχ» κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον αὐτοῦ. Τὸ διαμέρισμα τῶν πεσ-

⁷⁰) ΡΜ II σ. 540 εἰκ. 344α, The Tomb of the D. Axes σ. 74 - 5 εἰκ. 84. Τὸ εἶδωλον τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου βλ. καὶ εἰς Zervos ἔ. ἀ. εἰκ. 769.

σῶν εἶχε πάντως καὶ πρότερον ἱερὸν χαρακτῆρα χρησιμεῦον ὡς βάσις τοῦ ἄνωτέρου χώρου μετὰ κιόνων, ὅπου ἐτελεῖτο λατρεία καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον καταπέσει ὠρισμένα ΥΜ ΙΙ β ἀντικείμενα (ρουτὸν πήλινον βοοκεφαλῆς, ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον κλπ.) εὐρεθέντα παρὰ τὴν κλίμακα⁷¹. Κατὰ τὸν Ν. Πλάτωνα⁷² ἐγένετο χρησιμοποίησις τοῦ ἄνω δωματίου κατὰ τὴν περίοδον τῆς «ἀνακαταλήψεως» καὶ ἐκ τούτου προέρχεται καὶ τὸ μολύβδινον εἰδώλιον, ὅπερ εὐρέθη ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐντὸς παρακειμένης κρύπτης εὐρέθη βάσις διπλοῦ πελέκεως καὶ τὸ λαμπρὸν ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι ρουτὸν ἐκ στεατίτου⁷³.

Τὸ εἰδώλιον, ἀναγόμενον ὑπὸ τοῦ Evans εἰς τὸν τύπον τῆς «δεομένης», ἔχει ὑψωμένας τὰς ὑποτυπώδεις χεῖρας. Ἡ ὅλη διάπλασις τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος εἶναι ἀδρὰ καὶ ἀμελής. Φέρει ἐσθῆτα κωδωνόσχημον μετὰ ζώνης καὶ περιλαιμίου ἐνθυμίζοντος εἰδῶλον ἐκ Γάζι. Ἡ ἐσθῆς καλύπτει τὰ στήθη, οἱ δὲ καρποὶ τῶν χειρῶν περιβάλλονται ὑπὸ ταινιῶν, αἵτινες βεβαίως δηλοῦσι ψέλια. Ταινία στέφει τὴν κεφαλὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκτείνεται ἐπίμηκες φῦμα προβάλλον ἄνωθεν αὐτῆς. Ὁ Nilsson (MMR σ. 315) συμφωνῶν πρὸς τὸν Evans θεωρεῖ τοῦτο ὄφιν. Ὅτι πράγματι πρόκειται περὶ ὄφεως ἀποδεικνύεται ἐξ εἰδώλου ἐκ Γόρτυνος ἔχοντος ὄφιν εἰς ἀνάλογον θέσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ἐκ τοῦ ρυθμοῦ ὁ Evans χρονολογεῖ τὸ εἰδώλιον κατὰ τὴν ἐσχάτην μινωϊκὴν ἐποχὴν καὶ παραβάλλον πρὸς τὴν θεὰν τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ἀποκαλεῖ αὐτὸ «τραχὺν ἐκφυλισμὸν τῆς θεᾶς τῶν ὄφρων». Ὁ Val. Müller (Frühe Plastik σ. 42) λέγει ὅτι λόγῳ τῆς διατηρουμένης εἰσέτι κυριότητος τοῦ κατωτέρου τμήματος τοῦ σώματος θὰ ἐπρωτίμα χρονολογίαν οὐχὶ τόσο χαμηλήν, οἷα ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ Evans. Ἀλλ' ἡ ἀμελής καὶ σχεδὸν ἄρρυθμος διάπλασις δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τοὺς παλαιότερους τῆς ὑπομινωϊκῆς περιόδου χρόνους.

Ἄλλο δειγμὰ ἀπεικονίζει τὴν θεὰν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐντὸς ὁμοιώματος ναῖσκου (Πίν. Θ', εἰκ. 1 ἀριστερὰ) καὶ προέρχεται ἐκ τοῦ λεγομένου «Δωματίου τῆς Πηγῆς» παρὰ τὸν Ξενῶνα τῶν Κνωσιακῶν ἀνακτόρων⁷⁴. Ὁ ναῖσκος εἶναι στρογγύλος, θολωτός, ἔχει θύραν, ἣς λείπει τὸ θυρόφυλλον, καὶ φέρει ἄνωθεν λαβὰς. Ὑπετέθη ὅτι παριστᾷ μικρὸν ἀγροτικὸν ἱερόν. Ἡ θεὰ δὲν εἰκονίζεται ὁλόσωμος. Ἐχει μόνον κορμὸν ἐκφυόμενον ἐκ τοῦ δαπέδου. Οὕτω δηλοῦται συμβατικῶς

⁷¹) Tomb of the D. Axes σ. 87 - 8.

⁷²) Κρητικὰ Χρονικὰ Η' 1954 σ. 438.

⁷³) T. of D. Axes σ. 79 ἐξ. καὶ PM II σ. 540.

⁷⁴) PM II σ. 128 ἐξ. εἰκ. 63. Πβ. Pendlebury Arch. of Crete σ. 312.

ὅτι κάθηται, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἀναλόγου ναΐσκου τῆς συλλογῆς Γιαμαλάκη, ὅπου ἡ θεὰ εἰκονίζεται σαφῶς καθημένη. Ἡ θεὰ ὑψοῖ τὰς χεῖρας, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι στιχθῆ κατὰ τὸν καρπὸν καὶ τὴν παλάμην. Εἰς τὰ στίγματα τῶν παλαμῶν ἀποδίδει ἄνευ οὐδενὸς λόγου ὁ Evans ἱερὰν σημασίαν. Τὰ ἐπὶ τῶν καρπῶν θεωρεῖ σφραγιδολίθους καὶ τοῦτο εἶναι πιθανὸν βάσει τοῦ παραλλήλου τῆς θεᾶς τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων. Ὅτι πρόκειται περὶ παρασιτάσεως θεᾶς ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτῆς θεωρεῖ βέβαιον καὶ ὁ Val. Müller εἰς τὸ ἄρθρον Kultbild RE Suppl. 5, 1931 σ. 485.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Μετὰ τοῦ ναΐσκου εὐρέθη σειρὰ σαφῶς πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων καὶ δὴ χαρακτηριστικῶν κρατηριδίων. Ἐπειδὴ ὁ ναΐσκος φέρει γραπτῶς τὸ θέμα «octopus and pillar», ὅπερ θεωρεῖ ὁ ἀνακαλύψας μινωϊκὴν ἐπιβίωσιν, ἐχρονολογήθη ὑπ' αὐτοῦ ὑπερβολικῶς ὑψηλὰ μὲ κατώτατον ὄριον τὸ τέλος τοῦ IB' αἰῶνος. Καὶ ἐνταῦθα ἐβεβαιώθη ὅτι εἶχεν ἀσκηθῆ λατρεία καὶ πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου δεδομένου ὅτι ὁ ναΐσκος εὐρέθη ἄνωθεν YM I - II στρώματος περιλαμβάνοντος κύπελλα μετὰ τροφῶν καὶ θυμιατήρια (PM II σ. 128 εἰκ. 68).

Ἡ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπανευρίσκεται ἐπὶ ὠρισμένων λατρευτικῶν ἀντικειμένων, συνδυαζομένου οὕτω τοῦ εἰδώλου τῆς θεότητος μετὰ τοῦ σκεύους τοῦ χρησιμεύοντος εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς. Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα εἶναι ὁ κέρονος ἐκ Κουρτῶν (Πίν. Θ', εἰκ. 3 δεξιά)⁷⁵. Οὗτος κατὰ τὸν δημοσιεύοντα Ξανθουδίδη εὐρέθη ὁμοῦ μετ' ἀγγείων τῆς «ἐσχάτης μυκηναϊκῆς περιόδου YM III» καὶ προέρχεται ἐξ ἑνὸς τῶν πολυαρίθμων μικρῶν τάφων τῶν Κουρτῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἀγγείων εἶναι ἐν τούτοις πρωτογεωμετρικὸν καὶ σύγχρονος πρὸς αὐτὰ εἶναι ἄνευ ἀμφιβολίας ὁ κέρονος.

Τὸν κέρονον ἀποτελοῦσιν ἐξ μικρὰ ἀγγεῖα συγκοινωνοῦντα διὰ κοίλου δακτυλίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι προσκεκολλημένα. Ἐπὶ τοῦ δακτυλίου μεταξὺ τῶν ἀγγείων ἴστανται καὶ τρεῖς μικραὶ ἀνθρώπιναι μορφαὶ ἀδρῶς πεπλασμένα. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἔχει τὰς χεῖρας ὑψωμένας, ἡ δευτέρα ἔχει τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους, τὴν δὲ ἑτέραν, ἣτις νῦν ἐλλείπει, εἶχε πιθανῶς ὑψωμένην καὶ ἡ τρίτη ἤπτετο διὰ τῶν χειρῶν, ὧν σώζεται ἡ ἑτέρα, τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀγγείων. Ὁ Nilsson⁷⁶ δέχεται ἐπίσης χρονολόγησιν κατὰ τοὺς ἐσχάτους μυκηναϊκοὺς χρόνους.

⁷⁵) BSA XII σ. 15 ἐξ. εἰκ. 3.

⁷⁶) MMR σ. 138. Ὁ Blinkenberg Lindos I σ. 331 χρονολογεῖ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα.

Τὰς μορφὰς ἠρμήνευσεν ὁ Ξανθουδίδης βάσει ἑλληνικῶν παραλλήλων ὡς γυναῖκας μετεχούσας «κερνοφορίας» ἢ «κερνοφόρου ὀρχήματος» καὶ παραβάλλει πρὸς τὸν χορὸν τοῦ Παλαικάστρου, ἔνθα γυναῖκες βασιζόμεναι ἐπὶ ἀναλόγου δακτυλίου εἰκονίζονται χορεύουσαι.

Ὁ Λενί ἀναδημοσιεύων τὸν κέρνον τῶν Κουρτῶν⁷⁷ λέγει περὶ τῆς ὑψούσης τὰς χεῖρας ὅτι αὕτη ἀπεικονίζεται ἐν τῇ «μυκηναϊκῇ στάσει τῆς λατρείας». Ἐπειδὴ ὁ τύπος μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ εὐρήματος τῶν Κουρτῶν παριστᾷ ἄνευ ἀμφιβολίας θεάν, εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἡ εἰκονιζομένη ἐν τῇ στάσει ταύτῃ εἶναι θεά. (Κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους ὁ κέρνος σχετίζεται πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Μεγάλης Μητρὸς)⁷⁸. Αἱ ἄλλαι δύο μορφαι αἱ ἰστάμεναι ἐπὶ τοῦ δακτυλίου εἶναι πιθανῶς λάτρεις, ὡς αἱ συνοδεύουσαι τὴν θεάν τοῦ Ἱεροῦ τῶν Δ. Πελέκεων⁷⁹. Ἀνάλογος εἶναι κέρνος μετὰ δύο κοτυλίσκων καὶ τεσσάρων εἰδωλίων προερχόμενος ἐκ τοῦ τάφου ὁ τῆς νεκροπόλεως Πρασιῶν (Περατῆς), τῆς ἀνασκαπτομένης ὑπὸ τοῦ Σπ. Ἰακωβίδου (ΠΑΕ 1953 σ. 98 εἰκ. 10. Τὰ εἰδώλια τῆς εἰκ. 11 συνανήκουν, ὡς μὲ πληροφορεῖ ὁ κ. Ἰακωβίδης). Ἐπίσης ἀνάλογος εἶναι κέρνος ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σπ. Μαρινάτου ἐν Δρήρῳ (BCH 1936 σ. 257 - 8 εἰκ. 22) δεικνύων τὴν κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἐπιβίωσιν τοῦ τύπου.

Εἰδώλιον ἐν τῇ αὐτῇ στάσει ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ σκεύους ἐκ Καρφίου. Τὸ σκεῦος τοῦτο ἔχει δημοσιευθῆ εἰς BSA 1937 - 8 πίν. XXXV 6. (Πίν. Θ', εἰκ. 3 ἀριστερά). Προέρχεται ἐκ ἱεροῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Μικρᾶς Κοπράνας, ὑπὸ δὲ τοῦ ἀνασκαφέως περιγράφεται ὡς «κάλαθος μετὰ θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν φερούσης κύπελλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς» (JHS 1938 σ. 236). Ἡ θεὰ εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὸ κέντρον καλάθου καὶ εἰκονίζεται ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω ὡς ἡ τοῦ ναῖσκου τῆς Κνωσοῦ. Τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς πρᾶγμα φαίνεται ὅτι παριστᾷ μέγαν πόλον εὐρυνόμενον ἄνωθεν καὶ κοῖλον, πιθανώτατα διὰ τὴν ἐνθεσιν λαμπάδος. Ἀνάλογον εἶναι κηροπήγιον ἐκ Κνωσοῦ παραλληλισθὲν πρὸς Αἰγυπτιακά⁸⁰, ὡς καὶ μεσομινωϊκὸν δοχεῖον μετὰ κεντρικοῦ ἀνθοσχήμου ὑποδοχέως τῆς λαμπάδος

⁷⁷) Arkades σ. 617 - 8 εἰκ. 651.

⁷⁸) MMR σ. 450, 452.

⁷⁹) Συνδυασμὸς δοχείων καὶ ζωδίων καὶ ἐπὶ λατρευτικοῦ σκεύους ἐκ Κύπρου Dikaios A Guide to the Cyprus Museum πίν. III 9. Πβ. καὶ τὸ ἐξ Ἰαλυσσοῦ Furtwängler - Löschke Myk. Vasen 1886 VI, 35 XII.

⁸⁰) BSA VIII 1901 - 2 σ. 92 - 3 εἰκ. 52, 53. Πβ. καὶ BSA XXVIII σ. 293 εἰκ. 46, PM I σ. 578 εἰκ. 422 - 3.

ἐκ Σφουγγαρά⁸¹. Ὅτι ἡ εἰκονιζομένη μορφή εἶναι θεὰ ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς χειρονομίας καὶ τοῦ πόλου⁸². Τὸ σκεῦος ἀνήκει ὡς καὶ τὰ ἐκ Καρφίου εἴδωλα εἰς τοὺς ὑπομινωϊκοὺς χρόνους.

Εἰς τὸν τύπον τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ὑπάγονται καὶ τὰ ἀκόλουθα ἀντικείμενα ἀνήκοντα εἰς ΥΜ III β χρόνους :

1. Εἰδώλιον ἐκ Ζάκρου, ἄλλοτε ἐν τῇ Μονῇ Τοπλοῦ⁸³ μετὰ κυλινδρικοῦ κατωτέρω τμήματος, δακτυλίου κατὰ τὴν ὀσφὺν καὶ ὑψωμένων βραχιόνων. Κεφαλὴ καὶ χεῖρες ἔλλείπουσι. 2. Εἰδώλιον ἐκ Φαιστοῦ (Πίν. Θ', εἰκ. 2, ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 1803) μετὰ κυλινδρικῆς ἐσθῆτος συγχευμένης πρὸς τὸν κορμὸν καὶ ὑψωμένων χειρῶν. Γραπτῶς δηλοῦνται ταινία καὶ ἐξάρτημα ἐπὶ τοῦ στήθους⁸⁴. 3. Εἰδώλιον ἐκ τῆς δυτ. πτέρυγος τῆς Ἀγίας Τριάδος (Πίν. Θ', εἰκ. 2, ἀριθ. Μουσείου 1807) μετὰ κυλινδρικοῦ κορμοῦ, μαστῶν, ὑψωμένων χειρῶν καὶ πόλου⁸⁵. Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς Banti⁸⁶, ὑποστηριζούσης, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὴν ἐν Ἀγία Τριάδι παρουσίαν τοῦ τύπου⁸⁷.

Προφανῆς εἶναι ἡ σχέσις τῶν κρητικῶν μικρῶν εἰδωλίων τούτων πρὸς τὰ πτερυγωτὰ εἰδώλια τῆς κυρίας Ἑλλάδος. Ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου⁸⁸ ἀνεπτύχθη ἡ ἄποψις ὅτι τὰ εἰδώλια ταῦτα τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος (τοῦ τύπου Ψ) προέρχονται ἐκ τῆς ΥΜ III θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Τὴν στάσιν, λέγει⁸⁹, ἐπανευρίσκομεν «εἰς ὀλόκληρον τὴν σειρὰν

⁸¹) Hall Sphoungaras σ. 57 εἰκ. 29.

⁸²) Ἀνάλογον ἐπίθημα μορφῆς εἰς Bossert Altkreta 1923 σ. 103.

⁸³) Milani St. e Mat. σ. 115 εἰκ. 517. Mariani Antichità Cretesi Mon. Ant. VI σ. 170 εἰκ. 2 καὶ σ. 175. Ὁ V. Müller Frühe Plastik σ. 60 τὸ κατατάσσει εἰς τὴν παλαιότεραν βαθμίδα τῆς ἀρχαϊκῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς λόγῳ ὠρισμένων διαφορῶν ἀπὸ τοῦ μινωϊκοῦ τύπου, αἵτινες ὅμως εἶναι λίαν ἀμφίβολοι. Οὕτω πιστεύει ὅτι τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ εἰδώλου ἀποτελεῖ πῶμα διὰ τὸ κατώτερον χρησιμοποιούμενον ὡς ἀγγεῖον. Πιστεύω ὅτι πρόκειται περὶ παρερμηνείας τοῦ τρόπου κατασκευῆς τοῦ εἰδώλου, λόγῳ ἀποκολλήσεως τῶν δύο τεμαχίων, ἐξ ὧν συνετίθετο. Ἡ μικρότης τῶν βραχιόνων ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν σώζονται πλήρως.

⁸⁴) Mon. Ant. XII 1902 σ. 123 εἰκ. 52, 5 καὶ σ. 121, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι ἐπὶ τῆς ομάδος ταύτης εἰδωλίων ἐκ Φαιστοῦ συχνότερον ἢ θεὰ ἔχει τὰς χεῖρας ὑψωμένας.

⁸⁵) Αὐτ. XIII πίν. XI 2, Milani ἔ. ἀ. III σ. 115 εἰκ. 514, ὅπου ἀνακριβῶς ὡς τόπος προελεύσεως ἀναγράφεται ἡ Φαιστός.

⁸⁶) Annuario 1941 - 3 σ. 21 εἰκ. 8 c. Ἐν σ. 20 τοῦτο περιγράφεται μετὰ τὴν ΥΜ I εἰδωλίων τῶν εἰκ. 6, 7. Ἀλλὰ πιθανώτερον εἶναι ΥΜ III β. Αἱ ἀκριβεῖς συνθῆκαι εὐρέσεως δὲν εἶναι γνωσταί.

⁸⁷) Αὐτ. σ. 40, σ. 52.

⁸⁸) AE 1927 - 8 σ. 7 ἔξ.

⁸⁹) Αὐτ. σ. 20.

τῶν μυκηναϊκῶν πτερυγωτῶν εἰδωλίων, τὰ ὅποια ὅμως, νομίζω, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ περαιτέρω σχηματοποιήσεις τοῦ τύπου τῆς μινωϊκῆς θεᾶς μετὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν». Ὁ αὐτὸς⁹⁰ παραθέτει πίνακα εἰκονογραφοῦντα τὴν πορείαν τῆς σχηματοποιήσεως. Τὰ προσαγόμενα παραδείγματα εἶναι τὸ εἶδωλον τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ἐν Κνωσῶ, τὰ μνημονευθέντα εἰδώλια ἐκ Ζάκρου καὶ Φαιστοῦ καὶ πτερυγιόσχημον ἐκ Θηβῶν⁹¹.

Ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι πιθανωτάτη, διαθέτομεν δὲ σήμερον ἐν ἐπιπλέον ἐπιχείρημα ὑπὲρ αὐτῆς: τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τῆς ἐφίππου θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, τοῦ ὁποίου δείγματα ἐκ Κρήτης καὶ Μιδέας μνημονεύονται κατωτέρω, εἰς τὸν τύπον τῆς ἐφίππου πτερυγιόσχημου. Οὗτος ἀντιπροσωπεύεται δι' εἰδωλίου τῆς Συλλογῆς Σταθάτου⁹², ἀπεικονίζοντος γυναικεῖαν μορφήν γυμνήν μετὰ πόλου καὶ ἰππεύουσαν κατὰ γυναικεῖον τρόπον. Τὸ εἶδωλιον χρονολογεῖται κατὰ τὸν δημοσιεύσαντα μετὰ τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος⁹³.

Ὁ Val. Müller (Frühe Plastik 1929 σ. 55 - 59) ἀνήγαγε τὸν τύπον τῶν πτερυγωτῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων, τὸν ὅποιον χαρακτηρίζε¹ ὡς μνηοειδῆ, εἰς τὸ νεῦμα τῶν ὑψωμένων χειρῶν. Παρατηρεῖ ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια διαφέρουσι τῶν κρητικῶν κατὰ τὸ ὅτι εἰς αὐτὰ ὑπερισχύει τὸ ἀνώτερον μέρος καὶ οὐχὶ ἡ κυλινδρική βάση, ἣτις πάντως ἐνθυμίζει ἐνίοτε τὰς κωδωνοειδεῖς βάσεις τῶν κρητικῶν εἰδωλίων, ἐπηρεασθεῖσα πιθανῶς ἐξ αὐτῶν. Διαφορὰς περαιτέρω εὐρίσκει καὶ εἰς τὴν γραπτὴν διακόσμησιν. Λόγω τῆς ἀπουσίας προδρομῶν τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων ἐν Ἑλλάδι ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἐκ Βορρᾶ καὶ δὴ ἐκ τῆς «Vattina Kultur» τῆς χαλκῆς ἐποχῆς τῆς Σερβίας καταγωγὴν τούτων. Ἄλλ' ὡς αὐτὸς ὁ Val. Müller παρατηρεῖ ἡ παλαιότης τούτων ἔναντι τῶν μυκηναϊκῶν δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένη. Σημειωτέον ὅτι κινήσεις ἑλληνικῶν φυλῶν ἐκ Βορρᾶ, ἣν ὑπαινίσσεται ὁ V. Müller, δὲν παρατηρεῖται κατὰ τοὺς χρόνους ἐμφανίσεως τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων. Ἡ μείωσις ἀφ' ἑτέρου τοῦ ὄγκου τῆς κυλινδρικῆς βάσεως ἦτο φυσικὴ εἰς τὰ μικρᾶς κλίμακος εἰδώλια καὶ ἐπομένως δὲν ἀποτελεῖ οὐσιώδη διαφορὰν.

Τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν πτερυγιόσχημων ἐκ τῆς μινωϊκῆς θεᾶς συνδέεται καὶ πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ θείου ἢ ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος τούτων. Ἐναντίον τῆς τάσεως ἀρνήσεως τοῦ θείου χαρακτῆ-

⁹⁰) Αὐτ. εἰκ. 8 α - δ.

⁹¹) Ἄρχ. Δελτ. 1917 σ. 163 εἰκ. 121,2.

⁹²) Studies presented to D. M. Robinson σ. 108 ἐξ. πίν. 4 α, β.

⁹³) Αὐτ. σ. 116.

ρος τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων ἐτάχθη ὁ Μαρινᾶτος⁹⁴. Ὁ Nilsson⁹⁵ λέγει ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια (ἅτινα προέρχονται κυρίως ἐκ τάφων) δέον νὰ θεωρῶνται ἁπλῶς ὡς δῶρα πρὸς τοὺς νεκρούς, ἀναφέρει δὲ παλαιὰν ἄποψιν τοῦ Max Mayer⁹⁶, καθ' ἣν ἡ ἰσχυρὰ ἐναλλαγὴ τῶν τύπων τῶν εἰδωλίων εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν ὡς παραστάσεων θεᾶς. Ἀλλαχοῦ⁹⁷ λέγει ὅτι τὰ εἰδώλια τὰ εὗρισκόμενα ἐν ἱεροῖς εἶναι ἀναθηματικοῦ χαρακτῆρος, τὰ δὲ ἐν τάφοις σκοπὸν εἶχον τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ νεκροῦ⁹⁸. Ὁ Τσουντας⁹⁹ θεωρεῖ ἅπαντα τὰ εἰδώλια ἀπεικονίσεις θεότητος, ἀμφιβάλλει δὲ μόνον ἂν αὕτη εἶναι μία ἢ περισσότεραι, προτείνων ὡς διακριτικὸν τὴν ὑπαρξιν ἢ μὴ στεφάνης ἐπὶ τῆς κόμης, ἣτις πιθανῶς ὑποδεικνύει λατρείαν μείζονος θεᾶς, ἴσως Ἡρας, καὶ ἑτέρας νεωτέρας. Γὴν παρουσίαν τῶν εἰδωλίων ἐν τοῖς τάφοις ἐξηγεῖ ἐκ τῆς γενικῆς τάσεως ὅπως ὁ νεκρὸς παραλαμβάνη μεθ' ἑαυτοῦ πᾶν χρήσιμον. Ὁ Persson¹⁰⁰ θεωρεῖ τὰ εἰδώλια ὑποκατάστατα συζύγων, παλλακίδων καὶ ὑπηρετριῶν, συνεχίζοντα τρόπον τινὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἰουσίας τῆς συζύγου ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀνδρὸς (ἣτις ὅμως εἶναι ἀβεβαία ἐν Ἑλλάδι), παραβάλλει δὲ πρὸς τὰ αἰγυπτιακὰ ushebtī. Ὁ Blegen¹⁰¹ ἐρμηνεύει τὰ εἰδώλια ὡς παιδικὰ ἀθύρματα ἢ τροφούς, βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ ὅτι, ὡς πιστεύει, ταῦτα εὗρισκονται συνήθως μετὰ παιδικῶν ὀστῶν. Ὁ Picard¹⁰² θεωρεῖ ἀναμφισβήτητον τὴν θείαν ἰδιότητα τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων βάσει κυρίως τῆς ἀνευρέσεως τοιούτων ἐντὸς ἱερῶν. Τὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια ἐξήτασε καὶ ὁ Μυλωνᾶς¹⁰³. Παρατηρῶν ὅτι τὰ εἰδώλια εἶναι μόνον γυ-

⁹⁴) AE 1927 - 8 σ. 20 σημ. 5.

⁹⁵) GGR 1941 I σ. 266.

⁹⁶) Arch. Jahrb. VII 1892 σ. 196 ἐξ.

⁹⁷) MMR σ. 303 ἐξ.

⁹⁸) Αὐτ. σ. 307 - 8.

⁹⁹) AE 1888 σ. 168 ἐξ.

¹⁰⁰) Royal Tombs at Dendra σ. 89, New Tombs σ. 33.

¹⁰¹) Prosymna σ. 256.

¹⁰²) Religions préhelléniques σ. 246-7. Τὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια θεωρεῖ ὁ Picard παραστάσεις τῆς θεᾶς μητρὸς, τὰς δὲ πτέρυγας αὐτῶν θεωρεῖ ἐμβρυώδεις χεῖρας καὶ παραλληλίζει πρὸς τὰ ἐκ Κνωσοῦ εἰδωλα AE 1937 σ. 89.

¹⁰³) Γέρας Κεραμοπούλλου 1953 σ. 47 - 8, Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 1954 - 5 σ. 139 ἐξ. Πβ. καὶ AJA 1937 σ. 237. Πβ. Mylonas εἰς The Aegean and the Near East, Studies presented to H. Goldman 1959 σ. 119-21: Τὰς ἰππευούσας καὶ ὑψούσας τὰς χεῖρας μορφᾶς ἐξ Ἀγίας Τριάδος, Δενδρῶν, Μυκηνηῶν θεωρεῖ θεᾶς, ὡς καὶ γενικῶς τὰ εἰδώλια τοῦ τύπου Ψ, ἅτινα ἀνάγει εἰς τὴν ὑψούσαν τὰς χεῖρας μινωϊκὴν θεάν, παρατηρῶν μόνον ὅτι ἐλλείπουσιν οἱ συνδετικοὶ κρίκοι. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἐπὶ θρόνου εἰδώλιον τύπου Ψ αὐτ. πίν. XIII, παριστιῶν ἀσφαλῶς θεάν.

ναικεῖα καὶ ὅτι οἱ Μυκηναῖοι δὲν ἐπίστευον εἰς διαρκῆ ἐπιβίωσιν τοῦ νεκροῦ, ἀρνεῖται τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν ὡς ushebtī καὶ θεωρεῖ τὰ μὲν εἰδώλια τοῦ τύπου Ψ ὡς θεὰς εὐλογούσας, δεχόμενος καὶ τὴν καταγωγὴν τούτων ἐκ τῆς μινωϊκῆς θεᾶς, τὰ δὲ τοῦ τύπου Φ ὡς «θείας τροφούς», κουροτρόφους, συνοδευούσας τὰ παιδιά μέχρι τοῦ Ἄδου. Ὁ Kunze¹⁰⁴ λέγει ὅτι δὲν εἶναι βάσιμος ἡ ἄποψις τοῦ Nilsson ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν εἰδωλίων εἶναι θνηταί. Ὁ Levi¹⁰⁵ φρονεῖ ὅτι τὰ μνηνοειδῆ εἰδώλια παριστιῶσι τὴν θεὰν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐν τῇ στάσει τῆς ἀποδοχῆς λατρείας βάσει τοῦ ναΐσκου ἐκ Κνωσοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπεικονίζεται εἶδωλον στενωῶς συνδεύμενον πρὸς τὸν τύπον τοῦτον.

Ἡ ἄποψις αὕτη, ἣτις συμπίπτει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου παλαιότερον ἀναπτυχθεῖσαν, εἶναι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἡ ὀρθή. Ἡ ἄποψις τοῦ Nilsson ὅτι τὰ εἰδώλια εἶναι ἀπλῶς νεκρικὰ δῶρα δὲν ἀποτελεῖ ἐρμηνείαν τῆς σημασίας αὐτῶν, διότι δὲν ἐξηγεῖ διατὶ προσεφέροντο τοιαῦτα εἰδώλια. Καὶ ἡ ἄποψις περὶ ushebtī εἶναι ἀβάσιμος, ὅχι μόνον διότι τὰ εἰδώλια εἶναι συνήθως γυναικεῖα, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ δοξασία περὶ καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν τοῦ Ὀσίριδος ὑπὸ τῶν νεκρῶν (οὓς ἀντικαθιστῶσι τὰ εἰδώλια) εἶναι καθαρῶς αἰγυπτιακή. Ἡ ἄποψις περὶ ἀθυρμάτων ἀποκλείεται λόγῳ τῆς παρουσίας ὁμοίων εἰδωλίων ἐντὸς ἱερῶν ἐν Δελφοῖς¹⁰⁶, Ἀσίνη¹⁰⁷, Μπερμπάτι¹⁰⁸. Διὰ δὲ τὴν θεωρίαν τῶν «θείων τροφῶν» δὲν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις. Διότι «κουροτρόφος» εἶναι ἡ θεὰ ἢ τρέφουσα τὸ θεῖον βρέφος. Οὐδὲν δεικνύει ὅτι αὕτη ἐθεωρεῖτο καὶ τροφὸς παντὸς βρέφους. Τὰ εἰδώλια τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τοῦ Μυλωνᾶ ὡς παραστάσεις τροφῶν¹⁰⁹ μετὰ βρέφους, δημιουργοῦσι, ἐπειδὴ αἱ γυναῖκες εἶναι δύο, ὑπόνοιαν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τροφῶν. Ἡ παρατήρησις περὶ ἐναλλαγῆς τῶν τύπων τῶν εἰδωλίων δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Μυλωνᾶς¹¹⁰. Τὸ γενικῶς θῆλυ φῦλον τῶν εἰδωλίων καὶ ὁ συχνὰ φερόμενος πόλος ἀποτελοῦσιν ἐνδείξεις ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς. Καὶ τὰ μὲν εἰδώλια τύπου Ψ προῆλθον ἐκ τῆς μινωϊκῆς θεᾶς μεθ'

¹⁰⁴) Antike und Abendland II 1946 σ. 99 σημ. 8.

¹⁰⁵) Studies presented to D. M. Robinson σ. 115.

¹⁰⁶) De m a n g e l Fouilles de Delphes II: 3 Le sanctuaire d'Athéna Pronaia σ. 5 - 36.

¹⁰⁷) Frödin · Persson Asine σ. 308 - 310 εἰκ. 212, Nilsson MMR εἰκ. 32.

¹⁰⁸) Nilsson MMR σ. 115 - 6.

¹⁰⁹) Ἐπ. Φιλ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 1954 - 5 σ. 150.

¹¹⁰) Αὐτ. σ. 148. Εἰς συγγενῆ τύπον ἀνήκει τὸ ἐκ Σκοπέλου εἶδωλιον Κρητ. Χρον. Γ' 1949 πίν. ΙΓ' εἰκ. 2.

ὑψωμένων χειρῶν, τὰ δὲ τύπου Φ ἐκ δειγμάτων, ἔνθα ἡ θεὰ ἔκαμπε τὰς χεῖρας πρὸ ἢ ἐπὶ τοῦ στήθους, ὡς τὰ εἰδώλια τῶν θηλειῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων καὶ τὸ ἐκ Γάζι κατωτέρω ἐξεταζόμενον εἶδωλον τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη. Πράγματι τὰ εἰδώλια τοῦ τύπου τούτου ἔχουσιν ἐνίοτε τοὺς βραχίονας δεδηλωμένους γραπτῶς ἢ πλαστικῶς ὡς κεκλεισμένους πρὸ τοῦ στήθους¹¹¹. Ἡ παρουσία αὐτῶν ἐν τάφοις — οὐχὶ μόνον παιδικοῖς — ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, οἷαν ἡ ἀπεικόνισις θεότητος μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπὶ κρητικῶν σαρκοφάγων, ὡς ἡ ἐκ Βάθειας καὶ Μιλάτου. Εἶναι ἰδιαιτέρως ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἡ διάδοσις τῶν εἰδωλίων τοῦ τύπου Ψ ἄρχεται συγχρόνως περίπου πρὸς τὴν τῶν ὑστερομινωϊκῶν εἰδωλῶν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἤτοι κατὰ τοὺς Μυκ. III β χρόνους¹¹².

Ἡ μόνη δυσκολία διὰ τὴν σύνδεσιν τῶν πτερυγιοσχημῶν πρὸς τὴν θεὰν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἶναι ἡ σπανιότης τούτων ἐν Κρήτῃ καὶ ἀντιστοίχως ἡ σπανιότης εἰδωλῶν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, ὡς τὰ κρητικά, ἐν τῇ μυκηναϊκῇ Ἑλλάδι. Ἐν Κρήτῃ πτερυγιόσχημα προῆλθον ἐκ Φαιστοῦ¹¹³ θεωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Nilsson¹¹⁴ ὡς μυκηναϊκὰ εἰσαγωγαί, ἐπίσης δὲ ἐκ Τυλίσου καὶ ἐκ τῶν νεκροπόλεων τοῦ Μεραμβέλλου¹¹⁵. Ταῦτα χρονολογοῦνται κατὰ τοὺς ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκοὺς χρόνους. Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογος δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γενομένη ἀνακάλυψις πτερυγιοσχημῶν εἰδωλίων ὑπομινωϊκῶν ἢ πρωτογεωμετρικῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Γόρτυνος. Ταῦτα χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως ὡς ἀναθηματικά¹¹⁶. Εἶδωλα μεγάλης κλίμακος ἀπεικονίζοντα θεὰς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν δὲν ἔχουσιν εὑρεθῆναι μέχρι σήμερον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ὁ τύπος δὲν ἦτο ἄγνωστος^{116 α}, ὡς δεικνύουσι τὰ πλακίδια τῆς Μιδέας καὶ ὠρισμένοι σφραγιδόλιθοι, περὶ ὧν κατωτέρω. Ἐκ τῶν ΥΕ I - II δειγμάτων τούτων ἠδύνατο νὰ προέλθῃ κατὰ τοὺς ΥΕ III χρόνους ὁ πλαστικὸς σχηματικὸς τύπος τῶν πτερυγιοσχημῶν. Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ υποθέσωμεν ὅτι διεπλάσθη μὲν

¹¹¹) Furumark The Chronology of Myc. Pottery σ. 86. Κατὰ τὸν Matz Götterersch. und Kultbild σ. 14-5 τὰ τοῦ τύπου Φ προῆλθον ἐκ παραστάσεων μορφῶν ἔχουσῶν τὰς χεῖρας εἰς τὴν ὀσφύν.

¹¹²) Furumark ἔ. ἀ. σ. 88 - 9

¹¹³) Ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 1780, 1781, 1789, 3554.

¹¹⁴) Κρητικά Χρονικά Γ' σ. 13.

¹¹⁵) H. V. Effenterre Mirabello Nécropoles Ét. Crét. VIII πιν. XXXIX. Τὸ ἐκ Τυλίσου δεῖγμα φέρει ἀριθμὸν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου 7283.

¹¹⁶) D. Levi Scavi del 1954 sull' Acropoli di Gortyna Annuario XXXIII - IV 1955 - 6 εἰκ. 37.

^{116α}) Βλ. καὶ κατωτέρω σημ. 127.

ὁ τύπος τῶν πτερυγιοσχήμων ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ΥΜ III εἰδώλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, διεδόθη δὲ καὶ ἐπέδωσεν ἔκτος τῆς Κρήτης.

Ὡς παραλλαγή τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς Banti¹¹⁷ μορφὴ δις εἰκονιζομένη ἐπὶ ΥΜ III μητρῶν σχιστολίθου ἐκ Σητείας¹¹⁸. Αἱ δύο παραστάσεις τῆς θεᾶς εἶναι λίαν ὅμοιοι. Εἰς ἀμφοτέρας αὕτη φέρει κάλυμμα πλατυνόμενον ἄνω καὶ κοσμούμενον διὰ μικρῶν δίσκων. Κατὰ τὸν Ξανθουδίδη¹¹⁹ ἡ θεὰ φέρει ὀδοντωτὸν διάδημα. Τὰ διαδήματα τῶν εἰδώλων ἐκ Γόρτυνος καὶ τοῦ ἐκ Γάζι εἰδώλου τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη ἐπιβεβαιουῦσι κατὰ τινα τρόπον τὴν ἄποψιν ταύτην, καίτοι ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς Σητείας αἱ λεπτομέρειαι αὗται δηλοῦνται λίαν ἀσαφῶς. Πλουσίαν κόσμησιν φέρει τὸ κατώτερον τμήμα τῆς ἐσθῆτος, ὅπερ νοεῖται ἔχον τὴν συνήθη κυλινδρικήν διάπλασιν. Ἡ ἄποψις τοῦ Ξανθουδίδου ὅτι αἱ θεαὶ ἴστανται ἐπὶ βάθρων δὲν εἶναι ὀρθή. Πρόκειται ἁπλῶς περὶ τῆς χοάνης, διὰ τῆς ὁποίας ἐχύνετο τὸ μέταλλον ἢ ἡ ὑελόμαζα εἰς τὸν τύπον. Μία ἐκ τῶν εἰκονιζομένων μορφῶν φέρει διὰ τῶν χειρῶν διπλοῦς πελέκεις, ἡ δὲ ἑτέρα πιθανῶς κωδίας μήκωνος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι αἱ παραστάσεις ἀπεικονίζουσι πῆλινα εἶδωλα ἢ ὅτι τοῦλάχιστον ὁ τεχνίτης ἐνεπνεύσθη ἔξ εἰδώλων. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δῆλωσις τοῦ κυλινδρικοῦ κατωτέρου τμήματος καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς διακόσμησις, ἣτις μιμεῖται γραπτὴν διακόσμησιν, ὡς τὸ ΥΜ III θέμα πλέγματος ἔξ ὁμάδων λοξῶν γραμμῶν. Ἡ διάπλασις τοῦ προσώπου, τοῦ κορμοῦ, τῶν ἀγκῶνων ὑπομνήσκει τὰ γνωστὰ μεγάλα εἶδωλα. Παρὰ τὰς ὁμοιότητας ταύτας δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν τὴν στάσιν τῶν μορφῶν τῆς Σητείας πρὸς τὴν χειρονομίαν τῶν ἄλλων εἰδώλων ὡς πιστεύει ἡ Banti. Αὗται ὑψοῦσι τὰς χεῖρας φέρουσαι σαφῶς δι' αὐτῶν τὰ σύμβολα καὶ ἐπομένως δὲν ποιοῦσι τὴν καθαρὰν χειρονομίαν, ἣν βλέπομεν ἐπὶ τῶν λοιπῶν δειγμάτων. Σύμβολα, συγκεκριμένως ὄφεις, ὑπάρχουσι καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν τῶν εἰδώλων τῶν Γουρνιῶν καὶ τῆς Γόρτυνος, ἀλλὰ ταῦτα δὲν κρατοῦνται ὑπὸ τῶν χειρῶν, αἵτινες παραμένουσι τεταμέναι καὶ ἐλεύθεραι. Ἡ ἐλευθερία αὕτη τῶν ἄκρων χειρῶν ἀποτελεῖ βασικὸν γνώρισμα τῆς χειρονομίας. Ὁ Nilsson πραγματευόμενος τὰς μήτρας τῆς Σητείας¹²⁰ περὶ μὲν τῆς μορφῆς τῆς φερούσης μήκωνας λέγει ὅτι

¹¹⁷) Divinità Femminili σ. 11.

¹¹⁸) Ξανθουδίδης ΑΕ 1900 σ. 26 ἔξ. πίν. 3 - 4. Καλαὶ ἀπεικονίσεις εἰς Zervos ἔ. ἀ. εἰκ. 744 - 5.

¹¹⁹) *Ε. ἀ. σ. 27.

¹²⁰) MMR σ. 282.

εἶναι ἢ εἰκονιζομένη ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνηῶν, ἣτις ὑποῖ μήκωνας, τὴν δὲ ἑτέραν θεωρεῖ ἱέρειαν ἢ θεάν¹²¹. Ὅτι ἀμφότεραι εἶναι θεαὶ βεβαιοῦται, νομίζω, ἐκ τῶν ἀναλογιῶν πρὸς τὰ μεγάλα εἶδωλα.

3. ΠΙΘΑΝΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Ὁρισμένα τμήματα εἰδωλίων προερχόμενα ἐκ τυχαίων εὐρημάτων ἀνήκουσι πιθανῶς εἰς τὸν τύπον τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Κεφαλὴ ἐκ Καλοῦ Χωριοῦ (Πίν. Γ', εἰκ. 3)¹²²: Αὕτη ἀνήκει πιθανῶς εἰς μέγα εἶδωλον ὅμοιον πρὸς τὰ ἐκ Πρινιαῖ, Καρφίου καὶ ἐκ Γάζι. Ἡ διάπλασις τοῦ προσώπου χαρακτηρίζεται κυρίως ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς καὶ πλατείας ρινός. Οἱ ὀφθαλμοὶ εὐρίσκονται κατώτερον ἢ ἐπὶ τῶν ἄλλων δειγμάτων. Ὁ δημοσιεύσας¹²³ ἐκφράζων ἀμφιβολίαν περὶ τῆς χρονολογίας λέγει ὅτι τὴν ἑλληνικότητα τοῦ ἔργου βεβαιοῖ ἢ ταυτότητος πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν εἰδώλων τοῦ Πρινιαῖ, παραβάλλει δὲ καὶ πρὸς ἓν πρωτοελληνικὸν εἶδωλον¹²⁴ ἐκ δυτικῆς Κρήτης εὐρισκόμενον εἰς τὸ Ashmolean Museum. Ἀλλὰ τὰ εἶδωλα ἐκ Πρινιαῖ ἀπεδείχθησαν, ὡς εἶδομεν, ὑπομινωϊκά, ἢ δὲ ὁμοίότητος πρὸς τὸ εἶδωλον τῆς Ὁξφόρδης δὲν εἶναι μεγάλη. Εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν ἀνήγαγε τὴν κεφαλὴν ὁ Pendlebury¹²⁵.

Νῦν ἔχομεν διὰ τὴν ἀσφαλεστέραν χρονολόγησιν τῆς κεφαλῆς τὰ ἀποτελέσματα ἐρεῦνης ἐνεργηθείσης τὸ 1947 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ν. Πλάτωνος εἰς τὸν χώρον τοῦ εὐρήματος (Κρητ. Χρον. Ε' 1951 σ. 98-102) καὶ διὰ τῆς ὁποίας διεπιστώθη ἢ αὐτόθι ὑπαρξίς ἐκτεταμένου πρωτογεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ ἐπιβιοῦντος καὶ εἰς τὴν παλαιότεραν γεωμετρικὴν φάσιν. Οὕτω, κατὰ τὸν Ν. Πλάτωνα, «δύναται νὰ θεωρηθῇ πλέον βεβαία ἢ χρονολόγησις τῆς κεφαλῆς εἰδώλου ἐκ Καλοῦ Χωριοῦ εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν περίοδον, εἰς ἣν ἀνήκουσι καὶ τὰ ἀναλόγου τύπου εἶδωλα ἐκ Πρινιαῖ». (Τὴν περίοδον ταύτην θεωρεῖ ὁ ἐρευνητής, συμφώνως πρὸς τὸν Pendlebury, παράλληλον πρὸς τὸν ὑπομινωϊκὸν πολιτισμὸν τῶν μᾶλλον ἀπομεμονωμένων περιοχῶν, ὡς τὸ Καρφί). Ἡ ἀκριβὴς θέσις τοῦ ἱεροῦ δὲν ἐταυτίσθη, μὴ ἐπεκταθείσης τῆς ἐρεῦνης, ἣτις ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν μελέτην τοῦ αὐτόθι ΜΜ Ι Ἱεροῦ Κορυφῆς.

¹²¹) Αὐτ. σ. 225.

¹²²) L e v i Arkades εἰκ. 650 α.

¹²³) Αὐτ. σ. 619.

¹²⁴) AJA 1901 σ. 382 εἰκ. 9.

¹²⁵) Achaeol. of Crete σ. 312.

Μέλη εἰδωλίων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη: Ταῦτα ἀποτελοῦσι σύνολον ἀγορασθὲν ταυτοχρόνως ὑπὸ τοῦ συλλογέως καὶ προερχόμενον ἐξ Ἀμαρίου. Τοῦτο περιλαμβάνει τὰ κάτωθι:

1. Κεφαλὴ εἰδωλίου ὕψ. 0,13 μ. (Πίν. Γ', εἰκ. 1 δεξιά). Φέρει κωνικὴν τιάραν διαιρουμένην εἰς ὀριζοντίας ταινίας. Ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν ἐπιφανείας τῆς τιάρας δηλοῦται κάθετος ἐγκοπὴ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῆς ἀποκολλήσεως ταινιοειδοῦς φύματος. (Ἀναλόγους ταινίας ἔχουσι καὶ αἱ τιάραι τῶν ἐξετασθέντων εἰδώλων ἐκ Γόργυνης). Ὅπισθεν καταπίπτουσιν ἡμικυκλικοὶ πλόκαμοι. Τὰ ὦτα εἶναι μεγάλα, ἡ ρίς μικρά, τὰ δὲ χεῖλη ὡς ἐν Καρφίῳ σχηματίζουσιν ἡμικύκλιον. Ἰχνη φαιᾶς χρώσεως παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ προσώπου, ὡς ἐπὶ εἰδώλου ἐκ Πριναῖ καὶ ἑτέρου ἐκ Γάζι. Ἐπομένως δὲν τηρεῖται ἡ συμβατικὴ δῆλωσις τοῦ γυναικείου φύλου διὰ λευκοῦ χρώματος καὶ τοῦ ἀνδρικοῦ δι' ἐρυθροῦ.

2. Κεφαλὴ ὁμοίου εἰδώλου ὕψ. 0,11 μ. (Πίν. Γ', εἰκ. 1 ἀριστερά). Ἡ ρίς εἶναι μεγάλη, τὸ δὲ στόμα δὲν δηλοῦται. Φέρει στεφάνην καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τέσσαρας πλοκάμους ἀνορθουμένους, ὡς ἐπὶ τοῦ εἰδώλου ἐκ Γάζι ἀριθ. 9307. Πηλός, χρῶσις, ὀξειδωσις ὡς τοῦ προηγούμενου.

3. Περιστερὰ μήκους 0,85 μ. ἀνάλογος πρὸς τὰς ἐκ Γουρνιαῶν καὶ Παλαικάστρου¹²⁶. Φαίνεται ὅτι ἦτο προσηλωμένη που, πιθανῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εἰδώλου, διότι ἔχει μικρὰν ὀπὴν κάτωθεν.

4. Δύο ἄκραι χεῖρες μήκους 8 ἐκ. περίπου τεταμέναι καὶ τμῆμα πήχεως μετὰ τεταμένης ἄκρας χειρός, ἐπὶ τῆς ὁποίας κάθηται περιστερὰ. (Πίν. Γ', εἰκ. 2). Χρῶσις μέλαινα. Τῆς περιστερᾶς λείπει ἡ κεφαλὴ. Ἡ χεὶρ αὕτη φαίνεται ὁμοία πρὸς τὰς κεφαλὰς τῶν εἰδωλίων κατὰ τὸν πηλὸν καὶ τὴν χρῶσιν. Αἱ ἄλλαι δύο εἶναι δυσανάλογοι πρὸς αὐτὰς καὶ ἐκ πηλοῦ μᾶλλον ἀκαθάρτου.

5. Δύο εἰδώλια γυναικεῖα μετὰ χειρῶν καμπτομένων πρὸ τοῦ στήθους καὶ κωδωνοσχήμων ἐσθήτων, ὕψ. περίπου 10 ἐκ. Ἰχνη φαιᾶς χρώσεως.

Αἱ ἀναλογίαι πρὸς τὸ Ἱερόν τῶν Διπλῶν Πελέκεων εἶναι προφανεῖς. Αἱ διαστάσεις τῶν εἰδώλων εἶναι περίπου αἱ αὐταί. Αἱ δύο τεταμέναι χεῖρες ἀνήκουσι πιθανώτατα εἰς θεὰς ἐχούσας ὑψωμένους βραχίονας. Ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρω τὰ ἱερὰ ἢ περιστερὰ καὶ ἢ προσφορὰ πτηνοῦ ὑπὸ λάτριος, ὡς καὶ αἱ θήλειαι λάτρεις. Τὰ κοινὰ ταῦτα χαρακτηριστικά, ἐπίσης δὲ αἱ μνημονευθεῖσαι ὁμοιότητες πρὸς

¹²⁶) BSA X σ. 217 εἰκ. 6.

τὰ εἶδωλα ἐκ Γάζι καὶ Γόρτυνος, ὑποδεικνύουσι τοὺς ΥΜ III β χρό-
νους¹²⁷.

Ἐν ἀκόμῃ εἶδωλον τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη προερχόμενον κατὰ
τὸν συλλογέα ἐκ Γάζι πιθανῶς ἐκ παλαιᾶς συλήσεως τοῦ ἱεροῦ, ὅθεν
τὰ μεγάλα εἶδωλα, ἀνήκει εἰς τύπον συγγενῆ πρὸς τὸν ἐνταῦθα ἐξετι-
ζόμενον. (Πίν. I', εἰκ. 1 μέσον). Εἶναι μεγαλύτερον τῶν εἰδωλίων ἐξ
Ἀμαρίου (ὑψ. 21 ἐκ.) καὶ σῶζει μεγάλην κεφαλὴν στεφομένην δι' ὄδον-

¹²⁷) Ἡ κεφαλὴ εἰδώλου ἐξ Ἀσίνης Frödin - Persson Asine σ. 308
εἰκ. 211, ἣτις προέρχεται ἐξ ἱεροῦ παραλληλισθέντος ἤδη ὑπὸ τοῦ Nilsson καὶ
Evans πρὸς τὸ τῶν Διπλῶν Πελέκεων, δύναται νὰ ἀνήκη εἰς εἶδωλον τοῦ τύ-
που ἡμῶν. Ἡ ὁμοιότης πρὸς κεφαλῆς, γυναικείας κατὰ κανόνα, ἐξ ἀναλόγων
καὶ συγχρόνων ἱερῶν ἐν Κρήτῃ καθιστᾷ πολὺ πιθανώτερον ὅτι καὶ ἐν προκει-
μένῳ ἡ κεφαλὴ εἶναι γυναικεία καὶ οὐχὶ ἀνδρική. Ὁ Evans PM IV σ. 756
τὴν θεωρεῖ γυναικείαν. Ἡ ἐπικρατήσασα ὀνομασία Lord of Asine βασιζέται
εἰς ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν, τοῦ ἰσχυροῦ πηγουνίου ἐκληφθέντος ὡς γενειάδος. Μετ'
ἐπιφυλάξεως προτείνεται ταύτις πρὸς τὸν Δία ὑπὸ τοῦ Nilsson MMR
1950 σ. 114. Ἀλλ' οὐδὲν ἀνδρικὸν εἶδωλον τοιαύτης κλίμακος γνωρίζω ἐκ
Κρήτης καὶ μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος. Ὁ Persson, ὅστις ἐθεώρει τὴν κεφαλὴν
τῆς Ἀσίνης κατ' ἀρχὰς ἀνδρικήν, μετέβαλε γνώμην, καὶ συνέδεσεν αὐτὴν πρὸς
τὰ ἐκ Κρήτης εἶδωλα παρατηρῶν «ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα» πρὸς τὴν θεὰν I
ἐκ Γάζι (RGPT 1942 σ. 100 σημ. 1). Ἐτι μεγαλύτερα εἶναι ἡ ὁμοιότης πρὸς
τὴν κεφαλὴν ἐκ Καλοῦ Χωριοῦ. (Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸ Ἱερόν τῆς Ἀσίνης εἶ-
ναι «ὑπομυκηναϊκόν» ὡς ἔδειξεν ὁ Evans ἔ. ἀ.). Αἱ ὁμοιότητες αὗται καὶ ἡ με-
γίστη ἀναλογία τοῦ ἱεροῦ πρὸς κρητικὰ ἱερά, ἐξ ὧν προῆλθον κατὰ κανόνα εἶ-
δωλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, καθιστῶσι πιθανὴν τὴν γνώμην ὅτι καὶ ἡ κεφα-
λὴ τῆς Ἀσίνης δύναται νὰ ἀνήκη εἰς ὅμοιον εἶδωλον. Ἡ διαπίστωσις τῆς ὑ-
πάρξεως εἰδώλων τοῦ τύπου τούτου ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι θὰ ἦτο σημαντικὴ
καὶ διὰ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν πτερυγωτῶν εἰδωλίων πβ. ἄνωτ. σ.
212. Μεταξὺ τῶν πιθανῶν τμημάτων κυλινδρικῶν ΥΜ III εἰδώλων δύναται
ἴσως νὰ συγκαταριθμηθῇ τὸ ἐκ Κνωσοῦ PM IV σ. 211 εἰκ. 163, ὅπερ πάντως
δὲν εἶναι ἀγγεῖον, διότι στερεῖται πυθμένος, συνεχιζέτο δὲ ἄνω εἰς συμφυῆς
τμήμα θραυσθέν. Ὁ Evans τὸ χαρακτηρίζει ὡς vessel, ἀσφαλῶς δὲ τὸ ἐξε-
λάμβανεν ὡς ἀγγεῖον, διότι τὴν πρὸς τὰ ἄνω προεξοχὴν ἀποκαλεῖ «λαιμόν»
(neck) καὶ διότι λέγει ὅτι τοῦτο ἐχρησίμευσε δι' ἔλαιον χρίσματος. Ὁ θεω-
ρούμενος «λαιμός» δύναται, νομίζω, νὰ εἶναι ἡ ἔναρξις κορμοῦ εἰδώλιου, ὅστις
καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις (εἰδώλιον Ἱεροῦ Διπλῶν Πελέκεων) εἶναι λίαν στε-
νός. (Ἐπίσης ὁ ἐξέχων δακτύλιος ὁ σχηματιζόμενος εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ
κυλίνδρου ἐπανευρίσκειται εἰς τοῦτο). Νομίζω ὅτι τὸ ἀντικείμενον δύναται νὰ
ἀνήκη εἰς εἰδώλιον, δεδομένου ὅτι εὐρέθη ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς «Οἰκίας τοῦ
Ἀρχιερέως» καὶ παρὰ τὸν βωμόν. Πιθανῶς κατέπεσεν ἐκ κόγχης τινὸς ὑπαρ-
χούσης εἰς τὸν παρακείμενον τοῖχον. Ὁ Μαρινᾶτος (AE 1939 - 41 σ. 87)
φαίνεται ὑποθέτων ὅτι ὁ μικρὸς πούς ἐκ Σκλαβοκάμπου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνήκη
εἰς εἶδωλον μετὰ προσθέτων ποδῶν ὡς τὰ τοῦ Καρφίου, παρατηρῶν πάντως
ὅτι ταῦτα εἶναι μεταγενέστερα. Μνημονεύει ἐνὸς ἀναλόγου ἐκ Γουρνιῶν καὶ δύο
ἐκ Μαλίων.

Εἰκ. 1. — Νατσκος καὶ εἰδώλια ἐκ Κνωσοῦ.

Εἰκ. 2. — Εἰδώλια ἐκ Φαιστοῦ καὶ Ἁγ. Τριάδος.

Εἰκ. 3. — Ἱερὰ σκεύη ἐκ Καρφίου καὶ Κουρτῶν.

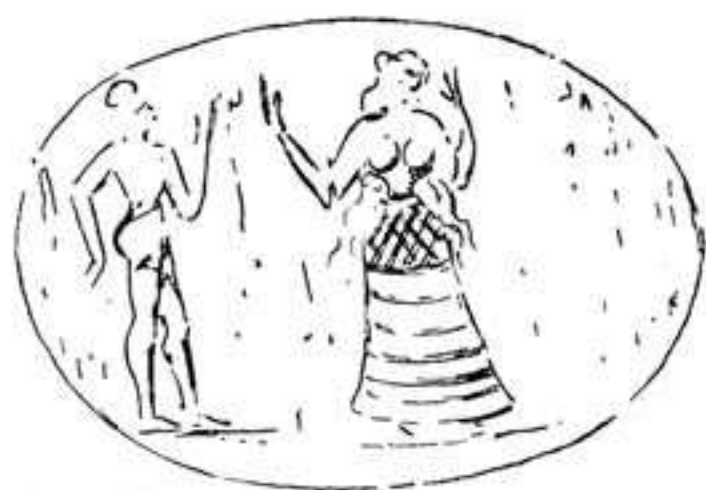
Εικ. 1. — Τμήματα ειδωλίων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη.

Εικ. 2. — Χεῖρες ειδωλίων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη.

Εικ. 3 (δεξιὰ). — Κεφαλὴ ειδώλου ἐκ Καλοῦ Χωριοῦ.

Είκ. 1 (ἀριστερά). — Σφράγισμα ἐκ Κνωσοῦ. Είκ. 2 (μέσον). — Δακτύλιος ἐκ Φαιστοῦ.
Είκ. 3 (δεξιὰ). — Σφράγισμα ἐκ Ζάκρου.

Είκ. 4 (ἀριστερά). — Σφράγισμα ἐκ Ζάκρου. Είκ. 5 (μέσον). — Σφράγισμα ἐκ Κνωσοῦ.
Είκ. 6 (δεξιὰ). — Σφραγίς ἀγνώστου προελεύσεως.

Είκ. 7 (ἀριστερά). — Σφραγίς ἐκ Μυκηθῶν. Είκ. 8 (μέσον). — Σφράγισμα ἐξ Ἀγίας Τριάδος.
Είκ. 9 (δεξιὰ). — Πλακίδιον ἐκ Μιδέας.

τωτοῦ διαδήματος ἀναλόγου πρὸς τὸ τῶν εἰδώλων τῆς Γόρτυνος, ἀλλὰ μὲ τοὺς ὀδόντας διευθυνομένους πλαγίως. Ἐπὶ τοῦ κορμοῦ, δηλοῦνται οἱ μαστοί. Οἱ βραχίονες ἐκτείνονται λοξῶς, ἐκ δὲ τῶν πήχεων ὁ εἷς ἐλλείπει, ὁ ἕτερος, οὗ σώζεται ἢ ἔναρξις, ἐκάμπτετο πρὸ τοῦ στήθους. Αἱ ἀναλογίαι πρὸς τὰ εἰδῶλα ἐκ Γόρτυνος καὶ ἡ πιθανὴ προέλευσις ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Γάζι δεικνύουσι τοὺς ΥΜ ΙΙΙ β χρόνους.

Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ δύο ἀπεσπασμέναι χεῖρες, ἀνήκουσαι εἰς δύο διάφορα εἰδῶλα καὶ προερχόμεναι ἐξ Ἀγίας Τριάδος, δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τῆς Banti εἰς *Annuario* 1941 - 3 σ. 51 εἰκ. 30, πβ. σ. 40, σ. 52 Βάσει τούτων ἡ ἰδία ὑπεστήριξεν ὅτι πιθανώτατα ὑπῆρξεν ἐν Ἀγία Τριάδι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ δὴ ἐν τῷ ἱερῷ μετὰ θρανίου, ἔνθα ἀνευρέθησαν σωληνοειδῆ σκεύη ὅμοια πρὸς τὰ ἐκ Πρινιαῖ, Γάζι καὶ Γουρνιῶν. Παρατηρεῖ πάντως ὅτι αἱ χεῖρες τῶν εἰδώλων δὲν ἀνευρέθησαν ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ, ἀλλὰ σποραδικῶς εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ χώρου. Τὴν μὴ ἀνεύρεσιν εἰδώλων ἐν τῷ ἱερῷ ἀποδίδει εἰς τὸ ὅτι ταῦτα ἀφηρέθησαν κατὰ τὴν ἐγκατάλειψιν ἢ καταστροφὴν του ἢ εἰς τὸ ὅτι ἦσαν ἐκ φθαροῦ ὑλικοῦ. Ὅμοια εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ἱεροῦ τῆς Κουμάσας, ἔνθεν ἔχομεν τὰ σωληνοειδῆ σκεύη, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ πιθανῶς ὑπάρξαντα εἰδῶλα. Αἱ ἐξ Ἀ. Τριάδος χεῖρες εὐρίσκονται ἐν τῷ Μ. Ἡρακλείου.

4. ΜΗ ΠΛΑΣΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ἡ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζεται κατὰ τοὺς ὑστέρους μινωϊκοὺς χρόνους οὐχὶ μόνον πλαστικῶς, ἀλλὰ καὶ γραπτῶς. Ἀπαντῶσιν ἐπίσης χαρακταὶ παραστάσεις αὐτῆς ἐπὶ σφραγιδολίθων.

Γραπτὴ παράστασις μορφῆς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν (Πίν. ΙΑ', εἰκ. 1) ἀπαντᾷ ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν στενῶν πλευρῶν σαρκοφάγου ἐκ θαλαμοειδοῦς τάφου τῆς Μιλάτου¹²⁸. Ταύτης δηλοῦνται τὰ σκέλη, ὡς εἶναι ἡ μορφή ἔφερε βραχὺ ἔνδυμα, ἐκατέρωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς κυματοειδεῖς γραμμαί, κάτωθεν δὲ αὐτῆς ἰχθύς. Ὁ Evans πιθανῶς λόγῳ τῆς ἀπουσίας μακρᾶς ἐσθῆτος ἐξέλαβε τὴν μορφήν ὡς ἄρρενα θεόν. Τὰς γραμμάς ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς παραβάλλει πρὸς τὰς ἀκτῖνας τοῦ βαβυλωνιακοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ Σαμάς, βάσει ὅμως τοιχογραφίας χορευτρίας ἐκ Κνωσοῦ ἀπέκλινε τελικῶς πρὸς τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ κόμης κυματιζούσης λόγῳ τῆς καθόδου τῆς μορφῆς ἐκ τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Τὸ καμπύλον θέμα, ὅπερ εἰκονίζεται δεξιὰ τῆς μορφῆς, ἐρμηνεύει ὡς ἀσπίδα καὶ παραβάλλει πρὸς τὰς παραστάσεις θεότητος

¹²⁸) Evans *Myc. Tree and Pillar Cult* σ. 76 (174) ἐξ. εἰκ. 50. Πβ. Nilsson *MMR* σ. 344.

μετ' ἀσπίδος ἐπὶ μυκηναϊκοῦ δακτυλίου καὶ ἐπὶ πλακιδίου ἐκ Μυκη-
νῶν. Τὴν ἀποψιν ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς μετ' ἀσπίδος δέχεται καὶ ὁ
M a t z (Göttererscheinung und Kultbild 1958 σ. 26).

Ὁφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι τὰ καμπύλα θέματα, ἅτινα ὁ Evans
ἐξέλαβεν ὡς ἀσπίδα βάσει σχεδίου περιλαμβανομένου ἐν τῇ ἀρχικῇ δη-
μοσιεύσει, δὲν ἔχουσι σχῆμα ἀσπίδος. Τοῦτο καταφαίνεται ἐν ἑτέρῃ δη-
μοσιεύσει, ἐνθα παρέχεται διάφορον σχεδίασμα¹²⁹. Θεωρῶ πιθανὸν
ὅτι τὰ ἑκατέρωθεν τῆς μορφῆς καμπυλόγραμμα θέματα παριστῶσι
βράχους κατὰ τὸν συνήθη συμβατικὸν τρόπον δηλώσεως αὐτῶν. Ὡς
πρὸς τὸ γένος τῆς μορφῆς δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἀπουσία τῆς μα-
κρᾶς ἐσθῆτος δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὅτι πρόκειται περὶ ἄρρενος. Ὁ
ἰχθύς καὶ οἱ βράχοι ὑποδηλοῦσι πιθανῶς ὅτι πρόκειται περὶ τῆς θα-
λασσίας ὑποστάσεως τῆς θεᾶς. (Σημειωτέον ὅτι μορφή μεθ' ὑψωμένων
χειρῶν ἱσταμένη μεταξὺ δύο ἰχθύων ἀπεικονίζεται καὶ ἐπὶ σφραγίδος
τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀριθ. 944, ἣτις περιγράφεται κατωτέρω, βλ.
πίν. IB', εἰκ. 6). Ὁ ἀναδημοσιεύσας τὴν παράστασιν Levi παρατηρεῖ
ἀπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ λατρευτικῆς σκηνῆς¹³⁰. Ὁ H. R. Hall¹³¹
θεωρεῖ τὴν εἰκονιζομένην μορφήν Δία - Ποσειδῶνα καὶ Βελχανόν.

Μορφή μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπὶ YM III β
σαρκοφάγου ἐκ Βαθειανοῦ Κάμπου. (Πίν. IA', εἰκ. 2). Ὁ δημοσιεύων
Μαρινᾶτος¹³² παρατηρεῖ ὅτι «καὶ αἱ δύο χεῖρες εἶναι ἀνυψωμέναι εἰς
τὴν συνήθη μινωϊκὴν χειρονομίαν τῆς προσευχῆς. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
ἀναγνωρίζεται πιθανῶς κράνος». Εἶναι προφανῶς θεία μορφή φέ-
ρουσα ἀνατολικὸν χιτῶνα καταλείποντα τὸν δεξιὸν ὤμον ἀκάλυπτον.
Ὁ Πλάτων¹³³ ἐρμηνεύει τὴν μορφήν ὡς ἱερέα φέροντα μάσκαν μετὰ
κερατοειδῶν ἀποφύσεων. Ἐσχάτως ὁ Bielefeld¹³⁴ θεωρεῖ ἄνδρα (;) τὴν
μορφήν ταύτην.

Παρατηρῶ ὅτι τὸ παρέχον τὴν ἐντύπωσιν κράνους ἢ μάσκας εἶναι
ἡ ὀπίσω φερομένη κόμη. (Λίαν ἀνάλογος εἶναι ἡ πλαστικὴ ἀπόδοσις
ταύτης ἐπὶ τῶν συγχρόνων εἰδωλίων τοῦ χοροῦ τοῦ Παλαικάστρου)¹³⁵.

¹²⁹) Prehist. Tombs of Knossos εἰκ. 107 σ. 99 - 100.

¹³⁰) Arkades εἰκ. 657 σ. 639.

¹³¹) Aegean Archaeology σ. 151 εἰκ. 52.

¹³²) Arch. Anzeiger 1934 σ. 247 εἰκ. I καὶ σ. 250. Πβ. Z e r v o s L'art
de la Crète εἰκ. 778.

¹³³) Mélanges Picard σ. 842 - 3.

¹³⁴) Wiss. Zeitschrift Univ. Greifswald, Sprachwiss. Reihe, 4 - 5 IV
1954 - 5 σ. 390 σημ. 57.

¹³⁵) Z e r v o s L'art de la Crète 1956 εἰκ. 794. Πβ. ἀνάλογον ἀπόδοσιν
τῆς κόμης εἰς Brock Fortetsa πίν. 144 ἀρ. 339. Τὴν παρατήρησιν ὀφείλω
εἰς τὸν κ. M ü l l e r - K a r p e.

Λεπτομέρειαι δὲν δηλοῦνται. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πλαγίως φερομένη ταινιωτὴ ἐσθῆς, ἣτις ἀπαντᾷ ἤδη καὶ ἐπὶ μνημονευομένου κατωτέρω MM II σφραγίσματος ἐκ Φαιστοῦ. Ἀμφοτέρας τὰς μορφάς, τῆς Μιλάτου καὶ τοῦ Βαθειανοῦ Κάμπου, θεωρεῖ ὁ Matz (ἔ. ἀ. σ. 26, σ. 37) λόγῳ τῆς χαρακτηριστικῆς χειρονομίας ὡς ἀπεικονιζούσας ἐπιφαινομένας θεότητας «in deren Schutz der Tote steht». Ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι ἡ πιθανωτέρα. Ἡ θεότης λόγῳ τοῦ κυρίως χθονίου χαρακτῆρος αὐτῆς ἠδύνατο νὰ συνδέηται πρὸς τοὺς νεκρούς.

Ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς ἀδημοσιεύτου σαρκοφάγου ἐξ Ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας ἀνακαλυφθείσης ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀπεικονίζονται μορφαὶ ὑψοῦσαι κύπελλα καὶ ἱερὰ σύμβολα καὶ μεταξὺ αὐτῶν μορφὴ ὑψοῦσα τὰς χεῖρας. Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποφανθῇ τις ἂν πρόκειται περὶ θεᾶς ἐπιφαινομένης μεταξὺ τῶν πιστῶν αὐτῆς ἢ περὶ θνητοῦ ποιοῦντος λατρευτικὴν χειρονομίαν. Τὴν θεὰν δύναται νὰ παριστᾷ μικρὸν εἰδῶλιον μεθ' ὑψωμένων χειρῶν προσκεκολλημένον ἐπὶ τοῦ πώματος τῆς λάρνακος. Γενικῶς δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἀπεικόνισις τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπὶ YM III σαρκοφάγων δὲν ξενίζει, ἀφοῦ καὶ ἄλλα σχετιζόμενα πρὸς τὴν λατρείαν θέματα ὡς διπλοὶ πελέκεις, κέρατα, ταῦροι, γρῦπες ἐμφανίζονται συχνότατα ἐπ' αὐτῶν. Τὰ σχετικὰ παραδείγματα συνεκέντρωσεν ὁ Fr. Matz εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν μελέτην σ. 26.

Ἐπὶ YM III σφραγιδολίθου ἐκ στεαίτου ἀγνώστου προελεύσεως (ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 1294) νῦν τὸ πρῶτον δημοσιευομένου (Πίν. IA', εἰκ. 3) ἀπεικονίζονται δύο μορφαὶ γυναικεῖαι ἔναντι ἀλλήλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀμελῶς δηλουμένων ἐν ἀποσπάσει ἀπὸ τοῦ σώματος, διὰ τῆς συνήθους τεχνοτροπίας τῶν χρόνων τούτων. Αἱ γυναῖκες φέρουσι μινωϊκὴν ἐσθῆτα στολιδωτὴν. Σαφέστερον δηλοῦται ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ μορφὴ, ἣς διακρίνονται καὶ αἱ παλάμαι μετὰ διεσταλμένων δακτύλων. Οἱ χαρακτηριστικοὶ μακροὶ λαιμοί, ἡ γωνιώδης θέσις τῶν πήχεων καὶ ἡ ξηρότης καθιστῶσι πιθανὸν ὅτι ὁ τεχνίτης εἶχεν ὑπ' ὄψει πραγματικὰ πῆλινα εἰδῶλα τῆς θεᾶς.

Ὅμοια παράστασις ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ συγχρόνου σφραγιδολίθου ἐκ Γουρνιῶν ¹⁸⁶ (πίν. IA', εἰκ. 4), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζονται δύο μορφαὶ γυναικεῖαι. Ἐξ αὐτῶν ἡ ἑτέρα αἶρει ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας, ἐνῶ τῆς ἄλλης δηλοῦται μόνον ἡ μία χεῖρ. Εἰς τὸ παρεχόμενον ἐν τῇ πρώτῃ δημοσιεύσει σχεδιάσμα ἀπεδόθη ἀνακριβῶς ἡ ἑτέρα τῶν μορφῶν ὡς φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀντικείμενόν τι ὁμοιάζον πρὸς πτηνόν. Κατὰ τὴν γενομένην νέαν ἐξέτασιν ἀπεδείχθη ὅτι πιθανώτερον αἱ μορφαὶ

¹⁸⁶) Gournia σ. 54 εἰκ. 28, 8α.

ἀμφότεραι φέρουσι κωνικάς τιάρας ἄνωθεν διαδημάτων, ὡς πλεῖστα τῶν ἐξετασθέντων εἰδώλων, καὶ οὕτω ἀποδίδονται εἰς τὸ δημοσιευόμενον νῦν ὑφ' ὑμῶν σχεδιάσμα. Αἱ μορφαὶ φέρουσι στολιδωτὰς ἐσθῆτας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Τὰ ἐξετασθέντα ἄνωτέρω δείγματα τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκῶν χρόνων ἀποτελοῦσι σύνολον ὁμοιογενὲς δυνάμενον νὰ ἐξετασθῇ αὐτοτελῶς. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου προειτάξαμεν καὶ ἡμεῖς τὴν μελέτην τῆς ομάδος ταύτης, ἣτις παρουσιάζει καὶ τὸ ὄντως μοναδικὸν φαινόμενον τῶν μεγάλης κλίμακος εἰδώλων. Ἐν τούτοις ὁ τύπος δὲν σπανίζει κατὰ τοὺς παλαιότερους τῆς ΥΜ III φάσεως χρόνους, ὡς ἐλέχθη ὑπὸ τῆς Banti¹⁸⁷ θεωρούσης ὡς μόνον πιθανὸν πρῶτον δείγμα τὸν ἄλλως ὑποπτον δακτύλιον τῆς Κοπεγχάγης. Ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης προέκυψαν παραστάσεις τινὲς τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν παλαιότεραι τῶν χρόνων τούτων καὶ ἀναμφισβητήτως συνδεόμεναι πρὸς τὰ ὄψιμα δείγματα.

Ἡ τελετουργικὴ ἐπισημότης, τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἀριθμητικὴ πυκνότης τῶν ὑστέρων δειγμάτων δὲν εἶναι στοιχεῖα ἱκανὰ ὅπως στηρίξωσι τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ΥΜ III θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἶναι τι τελείως νέον ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως. Ὡς οὐσιωδῶς συνεχῆς εἶναι ὁ μινωϊκὸς πολιτισμὸς μέχρι τῶν ὑπομινωϊκῶν χρόνων καὶ ὡς παλαιότερα ἱερὰ ὑπόκεινται τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων, τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου, τοῦ Δωματίου τῆς Πηγῆς ἐν Κνωσῶ καὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Γόρτυνος οὕτω καὶ ἡ ἐπιβιοῦσα λατρεία εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ αὐτή¹⁸⁸. Προφανῶς πρόκειται περὶ τῶν αὐτῶν καὶ πρότερον θεοτήτων μετὰ τῶν αὐτῶν συμβόλων. Ἐπεκράτησεν ἁπλῶς ὁ μᾶλλον ἀνταποκρινόμενος πρὸς τὰς πλαστικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τύπος τῆς ἱερατικῆς ἀκινήσιας ἀντὶ τοῦ παλαιότερου ἐλευθέρως κινουμένου τύπου τῶν ΜΜ III - ΥΜ I χρόνων. Ὁ λόγος αὐξήσεως τῆς κλίμακος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λατρευτικῶν εἰδώλων ὀφείλεται οὐχὶ εἰς μεταβολὴν τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ πιθανώτατα εἰς τὴν δημιουργίαν ἱερῶν δημοσίων, καὶ οὐχὶ οἰκιακῶν ὡς πρότερον. Τοῦτο ἀπεδείχθη εἰς Γουρνιὰ καὶ Καρφί, ἐνθα ἀνεσκάφησαν ὀλόκληροι οἱ συνοικισμοί. Ἐκαστος ἐκ τούτων, ἦτοι αἱ ΥΜ III οἰκίαι τῶν Γουρνιῶν καὶ τὸ ὑπομι-

¹⁸⁷) Divinità Femminili σ. 12. Πβ. αὐτ. σημ. 3.

¹⁸⁸) Βλ. ἄνωτ. σ. 199, σ. 203, σ. 205 - 6.

νωϊκὸν χωρίον τοῦ Καρφίου, εἶχε τὸ ἱερὸν αὐτοῦ, ἔνθα συνεκεντροῦτο ἡ λατρεία¹³⁹.

Ἐτέρου τὸ κωδωνοειδὲς σχῆμα τοῦ κατωτέρου τμήματος τῶν ὑστέρων εἰδώλων καὶ ἡ γενικὴ σχηματικότης αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται κατάλοιπα «παλαιολιθίου παραδόσεως ἐκ πρωτογόνου ἐποχῆς», ὡς ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Karo¹⁴⁰, ἢ ὡς ἔνδειξις «θρησκευτικοῦ συντηρητισμοῦ»¹⁴¹, ἢ ὡς στοιχεῖον προϋπαρχούσης λαϊκῆς θρησκείας ἐπιβληθείσης μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων, ὡς εἶπεν ὁ Evans διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου¹⁴². Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀνακτόρων ὑφίστατο ἰδιαίτερα παράδοσις λαϊκῆς θρησκείας χρησιμοποιοῦσα εἰδῶλα χονδροειδοῦς τύπου, παραλλήλως πρὸς τὴν κομψὴν ἀνακτορικὴν τέχνην. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς MM III - YM I χρόνους ἔχομεν κομψὰ εἰδῶλια οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ καὶ ἐξ οἰκιῶν, ἐπίσης δὲ ἐξ ἱερῶν μὴ ἀνακτορικῶν, ἐκ Τυλίσου, Νίρου, Παλαικάστρου, Πισκοκεφάλου, Λιμενικῆς Πόλεως. Ἀντιθέτως κατὰ τοὺς YM III χρόνους εἰδῶλια τοῦ σχηματικοῦ καὶ δυσμόρφου τύπου χρησιμοποιοῦνται καὶ ἐν τῷ μυκηναϊκῷ μεγάρῳ τῆς Ἀγίας Τριάδος. Ἐνιαῖος δέον νὰ θεωρηθῆ ὁ τύπος τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν κατὰ τοὺς πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1400 χρόνους, τῶν διαφορῶν ἀποδιδομένων κυρίως εἰς τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὰς ἐκάστοτε τεχνολογικὰς ἀντιλήψεις.

Πολλοὶ τῶν μελετητῶν ἀντελήφθησαν τὴν οὐσιώδη ταυτότητα τῆς ὑστέρας θεᾶς πρὸς τὴν θεὰν τῶν χρόνων ἀκμῆς τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οὕτω ὁ Nilsson¹⁴³ ταυτίζει τὴν θεὰν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ ὄφρων τῶν Γουρνιῶν πρὸς τὴν MM III θεὰν τῶν ὄφρων ἐκ Κνωσοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀναζήτησις τῶν παλαιότερων προδρομῶν τοῦ τύπου ἄγει ἡμᾶς ἐτι ὑψηλότερον. Ἀκολουθεῖ ἐξέτασις τῶν πρώιμων δειγμάτων κατὰ χρονολογικὴν τάξιν.

¹³⁹) Πβ. Nilsson MMR σ. 77 σημ. 1, σ. 80 ἐξ. Picard Rel. Préhel. σ. 70.

¹⁴⁰) Haas Bilderatlas zur Religionsgeschichte. Religion des ägäischen Kreises σ. VIII καὶ Archiv für Religionswiss. VII 1904 σ. 131.

¹⁴¹) Nilsson MMR σ. 309 - 10. Ὁ Persson RGPT σ. 100 ἀμφισβητῶν τὴν χρονολόγησιν πάντων τῶν μεγάλων εἰδώλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἰς τοὺς YM III χρόνους λέγει ὅτι τὸ κυλινδρικὸν σχῆμα τούτων ἀποτελεῖ περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ σχήματος τῶν PM III ἀνθρωπομόρφων ρυτῶν ὡς τὰ τοῦ Μόχλου καὶ Μαλίων. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι κυλινδρικά, ὡς λέγει ὁ Persson, καὶ οὐδόπως δύνανται νὰ συναφθῶσιν πρὸς τὰ νεώτερα εἰδῶλα.

¹⁴²) BSA XI σ. 14.

¹⁴³) *E. ἀ. σ. 310 - 311.

ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ὁμιλῶν ὁ Evans περὶ τῆς θεᾶς ἐν ναΐσκῳ ἐκ τοῦ Δωματίου τῆς Πηγῆς ἐν Κνωσῶ λέγει ὅτι ἡ στάσις αὕτη φαίνεται νὰ ἀνήκη εἰς πολὺ παλαιότεραν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ἀναφέρει δὲ τὴν εὔρεσιν τῶν ἀνοικτῶν παλαμῶν ἐνὸς πηλίνου εἰδωλίου τοῦ τύπου τούτου ἐντὸς τῶν νεολιθικῶν κτισμάτων τῆς κεντρικῆς αὐλῆς¹⁴⁴. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀμφίβρολον καὶ λόγῳ τῆς ἐλλείψεως τοῦ ὑπολοίπου εἰδωλίου¹⁴⁵ καὶ λόγῳ τῆς γενικῆς ἀρρυθμίας τῶν νεολιθικῶν εἰδωλίων, περὶ τῆς ἀκριβοῦς στάσεως τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ ὦμεν βέβαιοι¹⁴⁶.

¹⁴⁴) ΡΜ II σ. 129. Πβ. αὐτ. εἰκ. 3 α α καὶ σ. 13.

¹⁴⁵) Διὰ τὸ ζήτημα τῶν νεολιθικῶν ἀνθρωπομόρφων εἰδωλίων πβ. καὶ ἕνα πόδα μετὰ βάσεως Furness BSA 48 1953 πίν. 30 α 23. Πβ σ. 133.

¹⁴⁶) Ἄμεσος σχέσις δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχη μεταξὺ τῶν μορφῶν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν τῶν ὑστέρων μινωϊκῶν χρόνων καὶ τῶν λεγομένων «Kröten-darstellungen», αἵτινες, ὡς ἐσχάτως ἀπεδείχθη, ἀπεικονίζουσι ἀνθρωπίνας μορφὰς λίαν ἐσχηματοποιημένας, μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ διεσταλμένων ποδῶν, ἐνίοτε ἐπιδεικνυούσας τὸ αἰδοῖον. Βλ. τὴν πρόσφατον συγκεντρωτικὴν ἐργασίαν τοῦ Quitta εἰς Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte Nr 2 Varia Praehistorica σ. 51 - 81. Αἱ μορφαὶ αὗται ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῆς καλουμένης Bandkeramik, ἐπίσης ἐπὶ σφραγίδων τοῦ τέλους τῆς τρίτης χιλιετηρίδος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ καὶ ἐπὶ ἀνατολικῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων τὰ παλαιότατα ἀνήκουσιν εἰς τὴν τετάρτην χιλιετηρίδα (Σοῦσα I, Tere - Giyan V, Obeid, Djemdet Nasr). Τινὰ τούτων διατηροῦσι σαφέστερον τὸν ἀνθρωπόμορφον χαρακτῆρα: Πβ. τὸ ἐκ Στάρτσεβο αὐτ. πίν. 6. Ἡ πιθανωτέρα ἐρμηνεία τῶν παραστάσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἄνευ ἀμφιβολίας ἀποτελοῦσιν ὁμοιογενὲς σύνολον, εἶναι ἡ συσχετιζούσα αὐτὰς πρὸς τὰς μαγικὰς ἰδέας τῆς ἀναπαραγωγῆς, αὐτ. σ. 76. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ παραστάσεως τοιούτων μορφῶν ἐν στάσει συνουσίας ἐκ Μουσιᾶν τῆς Περσίας τῆς περιόδου Djemdet Nasr, αὐτ. σ. 55 εἰκ. 16, 3, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μορφαὶ διακρίνονται εἰς ἀνδρικός (ἰθυφαλλικός) καὶ γυναικείας. Αἱ δεύτεραι νοοῦνται πιθανῶς τίχτουςαι καὶ αἱ χεῖρες διαστελλόνται κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ σκέλη διὰ λόγους συμμετρίας (αὕτη φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ Quitta αὐτ. σ. 69) ἢ πιθανώτερον λόγῳ τῆς λίαν διαδεδομένης καὶ ἐπὶ τῆς συμπαθητικῆς μαγείας βασιζομένης πίστεως ὅτι κατὰ τὸν τοκετὸν τὰ πάντα δέον νὰ εἶναι ἀνοικτά, ἐπομένως καὶ αἱ χεῖρες. Τὸ θέμα διεπραγματεύθη ἤδη ὁ Wolters AE 1892 σ. 226 - 7 σ. 229. (Ἀντιθέτως τὸ συνέχειν τὰς χεῖρας ἐμποδίζει τὸν τοκετὸν, πβ. Ἀντωνῖνον Λιβεράλιν 29). Ἀνάλογοι εἶναι πλαστικαὶ μορφαὶ ἐπὶ ἀγγείων ἐκ Tordos καὶ Vinca, εἰδωλα ἐκ Mähren καὶ Butmir καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων Vinca: βλ. K. Grundmann εἰς Jahrbuch 68, 1953 σ. 29 ἐξ. Συγκριτικὸν πίνακα ὁμοίων μορφῶν ὡς «Fruchtbarkeitsgöttinnen» ἐδημοσίευσεν ὁ Schachermeyr Die ältesten Kulturen Griechenlands 1955 σ. 90 εἰκ. 16. Μορφαὶ ἀνήκουσαι εἰς τὸν τύπον τοῦτον ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ χώρῳ, ἤτοι ἐπὶ νεολιθικοῦ ὀστράκου εὑρεθέντος μεταξὺ Λαρίσης καὶ Τυρνάβου Grundmann ἔ. ἀ. σ. 33' ἐπὶ ἀδημοσιεύτου, καθ'

Ἡ παλαιότερα βεβαία παράστασις θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντιᾶ ἐπὶ σφραγιδολίθου προερχομένου ἐκ τοῦ ἐσχάτως ἀνακαλυφθέν-

ῶσον γνωρίζω, ἀκαταγράφου ἀναγλύφου τεμαχίου πίθου τοῦ Ἐθν. Μουσείου πιθανῶς ἐκ Θεσσαλίας, τῆς II νεολιθικῆς περιόδου· ἐπὶ ὄστράκου ἐκ Τσαγγλίου Delvoye εἰς BCH LXX 1946 σ. 125 ἐπὶ εἰδωλίου ἐκ Δελφῶν Nilsson MMR σ. 305 εἰκ. 149· ἐπὶ μεσοκυκλαδικοῦ ἀγγείου ἐκ Φυλακωπῆς Excav. at Phylakopi JHS Suppl. 4, 1901 πίν. XIII, 19 καὶ Zervos L' art des Cyclades σ. 143 εἰκ. 173· ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Φυλακωπῆς μιμουμένου YM I πρότυπα αὐτ. εἰκ. 272. Ἐν Κρήτῃ ὁ τύπος ἀπαντιᾶ ἐπὶ τριπλεύρου σφραγίδος ἐκ Καστελλίου Πεδιάδος βλ. Evans Palace of Minos I σελ. 124 εἰκ. 93 Ad 1, καὶ Matz Frühkret. Siegel πίν. XIX 7· ἐπὶ MM II ἀμφορίσκου ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Φαιστοῦ Festos πίν. XXVIII, Ann. 1939 - 40 σ. 25 εἰκ. 32· ἐπὶ τοῦ ἐνεπιγράφου χρυσοῦ δακτυλίου τοῦ Μ. Σπήλιου BSA XXVIII 1926 - 7 σ. 284 εἰκ. 37. Ὁ τύπος ἀπαντιᾶ καὶ ἐπὶ ΠΜ I - II πυξίδος ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Λεβήνος, τοῦ ἀνασκαφέντος τελευταίως (1958) ὑπ' ἐμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν πιθανότατα κατηγορίαν ἀνήκουσιν αἱ χαρακτηριστικαὶ μορφαὶ ἐπὶ MM I προχοῦ ἐκ Μαλίων Demargne Deux représentations de la déesse minoenne, Mélanges Glotz I σ. 305 ἔξ. πίν. III, πβ. καὶ Mallia, Necropoles I πίν. XXXVII, XIX. (Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Πλάτωνα). Τούτων μία διαστέλλει τοὺς πόδας καὶ ἑτέρα τὰς χεῖρας. Τὴν ἱερότητα τῆς παραστάσεως ἀρνεῖται ὁ Nilsson MMR σ. 401 - 2 σημ. 29, ἀλλὰ πβ. Picard Rel. Prehell. σ. 111. Εἰς συγγενεῖς τύπους ἀνήκουσιν: μορφή ἐπὶ πλακιδίου φαγεντιανῆς PM I εἰκ. 228 Z, ἰθυφαλλικὸν εἰδῶλιον μετὰ διεσταλμένων σκελῶν ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 69, μορφαὶ τινὲς τῶν σφραγισμάτων ἐκ Ζάκρου JHS 1902 πίν. VII 44 - 46, ἀνάγλυφοι μορφαὶ ἐπὶ MM I προχοῦιδίων ἐκ Κουμάσας Vaulted Tombs πίν. II 4116, καὶ πιθανῶς γραπτὴ δι' ἐρυθροῦ μορφή ἐπὶ καμαραϊκοῦ ἀμφορίσκου ἐκ Φαιστοῦ Boll. d' Arte 1956 σ. 254 εἰκ. 33, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τοῦ δημοσιεύοντος αὐτ. σ. 256 ὡς «πολεμιστῆς». Κρητικὰ δείγματα τοῦ τύπου, ὡς τὰ μνημονευθέντα ἐκ Καστελλίου καὶ Μαλίων, ἔχουσιν ἤδη παραλληλισθῆ πρὸς τὰς «Krötendarstellungen» ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Κεντρ. Εὐρώπης Quitta ἔ. ἀ. εἰκ. 16, 7 σ. 56, Delvoye ἔ. ἀ. Τὸ ἐκ Καστελλίου εἶναι λίαν ὅμοιον πρὸς μορφήν ἀπαντιῶσαν ἐπὶ πρωτοαιγυπτιακῆς σφραγίδος PM IV σ. 501 εἰκ. 445 καὶ ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Τερε - Giyan Schachermeyr ἔ. ἀ. εἰκ. 16, 3. Περιέργως ὁ Schachermeyr ἔ. ἀ. σ. 216 χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς Genreszene. Ἡ μορφή τοῦ μεσοκυκλαδικοῦ ἀγγείου ἐκ Φυλακωπῆς εἶναι λίαν ἀνάλογος πρὸς μορφήν ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Βοημίας Quitta ἔ. ἀ. εἰκ. 17, 5. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀκριβὲς τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Grundmann Jahrb. 68, 1953 σ. 30 ὅτι μόνον τὸ γραπτὸν νεολιθικὸν ὄστρακον ἐκ Λαρίσης - Τυρνάβου συνδέει τὸ Αἰγαῖον πρὸς τὰς ἀναλόγους παραστάσεις τῆς ζώνης τοῦ Δουνάβεως. Ὑπὸ Valentine Müller Journal of Near Eastern Studies III 2 April 1944 σ. 88 ἐξετάζονται συγγενεῖς παραστάσεις ἐκ δυτικῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς αἰγυπτιακῆς ἐρήμου: παρατηρεῖται ὅτι ὁ τύπος φαίνεται παρουσιαζόμενος ἀπὸ τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων, ἀνάγεται δὲ εἰς τελετὰς συνδεομένας πρὸς τὴν φυσικὴν καὶ ζωϊκὴν γονιμότητα. Ἡ χειρονομία οὕσα κατ' ἀρχὰς «instinctive gesture of excitement» ἀπέβη ἐν τέλει θρησκευτικῇ. Πιθανῶς ἡ σημασία αὐτῆς ἐποίκιλλε ἀναλόγως τοῦ ἂν ἐ-

τος ἐργαστηρίου σφραγιδολίθων τῶν Μαλίων, ὅπερ ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Dessenpe¹⁴⁷. Οἱ σφραγιδολίθοι ἀνεκαλύφθησαν μετὰ ΜΜ Ι β ἀγγείων. Ἐπὶ τοῦ λίθου (Πίν. ΙΑ', εἰκ. 5) ἀπεικονίζεται μορφή μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, τῆς ὁποίας τὸ κατώτερον τμήμα ἐμφανίζει τὴν τριγωνικὴν διαμόρφωσιν τῶν εἰδωλίων τύπου Nagada καὶ φέρει δύο καθέτους ραβδώσεις. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἡ μορφή νοεῖται γυμνή ἢ ἐνδεδυμένη. Παρ' αὐτὴν εἰκονίζεται ἀκαθόριστον ἀντικείμενον, ἴσως πτηνόν, καὶ πέριξ κλάδος.

Ἐπὶ μολυβδίνου σφραγιστικοῦ δακτυλίου εὑρεθέντος ἐντὸς τα-

πρόκειτο περὶ παραστάσεως θνητῶν ἢ θεῶν. Μεταξὺ τῶν σχετικῶν δειγμάτων αὐτ. σημ. 12 συγκαταλέγει τὴν μορφήν ἐπὶ ἀγγείου τῶν Μαλίων, παραβάλλει δὲ πρὸς τὴν ἐπιδεικνύουσαν τὸ αἰδοῖον Βαυβώ. Ὁ μελετήσας γενικῶς τὴν στάσιν Bielefeld Wissenschaftl. Zeitschrift der Univ. Grefswald IV 1954 - 5 σ. 392 - 3 καὶ σημ. 1 παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῇ βορείᾳ Βαλκανικῇ αἱ μορφαι μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἶναι συνήθεις κατὰ τὴν νεολιθικὴν περίοδον, ἀλλὰ σπανίζουσι κατὰ τὴν χαλκῆν· περὶ τὸ τέλος ταύτης ἐμφανίζονται καὶ ἐν τῇ βορείᾳ Εὐρώπῃ. Αὗται ἀπαντῶσι κυρίως ἐν Αἰγύπτῳ, Παλαιστίνῃ καὶ λοιπῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ, Ἀφρικῇ, Αἰγαίῳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Καυκάσῳ. Πρόκειται συνήθως περὶ γυναικείων μορφῶν (εἰδῶλια ἀρρένων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντῶσιν ἐν Σκανδιναυίᾳ, Κιέβῳ, Καυκάσῳ, πβ. H o e r n e s - M e n g h i n Urgeschichte der Bild. Kunst in Europa 1925 σ. 53) καὶ τοῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς συμβολῆς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ τύπου. Ἀλλὰ τὴν ἐκείθεν διάδοσιν ὁμοῦ μετὰ τῆς καλλιτεργείας τῆς γῆς ἀμφισβητεῖ ὁ μελετητής. Κατὰ τὸν Q u i t t a ἐ. ἀ. σ. 58 σ. 63 - 4 σ. 66 σ. 76 ἢ κατὰ τοὺς νεολιθικούς χρόνους παρουσία εἰδωλίων καὶ ἀνθρωπομόρφου διακοσμήσεως τῶν ἀγγείων ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ ἐξηγεῖται μόνον ἐξ ἐπιδράσεων ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τοῦ προσασιατικοῦ χώρου, ἐνθα ταῦτα ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς Δ' χιλιετηρίδος. Ὁρισμένα εὐρήματα ἐκ Σέσκλου ὑποδεικνύουσι τὴν ὁδόν, δι' ἧς τὰ θέματα, μετ' ἄλλων ἐπιδράσεων, διήρχοντο πρὸς τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Αἱ ἀναλογίαι μεταξὺ κρητικῶν δειγμάτων καὶ τῶν Krötendarstellungen τῆς Bandkeramik ὀφείλονται εἰς κοινὴν καταγωγὴν ἐκ παλαιότερων προσασιατικῶν προτύπων. Ὁ G r u n d m a n n τέλος Jahrb. 68, 1953 σ. 30 ἀμφιρρέπει μεταξὺ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ τύπος ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν ἐκ τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι οὗτος ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τῆς Πρὸσω Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου (ἐκ τοῦ Kā δηλουμένου ἤδη ἐν τῷ Ἀρχαίῳ Βασιλείῳ δι' ὑψωμένων χειρῶν). Οἱ δύο τελευταῖοι μελετηταὶ φαίνονται θεωροῦντες ἐνιαῖον τὸν τύπον τῶν μορφῶν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν μέχρι καὶ τῶν ὑστερομινωϊκῶν χρόνων. Ἀλλ' ὁ ἄσεμνος χαρακτήρ τῶν «Krötendarstellungen» καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αὗται ἀνήκουσιν εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ φῦλα, ἀπομακρύνει αὐτὰς ἀπὸ τῆς μινωϊκῆς θεᾶς. Ἄλλως δὲν εἶναι βέβαιον ἂν αὗται ἀπεικονίζουσι θεάς. Ἡ μαγικὴ καὶ σχετικὴ πρὸς τὴν λατρείαν τῆς γονιμότητος σημασία αὐτῶν δὲν ἐπιβάλλει τοῦτο. Ἐξ αὐτῶν αἱ γυναικεῖαι μορφαι δύνανται βασιμώτερον νὰ θεωρηθῶσιν ἐπίτοκοι ἢ τίκτουςαι γυναῖκες.

¹⁴⁷) BCH 81, 1957 σ. 696 εἰκ. 14.

φικοῦ πίθου εἰς Σφουγγαράν (Πίν. ΙΑ', εἰκ. 6) εἰκονίζεται μορφή ὀρθία φέρουσα τὸ τυπικὸν ἔνδυμα μετὰ «στολίδων» καὶ ἔχουσα ὑψωμένας τὰς χεῖρας. Πέριξ δηλοῦνται μικρὰ δισκία παριστῶντα πιθανῶς ἀστέρας¹⁴⁸. Ἡ δημοσιεύουσα Hall χαρακτηρίζει τὴν παράστασιν ἀπλῶς ὡς γυναικείαν μορφήν. Ἡ Hall προτείνει χρονολογίαν MM III - YM I βασιζομένη ἐπὶ τοῦ ταφικοῦ πίθου, ὅστις ὡς τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα τῆς νεκροπόλεως ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον ταύτην, προσθέτει δὲ ὅτι ἡ συμβατικότης τῶν εὑρεθεισῶν σφραγίδων ἄγει μᾶλλον πρὸς τὴν ἐπομένην YM II - III περίοδον. Ἄλλ' ἀντιθέτως ἡ συμβατικὴ τεχνοτροπία τῆς παραστάσεως εἶναι σαφῶς MM I - II χρόνων καὶ εἰς τούτους ἀνήκει ὁ δακτύλιος, φθάσας πιθανῶς διὰ κληρονομίας ὡς κειμήλιον μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων.

Μορφή μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζεται καὶ ἐπὶ σφραγίσματος (Πίν. ΙΑ', εἰκ. 7) ἐκ τοῦ πλουσίου συνόλου σφραγισμάτων τοῦ εὑρεθέντος ὁμοῦ μετὰ MM II ἀγγείων κατὰ τὰς ἐρεῦνας τῶν παλαιότερων ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ ὑπὸ τοῦ Dogo Levi. Ἡ μορφή δὲν σώζεται ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, ἀλλ' εἶναι ἐνδεδυμένη, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν λοξῶν ταινιῶν τῶν ὀρωμένων ἐπὶ τοῦ στήθους, τὸν γνωστὸν πλαγίως φερόμενον ἀνατολικὸν χιτῶνα¹⁴⁹.

Σύγχρονοι καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὰ δείγματα ταῦτα εἶναι καὶ ὠρισμένοι παραστάσεις ἐπὶ καμαραϊκῶν ὀστράκων. Οὕτω ὀστρακὸν ἐκ Καμαρῶν¹⁵⁰ παριστᾷ γυναῖκα ὑψοῦσαν τὴν χεῖρα. Ἡ ἑτέρα ἐλλείπει. Ἀνάλογος ἐπίσης μορφή ὑψοῦσα τὴν χεῖρα (ἡ ἑτέρα ἐλλείπει), εἰκονίζεται καὶ ἐπὶ καμαραϊκοῦ ὀστράκου ἐκ Φυλακωπῆς¹⁵¹. Ἐπὶ ὀστράκου ὁμοίως ἐκ Φυλακωπῆς¹⁵² εἰκονίζεται μορφή ὑψοῦσα τὰς χεῖρας, ὧν ἐλλείπει ἡ ἑτέρα, φέρουσα περίζωμα ἢ ἐσθῆτα καὶ προεξοχὴν παρὰ τὴν ὀσφὺν ὁμοιάζουσαν πρὸς λαβὴν ξίφους. Αἱ μορφαὶ αὗται μὴ σώζουσαι ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας δὲν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσι μετὰ βεβαιότητος εἰς τὸν τύπον ἡμῶν. Τὸ πληρέστερον δείγμα τῆς σειρᾶς ταύτης προερχόμενον ἐπίσης ἐκ Φυλακωπῆς (Πίν. ΙΑ', εἰκ. 8), σώζει ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας

¹⁴⁸) Hall Sphoungaras σ. 69 εἰκ. 44. Τὸ δείγμα τοῦτο ὡς ἐνδιαφέρον διὰ τὴν καταγωγὴν τῶν YM εἰδώλων παρατήρησεν ὁ Μαρινᾶτος AE 1927 - 8 σ. 20 σημ. 5.

¹⁴⁹) Ὁ τύπος τῆς ὑψούσης σύμβολα (ἄνθη) θεᾶς εἰκονίζεται ἐπὶ MM II τραπέζης προσφορῶν ἐκ Φαιστοῦ Boll. d' Arte 1955 σ. 145 εἰκ. 7.

¹⁵⁰) Monum. Antichi VI πίν. IX 10 καὶ Bossert Altkreta 1923 εἰκ. 146.

¹⁵¹) Excav. at Phylakopi πίν. XIII 17, Bossert ἔ. ἀ. εἰκ. 262, Zervos L' art des Cycl. εἰκ. 172.

¹⁵²) Excav. at Phyl. πίν. XIII, 18. Αὐτ. σ. 168 ὑποτίθεται ὅτι ἡ μορφή φέρει ξίφος. Τὸ λευκὸν χρῶμα ὑποδηλοῖ πάντως γυναῖκα Zervos ἔ. ἀ. 171.

καὶ τὴν ἐσθῆτα πληρουμένην διὰ τεμνομένων γραμμῶν¹⁵³. Λίαν σχηματικὴ εἶναι ἢ παράστασις μορφῆς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ ἐπὶ ἄλλου τεμαχίου ἀγγείου ἐκ Φυλακωπῆς μιμουμένου MM III - YM I μινωϊκὰ πρότυπα¹⁵⁴.

Μορφὴν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, ἀλλὰ λίαν σχηματικῶς δίκην πτηνοῦ, ἀπεικονίζει καὶ μορφὴ ἐπὶ ἀργυροῦ διαδήματος ἐκ Σίφνου (Πίν. IA', εἰκ. 9), ἀναλόγου κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴν πρὸς τὰ ΠΜ II - MM I διαδήματα ἐκ Μεσαρᾶς καὶ πιθανῶς συγχρόνου πρὸς ταῦτα. Ὁ θεῖος χαρακτήρ τῆς παραστάσεως ἐπιβεβαιοῦται ἐν προκειμένῳ ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου¹⁵⁵. Τὸ δεῖγμα τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αἱ χεῖρες σχηματοποιούμεναι τείνουσι νὰ ὁμοιάσωσι πρὸς πτέρυγας καὶ καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἐκφρασθεῖσαν γνώμην περὶ προελεύσεως τῶν πτερυγωτῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων ἐκ τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Πρόδρομον τούτων ἐθεώρησε τὸ δεῖγμα ἤδη ὁ δημοσιεύσας Τσουντας.

Ἐν τῇ αὐτῇ στάσει ἀπεικονίζεται καὶ ἡ παραβληθεῖσα πρὸς τὸ ἑλληνικὸν Γοργόνειον εἰδεχθῆς μορφὴ ἐπὶ σφραγιδολίθου ἐκ Μόχλου (Πίν. IA', εἰκ. 10). Ὑπὸ τοῦ Seager αὕτη χρονολογεῖται εἰς τοὺς MM III χρόνους, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Evans τάσσεται ὀρθότερον εἰς τὴν MM II περίοδον λόγῳ τοῦ πρωῖμου σχήματος τοῦ λίθου, περιγραφομένη ὡς «δαίμων μετὰ κεράτων καὶ ὑψωμένων χειρῶν»¹⁵⁶. Τὴν στάσιν τῆς δαιμονικῆς μορφῆς τοῦ Μόχλου συνῆψε πρὸς τὴν συνήθη χειρονομίαν τῶν YM εἰδώλων ὁ Μαρινᾶτος, ἐρμηνεύσας προσέτι τὰς ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς προεξοχάς, (τὰς ὁποίας ὁ Evans ἐθεώρει κέρατα), πειστικώτερον ὡς ὄφεις. Ἡ κεντρικὴ ἀπόφυσις σχηματίζει σαφῶς κεφαλὴν ὄφεως. Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ περαιτέρω καταδειχθεὶς σύνδεσμος τῆς ἑλληνικῆς Γοργοῦς πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεὰν καθιστᾷ πιθανώτατον ὅτι ἢ ἐπὶ τοῦ σφραγιδολίθου τοῦ Μόχλου εἰκονιζομένη μορφὴ εἶναι ἢ μινωϊκὴ θεὰ ἐν τῇ συνήθει αὐτῆς στάσει¹⁵⁷.

¹⁵³) Excav. at Phyl. πίν. XIII 14.

¹⁵⁴) Zervos ἔ. ἀ. εἰκ. 272. Τοῦτο ἰθυφαλλικὸν ὄν, ἀνάγεται πιθανώτερον εἰς τὸν τύπον τῶν ἀσέμων μορφῶν, περὶ ὧν βλ. σημ. 146. Αἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς οὗτοῦ καμπύλαι παριστῶσι πιθανῶς ὄφεις. Πβ. κατ. σημ. 193.

¹⁵⁵) AE 1899 πίν. 10, 1 στ. 124 Zervos ἔ. ἀ. σ. 258.

¹⁵⁶) Seager Mochlos σ. 58 εἰκ. 27, PM I σ. 703 εἰκ. 526.

¹⁵⁷) AE 1927 - 8 σ. 20 καὶ σ. 35 Τὸ Γοργόνειον παραδίδεται ὡς ἰδέα καὶ ὡς τεχνικῶς ἀληθισμένη μορφὴ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐκ τῆς κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἶναι εἰδεχθῆς προσωπεῖον ἀποσπασθὲν ἐκ μιᾶς τῶν ὑποστάσεων τῆς μεγάλης μινωϊκῆς θεᾶς καὶ δὴ τῆς χθονίας. Ὁ Μαρινᾶτος ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς σχέσεως τοῦ Γοργονείου πρὸς τοὺς ὄφεις (σ. 28) καὶ πρὸς τὴν κληρονόμον τῆς μινωϊκῆς θεᾶς Ἀθηνᾶν (σ. 31). Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ

Σύγχρονοι πρὸς τὰ ἐξετασθέντα MM I - II δείγματα εἶναι καὶ ὠρισμένοι πλαστικαὶ παραστάσεις μορφῶν ὑψουσῶν τὰς χεῖρας ἐκ τῶν ἱερῶν κορυφῆς Πετσοφᾶ καὶ Γιούχτα ^{157α}. Ἄλλ' αὐταὶ παρέχουσι τὴν ἐντύπωσιν, λόγῳ τοῦ ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν ἄλλων ὁμοῦ εὐρεθέντων εἰδωλίων τῶν ποιούντων λατρευτικὰς χειρονομίας, ὅτι ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς λάτρες. Ἄλλως ἡ χειρονομία αὕτη δὲν ἐμφανίζεται εἰς αὐτὰ μετὰ τῆς ἐντάσεως ἐκείνης, ἣτις χαρακτηρίζει τὰς θείας παραστάσεις. Ἐνεκα τούτου προετίμησα νὰ μὴ λάβω ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει περὶ τῶν MM I β κωδωνοσχημῶν εἰδωλίων, τῶν ὁποίων αἱ κερατοειδεῖς προεξοχαὶ ἠρμηνεύοντο ἄλλοτε ὡς χεῖρες. Ἡ ἄποψις αὕτη ἠμφισβητήθη τελευταίως ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος λίαν πειστικῶς ¹⁵⁸.

πλὴν τοῦ ἐπιθέτου Γοργῶπις Ἀθήνη εἶναι καὶ χωρίον τοῦ μυθολόγου Παλαφάτου 31 (παρὰ Pauly - Wissowa R. E VII 2 στήλη 1641): «Καλοῦσι δὲ Κερναῖοι τὴν Ἀθηναῖαν Ἰοργῶ». Ὁ Μαρινᾶτος AE 1927 - 8 σ. 17 προσάγει καὶ ἄλλας μινωϊκὰς παραστάσεις τοῦ Γοργονείου, ὡς τὴν εἰς PM I 277 εἰκ. 207 c. Τὰς ἀπόψεις ταύτας ἐπεκύρωσεν ἡ ἐμφάνισις νέων σαφεστάτων δειγμάτων τοῦ τύπου ἐπὶ σφραγίδων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, Κρητικὰ Χρονικὰ Γ' 1949 σ. 64 ἐξ. πίν. Α' 1, 2 ἀριθ. 3337 καὶ 3328, καὶ σ. 83 ἐξ. ἐνθα ἡ δημοσιεύουσα Ξενάκη τάσσεται ὑπὲρ τῆς συνδέσεως πρὸς τὰ ἑλληνικὰ Γοργόνεια. Τελευταίως (Les cachets minoens de la collection Giamalakis σ. 80 ἐξ. καὶ σ. 81 σημ. 2) ἡ Ξενάκη - Σακελλαρίου ἀρνεῖται τὴν ἄμεσον σχέσιν τοῦ μινωϊκοῦ γοργονείου πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεάν. Διὰ τὸ Γοργόνειον τοῦ Μόχλου λέγει ὅτι αἱ προεξοχαὶ τῆς κεφαλῆς δὲν εἶναι ὄφεις καὶ ὅτι αἱ χεῖρες πιθανῶς δὲν ἀνήκουσι εἰς τὴν εἰκονιζομένην μορφήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν. Τὰ Γοργόνεια τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη δημοσιεύονται αὐτ. πίν. IV 109, 112. Πβ. καὶ H. Biesantz Die minoischen Bildnisgemmen, Marburger Winckelmann Programm 1958 σ. 11 ἐξ Οὔτος σημ. 26 ἀρνεῖται τὴν ἄποψιν τῆς Ξενάκη. Εἰς σημ. 4α ἐκφράζει ἀμφιβολίαν διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ὡς Γοργονείων. Τὴν σχέσιν Μεδούσης - προελληνικῆς θεᾶς ὑπεστήριξε καὶ ὁ Fortingham AJA 1911 σ. 349 ἐξ. Ἐπίσης δὲ ὁ Charouthier Les dioscures au service d' une déesse σ. 195 καὶ Mel. Glotz I σ. 199 ἐξ. ἐδέχθη τὴν μινωϊκὴν καταγωγὴν τοῦ προσώπου. Κατὰ τὸν Levi Parola del Passato 49 1956 σ. 305 τὸ Γοργόνειον προῆλθεν ἐκ τῆς σχέσεως τῆς θεᾶς πρὸς τὰ τέρσα ὡς ποτνίας θηρῶν. Ὁ Bielefeld ἔ. ἄ. σ. 387 σημ. 48 παραλληλίζει παραστάσιν Μεδούσης μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπὶ ἐτρουσκικοῦ ἀγγείου πρὸς τὴν ἀρχαίαν αἰγαιακὴν μητρικὴν θεάν. Ὁ Mulwons τελευταίως «Ὁ πρωτοαἰτιακὸς ἀμοφορεὺς τῆς Ἐλευσίνας» σ. 81 ἐξ. σ. 92, δὲν φαίνεται νὰ δέχεται τὴν μινωϊκὴν προέλευσιν τοῦ Γοργονείου. Βλ. καὶ T. P. Hawe The Origin and Function of the Gorgon Head AJA LVIII 1954 σ. 209 - 221.

^{157 α)} Πβ. BSA IX 1902 - 3 πίν. XI 20.

¹⁵⁸⁾ Ὁ Picard ἀρνούμενος τὴν περὶ κωδωνίσκων ἄποψιν τοῦ Evans ὑπεστήριξε ὅτι τὰ κωδωνόσχημα MM I εἰδώλια εἶναι παραστάσεις ἀνθρωπίνης

ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι αἱ θεαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐκ Γουρνιῶν καὶ Πρινιαῖ συνήφθησαν πρὸς τὰ ΜΜ III εἴδωλα τῶν θησαυροφυλακίων τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τοῦ Nilsson. Ὅτι ἀμφότερα τὰ ὄπασσῶν πλήρη εἴδωλα τῶν θησαυροφυλακίων παριστῶσι θεὰς εἶναι βέβαιον λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς περιελίξεως τοῦ ἐνὸς ὑπὸ ὄψεων καὶ τῆς ἐπιστιέψεως τοῦ ἑτέρου διὰ θηρίου. Διὰ τὴν ὑψοῦσαν τὰς χειρᾶς¹⁵⁹ ἐξέφρασεν ὁ Evans τὴν ἄποψιν ὅτι δύναται νὰ εἶναι λάτρις¹⁶⁰, ἀλλ' ὁ Nilsson θεωρεῖ πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς, προσθέτων ὅτι «between the snake-goddess and the other bell-shaped idols there is an indissoluble connexion»¹⁶¹. Ὁ Matz τελευταίως καίτοι θεωρῶν τὰ ἐκ φαγεντιανῆς εἴδωλα τῆς Κνωσοῦ ἀπλῶς ἀναθηματικά, παριστῶντα τὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς Βασιλίσσης Ἱερείας ἐπιφαινομένην θεότητα¹⁶², οὐχ ἤττον ὑπογραμμίζει τὴν σχέσιν τούτων πρὸς τὰ ὑστερομινωϊκὰ εἴδωλα. Τὸ νεῦμα τῆς ὑψούσης διὰ τῶν χειρῶν ὄφεις ΜΜ III θεᾶς τῆς Κνωσοῦ ταυτίζει πρὸς τὴν χειρονομίαν τῶν νεωτέρων εἰδώλων καὶ ἐπὶ τούτου κυρίως βασίζει τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ εἶδωλον παριστᾷ ἐπιφαινομένην θεάν. Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅ,τι καὶ διὰ τὴν θεὰν ἐπὶ τῆς μήτρας τῆς Σητείας: ἡ χειρονομία ἡμῶν φαίνεται προϋποθέτουσα τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄκρων χειρῶν, αἵτινες πάντοτε ἐπὶ τῶν ΥΜ III εἰδώλων ἀπεικονίζονται τεταμένοι καὶ μὴ φέρουσαι ἀντικείμενα. Εἶναι λοιπὸν ἡ χειρονομία τοῦ ἐκ φαγεντιανῆς εἰδώλου τούτου διάφορος τῆς τῶν ὑστέρων εἰδώλων, ὡς ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἐπίδειξιν τῶν συμβόλων. Ἐν τούτοις ὑφίστανται πράγματι ἱκαναὶ ἀναλογίαι μεταξὺ τῶν ὑστερομινωϊκῶν καὶ ὑπομινωϊκῶν δειγμάτων καὶ τῶν ἐκ φαγεντιανῆς εἰδώλων τῆς Κνωσοῦ.

μορφῆς, αἱ δὲ ἀποφύσεις τούτων «στοιχειώδεις χεῖρες ὑψωμέναι πρὸς τὸν οὐρανόν» ΑΕ 1937 σ. 86, συνδέει δὲ αὐτὰ πρὸς τὰ πτερυγιόσχημα αὐτ. σ. 91. Ἀντιθέτως ὁ Πλάτων Μέλ. Picard 1949 σ. 838 ἐρμηνεύει βάσει νέου εὐρήματος ἐκ Πόρου, πειστικώτερον, τὰ κωδωνόσχημα ὡς μάσκας καὶ οὐχὶ πλήρη σώματα, τὰς δὲ ἀποφύσεις ὡς κέρατα καὶ οὐχὶ χεῖρας.

¹⁵⁹) ΡΜ I σ. 502 εἰκ. 360 α β. Ἡ ἀριστερὰ χεῖρ ἐλλείπει, ἀλλ' ὑπάρχει ὁ βραχίον Παρὶ τῆς στάσεως αὐτῆς αὐτ. σ. 501 - 3. Συμπληρωμένη εἰκὼν τῆς θεᾶς αὐτ. σ. 504 εἰκ. 362.

¹⁶⁰) Αὐτ. σ. 503.

¹⁶¹) ΜΜR σ. 311 ἐξ. Ἡ ὀρθότης τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ εἰδώλου τούτου πρὸς τὸ ζῶον ἐλέγχεται ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπ' αὐτῶν ὄπων προσηλώσεως καὶ ἐκ τῶν ἱκανοποιητικῶν ἀναλογιῶν τοῦ συνόλου.

¹⁶²) Göttererscheinung und Kultbild, 1958 σ. 32 - 5. Ἡ ἄποψις τοῦ Matz αὐτ. σ. 34 - 5 ὅτι ἡ Βασιλίσα παρουσιάζετο μετ' ὄψεων πρὸ τῶν πιστῶν εἶναι συγγενῆς πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Thiersch Nilsson ΜΜR σ. 312 σημ. 18 ὅτι τὰ εἴδωλα ἐκ φαγεντιανῆς παριστῶσι γοήσασας ὄψεων.

Ἐκτὸς τῆς κοινῆς παρουσίας τῶν ὄφρων ἐπὶ τούτων καὶ τῶν νεωτέρων ἐκ Πριναῖ, Γουρνιῶν, Γόρτυνος, αἱ περαιτέρω ἀναλογίαι μεταξὺ τῶν MM III εἰδώλων καὶ τῶν YM III καὶ ὑπομινωϊκῶν δειγμάτων, εἶναι ἡ κωδωνοειδῆς ἐσθῆς, σχηματοποιουμένη ἐπὶ τῶν ὀψίμων δειγμάτων εἰς κύλινδρον, παραλειπομένων τῶν ταινιῶν, τὸ μεθ' ἱμάντων περικόρμιον (πβ. τὰ εἴδωλα τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων καὶ τοῦ Παγκαλοχωρίου), τὰ περιδέραια καὶ ψέλια, ἡ τιάρα¹⁶³, οἱ δίσκοι οἱ διακοσμοῦντες τὴν περιφέρειαν τοῦ καλύμματος¹⁶⁴, (πβ. τὴν λεπτὴν στεφάνην τῶν εἰδώλων ἐκ Καρφίου κοσμουμένην ἐπίσης διὰ σειρᾶς δίσκων)¹⁶⁵, ἐπίσης ἡ ἐπίστεψις τῆς κεφαλῆς δι' Ἱεροῦ ζώου¹⁶⁶ καὶ ἡ μακρὰ κόμη ἡ πίπτουσα ἐπὶ τῶν νώτων¹⁶⁷ ὡς ἐπὶ πλείστων ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων. Ἐν ἀκόμῃ χαρακτηριστικὸν τούτων ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τῆς θεᾶς ἐκ φαγεντιανῆς, καίτοι δὲν τὸ ἀνεμένομεν εἰς τὴν MM III περίοδον τῆς κομψότητος, τὸ μέγα οὖς. Ὁ Evans¹⁶⁸ χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς «μὴ κανονικοῦ μεγέθους» ἀποδίδει δὲ τὴν ἐντύπωσιν ταύτην εἰς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸ πλόκαμον τοῦ ὄφρους. Ἐν τούτοις τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ὠτὸς εἶναι σαφέστατα.

Ἡ μόνη διαφορὰ, παρατηρηθεῖσα ἤδη ὑπὸ τοῦ Evans¹⁶⁹, μεταξὺ τῶν MM III καὶ YM III εἰδώλων τῆς θεᾶς κατὰ τὴν ἀμφίεσιν εἶναι ἡ ἐπὶ τῶν τελευταίων δειγμάτων κάλυψις τοῦ στήθους διὰ χιτῶνος. Τοῦτο εἶναι, νομίζω, νέον στοιχεῖον, ὅπερ ἴσως ὀφείλεται εἰς βορείαν, ἀχαικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μινωϊκοῦ ἐνδύματος. Ἡ κατὰ τὰ ἄλλα ἀναλογία τῆς ἀμφιέσεως τῶν MM III καὶ YM III εἰδώλων ἐξηγεῖται, ὡς νομίζω, ὅχι τόσον ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν ἐκάστοτε ἐπικρατούντων συρμῶν, ὅσον ἐκ τῆς ἐμμονῆς τῶν τεχνιτῶν τῆς ὑστέρας περιόδου εἰς τὸν τύπον τὸν διαμορφωθέντα κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμῆς τῆς μινωϊκῆς τέχνης.

Ἡ ἀβεβαιότης, ἣτις ἐπικρατεῖ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς χρυσελεφαντίνης θεᾶς τοῦ μουσείου τοῦ Toronto, τῆς καλουμένης «κυρίας τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων»¹⁷⁰ δὲν ἐπιτρέπει νὰ συγκαταλέξωμεν αὐτὴν με-

¹⁶³) PM I εἰκ. 359.

¹⁶⁴) Οὗτοι ὑπὸ τοῦ Evans αὐτ. εἰκ. 362 σ. 504 θεωροῦνται ὡς συμβατικὴ δήλωσις στεφάνου ρόδων.

¹⁶⁵) Ὅμοιον κάλυμμα φέρει καὶ ἡ θεὰ τοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος PM IV εἰκ. 329.

¹⁶⁶) PM I σ. 504 καὶ προμετωπίς.

¹⁶⁷) Αὐτ. εἰκ. 361.

¹⁶⁸) Αὐτ. σ. 500.

¹⁶⁹) Αὐτ. σ. 503.

¹⁷⁰) PM IV σ. 28 ἐξ. εἰκ. 14 εἰκ. 15.

ταξὺ τῶν ΜΜ III - ΥΜ I δειγμάτων τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Ὁ Evans¹⁷¹ καίτοι δεχόμενος σχέσιν τῆς μορφῆς ταύτης πρὸς τὰ ταυροκαθάψια (λόγω τῆς ἀνδρικήσ ἀμφιέσεως), ἀρνεῖται ὅτι ἡ στάσις ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὴν στάσιν τῶν ἀκροβατῶν καὶ ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἡ παραδεδομένη στάσις τῆς μινωϊκῆς θεᾶς. Παραβάλλει δὲ αὐτὴν πρὸς τὴν στάσιν τῶν εἰδώλων τῶν Γουρνιῶν, τὰ ὅποια ὡς εἴπομεν, ἐθεώρει ΥΜ I. Ἐν τῇ στάσει ταύτῃ, λέγει, παρουσιάζετο ἡ θεὰ εἰς τοὺς ἀκροβάτας καὶ ἐβοήθει αὐτούς. Ἡ στάσις τοῦ εἰδωλίου τούτου μὲ τοὺς ὀριζοντίους βραχίονας, τοὺς ἑλαφρῶς ἔμπρὸς κλίνοντας πήχεις καὶ τὰς ἐστραμμένας πρὸς τὸν θεατὴν παλάμας, ἐνθυμίζει βεβαίως τὴν χειρονομίαν τῶν ΥΜ III εἰδώλων. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς μνημονευθείσης ὑποψίας πλαστότητος, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ὅτι οὐδὲν δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς. Τὸ ἀνδρικὸν περιζῶμα ἐνισχύει τὴν ἄποψιν τῆς ἀγωνιστικῆς καὶ οὐχὶ ἱερατικῆς στάσεως. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἀγωνιστρίας θνητῆς καὶ οὐχὶ θεᾶς. Ἔχομεν ἄλλως καὶ ἑτέρας ἑλεφαντίνας μορφὰς ταυροκαθαπτῶν¹⁷².

¹⁷¹) Αὐτ. σ. 39 - 40.

¹⁷²) Πβ. ΡΜ III εἰκ. 144 σ. 217 εἰκ. 148. Εἰς ἀνάλογον στάσιν εἰκονίζεται καὶ ὁ κατὰ τὸν Evans «νεαρὸς θεὸς» χρυσελεφάντινος ὁμοίως καὶ ἀβεβαίας γνησιότητος ΡΜ III εἰκ. 309, 314, 318. Ὑπάρχει καὶ ἄλλη ὑποπτος παράστασις «νέου θεοῦ» ἐν τῇ αὐτῇ στάσει ΡΜ IV εἰκ. 394. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἐνῶ δείγματα τῆς καθαρῆς χειρονομίας σπανίζουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ἀντιθέτως συχναὶ αἱ παραστάσεις τῆς θεᾶς ὑψούσης διὰ τῶν χειρῶν ἱερὰ σύμβολα. Πλαστικὰ δείγματα τοῦ τύπου τούτου σύγχρονα τῶν ΜΜ III - ΥΜ I χρόνων προέρχονται καὶ ἐκ Μυκηνῶν. Ἐλεφάντινα ἀνάγλυφα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου προερχόμενα ἐκ λαβῶν κατόπτρων ἐκ τῶν λαξευτῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (ΑΕ 1888 πίν. 8 ἀρ. 1, 3 σ. 162 - 3 ἢ ὑπ' ἀρ. 1 συμπληρωμένη εἰς Bossert Altkreta 1923 εἰκ. 225) ἀπεικονίζουσι θηλείας ὑψούσας δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν σύμβολα. Μία τούτων μετὰ ψελίων καὶ περιδεραιῶν ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ στήθους ὑποῖ κατὰ τὸν δημοσιεύοντα Τσουνταν ἄνθος λωτοῦ. (Ἡ ἑτέρα χεὶρ ἐλλεῖπει). Ἐτέρα μορφή ἀντιθετικῶς ἐπαναλαμβανομένη ἐπὶ ἑλεφαντίνου πλακιδίου ἀπεικονίζεται καθημένη ἐπὶ μινωϊκοῦ θρόνου, φέρουσα μινωϊκὴν στολιδωτὴν ἐσθῆτα καὶ ὑψούσα διὰ τῶν χειρῶν κλάδον καὶ ἱερὸν κόμβον. Ὁ θεῖος χαρακτήρ τῆς παραστάσεως εἶναι σαφής. Ἔτερον ἀνάγλυφον ἐκ Μυκηνῶν παριστᾷ θήλειαν μετὰ μινωϊκῆς ἐπίσης ἐσθῆτος καταλειπούσης γυμνὰ τὰ στήθη καθημένην ἐπὶ βράχων, ὡς ἢ ἐκ Ψύρρας ἀνάγλυφος θεὰ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἡ κεφαλὴ ἐλλεῖπει. Σώζονται οἱ βραχίονες διεσταλμένοι καὶ τμήμα τοῦ ἑτέρου τῶν πήχεων ὑψουμένου. Ἀσφαλῶς καὶ ὁ ἕτερος πήχυς ὑψοῦτο ἀντιστοιχῶς. Αὐτ. εἰκ. 224. Πρὸς τὰ ἀνωτέρω συνάπτεται ἀνάγλυφος παράστασις θηλείας ἐξ ἐλέφαντος ἐπὶ πώματος πυξίδος ἐκ Minet El Beida. Αὕτη, ἀσφαλῶς θεὰ, μετὰ αἰγάθρων ὑποῖ διὰ τῶν χειρῶν στύχεις, φέρει δὲ μινωϊκὴν ἐσθῆτα καὶ ἔχει τὸ στήθος γυμνόν. Πιθανῶς τὸ ἔργον εἶναι ἀνατολικῆς παραγωγῆς, ἀλλ' ἄνευ ἀμφιβολίας συνδέεται πρὸς τὰς θρησκευτικὰς

Ὁ τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ σφραγίδων καὶ σφραγισμάτων τῆς αὐτῆς περιόδου. Ἰδιαιτέρως σαφῆς εἶναι ἡ παράστασις σφραγίσματος ἐκ Κνωσοῦ (Πίν. IB', εἰκ. 1). Αὕτη περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Evans¹⁷³ ὡς ἐξῆς: «ἄρρην λάτρις πρὸ πλουσίως ἐνδεδυμένης θεᾶς, ἣτις ὑψοῖ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας». Κατὰ τὸν δημοσιεύοντα τὸ σφράγισμα προέρχεται πιθανῶς ἐκ χρυσοῦ δακτυλίου. Ἀνήκει εἰς τοὺς YM I χρόνους. Ἡ θεὰ φέρει ἐσθῆτα στολιδωτὴν καὶ ὑπεράνω αὐτῆς περιζώμα κοσμούμενον διὰ δικτυωτοῦ, ὡς τὸ τῆς θεᾶς τῶν ὄφρων ἐκ Κνωσοῦ. Τὰ στήθη εἶναι γυμνά. Ὁ λάτρις ἴσταται ἀριστερὰ ὑψῶν τὴν ἑτέραν τῶν χειρῶν. Ἡ στάσις τῆς θεᾶς εἶναι ἐλευθέρη (ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐκτείνεται περισσότερον), ἀλλ', ὡς εἴπομεν, τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς διαφορὰν τῆς τεχνοτροπίας καὶ οὐχὶ τοῦ τύπου, δεδομένου ὅτι τὸ σφράγισμα ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον ἐλευθέρου ρυθμοῦ τῆς μινωϊκῆς τέχνης.

Ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαιστοῦ (Πίν. IB' εἰκ. 2) εἰκονίζεται γυνὴ καθημένη καὶ ὑψοῦσα τὰς χεῖρας. Πρὸ αὐτῆς ἐν λατρευτικῇ στάσει εἰκονίζεται κυνοκέφαλος καὶ γυνή. Ἡ παρουσία τῶν λάτρεων, ὁ ὅπισθεν τῆς θεᾶς κίων δηλῶν ἄνευ ἀμφιβολίας ἱερὸν¹⁷⁴ καὶ ἡ χειρονομία καθιστῶσι βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς.

Μορφὴ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζεται καὶ ἐπὶ τοῦ περιφήμου χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τάφου τῶν Ἰσοπάτων¹⁷⁵. Τὸ θέμα περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Evans ὡς «ἱερὸς χορὸς ἐντὸς ἀγροῦ κρίνων». Μικρὰ (λόγω τῆς ἀποστάσεως) θεία μορφὴ κατέρχεται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἐνῶ γυναῖκες τείνουσι τὰς χεῖρας ἐμπρὸς καὶ ἄνω, ἐστραμμέναι πρὸς γυναικείαν μορφήν ἔχουσαν ὑψωμένας τὰς χεῖρας. Ἄλλη γυνὴ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ δακτυλίου καὶ ὑψηλότερον τῶν ἄλλων ἴσταμένη κατὰ συμβατικὴν ἀπόδοσιν τῆς προοπτικῆς βλέπει πρὸς τὴν ὑψοῦσαν τὰς χεῖρας

ιδέας τοῦ Αἰγαίου. Schaeffer Ugaritica I 1939 προμετωπίς.

Συγγενὴς ἴσως εἶναι ὁ τύπος τῆς ἐκτεινούσης τὰς χεῖρας θεᾶς ἐπὶ χρυσοῦ ἀναγλύφου καρφίδος ἐκ τοῦ τρίτου καθέτου τάφου τῶν Μυκηνηῶν. Ἡ μορφὴ φέρει ἐπίσης τὴν συνήθη μινωϊκὴν ἐσθῆτα Bossert ε. ἀ. εἰκ. 298. Ὑπὸ τοῦ V. Müller AM 43 1918 σ. 153 ἐξ. ἠρμηνεύθη ὡς ἀπομίμησις παραστάσεως τῆς μικρασιατικῆς Μεγάλης Μητρὸς γυμνουμένης. Ὁ Μαρινᾶτος AE 1927 - 8 σ. 37 ἐξ. συνῆψε τὴν παράστασιν πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεὰν μετὰ «πλαισίου ὄφρων» (snake frame), ἐσχάτως δὲ παρέσχε νέαν ἐρμηνείαν, περὶ ἧς κατωτέρω. Συγγενὴς εἶναι ὁ τύπος τῆς θεᾶς ἐχούσης ἑκατέρωθεν δι' ὑψωμένων χειρῶν πτηνὰ χρυσοῦ ἐξαργήματος ἐξ Αἰγίνης, περὶ οὗ ἐσχάτως Higgins εἰς Inst. of Clas. Studies Bull. 4, 1957 σ. 29 καὶ BSA 1957 σ. 42 ἐξ. πίν. 9α.

¹⁷³) PM IV σ. 602 εἰκ. 596. Πβ. καὶ σ. 607.

¹⁷⁴) MMR σ. 257 εἰκ. 125. Ὁ Biesantz Kretisch-Myk. Siegelbilder σ. 67 - 8 ὑποστηρίζει τὴν χρονολόγησιν κατὰ τοὺς YM III χρόνους.

¹⁷⁵) PM III σ. 68 εἰκ. 38.

ἔχουσα τὴν ἑτέραν τῶν χειρῶν ἐν λατρευτικῇ στάσει πρὸ τοῦ μετώπου. Ὁ Nilsson¹⁷⁶ θεωρεῖ θεὰς καὶ τὴν ἱσταμένην κατὰ τὸ κέντρον καὶ τὴν κατερχομένην ἄνωθεν, χορευτρίας δὲ πάσας τὰς ἄλλας. Ἡ ἄποψις ὅτι δύο θεῖαι μορφαὶ εἰκονίζονται ἐπὶ τοῦ δακτυλίου εἶναι πιθανή, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν δύο θεῖαι μορφαὶ ἀπεικονίζονται, ἡ καθημένη μετὰ τῶν μηκόνων καὶ ἡ κατερχομένη ἄνωθεν, ἣτις φέρει τὴν ἀσπίδα. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἱσταμένων μορφῶν θεὰ πιστεύω ὅτι εἶναι μᾶλλον ἢ κατ' ἐνώπιον ὑψοῦσα τὰς χεῖρας, διότι, πλὴν τοῦ θείου χαρακτήρος τῆς στάσεως, πρὸς αὐτὴν εἶναι ἐστραμμένοι αἱ ἄλλαι γυναῖκες. Αὗται ποιοῦσι λατρευτικὰς χειρονομίας διακρινομένας τῆς θείας στάσεως. Ὅτι ἡ καθ' ἡμᾶς θεὰ δὲν ἱσταται κατὰ τὸ κέντρον δὲν ἔχει σημασίαν, διότι, ὡς γνωστόν, αἱ συνθέσεις μετὰ κεντρικοῦ ἄξονος δὲν εἶναι προσφιλεῖς εἰς τὴν μινωϊκὴν τέχνην. Πιθανῶς διὰ τῆς μορφῆς ταύτης δηλοῦται αὐτὴ ἡ προσεγγίσασα πλέον θεά. Τὴν χειρονομίαν αὐτῆς ὡς πιθανῶς ἀποδίδουσαν τὴν θεϊαν ἐπιφάνειαν παρετήρησεν ἤδη ὁ Matz, ὅστις ὁμως κατέληξεν εἰς ἐρμηνείαν αὐτῆς ὡς χορευούσης: Γυναῖκες χειρονομοῦσαι ἐν παιθητικῷ χορῷ ἐπιτυγχάνουσι τὴν ἐκ τοῦ ὕψους ἐμφάνισιν τῆς θεᾶς. Μία ἐκ τῶν γυναικῶν (ἡ κεντρικὴ) «wendet sich wie geblendet ab»¹⁷⁷. Ἀλλ' ὡς ἐλέχθη, αὕτη ποιεῖ γνωστὴν λατρευτικὴν χειρονομίαν ἀπευθυνομένην πρὸς τὴν ὑψοῦσαν τὰς χεῖρας. Ὁ θεῖος χαρακτήρ τῆς ὑψούσης ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ὄφραως ἄνωθεν αὐτῆς. Ὡς ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἀπόψεως ἡμῶν δύναται νὰ προσαχθῇ ἡ παράστασις ἀντιστοίχου κεντρικῆς μορφῆς, πιθανῶς θείας, ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῆς τέως Συλλογῆς Μητσοτάκη, ὑψούσης τὴν ἑτέραν τῶν χειρῶν¹⁷⁸. Ἀλλ' ὁ δακτύλιος θεωρεῖται κίβδηλος ὑπὸ τοῦ Biesantz¹⁷⁹.

Ἐπὶ ΥΕ ΙΙ δακτυλίου ἐκ θολωτοῦ τάφου τῆς Πύλου¹⁸⁰ ἀπεικονίζεται βραχῶδες ὕψωμα μετὰ ἱεροῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου ἱσταται μορφὴ ὑψοῦσα τὰς χεῖρας. Ἀνὴρ ἱστάμενος χαμηλότερον ἀποτείνει πρὸς αὐτὴν λατρευτικὴν χειρονομίαν. Πλησίον αἴγαγρος.

Ἐπὶ ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι σφραγίσματος ἐξ Ἀγίας Τριάδος¹⁸¹ εἰκονί-

¹⁷⁶) MMR σ. 279 - 80.

¹⁷⁷) Göttererscheinung und Kultbild σ. 8 ἐξ.

¹⁷⁸) MMR σ. 267 εἰκ. 131. Πίνακα δειγμάτων τῆς λατρευτικῆς ὑψώσεως τῆς χειρὸς (χαλκῶν εἰδωλίων) παρέχει ὁ Biesantz ἔ. ἀ. σ. 169 ἐξ.

¹⁷⁹) Αὐτ. σ. 119 - 20.

¹⁸⁰) AJA 58 1954 σ. 31 ἐξ. πίν. 9, 13. Κατὰ τὸν Matz Göttererscheinung und Kultbild σ. 12 - 3 ἡ ὑψοῦσα μορφὴ εἶναι θεότης ἐπιφαινομένη μετέωρος. Αὕτη δὲν φέρει ἐσθῆτα καὶ ἔνεκα τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τοῦ γένους αὐτῆς.

¹⁸¹) D. Levi Le Cretule di H. Tr., Annuario VIII - IX σ. 139, εἰκ.

ζεται δένδρον μεταξὺ μορφῆς ὑψούσης τὰς χεῖρας καὶ γυναικὸς χορευούσης. Ἡ ὑψοῦσα τὰς χεῖρας δύναται νὰ εἶναι ἡ θεὰ τοῦ δένδρου.

Θεῖαι μορφαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ τῶν συγχρόνων σφραγισμάτων τοῦ Ζάκρου. Ἐπὶ σφραγίσματος (Πίν. IB', εἰκ. 3) εἰκονίζεται μορφή μετὰ κεφαλῆς ἐλάφου ἔχουσα ὑψωμένας τὰς χεῖρας¹⁸². Ἐπὶ ἑτέρου (Πίν. IB', εἰκ. 4) ἀπαντᾷ γυναικεία ἀετοκέφαλος μορφή μετὰ γυμνοῦ στήθους, περιδεραίου καὶ πλατείας κωδωνοειδοῦς ἐσθῆτος ἔχουσα ὑψωμένας τὰς χεῖρας¹⁸³. Ὁ Evans¹⁸⁴ ἀρνεῖται τὴν λατρευτικὴν σημασίαν τῶν τύπων τῶν σφραγισμάτων τοῦ Ζάκρου ἐκτὸς ὠρισμένων. Θεωρεῖ αὐτοὺς ἀπλῶς τερατώδη δημιουργήματα τῆς φαντασίας, προελθόντα ἐκ τοῦ ἐξελικτικοῦ πλουτισμοῦ τῶν θεμάτων ἀναλόγως τῆς διαθέσεως τοῦ τεχνίτου. Ἄλλ' ἡ παρουσία τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἐπὶ τῶν σφραγισμάτων τοῦ Ζάκρου δὲν δύναται νὰ εἶναι τυχαία, ἀφοῦ καὶ ἄλλα σαφῶς λατρευτικὰ θέματα ἀπαντῶσιν ἐπ' αὐτῶν, ὡς αἱ κεφαλαὶ τῶν ταύρων¹⁸⁵. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετοκέφαλος ἢ ἐλαφοκέφαλος θεὰ τῶν σφραγισμάτων τοῦ Ζάκρου ἀποτελοῦσιν ἐκφάνσεις αὐτῆς τῆς μινωϊκῆς θεᾶς ὡς «ποτνίας θηρῶν».

Μορφή μεθ' ὑψωμένων χειρῶν φέρουσα ἐσθῆτα καὶ ἴσταμένη πλησίον κλάδου ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ σφραγίσματος νῦν τὸ πρῶτον δημοσιευομένου ἐκ τεταραγμένων στρωμάτων τῆς Κνωσοῦ, ἀριθ. τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου 669. (Πίν. IB', εἰκ. 5).

Πιθανῶς τῆς αὐτῆς περιόδου (YM I) εἶναι ἡ ἐπιμελοῦς λαξεύσεως σφραγὶς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἀριθ. 944 ἀγνώστου προελεύσεως (Πίν. IB', εἰκ. 6). Ἐπ' αὐτῆς ἀπεικονίζεται μορφή μετ' ἐσθῆτος σιολιδωτῆς ὑψοῦσα τὰς χεῖρας. Ἡ μορφή ἴσταται μεταξὺ δύο ἰχθύων καὶ φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σειρὰν μικρῶν κύκλων, διὰ τῶν ὁποίων δηλοῦνται πιθανώτατα κάλυμμα μετὰ δισκίων οἷα τὰ φερόμενα ὑπὸ τῆς θεᾶς τῶν ὄφρων ἐκ Κνωσοῦ. Οἱ ἰχθύες ἀποτελοῦσι πιθανῶς ἔνδειξιν θαλασσίας ὑποστάσεως τῆς θεᾶς. Ἀνάλογος παράστασις τῆς θεᾶς συνοδευομένης ὑπὸ ἰχθύος ἐπὶ YM III σαρκοφάγου ἐκ Μιλάτου ἐμνημονεύθη ἀνωτέρω (Πίν. IA', εἰκ. 1).

Ἡ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπανευρίσκεται ἐπὶ ἀμυγδαλοειδοῦς σφραγιδολίθου ἐκ Μυκηνῶν (Πίν. IB', εἰκ. 7) παριστῶντος κατὰ τὸν

153, Matz ἔ. ἀ. σ. 9.

¹⁸²) Hogarth The Zakro Sealings JHS XXII 1902 πίν. IX 92 καὶ σ. 86 εἰκ. 26, PM I σ. 702 εἰκ. 525 e.

¹⁸³) Hogarth ἔ. ἀ. πίν. VI 23, PM I σ. 707 εἰκ. 531 e.

¹⁸⁴) Αὐτ. σ. 707.

¹⁸⁵) Αὐτ. εἰκ. 525 b, c, d.

Evans¹⁸⁶ θήλειαν θεότητα μεταξὺ λεόντων. (Ἀκριβέστερον πρόκειται περὶ λέοντος καὶ λεαίνης). Ἡ θεὰ φέρει στολιδωτὴν ἔσθῆτα καὶ στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν λέοντα, κοσμεῖται δέ, ὡς συνήθως, διὰ περιδεραίου καὶ ψελίων. Σειρὰ δίσκων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δηλοῖ πιθανῶς τὸ γνωστὸν κάλυμμα μετὰ δισκίων. Ὁ Nilsson¹⁸⁷ ὁμιλεῖ περὶ γυναικείας μορφῆς γονυπετοῦς, ἀλλ' ἢ ἐντύπωσης αὕτη εἶναι ἀπατηλή. Ἡ μορφή εἶναι ὀρθία. Πρόκειται προφανῶς περὶ «ποτνίας θηρῶν». Τὰ στρογγύλα ἀντικείμενα ἐπὶ τῆς ὀσφύος αὐτῆς ἐνθυμίζουσι τὰ φερόμενα ὑπὸ τῆς μορφῆς τοῦ Ζάκρου (Πίν. IB', εἰκ. 4).

Εἰς παραλλαγὴν τοῦ τύπου ἀνάγεται ἑτέρα παράστασις τῆς θεᾶς, ἱππευούσης φανταστικὸν ζῶον καὶ ὑψούσης τὰς χεῖρας, ἐπὶ σφραγίσματος ἐξ Ἀγίας Τριάδος (Πίν. IB', εἰκ. 8)¹⁸⁸ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ στάσει ἐπὶ ὑελίνων πλακιδίων ἐκ Μιδέας¹⁸⁹. Ἡ θεὰ τῶν πλακιδίων τῆς Μιδέας (Πίν. IB', εἰκ. 9) φέρει πόλον καὶ μινωϊκὴν ἔσθῆτα, ὑψοῖ τὰς χεῖρας καὶ ἱππεύει κατὰ γυναικεῖον τρόπον ἐπὶ ζώου. Ἡ μορφή ἐθεωρήθη Εὐρώπη ὑπὸ τοῦ Persson, ὑπὸ δὲ τοῦ Technau¹⁹⁰ ἢ «Μεγάλη Θεά». Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ τάφου, ἐξ οὗ τὰ πλακίδια, ὁ Persson¹⁹¹ προτείνει τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Ἐπομένως ἡ παράστασις εἶναι ὀψωσδήποτε παλαιότερα τῆς σειρᾶς τῶν μεγάλων εἰδώλων. Παράστασις τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καθημένης ἐπὶ ζώου ἔχομεν καὶ ἐπὶ σφραγιδολίθου ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμήστρας ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Παπαδημητρίου¹⁹² ἐν Μυκῆναις. Κατὰ τὸν Matz (Göttererscheinung und Kultbild σ. 36 - 7) αἱ μνημονευθεῖσαι ἱππεύουσαι μορφαὶ ἐξ Ἀγίας Τριάδος, Μιδέας καὶ

¹⁸⁶) Αὐτ. IV εἰκ. 598 b.

¹⁸⁷) MMR σ. 358 εἰκ. 169.

¹⁸⁸) Annuario VIII - IX σ. 137 εἰκ. 148.

¹⁸⁹) Εἰς τὴν πρώτην δημοσίευσιν Persson The Royal Tombs at Dendrà 1931 σ. 65 εἰκ. 43 δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς στάσεως, ἣτις δὲν εἶναι κἄν ὀρατὴ εἰς τὴν παρεχομένην εἰκόνα. Ἀλλὰ πβ. τοῦ αὐτοῦ Rel. of Greece in Prehist. Times σ. 133 εἰκ. 24 α καὶ Nilsson MMR σ. 36 εἰκ. 2. Ἐπίσης Levi εἰς AJA 49 1945 σ. 275 ἐξ. καὶ Studies D. M. Robinson σ. 119.

¹⁹⁰) Arch. Jahrbuch 52 1937 σ. 97. Ὑπὸ τοῦ Levi AJA 1945 σ. 275 - 7, θεωρεῖται θεὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν θηρίων ἱππεύουσα ἐπὶ τέρατος. Οὗτος παραβάλλει πρὸς ἀνατολικά ἀνάλογα.

¹⁹¹) R. Tombs at Dendrà σ. 67.

¹⁹²) ΠΑΕ 1954 σ. 266 εἰκ. 14. Ὁ Παπαδημητρίου αὐτ. σ. 267 ἐρμηνεύει τὴν θεὰν τοῦ σφραγιδολίθου ὡς τὴν Μεγάλην Θεάν. Πβ. καὶ G. Mylonas Ancient Mycenae 1957 εἰκ. 35. Ἡ E. Townsend - Vermeule The Classical Journal 1958 σ. 106 ἀρνεῖται τὴν σχέσιν τῆς παραστάσεως πρὸς τοὺς μύθους τῶν κλασικῶν χρόνων. Περὶ τῆς ἐφίππου μορφῆς τῆς Συλλογῆς Σταθάτου βλ. ἀνωτ. σ. 209.

Μυκηναίων ἀπεικονίζουσι θεότητας ἐν τῇ συνήθει στάσει τῶν ὑψωμένων χειρῶν. Τὸ ζῶον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθεται ἡ μορφή τῶν πλακιδίων τῆς Μιδέας, θεωρεῖ λέοντα. Διὰ τὴν μορφήν τοῦ λίθου τῶν Μυκηναίων λέγει ὅτι κάθεται ἐπὶ γρουπός. Ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι, πιστεύω, ἡ ὀρθή. Μόνον διὰ τὴν χειρονομίαν τῆς τελευταίας δύναται, νομίζω, νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Πιθανῶς ἡ θεὰ ἐνταῦθα κρατεῖ τὸ ζῶον ἀπὸ τῆς οὐρᾶς καὶ τοῦ ὠτός κατὰ τρόπον συνήθη εἰς τὰς ποινίας θηρῶν¹⁹³.

¹⁹³) Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν εἰς τὸν τύπον ἡμῶν δύναται νὰ ὑπαχθῶσι παραστάσεις τινὲς ἐπὶ σφραγίδων, ἐνθα ἡ θεὰ ὑποῖ τὰς χεῖρας, ἰσταμένη μεταξὺ γρουπῶν καὶ λεόντων ὡς πιστεύει ὁ Matz *Göttererscheinung und Kultbild* σ. 37. Ἡ δυσκολία ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἄνωθεν τῶν χειρῶν τῆς θεᾶς εἰκονίζεται καμπυλόγραμμον ἀντικείμενον, τὸ λεγόμενον «πλαίσιον ὄφεων». Αἱ σφραγίδες αὗται ἀνάγονται κυρίως εἰς τοὺς ΥΜ I - II καὶ ΥΕ I - II χρόνους. (Ὁ Nilsson *MMR* σ. 362 θεωρεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ΥΜ I χρόνων τὴν μικρὰν κεφαλὴν τῆς θεᾶς ἐπὶ ὠρισμένων ἐκ τῶν δειγμάτων τούτων. Ἄλλαι, ὡς ἡ ἐκ Σανατορίου τῆς Κνωσοῦ BSA 1952 σ. 275 εἰκ. 16 III 20 ἀνήκουσιν εἰς σαφῶς ΥΜ II σύνολα). Αὗται προέρχονται ἐκ Δικταίου, Κνωσοῦ, Ἰαλυσσοῦ, Μενιδίου (νῦν ἐν Κάσσελ), Καλκανίου, Μυκηναίων πβ. PM IV σ. 168 ἐξ. Εἰς τινὰ δειγμάτων τὸ «πλαίσιον ὄφεων» συνδυάζεται πρὸς τὸν διπλοῦν πέλεκυν. Ὁ Maiuri δημοσιεύων σφραγίδα ἐξ Ἰαλυσσοῦ χαρακτηρίζει τὴν ἐπ' αὐτῆς μορφήν ὡς «γυναικείαν θεότητα προβαίνουσαν μετὰ τοῦ τελετουργικοῦ νεύματος τῶν ὑψωμένων χειρῶν» *Annuario VI - VII* σ. 138 εἰκ. 62, PM IV εἰκ. 131. Τὰς ἄνωθεν τῆς θεᾶς κυματοειδεῖς ταινίας δὲν ἐρμηνεύει, χαρακτηρίζων ἀπλῶς ὡς ὀφιοειδεῖς. Ὁ Wace ὁμιλῶν περὶ σφραγίδων ἐκ Μυκηναίων *Chamber Tombs* σ. 200 περιγράφει τὸ ἄνωθεν τῆς θεᾶς ἀντικείμενον ὡς λατρευτικόν, μιμούμενον τὸ σχῆμα τῶν ὄφεων. Ὁ Evans PM IV σ. 168 σ. 171 ἐξ. παραβάλλει πρὸς τὸ σύγχρονον ἔθιμον τῆς ἀναρτήσεως δερμάτων ὄφεων ἐν Ἑλλάδι δι' ἀποτροπαϊκοὺς λόγους, ἀλλ' ἀποκλίνει μᾶλλον πρὸς ὑπόθεσιν ἐκφρασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Nilsson *MMR* σ. 364 - 5 ὅτι πρόκειται περὶ τόξων, παραβάλλει δὲ πρὸς τὸ ἔμβλημα τῆς λιβυκῆς θεᾶς Neith, ἧτοι δύο τόξα συνδεόμενα διὰ ταινιῶν. Ὁ Marinā τ'ος BSA 1951 σ. 113 θεωρεῖ τὸ θέμα ὡς ἀναστροφὴν τῶν καταπιπτόντων κλάδων μετ' ἀνθέων τοῦ ἐξαρθήματος τῶν Μυκηναίων, τοὺς ὁποίους βάσει τοῦ ἀναλόγου αἰγυπτιακοῦ ἱερογλυφικοῦ συμβόλου τῆς «νοτίας Αἰγύπτου» ἐρμηνεύει ὡς δηλοῦντας τὴν «χώραν τῆς Κρήτης». Οἱ Hood - De Jong δὲν ἐκφράζουσι γνώμην, ἀλλ' ἀποκλίνουσιν πρὸς τὴν ἄποψιν περὶ δέρματος ὄφεων BSA 1952 σ. 272 - 3. Πρὸς τὴν «θεὸν τῶν ὄφεων» παραλληλίζει τὰς μορφὰς μετὰ «snake frame» ὁ Matz *Zu den Sphingen von Jerkaru, Marburger Winckelmann - Programm 1957* ἀνάτυπον σ. 3. Ἡ H. Reusch εἰς *Minoica, Sundwall - Festschrift 1958* σ. 354 ἐξετάζουσα τὰς ἐπὶ σφραγίδων σχετικὰς παραστάσεις λέγει ὅτι ἡ θεὰ φέρει τὸ ἀντικείμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑποστηρίζουσα τοῦτο διὰ τῶν χειρῶν. Τοῦτο ἀποκαλεῖ «Schlangenkron» πβ. καὶ αὐτ. σημ. 140. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ ἐξακριβωθῆ ἂν ἡ μορφή ὑποβαστάζῃ πράγματι τὰ ὀφιοειδῆ θέματα, ὡς πιστεύει καὶ ὁ Nilsson *MMR* σ. 362, ἢ ὑποῖ ἀπλῶς τὰς χεῖρας ἀσχέτως πρὸς αὐτά, ὅποτε καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὸν τύπον ἡμῶν. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν σφραγίδων τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι σαφές. Πβ. ἄνωτ. σημ. 154.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΠΙ ΔΑΚΤΥΛΙΩΝ ΑΒΕΒΑΙΑΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΟΣ

Γυναικεῖαι μορφαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ σειρᾶς δακτυλίων οὐχὶ ἀσφαλῶς γνησίων. Ὅφειλομεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τούτους δεδομένου ὅτι ἡ ἀμφισβήτησις τῆς γνησιότητος ὠρισμένων ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι ἀπολύτως πειστική, οὔτε ἔχει τύχει γενικῆς ἐπιδοκιμασίας. Ἐκ τῶν ἀμφισβητούμενων δακτυλίων ὁ τῆς Κοπεγχάγης ΥΜ Ι χρόνων — ἐὰν εἶναι γνήσιος — καὶ προερχόμενος «ἐξ ἀνατολικῆς Κρήτης» ἀπεικονίζει τὸ θέμα ἡμῶν μετ' ἰδιαιτέρας ἐναργείας¹⁹⁴. Ἡ θεὰ φέρουσα τὸ σύνηθες μινωϊκὸν ἔνδυμα ἴσταται κατὰ τὸ μέσον ἄνωθεν φυτικοῦ τινὸς θέματος καὶ ὑποῖ τὰς χεῖρας. Ἐκατέρωθεν δύο ἄνδρες γονυπετεῖς καὶ δύο γυναῖκες τείνουσι πρὸς τὴν θεὰν τὰς χεῖρας. Εἰς τὸ ἄκρον δύο μικραὶ ὀκτώσχημοι ἀσπίδες. Ὁ Nilsson¹⁹⁵ δὲν φαίνεται νὰ θεωρῇ νόθον τὸν δακτύλιον. Παρατηρεῖ μόνον καὶ συζητεῖ διὰ μακρῶν τὴν μοναδικήν, ὡς λέγει, περίπτωσιν τῆς γονυπετοῦς θέσεως τῶν λάτρεων, ἀναφέρων ἀνάλογα δείγματα ἐκ τῶν ἐλληνικῶν χρόνων. Ὁ Biesantz¹⁹⁶ περιλαμβάνει τὸν δακτύλιον τῆς Κοπεγχάγης μεταξὺ τῶν κιβδήλων. Οὗτος θεωρεῖ κατ' ἀρχὴν τὸ θέμα πιθανὸν διὰ τὴν μινωϊκὴν τέχνην, ἀλλὰ καταλήγει διὰ τεχνοτροπικοὺς λόγους, ὡς ἡ ξηρότης τῶν τεταμένων χειρῶν, εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ κιβδήλου ἔχοντος πρότυπον τὸν δακτύλιον τῶν Ἰσοπάτων.

Ὑποπτος εἶναι καὶ δακτύλιος ἐκ Θίσβης¹⁹⁷. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται θεὰ καθημένη ὑποῦσα ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας καὶ φέρουσα δι' αὐτῶν πιθανῶς κωδίας μήκωνος, ἐπαναλαμβάνουσα δηλαδὴ τὴν χειρονομίαν τῆς θεᾶς τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν, ἐνθα ὁμως ὑποῦται ἡ ἑτέρα τῶν χειρῶν. Τὸ θέμα περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Evans ὡς προσφορὰ μηκώνων εἰς θεὰν ὑπὸ θεραπαινίδων. Ἀσφαλῶς κιβδηλὸς εἶναι ἕτερος δακτύλιος ἐκ Θίσβης παριστῶν τὴν λατρείαν τῆς «μητρὸς θεᾶς» ἐχούσης ἐκτεταμένας τὰς χεῖρας, καὶ τοῦ νεαροῦ θεοῦ. Ἡ ἀνάμειξις ὑπὸ τοῦ κιβδηλοποιοῦ χριστιανικῶν ιδεῶν εἶναι προφανής¹⁹⁸.

Ἡ στάσις τέλος τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἐπανέρχεται ἐπὶ τοῦ περιφήμου «δακτυλίου τοῦ Νέστορος» ἐκ Κακοβάτου, τοῦ ὁποίου ἡ γνησιότης ἔχει ἐπίσης ἀμφισβητηθῆ¹⁹⁹. Ὁ Biesantz²⁰⁰ περιλαμβάνει αὐ-

¹⁹⁴) B l i n k e n b e r g Aarboger for nordisk oldkyndighed og historie 1920 σ. 309 εἰκ. 1 - 2.

¹⁹⁵) MMR σ. 280 - 1 σημ. 61 εἰκ. 140.

¹⁹⁶) Kretisch - myk. Siegelbilder σ. 120.

¹⁹⁷) PM II εἰκ. 194 d σ. 341 - 2.

¹⁹⁸) PM III σ. 471, εἰκ. 328.

¹⁹⁹) PM II σ. 482 εἰκ. 289, PM III σ. 148 εἰκ. 96, πίν. XX A. Ἀμφισβήτησις τῆς γνησιότητος Nilsson MMR σ. 43 ἔξ.

τὸν μεταξὺ τῶν κιβδήλων. Ὁ δακτύλιος ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ Evans ὡς παριστῶν τέσσαρας σκηναὶς τοῦ μετὰ θάνατον βίου παρὰ τὸ «δένδρον τοῦ κόσμου». Τὴν στάσιν τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἔχει γυναικεία μορφή εἰκονιζομένη ἐν μέσῳ χρυσαλλίδων²⁰¹. Ἡ στάσις τῶν κατὰ κρόταφον πτηνομόρφων γυναικῶν δὲν εἶναι σαφής: πιθανῶς ἔχουσι τὴν πυγμὴν πρὸ τοῦ μετώπου κατὰ λατρευτικὴν χειρονομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐξήτασε διεξοδικῶς ἡ M. Swindler ἐν ἐργασίᾳ αὐτῆς περὶ τῶν ὑστερομινωϊκῶν καὶ ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων, ἥτις ἀνεκοινώθη εἰς τὴν 42αν Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἀμερικῆς ἐν Baltimore - Maryland τὴν 26 - 28.12.1940. Ἡ ἐργασία δὲν ἐδημοσιεύθη ἀκόμη²⁰² καὶ ἡ κυκλοφορήσασα μόνον περίληψις²⁰³ δὲν εἶναι δυστυχῶς τελείως σαφής.

Ἡ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι γυμνὴ θεὰ τῆς γονιμότητος μετὰ τιάρας, πτερύγων καὶ ὑψωμένων χειρῶν ἐμφανίζεται ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδιαιτέρως ἐν Μεσοποταμίᾳ περὶ τὸ 2200 π. Χ. Ἐκεῖθεν μετεδόθη ὁ τύπος εἰς Κρήτην, πάντως, λέγει, ἠλλοιώθη πολὺ, ἐλλείπουσι δὲ οἱ διάμεσοι κρίκοι. Πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεὰν σχετίζεται ὁ τύπος τῶν μυκηναϊκῶν πτερυγωτῶν εἰδωλίων, ὅστις εἰσάγεται πιθανῶς ἐκ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μυκηναϊκῆς ἐξαπλώσεως. Τὰ πτερυγωτὰ εἰδώλια εἶναι ἐπομένως ἄσχετα πρὸς τὰ πρωτοχαλκᾶ δείγματα ὡς τὸ ἐκ Ζυγουριῶν καὶ ἡ πρόϊμος κυκλαδικὴ παράστασις τοῦ ἀργυροῦ διαδήματος τῆς Σίφνου²⁰⁴. Χίλια ἔτη χωρίζουσι τὰς ἀνατολικὰς καὶ ἑλλαδικὰς παραστάσεις ἀπὸ τῶν ὑστερομινωϊκῶν εἰδώλων, ἐλλείπουσι δὲ μεσοελλαδικὰ εἰδώλια. Τὸ μικρὸν μυκηναϊκὸν εἶδωλον, ὅπερ

²⁰⁰) *E. ἀ. σ. 112.

²⁰¹) Ὁ Evans χαρακτηρίζει ὡς θεὰν τὴν καθημένην εἰς PM II εἰκ. 289, τὴν δὲ ὀρθίαν μετὰ συνοδοῦ ζευγὸς ἀναστάντων.

²⁰²) Περὶ τούτου μὲ ἐβεβσίωσεν ἡ συνάδελφος M. Mellink, τὴν ὁποίαν θερμῶς εὐχαριστῶ.

²⁰³) AJA 1941 σ. 87.

²⁰⁴) Διὰ τούτων νοεῖται ΠΕ εἰδώλιον ἐκ Ζυγουριῶν Blegen Zygouries πίν. XXI 1. Πβ αὐτ. πίν. XXI, 9. Ταῦτα εἶναι ἀμφιβόλου σχέσεως πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν. Τὸ ἐκ Σίφνου AE 1899 πίν. 10, 1 καὶ Zervos L' art des Cycl. σ. 258. Πβ. ἄνωτ. σ. 226.

παρουσιάζεται τὸ πρῶτον περὶ τὸ 1375, δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ πρότυπον τῶν ὑστερομινωϊκῶν εἰδώλων. Ἀντιθέτως ἡ συγγραφεὺς φαίνεται εὐνοοῦσα τὴν βορείαν προέλευσιν, βάσει δειγμάτων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Δουνάβεως, ἅτινα ὅμως κατάγονται ἀρχικῶς ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Πρὸς τὸν βορρᾶν ἄγει, λέγει, καὶ τὸ ὁμοίωμα ναΐσκου τοῦ Δωματίου τῆς Πηγῆς ἐν Κνωσῶ, καὶ οἱ τριποδικοὶ θρόνοι, οἱ ὅποιοι ἐνίοτε φέρουσιν εἰδῶλια, ὡς εἰς ἓν δεῖγμα τοῦ Metropolitan Museum. Τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως μένει τελικῶς ἀνοικτόν, προτιμωμένης πάντως τῆς βορείας τοιαύτης.

Οἱ Bielefeld καὶ Grundmann, οἵτινες ἔθιξαν τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν μελέτην εὐρύτερου κύκλου ἀναλόγων παραστάσεων, ἀποκλίνουσιν ἀντιθέτως ὑπὲρ τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου ἐκ τῆς Πρόσω Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου²⁰⁵. Ὁ Fr. Matz τέλος (*Göttererscheinung und Kultbild* σ. 35) προέτεινε τελευταίως ἐρμηνείαν τῆς χειρονομίας, ἣτις προϋποθέτει τὴν παραγωγὴν αὐτῆς ἐξ αὐτῶν τῶν συνθηκῶν τῆς κρητικῆς λατρείας ἀνεὶ ξένης ἐπιδράσεως. Ἡ ἄποψις αὕτη ἐξετάζεται διεξοδικῶς κατωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς σημασίας τοῦ νεύματος.

Νομίζω ὅτι ὁ ἀνατολικὸς χαρακτήρ τοῦ ἐν Κρήτῃ ἐμφανιζομένου τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου (MM I β - II) δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ἡ ἀνατολικὴ προέλευσις τοῦ τύπου καθίσταται πιθανὴ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὰς πρώτας βεβαίας ἐν Κρήτῃ ἐμφανίσεις αὐτοῦ, ἥτοι ἐπὶ τοῦ σφραγίσματος ἐκ Φαιστοῦ καὶ τοῦ μολυβδίνου δακτυλίου τοῦ Σφουγγαρά ἀἰθεαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν φέρουσιν ἀνατολικὴν ἐνδυμασίαν²⁰⁶. Ἡ ἄποψις τῆς Swindler ὅτι παρεμβάλλεται διάστημα μιᾶς χιλιετίας μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν παραστάσεων τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ τῶν ὑπομινωϊκῶν μεγάλων εἰδώλων καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις αὐτῶν πρὸς τὰ ἀνατολικά πρότυπα, δὲν εἶναι ὀρθὴ ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τῆς καταβιβάσεως τῆς μεσοποταμιακῆς χρονολογίας²⁰⁷, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ Swindler δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐκ Κρήτης πρῶτα δείγματα, ἅτινα πληροῦσι τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τῶν βαβυλωνιακῶν κυλίνδρων μετὰ θεᾶς ὑψούσης τὰς χεῖρας, οἵτινες εὐρέθησαν ἐν Κρήτῃ, καὶ τῶν μεγάλων ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων. Ἄλλως τὰ ἀνατολικά δείγματα συνεχίζονται μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τούτων.

²⁰⁵) Βλ. σημ. 146

²⁰⁶) Περὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς θεᾶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ βλ. Prziluski *La grande déesse* σ. 54 ἐξ.

²⁰⁷) Πβ. διὰ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν Milojevic εἰς *BSA* 1949 σ. 300 ἐξ. καὶ Hutchinson εἰς *Antiquity* XXVIII σ. 155 - 6 σημ. 3.

Πολὺ ἀπιθανωτέρα τῆς ἀπορριπτομένης συνδέσεως τῆς μινωϊκῆς θεᾶς πρὸς τὸν μεσοποταμικὸν τύπον εἶναι ἢ ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐπιστήμονος ἐπιχειρουμένη ἄμεσος σύνδεσις τῶν ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων πρὸς τὰ δείγματα τῆς περιοχῆς τοῦ Δουνάβεως. Ὁ συνδυασμὸς τῆς θεᾶς τοῦ Δωματίου τῆς Πηγῆς πρὸς τὸν ναῖσκον οὐδόλως σημαίνει βορείαν προέλευσιν καὶ τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Ἄλλως ναῖσκοι ἀναλόγου τύπου ἀπαντῶσιν ἐν Οὐγγαριτ ἤδη κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα²⁰⁸. Ἀδικαιολόγητος φαίνεται καὶ ἡ ἀπ' εὐθείας ἐξ Ἀνατολῆς παραγωγή τῶν πτερυγιοσχῆμων μετὰ τὴν σύνδεσιν τούτων πρὸς τὴν κρητικὴν θεὰν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν.

Ἡ παράστασις θεᾶς ὡς δεομένης εἶναι συνήθης ἐν τῇ Μεσοποταμικῇ σφραγιδογλυφίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν δυναστειῶν τῆς Οὐρ, ἤδη ἀπὸ ἐποχῆς παλαιότερας τοῦ τέλους τῆς τρίτης χιλιετηρίδος²⁰⁹. Ἴδου πῶς περιγράφει τὸν ἀνατολικὸν τύπον τῆς δεήσεως ὁ Jean²¹⁰. «Ὁ θεὸς ἀπεικονίζεται καθήμενος ἢ ὄρθιος... Ὁ πιστὸς συνοδευόμενος ὑπὸ μιᾶς θεᾶς, ἣτις ὑψοῖ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας, ἵσταται πρὸ τοῦ θεοῦ». Καὶ περαιτέρω²¹¹: «ὁ λάτρις ὄρθιος πρὸ τῆς καθημένης θεότητος εἰσάγεται ὑπὸ δευτερεύοντος θεοῦ, ὅστις ἄγει αὐτὸν ἐκ τῆς χειρός, ἐνῶ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἰς τὴν στάσιν τῆς δεομένης βλέπουσα πρὸς τὴν καθημένην θεότητα μεσολαβεῖ ὑπὲρ τοῦ πιστοῦ. Ἡ προσευχὴ εὐρίσκειται εἰς τὰ χεῖλη τῆς θεᾶς. Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει ἐν σιωπῇ. Ἡ σκηνὴ εἶναι συνήθης ἐπὶ τῶν κυλίνδρων τῆς τρίτης δυναστείας τῆς Οὐρ»²¹². Ὑπάρχουσι καὶ δείγματα, ἐνθα ἡ θεὰ δέεται μόνη ἄνευ ἀπεικονίσεως θνητοῦ. Ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Λάρσας τοῦ τέλους τῆς τρίτης χιλιετηρίδος ἀπεικονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ ἡ Ἴσταρ γυμνή, πτερωτὴ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν²¹³. Ἀργότερον ἐπὶ κυλίνδρου τῶν χρόνων τοῦ Χαμμουραμπὶ ὁ θεὸς Μαρτοῦ εἰκονίζεται δεχόμενος λατρείαν ἐκ μέρους θεᾶς μετὰ στολιδωτῆς ἐσθῆτος καὶ ὀδοντωτοῦ διαδήματος, ἣτις ὑψοῖ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Ὁ θνητὸς ὑπὲρ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ δέησις δὲν παρίσταται²¹⁴.

²⁰⁸) Ugaritica II πίν. XXX εἰκ. 79.

²⁰⁹) Mél. Glotz I σ. 313.

²¹⁰) La religion sumérienne d'après les documents antérieurs à la dyn. d'Isin 1931 σ. 221.

²¹¹) Αὐτ σ. 249.

²¹²) Ἀναλόγους σουμεριακὰς παραστάσεις θεᾶς ὑψούσης τὰς χεῖρας βλ. αὐτ. πίν. X 34 σ. 54, πίν. XII 41 σ. 91, πίν. XIII εἰκ. 44 σ. 114, πίν. XVI εἰκ. 59 σ. 220 - 3, πίν. XXXI εἰκ. 98 σ. 223.

²¹³) Ἐν Λούβρω ἀριθ. AO 17.000, ἀνασκαφαὶ 1933.

²¹⁴) Parrot Ziqqurats et tour de Babel 1949 σ. 39 εἰκ. 4.

Εἶναι ἰδιαίτερος ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἀνατολικά ἀντικείμενα φέροντα παραστάσεις τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντῶσι συνεπεία εἰσαγωγῆς ἐν Κρήτῃ καὶ γενικώτερον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ. Κύλινδρος ἐξ αἱματίτου τῶν χρόνων τοῦ Χαμμουραμπὶ ἀνακαλυφθεὶς ἐν θολωτῷ τάφῳ τοῦ Πλατάνου²¹⁵ φέρει γυναικίαν μορφήν ἐνδεδυμένην καυνάκην καὶ δεομένην. Εἶναι ἡ Ἰστάρ, ἀντίστοιχος τῆς σουμεριακῆς Θεᾶς Μητρὸς Ἰννινί, ἣτις πρεσβεύει ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος μεσολαβοῦσα πρὸς ἑτέρας θεότητας [ὑπὲρ τῶν κατόχων τῶν σφραγιδολίθων. Λίαν ἀνάλογος εἶναι καὶ ἕτερος κύλινδρος μετὰ παραστάσεως δεομένης φερούσης τὸ αὐτὸ ἔνδυμα ἐκ θέσεως Γιοφυράκια παρὰ τὸ Ἡράκλειον²¹⁶.

Ὅμοιοι κύλινδροι ἀνευρέθησαν εἰς Κύπρον ὑποδεικνυομένης οὕτω τῆς ὁδοῦ τῆς πρὸς Κρήτην ἐλεύσεως. Εἰς βαβυλωνιακὸς κύλινδρος ἐξ Ἐγκωμῆς παριστᾷ τὴν θεὰν Νινκαρράκ Ἰσταμένην, φέρουσαν κέρατα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ μακρὰν ἐσθῆτα μετὰ στολίδων, ὑψοῦσαν τὰς χεῖρας ἐν τῇ στάσει τῆς λατρείας πρὸ δύο θεῶν²¹⁷. Ἄλλος κύλινδρος ἐκ Κύπρου τῆς πρώτης βαβυλωνιακῆς δυναστείας φέρει τὴν θεὰν μετὰ κεράτων καὶ τοῦ συνήθους ἐνδύματος δεομένην πρὸ τοῦ θεοῦ Ἀμουρροῦ²¹⁸. Τὸ θέμα τῆς θηλείας θεότητος δεομένης πρὸ ἄρρενος ἐπανευρίσκεται καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Κύπρῳ²¹⁹. Εἰς ἄλλην παράστασιν ἡ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν φέρει οὐχὶ μόνον στολιδωτὴν ἐσθῆτα, ἀλλὰ καὶ κωνικὴν τιάραν²²⁰. Τὴν στάσιν τῆς δεήσεως ἔχει ἡ θεὰ καὶ εἰς παράστασιν προσφορᾶς ζώου ὑπὸ πιστοῦ²²¹. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ μεσολαβήσεως, ἀλλὰ περὶ ἀπολύτου στάσεως ἢ χειρονομίας ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν λάτριον. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι πλησιέστερος πρὸς τὰ κρητικὰ δείγματα²²².

²¹⁵) PM I σ. 197 - 8 εἰκ. 146, *Ξανθοῦ δίδης Vaulted Tombs* σ. 117, ἀρ. 1098.

²¹⁶) PM II σ. 265 εἰκ. 158, *Demargne Crète - Egypte - Asie*, *Annales de l'École des Hautes Études de Gand* II σ. 31 ἐξ. πίν. II 2 καὶ αὐτ. σ. 57. Περὶ τῆς πρώτης εἰσαγωγῆς βαβυλωνιακῶν κυλίνδρων εἰς Κρήτην αὐτ. σ. 49 - 50.

²¹⁷) *Excavations in Cyprus* πίν. 4 ἀρ. 464 σ. 38. *Catal. of gems in the Br. Mus.* 1926 πίν. III 107. Περιγραφή σ. 14, 109 (ἀντι 107).

²¹⁸) Αὐτ. πίν. III 108 καὶ σ. 14, 108. *Excav. in Cyprus* πίν. 4, 695 σ. 39. *Contenu La glyptique syro - hittite* σ. 153.

²¹⁹) *Cat. of gems* πίν. III 112 σ. 15, 112.

²²⁰) Αὐτ. πίν. III 113 σ. 15, 113.

²²¹) Αὐτ. πίν. III 119 σ. 16, 119.

²²²) Συγγενὲς πρὸς τὰ ὑπομινωϊκὰ δείγματα κατὰ τὸν πλαστικὸν τύπον φαίνεται τὸ ἐκ Κύπρου εἰδώλιον *Bossert Altsyrien* σ. 51 εἰκ. 150.

Ἔτι ἀργότερον ἐπὶ τῶν kudurrū, λιθίνων ὄροσῆμων τῶν κασσιτικῶν χρόνων μεταξὺ ΙΓ' - ΙΒ' αἰῶνος, ἦτοι εἰς ἐποχὴν παράλληλον πρὸς τὴν ὑστερομινωϊκὴν, ἀπονιᾶ ἡ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐπὶ ὄροσῆμου τοῦ Melishirak Β' (ΙΒ' αἰὼν) βλέπομεν τὸν βασιλέα παρουσιάζοντα τὴν θυγατέρα του εἰς τὴν θεὰν Νανά²²³. Ἡ θεὰ φέρουσα πόλον ἔχει ὑψωμένας τὰς χεῖρας. Ἐπὶ ἑτέρου ἡ θεὰ Gala ἀπεικονίζεται καθημένη μεθ' ὑψωμένων χειρῶν²²⁴.

Τὴν στάσιν ἔχουσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἄρρηνες θεοί. Εἰς παράστασιν τῆς τρίτης χιλιετηρίδος εἰκονίζεται ὁ Teshup, ὄρθιος μετὰ κεράτων ταύρου καὶ ὑψωμένων χειρῶν. Παρ' αὐτὸν ἴσταται ἡ θεὰ Heret ἔχουσα τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους²²⁵.

Αἰγυπτιακὰ παράλληλα τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς χειρονομίας ὑπέδειξεν ἡ Williams²²⁶. Γονυπετῆς μετὰ χειρῶν ὑψωμένων καὶ παλαμῶν κατ' ἐνώπιον ἀπεικονίζεται ἡ Ἴσις²²⁷. Συνήθης εἶναι ἡ παράστασις τῆς Ἴσιδος καὶ τῆς Νέφθους ἐπὶ τῶν αἰγυπτιακῶν σαρκοφάγων τοῦ Νέου Βασιλείου ἐν τῇ στάσει ταύτη, ὡς καὶ ἐπὶ σκαραβαίων. Τὴν στάσιν τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἔχουσιν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἄρρηνες θεοί. Ὁ Ἥλιος ἀπεικονίζεται ὄρθιος ἐν τῇ λέμβῳ αὐτοῦ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν²²⁸. Θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐμφανίζεται καὶ ἐπὶ πυραμιδίων, ἦτοι ἐπιστέψεων ἀστικῶν τάφων ραμεσιδικῶν χρόνων²²⁹. Ἡ διάδοσις τῆς στάσεως ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως νεκρῶν ἐπὶ τῶν πυραμιδίων τοῦ Νέου Βασιλείου δεομένων πρὸ τοῦ

²²³) Conteneau Manuel d'archéol. orientale II 1931 σ. 899 - 900 εἰκ. 622. Τὸ νεῦμα τῆς θεᾶς χαρακτηρίζεται ὡς signe d' accueil.

²²⁴) Mémoires de la délégation franc. en Perse VII 1905 εἰκ. 451 (κουδουρρού ΧΙΙ) σ. 139 - 140. Θεὰς δεομένης μεθ' ὑψωμένων χειρῶν βλ. καὶ εἰς Frankfurt Cylinder Seals 1939 πίν. XXV c, j (Γ' δυναστείας Οὐρ), πίν. XXVII b, d, f, m (Α' Βαβυλωνιακῆς δυναστείας), πίν. XXXI a (μινωϊκῶν χρόνων).

²²⁵) Max Von Oppenheim Der Tell Halaf 1931 πίν. 57, 2 σ. 189.

²²⁶) Gournia σ. 48 σημ. 4. Ἀναφέρει μορφὴν τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης. Λέγει ὅτι ἡ χειρονομία ἀπονιᾶ καὶ ἐπὶ τῆς προδυναστικῆς κεραμεικῆς. Πβ. J. De Morgan Recherches sur les origines de l'Égypte I 1896 πίν. X Εἰς ἀναθηματικὴν στήλην ἐκ Μέμφιδος Persson The Rel. of Greece in Pr. Times 1942 εἰκ. 5 ἀπεικονίζονται ὑψωμένοι χεῖρες κάτωθεν ἀριθμοῦ τινὸς ὧτων. Πβ. Petrie Memphis I πίν. IX πίν. XII, Πβ. καὶ τὰ προδυναστικά εἰδώλια ἐκ Maamerieh «Kush» III 1955 πίν. X α.

²²⁷) A. Erman Die ägyptische Religion 1909 εἰκ. 17 σ. 17.

²²⁸) Αὐτ. σ. 8 εἰκ. 4. Ἄσχετος εἶναι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν τοῦ Schu ὑποβαστάζοντος τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Νούτ, προσωποποίησιν τοῦ οὐρανοῦ αὐτ. σ. 35 εἰκ. 43.

²²⁹) Boreux Guide - Catalogue de la col. ég. du Louvre σ. 117 ἐξ

ἡλίου²³⁰ καὶ κυνοκεφάλων λατρευόντων οὕτω τὸν ἥλιον καὶ τὸν σεληνιακὸν θεὸν Θώτ²³¹. Ἐκ τῆς παραστάσεως δύο χειρῶν ἐλήφθη καὶ τὸ αἰγυπτιακὸν σύμβολον τὸ δηλοῦν τὸ Kā²³².

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ὑψοῖσα τὰς χεῖρας θεὰ τῆς μινωϊκῆς Κρήτης συνδέεται μᾶλλον πρὸς τὰς ἀναλόγους παραστάσεις τοῦ μεσοποταμιακοῦ κύκλου. Ἡ σχέση αὕτη δὲν εἶναι τυχαία. Ἡ Ἰσιάρ, τὴν ὁποίαν ἤδη συνηντήσαμεν ἐν τῇ σιάσει ταύτη, εἶναι κατὰ τὴν φράσιν διαπρεποῦς ἀνατολιστοῦ «τὸ μέγα θῆλυ στοιχεῖον ἀναπαραγωγῆς καὶ γονιμότητος ὀλοκλήρου τῆς δυτικῆς Ἀσίας»²³³. Βαθεῖα εἶναι λοιπὸν ἡ σχέση πρὸς τὴν κρητικὴν θεάν. Ὁ Κρητὴς ταξειδιώτης, γνωρίζων ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰς ἐπιτοπίους θηλείας θεότητος ἠδύνατο κάλλιστα νὰ πιστεύῃ ὅτι εὐρίσκεται πρὸ παραστάσεων τῆς ἰδίας αὐτοῦ θεᾶς. Σημαντικῶς ἠννόησε τὴν διάδοσιν τοῦ τύπου καὶ ἡ μεταφορὰ εἰς Κρήτην ἀνατολικῶν σφραγιδολίδων, οὐχὶ ἄνευ πίστεως εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῆς ἐπ' αὐτῶν κεχαραγμένης θεᾶς, τῆς δεομένης διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κατόχου. Οὕτω ἡ μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀνατολῆς ἐπικοινωνία καὶ ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος πληρεστέρα γνῶσις τῶν ἀνατολικῶν λατρειῶν καὶ ἐθίμων ὑπὸ τῶν Κρητῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν ἐν Κρήτῃ τοῦ τύπου τῆς ὑψοῦσης τὰς χεῖρας θεᾶς. Αἱ ἀναλογίαι πρὸς τὰς ἀνατολικὰς παραστάσεις ἐπεκτεινόμεναι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, καὶ πέραν τῆς ἀπλῆς χειρονομίας εἰς τὴν ἀμφίεσιν καὶ τὰ καλύμματα τῆς θεᾶς²³⁴, πείθουσιν ὅτι ἡ

²³⁰) *Ergon* ἔ. ἀ. σ. 162 εἰκ. 89. Ἐπὶ νεκρικῶν παπύρων τοῦ Νέου Βασιλείου εἰκονίζεται ὁ νεκρὸς ὑψῶν τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ Ὁσίριδος.

²³¹) Αὐτ. σ. 12 εἰκ. 9. Οἱ τέσσαρες κυνοκέφαλοι τοῦ ὀβελίσκου τοῦ Λούξορ νῦν ἐν τῷ Λούβρω ἴσταντο ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ ὀβελίσκου χαιρετίζοντες τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τοῦ ἡλίου Ἐν Κρήτῃ ὁ κυνοκέφαλος ἀπαντᾷ ἐν τῇ αὐτῇ σιάσει συχνάκις, *PM I* σ. 83 εἰκ. 51 (ἐκ Μόχλου), *PM II* σ. 763 - 4 εἰκ. 491 εἰκ. 492 (ἐκ Κνωσοῦ, Ἀγ. Τριάδος, Ζάκρου, Φαιστοῦ). Τὰ ἐκ Κρήτης παραδείγματα συνεκέντρωσεν ὁ *Μαρινᾶτος* *AE* 1939 - 41, σ. 86 σημ. 3 - 4.

²³²) Τοῦτο συμβολίζει τὴν «αἰώνιαν οὐσίαν» τοῦ νεκροῦ, πβ. *K. Lange-M. Hirmer Ägypten* 1957 εἰκ. 112 - 3. Τοῦτο μετὰ διαφόρου ἐννοίας ἀπαντᾷ καὶ ὡς σύμβολον ἱερογλυφικὸν πβ. *PM I* σ. 280 εἰκ. 212. Περὶ τοῦ κρητικοῦ «*signe des bras levés*» βλ. *Études crétoises II* σ. 77 - 78, *Mon. Ant. XIV* σ. 432, *BSA* 51 σ. 77.

²³³) *Contenu* *La civilisation d'Assur et de Babylone* 1951 σ. 78.

²³⁴) Τυπικὸν γνώρισμα ἀποτελεῖ ὁ καυνάκης *Przyluski* *La grande déesse* σ. 54 ἔξ. Οὗτος μετεδόθη εἰς Κρήτην ἀσφαλῶς οὐχὶ μόνον ὡς ἔνδυμα τῆς θεᾶς, ἀλλὰ καὶ ὡς καθημερινὸς συρμός. Χαρακτηρίζεται ἐκ τῶν «*volants striés disposés en couches étagées*» σὺτ. σ. 57. Κατὰ τὸν *Dussaud* *Iraq IV* 1939 σ. 58 ὁ χαλδαϊκὸς καυνάκης μετεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κρήτην. Ἐπίσης ἀνατολικοῦ χαρακτήρος φαίνεται ὁ κό-

παρουσία τοῦ τύπου ἐν Κρήτῃ ὀφείλεται εἰς τὴν συνεχῶς ἀνανεουμένην ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ οὐχὶ εἰς κοινὴν ψυχολογικὴν βάσιν, δι' ἧς ἐξηγοῦνται αἱ ἀναλογίαι πρὸς ἀπομεμακρυσμένους κύκλους πολιτισμοῦ. Αἱ παλαιότεραι ἐν Κρήτῃ παραστάσεις τῆς θεᾶς ὑψύσεως τὰς χεῖρας καὶ φερούσης ἀνατολικὴν ἐσθῆτα εἶναι ἢ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ Σφουγγαροῦ καὶ ἢ σύγχρονος ἐπὶ σφραγίσματος ἐκ Φαιστοῦ (MM I·II), συμπιπτουσαι ἢ ἀμέσως ἐπακολουθοῦσαι τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μνημονευθέντων κυλίνδρων τῆς πρώτης βαβυλωνιακῆς δυναστείας. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ τύπος εἰσήχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἥτις καὶ ἄλλως σημειοῖ τὴν μεγίστην ἐπαφὴν μεταξὺ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀνατολῆς²⁸⁵.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΧΕΙΡΟΝΟΜΙΑΣ

Ὡς παρατήρησεν ὁ Μαρινᾶτος²⁸⁶ ἐν τῷ μινωϊκῷ κύκλῳ τὰ εἶδωλα τῆς θεᾶς ὑψοῦσι τὰς χεῖρας κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὰ δείγματα ἐκ Κνωσοῦ, Γουρνιῶν, Πριναῖ, οἱ βραχίονες τείνονται ὀριζοντίως πρὸς τὰ πλάγια καὶ καθέτως πρὸς αὐτοὺς ὑψοῦνται οἱ πήχεις. Οὕτω ἔχει τὰς χεῖρας καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 9307 εἶδωλον ἐκ Γάζι. Ἐκ τῶν λοιπῶν εἰδῶλων τοῦ Γάζι τὸ ὑπ' ἀριθ. 9305 ἔχει τοὺς βραχίονας λοξῶς, ὥστε νὰ σχηματίζωσιν ὀξεῖαν γωνίαν πρὸς τοὺς πήχεις (τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὸ μέγα εἶδωλον τῆς Γόρτυνος), τὸ ὑπ' ἀριθ. 9306 ἐλαφρῶς ἔμπρὸς καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 9308 καὶ 9309 ἰσχυρῶς ἔμπρὸς. Τὰ ἐκ Καρφίου ὑπ' ἀριθ. 11042 καὶ 11043 εἶδωλα ἔχουσι τοὺς βραχίονας ἐλαφρῶς ἄνωθεν τῆς ὀριζοντίου. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11044 τείνει τοὺς βραχίονας ἔμπρὸς

σμος καὶ ἡ τιὰρα τῆς θεᾶς, ἀνάλογα πρὸς τὰ τῆς Ἰστῆρ D h o r m e Les rel. de Bab. et d' Assyrie 1949 σ. 322.

²⁸⁵) Περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς χρόνους τούτους βλ. Demargne εἰς Annales de l' École des Hautes Ét. de Gand II σ. 57 ἔξ. καὶ Charouthier εἰς BCH 52 1928 σ. 314 ἔξ. ἔνθα ὑποστηρίζεται ἡ εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας τῆς Μ. Θεᾶς ἐξ Ἀνατολίας κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα. Ο C o n t e n a u Manuel d' archéologie orientale IV 1947 σ. 2066 φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπαφὴ τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Μεσοποταμίαν γίνεται κυρίως διὰ τῆς Μ. Ἀσίας, ἥτις συνδέεται πρὸς τὴν Μεσοποταμίαν διὰ τῆς Λυδίας. Κατὰ τὸν P. Will Revue archéologique I 1947 σ. 60 ἔξ. οἱ ἀνατολικοὶ κύλινδροι διέδωσαν εἰς Κρήτην καὶ τὰς τερατώδεις κατ' ἐνώπιον μορφάς, ἔξ ὧν κατ' αὐτὸν προῆλθε τὸ Γοργόνειον. Ἐτέρα παράλληλος καὶ πιθανῶς σύγχρονος εἰσαγωγὴ ἐξ Ἀνατολῆς εἶναι καὶ ὁ «πότις θηρῶν».

²⁸⁶) AE 1937 σ. 286.

μὲ τοὺς πήχεις συγκλίνοντας. Αἱ παλάμαι εἰς ἀμφοτέρας τὰς ομάδας ἄλλοτε στρέφονται ἔμπρός, κατ' ἐνώπιον πρὸς τὸν θεατὴν, ἄλλοτε δὲ εἶναι παράλληλοι πρὸς τοὺς κροτάφους τοῦ εἰδώλου, ἄλλοτε δὲ κατέχουσιν ἐνδιάμεσον θέσιν. Τὰ εἴδωλα τῆς Γόρτυνος ἔχουσι τὰς παλάμας κατ' ἐνώπιον, πλὴν ἐνὸς (Πίν. Ζ', εἰκ. 1 μέσον), ὅπερ τείνει τοὺς πήχεις ἔμπρός, ἔλαφρῶς ὑψουμένους, μὲ τὰς παλάμας πλαγίως. Ἀναλόγους μικρὰς παραλλαγὰς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ μεταξὺ τῶν λοιπῶν δειγμάτων. Εἰς τὰς παραστάσεις μικρᾶς κλίμακος ἢ ἀκριβῆς θέσις δὲν εἶναι συνήθως σαφής. Ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις ἰδιαιτέρας ἐννοίας εἰς πάσας τὰς παραλλαγὰς τῆς χειρονομίας θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένη, δεδομένου ὅτι τότε θὰ ἔδει νὰ εὐρεθῇ ἰδιαιτέρα ἐρμηνεία καὶ διὰ τὴν ἐνδιάμεσον θέσιν τῶν παλαμῶν κ. ο. κ. Αἱ παρατηρούμεναι μικραὶ διαφοραὶ δύνανται ἄλλως νὰ ὀφείλωνται εἰς τὴν βούλησιν τοῦ καλλιτέχνου, ἥτις ἀσφαλῶς εἶχεν ὠρισμένον περιθώριον ἐλευθερίας. Ἐξαίρεσιν πιθανώτατα ἀποτελεῖ ἡ ἀνοικτὴ παλάμη τοῦ εἰδώλου τῆς Κνωσοῦ. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς ἐπαναλήψεως διὰ τῆς ἐτέρας τῶν χειρῶν τῆς κατ' ἐνώπιον στροφῆς τῶν παλαμῶν, ἣν ποιοῦσι καὶ ἄλλα εἴδωλα, ἀλλὰ περὶ διαφόρου χειρονομίας, καθ' ἣν ἐκτείνονται καὶ οἱ δάκτυλοι²⁹⁷. Τοῦτο εἶναι οὐσιώδης διαφορά, δεδομένου ὅτι οὐδὲν τῶν μεγάλων εἰδώλων ἐκτείνει τοὺς δακτύλους.

Τὰ παλαιότερον γνωστὰ εἴδωλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐκ Μυκηναῶν, Τίρυνθος καὶ Κύπρου ἠρμηνεύοντο συνήθως ὡς θεότητες. Πρῶτος ὁ Max Mayer προέτεινεν ἑτέραν ἐρμηνείαν τούτων ὡς θρηνωδῶν,

²⁹⁷) Ἡ χειρονομία αὕτη ἔχει πιθανῶς μαγικὴν σημασίαν. Σημειωτέον ὅτι διεσταλμένοι εἰκονίζονται οἱ δάκτυλοι τῶν πλείστων προανακτορικῶν καὶ παλαιοανακτορικῶν δειγμάτων, ἐκ δὲ τῶν ὑστέρων ἔχουσι τὴν θέσιν ταύτην αἱ χεῖρες τῆς μορφῆς ἐπὶ λάρνακος ἐκ Βαθειανοῦ Κάμπου καὶ ἐπὶ τῆς σφραγίδος ἐκ Γουρνιῶν. Ἀλλ' εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας διαστέλλονται ἀμφοτέραι αἱ χεῖρες καὶ τοῦτο καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ συμβατικῆς δηλώσεως τῶν χειρῶν χάριν σαφηνείας. Ἡ ἐπὶ τῆς θεᾶς ἐκ Κνωσοῦ (Ἱεροῦ Δ. Πελέκεων) διαστολὴ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς μόνον χειρὸς ὑποδηλοῖ ἀντιθέτως ἐπιθυμίαν τοῦ τεχνίτου ὅπως ὑπογραμμίσῃ τὴν χειρονομίαν. Τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον. Ἡ ἀνοικτὴ χεὶρ ὁμοῦ μετ' ἀράχνης, σκορπίου καὶ κοχλίου ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ μικροῦ χρυσοῦ περιάπτου τῆς Ἁγίας Τριάδος, *Paribeni* εἰς *Mon. Ant. XIV 1905* εἰκ. 36 στήλαι 737 - 8, ἐνθα λέγεται ὅτι ἡ ἀνοικτὴ χεὶρ εἶναι τὸ μᾶλλον αὐθόρμητον καὶ ἐκφραστικὸν νεῦμα τοῦ θέλοντος νὰ ἀπομακρύνῃ ἀφ' ἑαυτοῦ κίνδυνον ἢ κακὸν καὶ ὅτι δὲν ὀφείλεται εἰς ἰδιοτροπίαν ἢ ἀδεξιότητα τὸ ὅτι καὶ τὸ ἐκ Κνωσοῦ εἶδωλον ἔχει ἀνοικτὴν τὴν παλάμην. Ὡς ἀποτροπαϊκὴ χειρονομία ἀπαντᾷ ἐπὶ βαβυλωνιακῶν κυλίνδρων καὶ φοινικικῶν καὶ λιβυκῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν, ἐπίσης δὲ ἐν Αἰγύπτῳ *Hastings Encycl. of Religion, Hand* σ. 495. Πβ. καὶ *N. Πολίτην Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Β'* σ. 317 ἐξ. ἐνθα ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Τὸ νεῦμα εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τοὺς Ἴου-

διότι κατ' αὐτὸν ἡ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ ἠγγόει τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ²³⁸. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Reichel²³⁹ περιώρισε τὴν ἄποψιν ταύτην δεχόμενος ὅτι τινὰ τῶν ἀντικειμένων τούτων εἶναι πράγματι εἰδῶλα σχετιζόμενα πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν. Ὁ Collignon²⁴⁰ πρῶτος ὑπεστήριξε συστηματικῶς τὸν θεῖον χαρακτῆρα πάντων τῶν εἰδώλων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, βάσει τῶν ἐν τῷ μεταξὺ γενομένων εὗρημάτων τῶν Γουρνιῶν, Κνωσοῦ καὶ Πριναῖ καὶ κατεπολέμησε τὴν ἄποψιν τῶν Mayer-Reichel. Ἡ μεταγενεστέρα εὔρεσις τῶν εἰδώλων Γάζι καὶ Καρφίου μετὰ συμβόλων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπεβεβαίωσε καὶ κατέστησε γενικῶς παραδεκτὸν τὸν θεῖον χαρακτῆρα τοῦ τύπου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὰ νέα εἰδῶλα τῆς Γόρτυνος. Τὸ πρωτοφανές διὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους μέγεθος τῶν εἰδώλων, ἡ μνημειώδης διάπλασις τούτων, τὰ μεγαλοπρεπῆ διαδήματα, οἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὄφεις νοούμενοι βεβαίως ὡς ζῶντες, ἀρμόζουσιν μόνον εἰς θεότητα.

Ὡς πρὸς τὴν ἀκριβεστέραν σημασίαν τῆς στάσεως ὁ Collignon²⁴¹ ἠρνήθη πᾶν ψυχολογικὸν περιεχόμενον καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν συμβατικότητα τῶν πρωτογόνων τεχνῶν. Συντάσσεται ὡς πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ S. Reinach²⁴² λέγοντος ὅτι ἐν τῇ πρωτογόνῳ τέχνῃ ἡ στάσις εἶναι ψυχολογικῶς ἀδιάφορος καὶ προέρχεται ἁπλῶς ἐκ τῆς τάσεως τοῦ τεχνίτου πρὸς τὴν συμμετρίαν. Ρυθμολογικὴν ἐρμηνείαν τῶν κινήσεων τῶν χειρῶν φαίνεται δεχόμενος διὰ τὰς μορφὰς ἐπὶ τῶν πρώιμων σφραγιδολίθων ὁ Matz²⁴³, ὅστις περαιτέρω δέχεται καὶ

δαίους, Μουσουλμάνους καὶ αὐτόχθονας τῆς Ἀμερικῆς αὐτ. 327 - 8. Ἀπαντιᾶ ἐπίσης ἐπὶ ἀρχαίων ἑλληνικῶν μνημείων. Πβ. καὶ Sittl *Gebärden der Griechen und Römer* σ. 307. Ὁ W. Deonna *BCH* 1951 σ. 257 σημ. 10 ἐρμηνεύει τὸ νεῦμα τοῦ εἰδώλου τούτου οὐχὶ τελείως σαφῶς ὡς σημαῖνον προστασίαν ἐκτεινομένην εἰς δύο διαφόρους κατευθύνσεις. Τὸ ἐπιχείρημά του λαμβανόμενον ἐξ οὐχὶ ἀναλόγου κύκλου παραστάσεων δὲν φαίνεται ἰσχυρόν. Σημειωτέον ὅτι εἰς πάντα τὰ εἰδῶλα ὁ ἀντίχειρ ἀπομακρύνεται τῶν λοιπῶν δακτύλων, ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν στάσιν τῆς χειρὸς τοῦ δεομένου. Ὁ τονισμὸς τοῦ ἀντίχειρος ἦτο ἄλλως σύμφωνος πρὸς τὰς ρυθμολογικὰς τάσεις τῆς ΥΜ III πλαστικῆς. Πβ. καὶ σχετικὰ σύμβολα ἱερογλυφικὰ καὶ τῆς γραφῆς Α καὶ Β, Evans *Scripta Minoa* I σ. 183 - 4 (a gesture sign) καὶ II σ. 14. (Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν καθ. Ε. Grumach). Πβ. *Frankfort Cyl. Seals* 1939 σ. 173 εἰκ. 42, Κεραμοπούλλου Ὁ ἀποτυμπανισμὸς σ. 8) ἐξ.

²³⁸) Myk. Beiträge, Jahrb VII 1892 σ. 189 ἐξ. Πβ. καὶ σημ. 272.

²³⁹) Über vorhellenische Götterkulte 1897 σ. 68 ἐξ.

²⁴⁰) *Revue des Études Grecques* XVI 1903 σ. 305 ἐξ.

²⁴¹) Αὐτ. σ. 303.

²⁴²) *La sculpture en Europe* ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Anthropologie* 1894 - 6 σ. 74 - 5.

²⁴³) *Die frühkret. Siegel* σ. 104.

πλήρη ἀπουσίαν θρησκευτικῶν θεμάτων ἐξ αὐτῶν ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς σφραγιδολίθους²⁴⁴. Ἀλλὰ τὰ βουκράνια, αἱ μετ' αἰγᾶ-
γρων σκηναὶ ἀναπαραγωγῆς, αἱ μορφαὶ τοῦ τύπου τῶν Krötendar-
stellungen (περὶ ὧν ἀνωτ. σημ. 146) δυσκόλως δύνανται νὰ θεωρηθῶ-
σιν ἄσχετοι πρὸς τὴν λατρείαν. Ὡς πρὸς τὴν ἀποψιν τοῦ Reipach,
νομίζω ὅτι ἂν ὁ τύπος τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἶχε πλασθῆ
ἀρχικῶς μόνον χάριν συμμετρίας, δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ διετηρεῖτο
καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν μινωϊκῶν χρόνων, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν
περίοδον τῆς φυσιοκρατίας.

Τὸ ἀναμφισβήτητον ψυχολογικὸν περιεχόμενον τῆς ὑψώσεως τῶν
χειρῶν ἀντελήφθησαν οἱ ἐρευνηταὶ κατὰ διαφόρους τρόπους. Ὁ
Schmidt²⁴⁵ ἐχαρακτήρισε τὰ τότε γνωστὰ εἰδῶλια μεθ' ὑψωμένων χει-
ρῶν ὡς «Adorantinnen». Ἡ Williams δημοσιεύουσα τὰ εἰδῶλα τῶν
Γουρνιῶν²⁴⁶, παρατηρεῖ ὅτι ἡ τελετουργικὴ ἔννοια τῆς χειρονομίας δὲν
ἔχει ἐρμηνευθῆ ἱκανοποιητικῶς. Αὕτη, λέγει, ἐθεωρήθη ἔκφρασις λα-
τρείας καὶ εὐλογίας. Εἰς τοῦτο παρατηρεῖ ὅτι ἡ λατρεία ἐξεφράζετο μᾶλ-
λον διὰ τῆς θέσεως τῆς χειρὸς πρὸ τοῦ στήθους, ὡς πρὸς δὲ τὴν εὐλο-
γίαν διερωτᾶται διατὶ «εἰς τόσον πρῶϊμον περίοδον θὰ ἀντελαμβάνοντο
τὴν θεότητα παρέχουσαν ἀγαθὰ διὰ τόσον συμβολικοῦ τρόπου». Ὁμο-
λογῶ ὅτι δὲν ἐννοῶ τί ἀσυμβίβαστον ὑπάρχει μεταξὺ τῆς «πρῶϊμου
περιόδου» καὶ τοῦ συμβολικοῦ τρόπου δηλώσεως τῆς εὐλογίας. Ἡ αὐ-
τὴ ἐπιστήμων προτείνει ὅπως ἡ στάσις τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἐξηγη-
θῆ ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῆς Μεγάλης Μητρὸς λατρευομένης ὡς θείας
ἀγελάδος. Οἱ ὑψωμένοι πήχεις μιμοῦνται κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην κέ-
ρατα. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἰδέας ταύτης προσάγει ἀορίστως τὴν «αἰγυ-
πτιακὴν προδυναστικὴν μορφήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ ὑψωμέναι χεῖρες ὁ-
μοιάζουσι πρὸς κέρατα». Δέχεται πάντως ὅτι ἐλλείπει ὁ συνδετικὸς
κρίκος καὶ δὲν ὑπάρχει ἐπαρκὴς ἔνδειξις. Νομίζω ὅτι ἡ εὐρεῖα διάδο-
σις τοῦ τύπου ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθιστᾷ ἀπίθανον τὴν σύνδεσιν πρὸς
τὰ «κέρατα καθοσιώσεως», ἅτινα χαρακτηρίζουσιν εἰδικῶς τὴν μινωϊ-
κὴν θρησκείαν. Ἐπίσης δέον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι πρὸς κέρατα ὁμοιά-
ζουσιν αἱ χεῖρες κυρίως δειγμάτων τῶν ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκῶν
χρόνων, λόγῳ τοῦ γενικῶς σχηματικοῦ ἑυθυμοῦ τῆς φάσεως ταύτης. Τὰ
ΜΜ III - ΥΜ I δείγματα δὲν παρουσιάζουσι τὴν γωνιώδη κερατό-
μορφον διάπλασιν. Τέλος δὲ σημειωτέον ὅτι καὶ τὰ ἐσχηματοποιημένα

²⁴⁴) Αὐτ. σ. 106, 108.

²⁴⁵) Πβ. περίληψιν ὁμιλίας του ἐν Jahrbuch XIII 1898, Arch. Anzeiger
σ. 125.

²⁴⁶) Gournia σ. 48.

εἶδωλα τῶν ὑστέρων χρόνων ὑψοῦσι τὰς χεῖρας κατὰ ποικίλους τρόπους, ἐνίοτε π. χ. μετὰ τοὺς βραχίονας προτεταμένους, ὥστε οὐδόλως νὰ παρέχεται ἢ ἐντύπωσις τῶν κεράτων.

Ἀντιστρόφως τὰ κέρατα ἀνήγαγεν εἰς τὴν χειρονομίαν τῶν ὑψωμένων χειρῶν ὁ Zahn²⁴⁷, γράφων: «Ich sehe in den erhobenen Armen nicht eine Andeutung der Hörner sondern umgekehrt in den «Hörnern» das Zeichen der erhobenen Arme der Gottheit». Δέχεται δὲ ὅτι ἡ χειρονομία σημαίνει εὐλογίαν. Ἡ ἄποψις τοῦ Zahn ἀποτελεῖ ἐπομένως κυρίως ἀπόπειραν ἐρμηνείας τῆς σημασίας τῶν κεράτων.

Ὁ Milani²⁴⁸ διακρίνει δύο τύπους τοῦ νεύματος: ἐν νεῦμα, καθ' ὃ αἱ χεῖρες στρέφονται ἄνω, ὅπερ ἀποδίδει εἰς οὐρανίαν ἢ σεληνιακὴν θεότητα, καὶ ἕτερον στρεφόμενον πρὸς τὴν γῆν καὶ ἀνῆκον εἰς χθονίαν ἢ καταχθονίαν θεότητα. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις τῶν στάσεων εἶναι νοητὴ μόνον διὰ τοὺς ἐπικαλουμένους τὰς ἀντιστοίχους θεότητας λάτρεις, οὐχὶ δὲ καὶ δι' αὐτὰς τὰς θεότητας. Ἄλλως τὸ εἰδώλιον τὸ στρέφον δῆθεν τὰς χεῖρας κάτω²⁴⁹, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασιζέται ἡ ἄποψις τοῦ Milani, εἶναι ἐλλιπὲς τὰς χεῖρας, πιθανώτατα δὲ καὶ τοῦτο ἔστρεφεν αὐτὰς ἄνω.

Πλείονας ὁπαδοὺς ἀριθμεῖ ἡ περὶ εὐλογίας ἄποψις. Ὁ Dussaud²⁵⁰ δέχεται ὅτι αἱ ὑψωμέναι χεῖρες δηλοῦσιν εὐλογίαν, ἡ ὑψωσις δὲ τῆς ἐτέρας τῶν χειρῶν λατρείαν. Ὁ Evans²⁵¹ πιστεύει ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν ἔχει διπλὴν ἔννοιαν: εἶναι ἡ στάσις, ἐν τῇ ὁποία ἡ θεὰ δέχεται τὴν λατρείαν τῶν πιστῶν καὶ ἐπίσης ἡ στάσις, δι' ἧς παρέχει εἰς αὐτοὺς εὐλογίαν. Ὁ Μαρινᾶτος²⁵² φρονεῖ ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν εἶναι «στάσις εὐλογίας πιθανώτατα». Ὁ Picard²⁵³ δέχεται ἐπίσης τὴν ἄποψιν ταύτην. Ὁ Nilsson²⁵⁴ λέγει ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν ἐρμηνεύεται ὡς ἔκφρασις λατρείας (διὰ τὸν πιστὸν) ἢ εὐλογίας (διὰ τὴν θεότητα). Παραβάλλει πρὸς τὴν στάσιν τῆς θεότητος ὑψούσης τὴν ἐτέ-

²⁴⁷) Ἐν E. Kinch Vroulia 1914 σ. 34 σημ. 1.

²⁴⁸) Studi et Mat. III 1905 σ. 118.

²⁴⁹) Αὐτ. ἀριθ. 518.

²⁵⁰) Questions mycéniennes σ. 21, 22, Revue de l'histoire des religions 51 1905 σ. 43 - 4, Civilisations préhelléniques σ. 377 ἐξ.

²⁵¹) PM II σ. 128 ἐξ. καὶ IV σ. 39 - 40.

²⁵²) AE 1937 σ. 290. Ὁ Μαρινᾶτος ἀναφέρει BSA 1951 σ. 101 συμβολικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἱερογλυφικῶν αἰγυπτιακῶν παραστάσεων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Καθημένη μορφή ἐν τῇ στάσει ταύτῃ σημαίνει ἄπειρον ἀριθμὸν, ὀρθία δὲ χαράν.

²⁵³) Religions préhell. σ. 77, σ. 113.

²⁵⁴) MMR σ. 310. Πβ. GGR I σ. 267.

ραν τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου²⁵⁵ καὶ χωρὶς νὰ ἀποκλείη τὴν εὐλογίαν, κλίνει πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς χειρονομίας ὡς χαιρετισμοῦ πρὸς τοὺς πιστούς. Ἡ Banti²⁵⁶ λέγει ὅτι τὸ νεῦμα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς εὐλογία, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη δυσχεραίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ θεὰ τῆς μήτρας τῆς Σητείας ἥτις κατὰ τὴν Banti εἶναι ἡ αὐτὴ θεότης, δὲν ἔχει τὰς χεῖρας κενὰς ἀλλὰ φέρει ἄνθη καὶ πελέκεις. Ἀλλ' ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω ἡ χειρονομία αὕτη εἶναι διάφορος καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ καθαροῦ νεύματος τῆς θεότητος.

Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸ εἶδωλον τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων ὁ πεστήριξεν ὁ Wolters ὅτι διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἡ θεὰ δένει, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας λύει²⁵⁷. Ἀλλ' ἡ ἀποψις αὕτη βασίζεται εἰς ἀνακριβῆ γνῶσιν τῆς θέσεως τῶν χειρῶν. Ἡ E. Rogada²⁵⁸ ἐξετάζουσα τὴν χειρονομίαν ὡς νεῦμα λατρείας λέγει ὅτι ἡ ὑψωσις μιᾶς χειρὸς ἀποτελεῖ γενικὴν στάσιν προσευχῆς, ἐνῶ ἀμφότεραι αἱ χεῖρες ὑψοῦνται, ὅταν εὔχεται τις διὰ τι συγκεκριμένον. Καὶ ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι καθαρῶς ὑποθετικὴ μὴ ἐρμηνεύουσα ἄλλως πῶς αἱ στάσεις αὗται ἐγένοντο στάσεις τῆς θεότητος.

Ἡ χειρονομία ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον μελέτης καὶ ἐπὶ δειγμάτων ἀρχαϊκῶν καὶ κλασικῶν χρόνων, ἐνθα ἀπαντᾷ κατ' ἐπιβίωσιν. Ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων ὁ Von Salis²⁵⁹ δέχεται τὴν ἀποψιν τῆς εὐλογίας. Ὁ Kunze²⁶⁰ πραγματευόμενος τὴν στάσιν τῶν χαλκῶν εἰδωλίων τῆς Ὀλυμπίας ἐξέφρασεν ἀντιθέτως νέαν ἐνδιαφέρουσαν ἀποψιν. Φρονεῖ ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν δὲν δηλοῖ εὐλογίαν οὔτε χαιρετισμόν, ἀλλὰ τὴν ἰσχυρὰν ἐμφάνισιν τοῦ θείου, τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου βαθέως βιουμένην ἐπιφάνειαν τῆς θεότητος.

Τὴν περὶ θεοφανείας ἀποψιν ἀνέπτυξε πληρέστερον καὶ ἐζήτησε νὰ συλλάβῃ γενετικῶς διὰ τῆς ἐξετάσεως σειρᾶς σχετικῶν παραστάσεων τελευταίως ὁ Fr. Matz²⁶¹. Ἡ ἀρχὴ τῆς χειρονομίας εὐρίσκεται κατ' αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ χορῷ, εἰς παραστάσεις τοῦ ὁποίου ἀπαντᾷ ὡς χειρονομία ἐπικλήσεως (Invocation Dance). Ἐν τῇ στάσει ταύτῃ παρουν-

²⁵⁵) MMR σ. 267 εἰκ. 131.

²⁵⁶) Divinità Femminili σ. 17.

²⁵⁷) MMR σ. 310 σημ. 12. ΠΒ. Karo Archiv für Religionswissenschaft 7 1904 σ. 132 σημ. 1.

²⁵⁸) Seal Impressions from Nuzi σ. III ἐξ.

²⁵⁹) Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wiss. 1935 - 6, 4 Abhandlung σ. 43 σημ. 1.

²⁶⁰) Antike und Abendland 2 1946 σ. 100 ἐξ.

²⁶¹) Göttererscheinung und Kultbild im min. Kreta σ. 34 - 5, σ. 37.

σιάζοντο πρὸ τῆς λατρευτικῆς κοινότητος αἱ λατρεύουσαι ἱέρειαι καὶ δὴ ἡ Βασίλισσα Ἰέρεια, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο ὅτι ἐπιφαίνεται ἡ θεότης. Οὕτω ἡ χειρονομία παραλαμβάνεται ὑπὸ τῆς τελευταίας καὶ καθίσταται χαρακτηριστικὴ τῆς ἐπιφαινομένης θεότητος. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἐμφάνισις τῆς θεᾶς ἐθεωρεῖτο πρόξενος ἀγαθῶν, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ νεῦμα αὐτῆς καὶ ὡς δηλωτικὸν εὐλογίας. Ἡ νέα ἄποψις στηρίζεται κυρίως ἐπὶ ἑρμηνείας τῆς ὑψούσης τοὺς ὄφεις MM III μορφῆς ἐκ Κνωσοῦ — ἣς τὴν στάσιν ὁ Matz δὲν διακρίνει τῆς χειρονομίας τῶν ὑψωμένων χειρῶν — ὡς παριστώσης ἐπιφάνειαν τῆς θεᾶς ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς Βασιλίσσης Ἰερείας^{261α}. Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀπόψεως ταύτης συνίσταται εἰς τὸ ὅτι βασίζεται ἐπὶ προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουσι γίνεαι γενικῶς δεκταὶ οὔτε δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπαρκῶς ἀποδεικνυόμεναι. Ἡ πίστις τῶν μινωϊτῶν εἰς παροδικὴν σωματοποίησιν τοῦ θεοῦ διὰ ζώντων προσώπων, ἡ ἀπουσία λατρευτικῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμῆς τῆς μινωϊκῆς τέχνης²⁶² καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐκ φαγεντιανῆς μορφῶν τῆς Κνωσοῦ ὡς οὐσιωδῶς ἀνθρωπίνων εἶναι εἰσέτι λίαν ἀμφίβολοι. Αὗται, στεφόμεναι διὰ θηρίων ἢ περιελισσόμεναι ὑπὸ ὄφρων, μόνον ὡς θεαὶ εἶναι νοηταί. Αἱ παραστάσεις μορφῶν μετεώρων δεικνύουσιν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν μινωϊτῶν βίωσις τῆς ἐπιφανείας ἦτο, ὡς εἰς ἄλλας θρησκείας, δραματικοῦ χαρακτῆρος. Δυσεξήγητος εἶναι ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπολίθωσις τοῦ λατρευτικοῦ χοροῦ εἰς μίαν ἀποκλειστικὴν στάσιν στερεοτύπως ἐπαναλαμβανομένην εἰς τὰς παραστάσεις τῆς θεότητος. Καὶ τὸ κυριώτερον, ἡ ἑρμηνεία τοῦ νεύματος τῶν ὑψωμένων χειρῶν ὡς δηλωτικῆς τῆς θεοφανείας δὲν ἐξηγεῖ διὰ τίνα λόγον ἐπεκράτησε τελικῶς ἀπο-

^{261 α)} Πβ. G l o t z La civilisation égéenne 1923 σ. 309: «Dans le culte public le rôle de la déesse était joué par une femme».

²⁶²⁾ Ἐν προκειμένῳ δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ μέγα εἶδωλον τῆς Ἀγ. Τριάδος Z e r v o s L' art de la Crète σ. 205 σαφῶς διακρινόμενον τοῦ τύπου τῶν λάτρεων, καὶ ὄν πιθανώτατα λατρευτικὸν εἶδωλον θεᾶς. Εἰς λατρευτικὸν εἶδωλον ἀνήκει ἀσφαλῶς καὶ τὸ τμήμα ἀσυνήθως μεγάλου προσώπου ἐκ Πετσοφᾶ ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 4841, BSA IX 1902 - 3 πίν. XII 34. Ἡ παρουσία εἰς τὰ Temple Repositories τῆς Κνωσοῦ ὁμοιωμάτων ἐσθήτων (προσφερομένων, ὡς ὑπετέθη, εἰς τὴν παριστώσαν τὴν θεότητα ἱέρειαν M a t z ἔ. ἀ. σ. 32 - 33) δὲν ἀποτελεῖ ἔνδειξιν κατὰ τῆς ὑπάρξεως λατρευτικῶν εἰδώλων, ἀφοῦ ὁμοιώματα τιαρῶν εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸ YM III ἱερὸν τῆς Γόρτυνος ὁμοῦ μετὰ λατρευτικῶν εἰδώλων. Ἀντὶ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἰς τὰς ἱεράς παραστάσεις ἐπὶ δακτυλίων καὶ σφραγίδων ἔχομεν ἱερείας παριστώσας θεότητος, πιθανωτέρα εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ Nilsson A History of Greek Religion 1956 σ. 18 ὅτι πρόκειται περὶ θεοτήτων ἀπεικονιζομένων καθ' ὃν τρόπον οἱ μινωῖται τὰς ἐφαντάζοντο.

κλειστικῶς πρὸς δήλωσιν τῆς θεοφανείας τὸ νεῦμα τοῦτο ἐκ τῶν ποικίλων στάσεων, ἅς ἔχουσιν αἱ ἐπιφαινόμεναι μορφαὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμῆς τῆς μινωϊκῆς τέχνης, ὡς δεικνύουσιν αὐτὰ τὰ συλλεγένητα ὑπὸ τοῦ Matz παραδείγματα. (Τάσις τῆς χειρὸς ὀριζοντίας μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ σκήπτρου καὶ κάμψις τῆς ἐτέρας, χεῖρες εἰς τὴν ὀσφὺν κ.ά.). Ἰδιαιτέρως δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ ἄνωθεν κατερχόμεναι μορφαί, αἵτινες εἶναι αἱ πιθανώτεραι παραστάσεις θεοφανείας, ὑψοῦσι σπανίως ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἄποψιν περὶ προελεύσεως τῆς χειρονομίας ἐκ τοῦ λατρευτικοῦ χοροῦ εἶναι καὶ ἡ παρουσία αὐτῆς ἤδη κατὰ τοὺς MM I - II χρόνους εἰς μεμονωμένας μορφὰς ἐπὶ τῶν δειγμάτων ἐκ Σφουγγαρά, Μαλίων, Φαιστοῦ καὶ Μόχλου, ἄνευ ἐνδείξεως ἀπεικονίσεως χοροῦ ἢ λατρείας. Τὰ ἀνατολικά παράλληλα δὲν δύνανται ἄλλως νὰ ἀγνοηθῶσιν.

Ὁ ἐσχάτως ἐπίσης ἀσχοληθεὶς περὶ τὰ ἑλληνικὰ κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ δείγματα Bielefeld²⁶³ παρατηρῶν ὅτι τὰ νεύματα τῶν θεοτήτων ἔτυχον μικρᾶς μέχρι σήμερον προσοχῆς, λέγει ὅτι ἡ ἄποψις τῆς εὐλογίας εἶναι ἀφηρημένη, προκειμένου περὶ τῶν πρώιμων χρόνων, καθ' οὓς ἡ χειρονομία ἐνεφανίσθη. (Παρομοίαν ὑπόθεσιν ἐξέφρασεν, ὡς εἶδομεν, ἡ Williams). Περαιτέρω²⁶⁴ ἐκθέτει τὴν ἄποψιν ὅτι, εἴτε ἡ μία χεὶρ ὑψοῦται εἴτε ἀμφοτέραι, πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς χειρονομίας. Ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ θεοῦ ἐκπέμπεται θεραπευτικὴ ἢ προστατευτικὴ δύναμις, «μανά». Ὁ λάτρις ἐμφανίζεται ἐν τῇ αὐτῇ στάσει, διότι διὰ τῆς ὑψωμένης χειρὸς ἢ χειρῶν δέχεται τὴν εὐεργετικὴν ἀπορροὴν τῆς θεότητος. Οὕτω ἐρμηνεύει τὰς χειρονομίας θεᾶς καὶ λάτρεων ἐπὶ τῶν δακτυλίων τῶν Ἰσοπάτων καὶ τῆς Φαιστοῦ²⁶⁵.

Καθ' ἡμᾶς ἡ σύνδεσις τῶν κρητικῶν δειγμάτων πρὸ τὰ ἐξ Ἀνατολῆς, ἐπιβάλλει ὅπως ἡ ἐρμηνεία τῆς χειρονομίας ἐπιχειρηθῇ οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν κρητικῶν παραστάσεων, ἀλλ' ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰς ἀνατολικὰς. Λογικῶς, νομίζω, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν κατέστη στάσις τῆς θεότητος ἐκ τῶν περιπτώσεων, καθ' ἃς αὕτη ἀπεικονίζεται πρὸ ἄλλων θεῶν δεομένη, ὡς συχνότατα συμβαίνει ἐν Μεσοποταμίᾳ. Ἐμνημονεύθησαν ἄνωτέρω πλεῖστα σχετικὰ παραδείγματα. Ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Ἀσσυρίᾳ ἡ ὑψωσις μιᾶς ἢ ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν εἶναι συνήθης χειρονομία λατρείας καὶ προσευχῆς. Σειρὰ λειτουργικῶν προσευχῶν ἐκφωνοῦνται μὲ τὴν χεῖρα ὑψωμένην πρὸς τὸν οὐρανόν. Συνήθεις διὰ τὴν δήλωσιν τῆς προσευχῆς

²⁶³) *E. ἀ. σ. 389 - 390.

²⁶⁴) Αὐτ. σ. 395 - 6 Ἡδη ὁ Glotz ἔ. ἀ. σ. 309 ἠρμήνευσε τὴν χειρονομίαν ὡς ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν μεράδοσιν τοῦ θείου πνεύματος εἰς τοὺς θνητούς.

²⁶⁵) Nilsson MMR σ. 279 εἰκ. 139, σ. 257 εἰκ. 125.

εἶναι οἱ ὄροι «shu - il» (ὑψωμένη χεῖρ), «nish - qâti» (ὑψωσις τῆς χειρός), «ritû - urnâ» (ἀνοίγειν τὰς παλάμας τεταμένας πρὸς τὴν θεότητα διὰ τὴν λήψιν τῆς χάριτος)²⁶⁶. Ἐν αἰγυπτιακὸν κείμενον²⁶⁷ ἀπευθυνόμενον πρὸς θεότητα λέγει: «αἱ χεῖρες τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν ὑψοῦνται πρὸς σε, ζητοῦσαι σέ, ὡς αἱ χεῖρες τοῦ παιδὸς πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ». Ἡ ἔκτασις τῶν χειρῶν τοῦ λατρεύοντος, ἐρμηνευομένη ὡς σημεῖον ἀφοσιώσεως προελθὼν ἐκ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ στρεφομένου πρὸς ἄγαλμα ἢ πρὸς τὸν οὐρανόν, εἶναι κατὰ τὸν Sittl²⁶⁸ κοινὴ εἰς ἅπαντας τοὺς λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος²⁶⁹. Ἰδιαιτέρως ἐν τῇ πολυθεϊστικῇ Ἀνατολῇ καὶ Αἰγύπτῳ, ἐνθα λατρεύονται μεσολαβοῦσαι ἢ πρεσβεύουσαι θεότητες, ἢ συνήθης στάσις λατρείας κάλλιστα ἠδύνατο λοιπὸν νὰ ἀποβῇ καὶ τῆς θεότητος στάσις ἀπεικονιζομένης ἐν συνεχείᾳ καὶ ἀνεξαρτήτως μεθ' ὑψωμένων χειρῶν²⁷⁰. Ἀπολέσασα οὕτω τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τῆς ἢ χειρονομία ἠδύνατο σὺν τῷ χρόνῳ νὰ προσλάβῃ νέας τοιαύτας, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτεινομένη πρὸς τοὺς λάτρεις καὶ νὰ καταστῇ τελικῶς δηλωτικὴ ὑποδοχῆς, χαιρετισμοῦ καὶ εὐλογίας. (Τὸ περιεχόμενον τοῦτο ἐκδηλοῦται κυρίως διὰ τῆς στροφῆς τῶν παλαμῶν πρὸς τὸν λάτρην)²⁷¹. Ἡ ἐξέλι-

²⁶⁶) Jean Religion Sumérienne 1931 σ. 249.

²⁶⁷) Hastings Encycl. of Religion, Hand - Gestures VI σ. 496 ἐξ.

²⁶⁸) Die Gebärden der Griechen und Römer σ. 174 - 5 σ. 187 ἐξ. ἐνθα παραδείγματα ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων. Ἀναφέρω χαρακτηριστικὰ τινὰ παραδείγματα: Ὁ Κύκλωψ (Ὀδ. ι 526 - 7): «Ποσειδάωνι ἄνακτι εὐχετο χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα», «Πίναντι' ἐς αἰθέρα χειρας» (Πίνδ. Νεμ. 5, 11). «Θεοῖς εἶπ' ἀναπύξας χειρας» (Εὐριπ. Ἴππ. 1190).

²⁶⁹) Διὰ τὴν χειρονομίαν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις πβ. Δαυειδ Ψαλμ. ξβ': «ἐν τῷ ὀνόματί σου ἄρῳ τὰς χεῖρας μου». Ὡς πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς ὑψώσεως τῶν χειρῶν τοῦ πιστοῦ, ὁ Lehman δέχεται μαγικὴν αἰτίαν, ὡς καὶ τῆς θρησκευτικῆς χειρονομίας γενικῶς. Ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν σημαίνει κατ' αὐτὸν ἀπομάκρυνσιν κακῶν ἐπιδράσεων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ στήθους κάμψιν, ἣτις συμβολίζει τὴν εἰς τὸ θεῖον παράδοσιν. Ἀντιθέτως ὁ Heiler ἀνάγει τὴν χειρονομίαν εἰς τὸν χαιρετισμὸν καὶ ἐρμηνεύει αὐτὴν ὡς σημεῖον σεβασμοῦ. Ὁρισμέναι χειρονομίαι θέλουσιν ἀπλῶς νὰ ἀποκαταστήσωσι δεσμὸν τινὰ μετὰ τῆς θεότητος. Τούτου ἕνεκα ὑποῖ τις ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας ἢ τὴν ἑτέραν Religion in Geschichte und Gegenwart σ. 868 λ. Gebärde, Tübingen 1928. Ἡ ἄποψις τοῦ Heiler ἐκτίθεται ἐν Das Gebet I 8 c. Πβ. ἄρθρον τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν στάσεων κατὰ τὴν προσευχὴν ἐν Orient Studien Hommel zum 60 Geburtstag gewidmet II 1918. Τὸ λεξικὸν Hastings ἐν Hand-gesture σ. 496 ἐξ. λέγει ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν εἶναι «acted prayer».

²⁷⁰) Βλ. παραδείγματα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἀνωτ. σ. 239 - 241. Οὕτω καὶ ἡ χριστιανικὴ Δεομένη εἰκονίζεται πρὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Τριμόρφῳ καὶ ἐν συν-εχείᾳ ἀπολύτως.

²⁷¹) Ἡ ταυτότης τῶν στάσεων πιστοῦ καὶ θεότητος εἶναι ἐξηκριβωμένη διὰ

ξίς αὕτη εἶχε συντελεσθῆ ἤδη ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅταν ὁ τύπος εἰσῆχθη εἰς Κρήτην. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀποψιν ἡμῶν τὸ ὅτι ἐν Κρήτῃ δὲν ἠδύνατο ἡ θεὰ νὰ νοηθῆ ὡς δεομένη πρὸ ὑπερέτερου θεοῦ, μὴ ὑπαρχούσης ἱεραρχίας θεοτήτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΑΣ

Μετὰ τὴν μελέτην τῶν παραστάσεων τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπιβάλλεται, νομίζω, νὰ ἐξετασθῆ νῦν τίς ἡ εἰκονιζομένη θεότης. Ἡ ἐμμονὴ ἐν τῷ αὐτῷ τύπῳ ἐπὶ μακρὸν διάστημα ἄγει λογικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα ἂν διὰ τοῦ τύπου τούτου δηλοῦται ἡ αὕτη θεὰ ἢ πλείονες εἰκονιζόμεναι ὁμοιομόρφως. Σημειωτέον ὅτι αἱ μορφαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀποτελοῦσι τὰς κυριωτέρας καὶ σαφεστέρας παραστάσεις τῆς μινωϊκῆς θεᾶς, ὥστε ὁ ἐξετάζων ταύτας ὀφείλει νὰ ἀσχοληθῆ καὶ περὶ τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως αὐτῆς.

Παραθέτομεν κατωτέρω τὰς γνώμας τῶν δημοσιευσάντων εἰδῶλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, ὡς καὶ τῶν εἰδικώτερον ἀσχοληθέντων περὶ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς ὑποστάσεις τῆς θεότητος. Ὡρισμένοι ἐξ αὐτῶν βοηθοῦνται ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῆς ἑλληνικῆς περιόδου. Αἱ γνώμαι τῶν ἐρευνητῶν δίστανται συμφωνούντων πάντων μόνον περὶ τοῦ θείου χαρακτῆρος τῶν παραστάσεων²⁷². Ἡ διαίρεσις τῶν γνωμῶν

τὴν σουμεριακὴν θρησκείαν, *J e a n* ἔ. ἀ. σ. 220. Ἡ ἀσσυριακὴ Ἰστὰρ εὐλογεῖ ὑποῦσα τὴν δεξιὰν *D h o r m e* *Religion de Babylonie et d' Assyrie* σ. 70. Περὶ τῆς ὑψώσεως τῶν χειρῶν τοῦ πιστοῦ ἐν Μεσοποταμίᾳ βλ. καὶ *C o n t e n a u* *La civil. d' Assur et de Babylone* σ. 90 - 91. Ἐν τῇ χριστιανικῇ εὐλογίᾳ αἱ χεῖρες ἐνίοτε ἀπλῶς ὑψοῦνται *Μαρκ.* 10, 16, *Λουκ.* 24, 50. Τοῦτο κυρίως γίνεται ὅταν εὐλογῆται πλῆθος ἀνθρώπων. *Πβ.* *H a s t i n g s* ἔ. ἀ. σ. 496: αἱ χεῖρες ὑψοῦνται πρὸς ἐκπομπὴν τῆς εὐλογίας.

²⁷²) Ἡ πρὸ τριακονταετίας ἐκφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ *S c h w e i t z e r* *Gnomon* 4, 1928 σ. 178 ἐξ. γνώμη, καθ' ἣν τὰ μινωϊκὰ εἰδῶλα, συμπεριλαμβανομένων τῶν ὑστερομινωϊκῶν, εἶναι ἀναθήματα πρὸς ἀόρατον θεότητα λατρευομένην πνευματικῶς δὲν δύναται νὰ ἔχη σήμερον τὴν αὐτὴν ἰσχύν, καίτοι ἀνάλογοι ἀπόψεις ἐξεφράσθησαν καὶ ὑπ' ἄλλων (*R o d e n w a l d t* *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft* 36, 1921 σ. 248, καὶ *Gnomon* 5, 1929 σ. 178 ἐξ., *V o n S a l i s* *Neue Darstellungen Griech. Sagen* 1935-6 σ. 43). Οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν δέχονται σήμερον λατρείαν τοῦ εἰδώλου κατὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους *πβ.* *N i l s s o n* *MMR* σ. 77 ἐξ. σ. 295, *P i c a r d* (μετὰ τινος ἀμφιβολίας), *Religions Préhell.* 1948 σ. 193, *D e u b n e r* *Gnomon* 25, 1953 σ. 145 ἐξ. (ὅστις ἀμφισβητεῖ τὴν δυνατότητα διακρίσεως με-

τούτων εἰς κατηγορίας δὲν εἶναι δυστυχῶς δυνατή, διότι οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἐρευνητῶν κυμαίνονται μεταξὺ διαφόρων ἀπόψεων. Ἐπίσης δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ παλαιότεροι ὁμιλοῦσιν οὐχὶ περὶ τοῦ συνόλου τῶν δειγμάτων, ἀλλὰ περὶ ὠρισμένων μόνον τούτων, ἅτινα ἦσαν τότε γνωστά.

Ὁμιλῶν περὶ τῶν δειγμάτων τοῦ Πρινιαῖ ὁ Wide λέγει ὅτι ἡ εἰκονιζομένη μορφή σχετίζεται πρὸς τὴν Ἑριννύν, παραβάλλει δὲ αὐτὴν πρὸς τὴν μεγάλην χθονίαν μητρικὴν θεάν, ἣτις κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους ἄλλοτε μὲν προβάλλει ὡς Γαῖα, ἄλλοτε δέ, εἰς ποικίλας τμήσεις, ὡς Ἥρα, Ἄρτεμις, Δήμητρα καὶ Ἀθηνᾶ, δεδομένου ὅτι καὶ αὗται συνδέονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὸν ὄφιν²⁷³.

Ὁ Milani εἶχεν ἐκφράσει ἀρκετὰ σκοτεινῶς τὴν ἄποψιν ὅτι τὰ εἰδωλα τοῦ Πρινιαῖ καὶ Γουρνιῶν παριστιῶσι τὰς τρεῖς κόρας τῆς Ρέας, Βριτόμαρτιν, Ἄρτεμιν καὶ Κορησίαν. Ἡ θεὰ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ Ρέα, ἡ Μήτηρ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων ἀπεικονιζομένη μετὰ δύο υἱῶν αὐτῆς²⁷⁴.

ταξὺ παραστάσεων «ἐπιφαινομένων» θεοτήτων καὶ εἰδώλων). Γενικὴ πάντως εἶναι ἡ παραδοχὴ τοῦ λατρευτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ὑστέρων εἰδώλων: τοῦτον δέχεται καὶ ὁ Matz *Göttererscheinung und Kultbild* 1958 σ. 30, καίτοι ἀρνούμενος τὴν ὑπαρξιν λατρευτικῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμῆς τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ δεύτερον τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς παρουσίας μελέτης. Πάντως δέον νὰ σημειωθῇ ἡ γνώμη τοῦ Val. Müller ἀρθρ. *Kultbild* ἐν *RE Suppl.* 5, 1931 σ. 487 ἐξ. θεωροῦντος «τολμηράν» τὴν παραδοχὴν πνευματικῆς λατρείας καὶ διὰ τοὺς χρόνους ἀκμῆς. Οὗτος καίτοι ἀρνούμενος διὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους τὴν ἔννοιαν τοῦ οἰκοῦντος ἐν τῷ ναῶ εἰδώλου, λέγει ὅτι τὸ νεῦμα καὶ τὸ μέγεθος τῶν ὑστέρων εἰδώλων εἶναι ἐνδείξεις παραστάσεως θεότητος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπαντώντων εἰς ἓν ἱερὸν εἶδωλον καὶ ἡ μικρότης τῶν παλαιότερων δειγμάτων ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁξεῖα εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ H. Biesantz εἰς *Marburger Winckelmann - Programm* 1958 σ. 24 σημ. 25: ἐναντίον ἀπόψεως ἐκφρασθείσης προφορικῶς ὑπὸ τοῦ Müller - Karpe ὅτι ἡ ὑψωσις τῶν χειρῶν εἶναι νεῦμα λατρευτικὸν καὶ ἐπομένως τὰ εἰδωλα τὰ ποιοῦντα τοῦτο δὲν παριστιῶσι θεότητος, παρατηρεῖ ὅτι ἐκ τῶν εἰδώλων τῶν ποιοῦντων λατρευτικὰς χειρονομίας μόνον τὰ ὑψοῦντα τὰς χεῖρας κοσμοῦνται διὰ συμβόλων. Τοῦτο ἀποχωρίζει ταῦτα ἀπὸ τῶν παραστάσεων λάτρων. Γενικῶς ἰσχύει ἡ παρατήρησις τοῦ Val. Müller ἔ. ἀ. σ. 486 ὅτι ἐφ' ὅσον εἰς ἓνα πολιτισμὸν διαπιστοῦται παραστατικὴ πλαστικὴ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀνθρωπόμορφος ἀντίληψις τοῦ θεοῦ ἀφ' ἑτέρου, ἀποδείξεις ὀφείλει νὰ προσκομίσῃ μᾶλλον ὁ ἀρνούμενος τὴν ὑπαρξιν τῶν λατρευτικῶν εἰδώλων ἢ ὁ δεχόμενος αὐτήν. Βλ. καὶ ἄνωτ. σ. 249 καὶ σημ. 262 καὶ σ. 245.

²⁷³) *AM* XXVI 1901 σ. 250 - 1.

²⁷⁴) *Studi e Mater.* III 1905 σ. 119 ἐξ. καὶ *La Bibbia prebabelica* ἀνάτυπον ἐκ *Studi Religiosi* VI 1906 τευχ. 1 σ. 15.

Ὁ Pernier²⁷⁵ δέχεται ὅτι τὰ εἰδῶλα ἀνήκουσιν εἰς παλαιοτάτην παράδοσιν καλύπτουσαν τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῶν ΜΜ χρόνων μέχρι «τοῦλάχιστον» τῆς πρωτοελληνικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς καὶ ἀποδεικνύουσι τὸν στενὸν δεσμὸν μεταξὺ τοῦ μινωϊκοῦ καὶ τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν εἰκονιζομένην θεότητα ταυτίζει ὁ Pernier πρὸς τὴν Ρέα συμφωνῶν μετὰ τοῦ Milani²⁷⁶. Τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ταυτίσεως ταύτης ἐνόμισεν ὁ Pernier ὅτι εὑρεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Πορνιᾶ²⁷⁷, ὅπου ἐλατρεύετο ἐπίσης ἡ Ρέα, ὡς συνάγει ὁ ἀνασκαφεὺς ἐκ τῶν σφιγγῶν, λεόντων, ἐλάφων καὶ ἵππων, πρὸς τοὺς ὁποίους σχετίζεται ἡ λατρευομένη ἐν τῷ ναῷ θεά. Συνοψίζων ὁ Pernier λέγει ὅτι τὰ εἰδῶλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ ὄφρων παριστῶσι τὴν Ρέα ὡς θεὰν τῶν ὄφρων κατὰ μινωϊκὴν παράδοσιν, ὁ τύπος δὲ οὗτος ἐξελίσσεται κατὰ τὴν κλασικὴν ἐποχὴν μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς εἰς τὸν τύπον τῆς Κυβέλης, τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν καὶ τῆς «ποτνίας θηρῶν»²⁷⁸.

Εἰς τὴν εἰκονιζομένην ὑπὸ τῶν εἰδώλων τῶν Γουρνιῶν θεὰν εἶδεν ἡ Williams «τὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους κυρία θεότητα τῶν Μινωϊτῶν», τὴν συνδεομένην πρὸς τοὺς ὄφεις χθονίαν θεάν²⁷⁹. Ὅμιλεῖ δὲ καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ ἱερῷ λατρείας τῆς θεᾶς ὑπὸ διαφόρους ἐκφάνσεις. Πρὸς διάκρισιν αὐτῶν πιστεύει ἡ Williams ὅτι βοηθεῖται ὑπὸ τῶν εὐρεθέντων ἐν τῷ ἱερῷ σωλήνων, οἵτινες φέρουσι διάφορα σύμβολα, ἀφ' ἑνὸς ὄφεις καὶ ἀφ' ἑτέρου κέρατα καὶ δίσκους, οὓς ἡ δημοσιεύουσα παραλληλίζει πρὸς τὸ σύμβολον τῆς αἰγυπτιακῆς Ἀθώρ. Ἐπὶ τῶν σωλήνων τούτων ἐτοποθέτουσαν κατ' αὐτὴν οἱ πιστοὶ τὰς προσφορὰς τῶν ἀναλόγως τῆς μορφῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπεθύμουν νὰ λατρεύσωσι τὴν θεάν. Τὴν γνώμην ὅτι οἱ σωλήνες εἶναι βάσεις προσφορῶν οὐδεὶς δέχεται, ἀλλ' εἶναι ἀξιοσημεῖωτος ἢ διὰ τῶν συμβόλων αὐτῶν ἐπιχειρουμένη διάκρισις τῶν θείων ὑποστάσεων. Περαιτέρω ἡ Williams δέχεται ταυτότητα τῆς θεᾶς ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν στεατοπυγικῶν εἰδωλίων καὶ ἐντεῦθεν μὲ χωριστὰς ὑποστάσεις, ὡς χθονίας (μετ' ὄφρων), ποτνίας θηρῶν, Μητρὸς Γῆς²⁸⁰.

Τὴν ὁμοιότητα τῶν παραστάσεων τῆς μινωϊκῆς θεᾶς παρατηρεῖ ἡ Banti²⁸¹. Ἀντιθέτως λέγει πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας οἱ μινωϊκοὶ

²⁷⁵) Di una città arcaica ἀνάτ ἐκ Boll. d' Arte II Δεκ. 1908 σ. 15 ἐξ.

²⁷⁶) Studi e Materiali III σ. 120.

²⁷⁷) Pernier ἔ. ἀ. σ. 17 - 20.

²⁷⁸) Αὐτ. σ. 20 ἐξ.

²⁷⁹) Gournia σ. 47 - 8.

²⁸⁰) Αὐτ. σ. 51.

²⁸¹) Div. Femmin. σ. 17 - 8.

Κροῖτες εἶχον, φαίνεται, εἰς τὰ ἱερά των πολλὰ εἴδωλα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θεᾶς, ἢ θεῶν κατ' οὐσίαν ὁμοίων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παραβάλλει μετ' ἐπιφυλάξεως πρὸς τὴν ἐπίσης πολλαπλῆν λατρείαν τῶν Μητέρων, ὁμάδος θεῶν λατρευομένων ταυτοχρόνως, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (IV 79) καὶ ὁ Πλούταρχος (Μαρκ 20, 3 - 4) διὰ τὴν πόλιν Ἐγγυον τῆς Σικελίας²⁸². Ἡ Banti²⁸³ ἐκφράζει ἀμφιβολίαν ἂν ἡ εἰκονιζομένη θεὰ εἶναι μία μετὰ διαφόρων ἐμβλημάτων ἢ πολλαὶ λατρευόμεναι ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ. Παρατηρεῖ ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ δύο θεοτήτων, ἀφοῦ ὅπου εὐρέθησαν θεαὶ μετ' ὄφρων δὲν εὐρέθησαν θεαὶ μετὰ μηκώνων ἢ πτηνῶν καὶ ἀντιστρόφως. (Πιστεύει ὅτι τὰ εὐρεθέντα ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Γουρνιῶν ὁμοιώματα περιστερῶν δὲν εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς). Τὰ γνωστὰ σωληνοειδῆ σκεύη ἀκολουθοῦσι κατὰ τὴν Banti τὴν διαφοροποίησιν ταύτην. (Οἱ σωλῆνες τοῦ Γάζι ὡς καὶ αἱ θεαὶ στεροῦνται ὄφρων). Κατὰ ταῦτα ἡ συγγραφεὺς δέχεται διαφοροποίησιν μεταξὺ μιᾶς θεᾶς μετ' ὄφρων καὶ μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἐχουσῶν ἐμβλήματα μήκωνας καὶ πτηνά. Περαιτέρω²⁸⁴ ἀμφισβητεῖ ἂν ἡ θεὰ τῶν ὄφρων εἶναι ἀναγκαστικῶς καὶ χθονία. Τὰς ἐχούσας μήκωνας καὶ πτηνὰ θεωρεῖ θεὰς γονιμοποιούς τῆς φύσεως καὶ τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου. Τὸν διπλοῦν πέλεκυν καὶ τὰ κέρατα δέχεται ὡς γενικὰ σύμβολα ἱερότητος ἄνευ διακρίσεως. Ἐκφράζει ἐπιφύλαξιν διὰ πάσας τὰς συγκρίσεις πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πάνθειον καὶ ἀποκλείει τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς θεᾶς μετ' ὑψωμένων χειρῶν ὡς «θεᾶς μητρὸς» ἢ «ποτνίας θηρῶν».

Ὁ Evans πιστεύει ὅτι ἡ ποικιλία τῶν συμβόλων δὲν σημαίνει πολλαπλότητα θείων προσώπων, ἀλλὰ διαφόρους ὄψεις τῆς αὐτῆς θεᾶς²⁸⁵. Δὲν συναντῶμεν λέγει²⁸⁶ πολλαπλότητα θεῶν ὡς ἐν τῷ ἑλληνικῷ κύκλῳ, ἀλλ' ἀναγόμεθα συνεχῶς εἰς τὴν «μεγάλην μητέρα» τὴν συνοδευομένην ὑπὸ νέου συζύγου ἢ υἱοῦ, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία ἦτο διαδεδομένη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Συρίᾳ. Τῆς θεᾶς ταύτης διακρίνει τὰς κάτωθι ὑποστάσεις: οὐρανίαν μετὰ περιστερῶν, ὑποχθονίαν καὶ σεισμικὴν μετ' ὄφρων, θεὰν μητέρα μετὰ χειρῶν ἐπὶ τῶν μαστῶν (πρόκειται περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου εἰδώλου τῆς Βοστῶνης), φυτικὴν μετὰ σταχύων, μηκώνων καὶ κρίνων καὶ ἀναγεννωμένην ἐκ τοῦ ἐδάφους, «πότνια θηρῶν» συνοδευομένη ὑπὸ λεόντων ἢ αἰγάγων, μετὰ τόξου ὡς ἡ

²⁸²) Ἡ λατρευομένη ἐκεῖ θεότης ἀποκαλεῖται Mater Magna καὶ Mater Idaea ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος In Verrem IV 97, V 186.

²⁸³) Div. Femm. σ. 19 - 20.

²⁸⁴) Αὐτ. σ. 21 - 22.

²⁸⁵) PM III 457, IV σ. 24.

²⁸⁶) PM II σ. 277. Τινὲς τῶν σχετικῶν παραστάσεων εἶναι κίβδηλοι.

Ἄρτεμις ἢ ἡ Δίκτυννα, μετὰ ξίφους καὶ *aspergillum*, ἀμαζονοειδῆ μετὰ διπλοῦ πελέκεως, θαλασσίαν μετ' ἀγκύρας. Διὰ μέσου τῶν μορφῶν τούτων, λέγει ὁ Evans, αἰσθανόμεθα πάντοτε τὴν παρουσίαν μᾶλλον τῆς αὐτῆς οὐσιωδῶς θεᾶς, ἢ κεχωρισμένων ὄντοτήτων ὡς αἱ τῆς μεταγενεστέρης Ἑλλάδος. Ἡ θεὰ τῶν Θησαυροφυλακίων τῆς Κνωσοῦ εἶναι ἡ ὑποχθονία μορφή τῆς «μεγάλης μινωϊκῆς θεᾶς», ἣτις ἀργότερον ταυτίζεται πρὸς τὴν Ρέα. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουσι περὶ τῆς μολυβδίνης θεᾶς τοῦ μικροῦ Ἀνακτόρου. Ἡ θεὰ τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων²⁸⁷ εἶναι ἡ αὐτὴ μεγάλη θεὰ, ἀλλ' ἡ ἐπικαθημένη αὐτῆς περιστέρᾳ καὶ ἡ προσφερομένη ὑπὸ τῶν λάτρεων ὑποδηλοῖ τὴν οὐρανίαν πλευρὰν τῆς λατρείας. Αἱ περιστερᾶι καὶ οἱ ὄφεις τοῦ Ἱεροῦ τῶν Γουρνιῶν δεικνύουσι κατὰ τὸν Evans παράλληλον λατρείαν τῆς θεᾶς ὡς ὑποχθονίας καὶ οὐρανίας²⁸⁸. Αἱ ποικίλλουσαι αὐταὶ «ὄφεις» τῆς θεᾶς τῆς μινωϊκῆς Κρήτης ταυτίζονται ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ παραδόσει πρὸς τὴν Ρέα, Ἄρτεμιν, Δίκτυνναν, Ἀφροδίτην, Ἀριάδνην. Ὁ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτῆς συνοδὸς καθίσταται ἐν τῇ ἑλληνικῇ Κρήτῃ ὁ Κρηταγενῆς Ζεὺς²⁸⁹.

Παρὰ ταῦτα ὁ Evans εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Nilsson²⁹⁰ ἐδέχθη τελικῶς ὅτι ἡ διαπραγματεύσις τῆς «θεᾶς τῆς φύσεως» ὡς ἐνιαίας ὑπὸ διαφόρους ὄψεις εἶναι προσωρινή καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χωριστῶν θεοτήτων μὲ διάφορα ὀνόματα ἀντιστοίχων πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, Ρέα, Ἀθηνᾶν, Ἀφροδίτην τῶν ἑλληνικῶν χρόνων.

Ἐπὲρ τῆς παλαιότερας ἀπόψεως τοῦ Evans ἐτάχθη καὶ ὁ Pendlebury²⁹¹. Ἡ φύσις λέγει ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τῶν ΜΜ χρόνων ὑπὸ μιᾶς μεγάλης μητρὸς - θεᾶς, κυρίας τῶν δένδρων καὶ τῶν ὀρέων ἐπίσης δὲ τῶν θηρίων. Ὡς ἐνσαρκοῦσα τὴν γονιμότητα ἀπεικονίζεται καὶ μετὰ υἱοῦ. Κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους τὰ ἐμβλήματα αὐτῆς κατανέμονται εἰς πλείονας θεότητας: ἡ Ἀθηνᾶ λαμβάνει τοὺς ὄφεις, ἡ Ἀφροδίτη τὰς περιστέρᾳς καὶ τὸν νέον θεόν, ἡ Ἄρτεμις τοὺς τράγους καὶ αἱ διάφοροι νύμφαι τὰ ὄρη, τὰ δάση καὶ τοὺς ῥύακας. Ἀλλὰ πάντοτε, παρατηρεῖ ὁ Pendlebury, ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ ἡ τάσις πρὸς μεῖξιν τῶν θεοτήτων τούτων. Ἡ Βριτόμαρτις ἢ Δίκτυννα ἦτο κυρία θεὰ τῆς

²⁸⁷) PM II σ. 339.

²⁸⁸) Τὰς δύο γυναῖκας τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων θεωρεῖ ὁ Evans συνοδοῦς τῆς θεᾶς καὶ ἀποκαλεῖ Διασκούρας παραβάλλει δὲ πρὸς παραστάσεις ἐπὶ σφραγίδων καὶ σφραγισμάτων ἐξ Ἀγίας Τριάδος, Πεδιάδος, Μυκηνηῶν καὶ Θίσβης PM II σ. 340 - 2.

²⁸⁹) Tomb of D. Axes σ. 55.

²⁹⁰) MMR σ. 392 σημ. 3.

²⁹¹) Archaeol. of Crete σ. 273.

Κρήτης πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ ἐξελληνισθεῖσα Ἄθηνᾶ καὶ ἡ Ἄρτεμις.

Ἄποψις αὐτοῦ ἔχει ἐν περιλήψει συμφώνως πρὸς βραχεῖαν ἔκθεσιν τοῦ ἰδίου ὡς ἀκολουθῶς: «Ἐπροσωποποίησαν (οἱ μινωϊκοὶ Κρήτες) τὸ ἀνώτατον ὄν ὡς μίαν γυναῖκα, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπετάσσετο εἷς νέος ἄρσεν, κατώτερος ὡς πρὸς τὴν τιμὴν καὶ πιθανῶς μεταγενέστερος ἐν χρόνῳ. Δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις διὰ τὴν παραδοχὴν περισσοτέρων θεοτήτων πλὴν τούτων. Ἡ θρησκεία αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκληθῆ δυαδικὸς μονοθεϊσμός». Τὸ ζεύγος τοῦτο ἀποτελεῖ παράλληλον τῶν ἀπαντῶντων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ζευγῶν τῆς Μεγάλῃς Μητρὸς (Κυβέλης) καὶ Ἄττιδος, ἐπίσης δὲ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀδώνιδος, καὶ τοῦ σημιτικοῦ ζεύγους τῆς Ἰστάρ καὶ τοῦ Ταμμούζ. Τὸ ἐνδιαφέρον δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι ὁ Hogarth δέχεται ἐνιαίαν θήλειαν θεότητα.

Ἄποψις αὐτοῦ δέχεται μίαν μητρικὴν θεάν, ἣτις εἶναι «γενικὴ θεότης», θεὰ τῆς φύσεως ἐν γένει, ὡς ἡ μεγάλη θεὰ τῆς Μικρᾷς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Εἶναι μορφή ἀορίστου περιγράμματος μετὰ ποικίλων ἰδιοτήτων, ἐκδηλώσεων καὶ συμβόλων. Τὰς ὑπὲρ τῆς πολυθεϊστικῆς ἀπόψεως παρατηρήσεις τοῦ Nilsson ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ. Ἡ ἐνιαία μορφή αὕτη διεσπᾶσθη κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους συνεπείᾳ τῶν διαφορῶν «ἐπικλήσεων» αὐτῆς.

Ἄποψις αὐτοῦ ἀρνεῖται τὴν περὶ μονοθεΐας ἀποψιν. Πιστεύει ὅτι τὰ τέσσαρα διάφορα ὀνόματα θηλείας θεᾶς (Ῥέα, Βριτόμαρτις, Δίκτυννα, Ἀφαία), ὑποδηλοῦσι τέσσαρας τοῦλάχιστον διαφοροὺς θεότητας. Τονίζει ὅτι καὶ ἂν ἀρχικῶς ἡ θεὰ ἐθεωρεῖτο μία, ἡ πολυωνυμία αὐτῆς ὠδήγησεν εἰς διάσπασιν. Πιστεύει ἐν τούτοις, βάσει τοῦ μνημονευθέντος σφραγιδολίθου τῶν Μυκηνηῶν, ἐνθα ἀπαντᾷ ἡ θεὰ μετὰ διπλοῦ πελέκεως, λιόντων καὶ «πλαισίου ὄφρων» ἐκλαμβανομένου ὑπὸ τοῦ Farnell ὡς παριστῶντος πράγματι ὄφεις, ὅτι ἡ θεὰ τῶν ὄφρων εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν λεόντων καὶ τοῦ διπλοῦ πελέκεως, ἔτι περραιτέρω δὲ πρὸς τὴν τῶν ὄρεων. Ἀντιθέτως ὑπόστασιν Παρθένου - Μητρὸς δὲν δέχεται διὰ τὴν προελληνικὴν θεὰν τῆς Κρήτης.

Ἄποψις αὐτοῦ ὁμίλησε περὶ τῶν «ἐκφάνσεων καὶ μεταμορφώσεων τῆς μεγάλης θεᾶς». Ἡ θεὰ τῶν ὄφρων, λέγει²⁹⁶, δὲν διακρίνεται σα-

²⁹²) Hastings ἔ. ἀ. I σ. 143.

²⁹³) Rel. of Greece in Prehist. Times σ. 123.

²⁹⁴) Essays in Aegean Archaeology presented to sir A. Evans 1927 σ. 12 ἔξ.

²⁹⁵) Les origines du polythéisme hellénique σ. 75 ἔξ.

²⁹⁶) Αὐτ. 77.

²⁹⁷) Αὐτ. σ. 79.

φῶς τῆς θεᾶς τῶν περιστερῶν. Ἡ συνοδευομένη ὑπὸ λεόντων γυναικεία μορφή δὲν εἶναι ἑτέρα θεά²⁹⁷. Τὴν προσπάθειαν τοῦ Nilsson πρὸς διάκρισιν πλειόνων θεοτήτων βάσει τῶν διαφόρων παραστάσεων ἀτοκροῦει²⁹⁸. Ἀργότερον²⁹⁹ ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς πολυθεΐας, δεχόμενος ὁμως τὴν ὑπεροχὴν τῆς μεγάλης θεᾶς³⁰⁰. Θὰ ἦτο ἀσύνητον, λέγει³⁰¹, νὰ διακρίνωμεν τύπους αὐτῆς ἀναλόγως τοῦ συνοδεύοντος τὴν θεὰν ζώου καὶ βάσει τῶν διαφοροποιήσεων, τὰς ὁποίας βλέπομεν εἰς τὴν κλασικὴν Ἑλλάδα, (Μήτηρ Ὀρεΐα μετὰ λεόντων, Ἄρτεμις μετὰ θηρίων καὶ κερασφόρων ζώων, Ἀθηνᾶ μετ' ὄφρων, Ἀφροδίτη μετὰ περιστερῶν) Δέχεται κατὰ ταῦτα μίαν κυρίαν θήλειαν θεότητα δεσπόζουσαν τῆς ζωῆς καὶ ἔχουσαν μυστικούς δεσμούς μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, ὡς ἡ Ἰστάρ. Εἰδικῶς προσλαμβάνει τὸν ὄφιν ὡς προστατίς τῶν νεκρῶν³⁰². Πρὸς τὴν θεὰν ταύτην ταυτίζεται καὶ ἡ Ὀρεΐα Μήτηρ τοῦ σφραγίσματος ἐκ Κνωσοῦ³⁰³. Δέχεται ἀφ' ἑτέρου σχέσιν τῆς θεᾶς πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ θεά, ἣτις εἶναι καὶ μήτηρ, εἶναι συγχρόνως πρόδρομος τῆς Ῥέας καὶ τῆς Δήμητρος, αἱ ὁποῖαι στενῶς σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας³⁰⁴. Παρὰ ταῦτα περιέργως ὁ διαπρεπὴς ἐπιστήμων στρέφεται κατὰ τῆς μονοθεϊστικῆς ἀπόψεως³⁰⁵. Κατεδείχθη, λέγει, ὅτι ἡ φύσις τῆς κρητικῆς ὑρησκεΐας ἦτο πολυθεϊστικὴ καὶ (ἐνταῦθα ὑπάρχει ἀντίφασις) πολυσυμβολικὴ, ἥτοι ἐπεδίωκε τὴν ἔκφρασιν μιᾶς μορφῆς διὰ πολλῶν συμβόλων. Ἦδη κατὰ τὴν μινωϊκὴν ἐποχὴν συλλαμβάνομεν κατὰ τὸν Picard τὴν ἐμβρυώδη γένεσιν τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας.

Ὁ Nilsson³⁰⁶ λέγει ὅτι λαοὶ εὕρισκόμενοι εἰς τὸ στάδιον πολιτισμοῦ τῶν μινωϊκῶν Κρητῶν ἔχουσι πάντοτε πολλοὺς θεοὺς καὶ θεάς. Οἱ Μινωῖται, λέγει³⁰⁷, ἦσαν ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένοι τῶν Βαβυλωνίων καὶ Αἰγυπτίων καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ἔχωσι πολυθεΐαν ὡς ἐκεῖνοι. Ὁ γενικὸς κανὼν ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἐξελίξει εἶναι κατὰ τὸν Nilsson ἡ ἐνοποίησης καὶ οὐχὶ ἡ διάσπασις τῆς ἀρχικῶς ἐνιαίας θεότητος εἰς ἐπὶ μέρους τοιαύτας, ὡς ὑποστηρίζουσιν οἱ δεχόμενοι μι-

²⁹⁸) Αὐτ. σ. 76 σημ. 2.

²⁹⁹) Religions préhelléniques σ. 74.

³⁰⁰) Περὶ τοῦ ἄρρενος θεοῦ αὐτ. σ. 80 - 81.

³⁰¹) Αὐτ. σ. 77 - 80.

³⁰²) Αὐτ. σ. 113.

³⁰³) Αὐτ. σ. 80.

³⁰⁴) Αὐτ. σ. 75.

³⁰⁵) Αὐτ. σ. 56 σ. 108 - 9.

³⁰⁶) MMR σ. 393.

³⁰⁷) Αὐτ. σ. 396.

νωϊκὴν μονοθεΐαν. Πρὸς διάκρισιν τῶν διαφόρων θεοτήτων προσπαθεῖ ὁ Nilsson νὰ βασισθῇ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν ἐμβλημάτων, τὰ ὅποια φέρουσιν αὐταί. Τὴν θεὰν μετὰ μηκώνων τῆς μήτρας ἐκ Σητείας ταυτίζει πρὸς τὴν τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν, ἣτις ἐπίσης ὑποῖ διὰ τῆς χειρὸς μήκωνας. Ἡ θεὰ αὕτη εἶναι κατὰ τὸν Nilsson θεὰ τῆς φύσεως, τῶν δένδρων³⁰⁸. Ἀντιθέτως ὡς πρὸς τὴν περιστερὰν ἀρνεῖται ὅτι ἀποτελεῖ σύμβολον ὠρισμένης θεᾶς³⁰⁹. Μάλιστα ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ πτηνὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς τοῦ Ἱεροῦ τῶν Διπλῶν Πελέκεων εἶναι περιστερά³¹⁰. Κατ' αὐτὸν τὸ πτηνὸν δὲν εἶναι ἐμβλημα ὠρισμένης θεᾶς, ἀλλὰ σύμβολον ἐπιφανείας τῆς θεότητος γενικῶς. Τὸν ὄφιν θεωρεῖ χαρακτηριστικὸν ἐμβλημα τῆς οἰκιακῆς θεᾶς³¹¹. ἀρνεῖται τὴν σχέσιν τοῦ ὄφεως πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ τὰς χθονίας δυνάμεις τῆς βλαστήσεως καὶ δέχεται ὅτι ὁ ὄφιν συνοδεύει τὴν θεὰν ὡς μορφή ἐπιφανείας αὐτῆς³¹². Ἡ θεὰ αὕτη εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη μορφή τοῦ οἰκιακοῦ ὄφεως. Αἱ κεχωρισμένα θεῖαι μορφαὶ τοῦ μινωϊκοῦ πανθέου, τὰς ὁποίας δέχεται ὁ Nilsson³¹³ εἶναι: ἡ πότνια θηρῶν, ἡ γυμνὴ θεὰ ἐπὶ χρυσῶν φύλλων τῶν Μυκηνῶν³¹⁴, ἢν λόγῳ τῆς σπανιότητος τοῦ τύπου ἀνάγει εἰς ἐπίδρασιν ἀνατολικήν, ἡ ἔνοπλος θεὰ ἢ παλλάδιον ἐπὶ γραπτοῦ πλακιδίου τῶν Μυκηνῶν, ἡ θεὰ ἐπὶ πλοίου τοῦ δακτυλίου τοῦ Μόχλου, ἣτις εἶναι θεὰ τῆς ναυσιπλοΐας (χαρακτηριστικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ ναυτικῶν Κρητῶν καὶ πολεμικῶν Μυκηναίων κατὰ τὸν Nilsson), ὁ «πότις θηρῶν», εἰκονιζόμενος μεταξὺ θηρίων ἢ ὡς ἔνοπλος ἀκολουθούμενος ὑπὸ λέοντος, καὶ τέλος ἡ θεὰ τῶν δένδρων, ἡ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν, ἣτις προέκυψεν ἀνθρωπομορφικῶς ἐκ τῆς δειδρολατρίας.

Ἐν τούτοις ὡς ὁ δεχόμενος ἐνιαίαν θεὰν Evans οὕτω καὶ ὁ ὑπέρομαχος τῆς πολυθεΐας Nilsson ἐπιστρέφει εἰς τὴν ἀντίθετον ἄποψιν λέγων³¹⁵ ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέσηις μεταξὺ τῆς θεᾶς τοῦ δένδρου καὶ τῆς ποτνίας θηρῶν, αἵτινες ἀμφοτέραι εἶναι φυσικαὶ θεότητες, ὥστε δὲν θὰ ἦτο παράλογον νὰ τὰς θεωρήσωμεν μορφὰς τῆς αὐτῆς θεᾶς. Διὰ τὰς μινωϊκὰς θεότητας δέχεται γενικῶς ὅτι εὐρίσκονται εἰς ἐξελικτικὸν

³⁰⁸) Αὐτ. σ. 282.

³⁰⁹) Αὐτ. σ. 396.

³¹⁰) Αὐτ. σ. 310.

³¹¹) Αὐτ. σ. 397.

³¹²) Αὐτ. σ. 332: The bird as well as the snake is the embodiment of the deity, a form of its epiphany and is added to the anthropomorphic representation to make its significance clear.

³¹³) Αὐτ. σ. 397 ἐξ.

³¹⁴) Matz Kreta, Mykene, Troja πίν. 90 ἄνω ἀριστερά.

³¹⁵) MMR σ. 399.

στάδιον ρευστότητος, ἀντιθέτως πρὸς τὴν μετέπειτα ἀποξήρανσιν καὶ τυποποίησιν. Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς μινωϊκῆς θεᾶς πρὸς τὴν μικρασιατικὴν λατρείαν τῆς Μεγάλης Μητρὸς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἶναι ὁ Nilsson ἐπιφυλακτικὸς⁸¹⁶.

Ὁ Μαρινᾶτος⁸¹⁷ χαρακτηρίζει τὴν ἀπεικονιζομένην ὑπὸ τοῦ εἰδώλου ἐκ Παγκαλοχωρίου θεότητα ὡς τὴν «μινωϊκὴν μεγάλην θεάν». Ὑπογραμμίζει τὴν διὰ πρώτην φορὰν ἐμφάνισιν ἐπὶ εἰδώλου ἐκ Γάζι τῆς μήκωνος καὶ προσάγει ὡς παράλληλον τὴν προσφορὰν μηκώνων εἰς τὴν θεὰν ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν. Ἡ θεὰ τῶν μηκώνων θὰ ἦτο κατὰ τὸν Μαρινᾶτον θεὰ τῶν ἰαμάτων, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν κατευναστικῶν καὶ θεραπευτικῶν ἰδιοτήτων τοῦ φυτοῦ, ἢ τῆς εὐφορίας⁸¹⁸. Γενικώτερον ἐκφράζει τὴν ἄποψιν⁸¹⁹ ὅτι ἡ μινωϊκὴ θεὰ εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπὸ ποικίλας ἰδιότητος: θεὰ τῶν ὄφρων (χθονία ἢ οἰκιακή), τῶν περιστερῶν (οὐρανοῦ ἢ ἔρωτος), τῆς μήκωνος (ὑγείας ἢ εὐφορίας), τοῦ πολέμου (βάσει τῆς χειρὸς μετὰ ξίφους ἐκ Γουρνιῶν)⁸²⁰. Ὁ Μαρινᾶτος τάσσεται ἐπομένως ὑπὲρ τῆς ἐνιαίας θεᾶς ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ἀναθημάτων εἰς τὰ σπήλαια ἀποτελεῖ ἔνδειξιν λατρείας πλειόνων θεοτήτων. Οὕτω εἰς Ἀρκαλοχωρί, ὅπου εὐρέθησαν ξίφη, ἐλατρεύετο πιθανῶς πολεμικὴ θεὰ, ἐνῶ τὰ σπήλαια τῶν Καμαρῶν καὶ τῆς Ἀμνισοῦ, ὅπου εὐρέθησαν κυρίως ἀγγεῖα, ἦσαν ἔδραι εἰρηρικῆς θεότητος⁸²¹.

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Μαρινᾶτου, ἔχουσι κατ' ἰδιωτικὴν ἀνακοίνωσιν ὡς ἀκολουθῶς: κατὰ τὴν ὑστάτην τοῦλάχιστον ἐποχὴν ΥΜ III, ὅποτε ἔχομεν παντοῦ τὸν τύπον τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ μὲ μόνον τὰ σύμβολα παραλλάσσοντα, πρόκειται περὶ μιᾶς μόνης θεᾶς ὑπὸ διαφόρους ἰδιότητος. Εἶναι δύσκολον νὰ εὐρεθῇ εἰς οἷονδήποτε ἄλλον πολιτισμὸν ἄλλη θρησκεία, ὅπου νὰ ὑπάρχη πολυθεΐα συγκειμένη ἀποκλειστικῶς ἀπὸ γυναικείας θεότητος, δεδομένου ὅτι ἐν Κρήτῃ πλὴν τοῦ νηπίου καὶ τοῦ ποτνίου θηρῶν δὲν ἔχομεν ἄλλους ἄρρενας. Ὅτι ἡ ποικιλία τῶν τύπων δὲν σημαίνει ἀναγκαστικῶς πολυθεΐαν ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπίσης ποικίλων τύπων τῆς Θεοτόκου, ὡς βρεφοκρατούσης, δεομένης, ὑπερμάχου, μεσοσπορίτισσας κλπ. ἀλλὰ δογματικῶς μιᾶς. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως μιᾶς κυρίας θεᾶς εἶναι ἀφ' ἑτέρου τὸ μι-

⁸¹⁶) Αὐτ. σ. 404.

⁸¹⁷) Ἀρχ. Δελτ. 15 1933 - 5 Παράρτ. σ. 55.

⁸¹⁸) Ἀρχ. Ἐφ. 1937 σ. 288 σημ. 1 - 2, σ. 290.

⁸¹⁹) Αὐτ. σ. 290.

⁸²⁰) Gournia Πίν. XI, 6.

⁸²¹) ΠΑΕ 1930 σ. 91.

κρασιατικὸν παράλληλον : οἱ μικρασιατικοὶ λαοὶ προφανῶς εἶχον τὴν ἰδέαν μιᾶς πανισχύρου θηλείας θεότητος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς ὅτι μόνον ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἔφθασεν εἰς τὴν μονοθεΐαν, ὡς λέγει ὁ Nilsson. Εἰς τὴν ὑστάτην μινωϊκὴν ἐποχὴν ἔχομεν ἴσως μίαν ἢ δύο ἢ καὶ πλείονας δευτερευούσας θεότητας, μόνην δὲ πανίσχυρον τὴν Θεὰν - Μητέρα. Τοῦτο ἀποκαλεῖ ὁ Μαρινᾶτος «ἀτελῆ μονοθεΐαν» καὶ παραβάλλει πρὸς τὴν χριστιανικὴν μονοθεΐαν συνδυαζομένην πρὸς τὴν κατὰ τόπους λατρείαν πρωτευόντων ἁγίων, ἐπίσης δὲ πρὸς τὴν μεγίστην ὑπεροχὴν ἐν Ἀθήναις τῆς Ἀθηνᾶς, ἀποκαλουμένης χαρακτηριστικῶς «ἡ θεός»³²².

Ὁ Schachermeyr³²³ δέχεται μίαν μεγάλην θεὰν τῆς γῆς καὶ τῆς γονιμότητος ἐν γένει διὰ τὸν προελληνικὸν κύκλον, ὡς καὶ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὰς μεταγενεστέρας λατρείας. Ἡ πίστις εἰς τὴν θεὰν ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν βασικὴν μορφήν αὐτῆς φαίνεται, λέγει, γενικῆ, ἀλλ' ἐνωρὶς ἐγεννήθησαν τοπικαὶ καὶ λειτουργικαὶ «ἀποκλίσεις». Παραβάλλει τὸ γεγονός τοῦτο πρὸς τὴν σημερινὴν κατὰ τόπους διάσπασιν τῆς Παναγίας. Ἐκαστος τόπος ἐπεθύμει νὰ ἔχη τὴν ἰδίαν θεὰν, ἐταύτιζε δὲ αὐτὴν πρὸς τὸ εἶδωλον. Παραλλήλως πρὸς τὴν λατρευτικὴν διαφοροποίησιν ἐγένετο καὶ ἡ διάσπασις τῶν θείων λειτουργιῶν. Οὕτω οἱ πιστοὶ ἤρχισαν ἐπικαλούμενοι κεχωρισμένως τὴν θεὰν - προστάτιδα τοῦ οἴκου, τὴν θεὰν τῶν γεννήσεων (Εἰλείθυϊαν), τὴν θεὰν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ συγκομιδῆς (Δᾶ), τὴν θεὰν - προστάτιδα τῆς πόλεως (Ἀθηνᾶ) κλπ. Ἡ Μεγάλῃ Θεᾷ παρουσιάζεται ἐπὶ τῶν μινωϊκῶν σφραγιδολίθων ὑπὸ ἀναλόγους διαφοροποιήσεις : ἐπὶ ὄρους, μετὰ θηρίων, μετὰ διπλοῦ πελέκεως. Διάφορα ὀνόματα προέκυψαν ἐκ πόλεων καὶ ὄρεων (πβ. τὰ Ἀθήνη, Σιπυλῆνη, Κνακαλησία, Ἰδαία τῶν ἐλληνικῶν χρόνων). Τὴν μεταξὺ τῶν πρωίμων παραστάσεων παρουσιαζομένην ἰθυφαλλικὴν μορφήν (πβ. ἀνωτέρω σημ. 146) θεωρεῖ ἀπεικόνισιν τοῦ νεαροῦ θεοῦ, ἔραστοῦ τῆς Μεγάλῃ Θεᾶς³²⁴.

Ὁ Matz³²⁵ δέχεται ἐπίσης μίαν ἀρχικῶς κατ' οὐσίαν μηρικὴν καὶ χθονίαν θεότητα διασπλωμένην λατρευτικῶς εἰς πολυθεΐαν κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμῆς τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τελευταίως³²⁶ δέχεται ὡς πιθανὴν καὶ διὰ τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον τὴν διάκρισιν χθονίας καὶ οὐρανίας ἐπιφανείας, διὰ δὲ τοὺς νεοανακτορικοὺς χρόνους ἀπα-

³²²) Μαρινᾶτος Ἡ Κρητομυκηναϊκὴ θρησκεία, πολυγραφημένα παραδόσεις, σ. 100 - 101.

³²³) Die ältesten Kulturen Griechenlands 1955 σ. 230 ἐξ.

³²⁴) Αὐτ. σ. 234.

³²⁵) Kreta Mykene Troia, σ. 85.

³²⁶) Göttererscheinung und Kultbild im min. Kreta σ. 39 - 40.

ριθμῆι τοὺς τύπους τῆς γυμνῆς θεᾶς μετὰ περιστερῶν, τῆς ἐπὶ ὄρους μεταξὺ λεόντων, τὰς ἀνδρικὰς καὶ γυναικείας θεότητας μετὰ λέοντος καὶ γρουπός, τὸν «πότιν» καὶ «πότινιαν θηρῶν».

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦμεν τὰ ἀκόλουθα: εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὠρισμένοι ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων ἐξέφρασαν γνώμας ἀντιθέτους πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀπόψεις, κυμαινόμενοι μεταξὺ τῶν ἀπόψεων τῆς ἐνιαίας καὶ τῆς πολλαπλῆς θεότητος. Ὁ Evans ἐκκινήσας ἐκ τῆς παραδοχῆς μιᾶς θεᾶς ὑπὸ πολλὰς ἐκφάνσεις κατέληξεν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν ἀποψιν πλειόνων κεχωρισμένων θεοτήτων. Ἡ Banti παρατηροῦσα ὅτι ἡ ὁμοιότης τῶν εἰδώλων ὑποδεικνύει μίαν ἢ περισσοτέρας οὐσιωδῶς ὁμοίας θεᾶς, ἐκφράζει περαιτέρω τὴν ἀποψιν περὶ δύο ἢ περισσοτέρων διαφόρων θεοτήτων. Ὁ Nilsson δεχόμενος τόσας θεὰς ὅσοι εἶναι οἱ τύποι παραστάσεως αὐτῆς δέχεται καὶ τοιαύτην σχέσιν μεταξὺ ὠρισμένων ἐκ τούτων, ὥστε νὰ δύνανται αὐταὶ νὰ θεωρηθῶσιν, ὡς λέγει, οὐσιωδῶς μία. Ὁ Picard παραδεχόμενος κυρίαν μητρικὴν θεότητα δεσπόζουσαν ὀλοκλήρου τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄρεων, δέχεται συγχρόνως ὅτι ἡ φύσις τῆς μινωϊκῆς θρησκείας ἦτο πολυθεϊστική. Ἄλλ' ἂν ἡ κυρία θεὰ περιέκλειεν ἐν ἑαυτῇ τόσον ποικίλας ιδιότητας καὶ εἶχε τόσον εὐρεΐαν ἐξουσίαν, διερωτᾶται τις ποῖαι ἦσαν αἱ ἄλλαι θεαί.

Ὁ Nilsson²²⁷ ἀσχολούμενος περὶ τὸ πρόβλημα ἂν εἰς τὰ ΥΜ III ἱερὰ ἐλατρεύετο μία ἢ πλείονες θεότητες, παρατηρεῖ τὴν τάσιν διαφόρων πρωτογόνων λαῶν νὰ συλλέγῃσι πολλὰ εἶδωλα ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ. Τὰ λατρευτικὰ εἶδωλα δύνανται νὰ εἶναι περισσότερα τοῦ ἑνὸς καὶ ἐπομένως ἡ παρουσία πολλῶν εἰδώλων εἰς τὰ μινωϊκὰ ἱερὰ δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην πίστιν εἰς πολλὰς θεότητας. Ἄλλ' ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐνιαίας θεᾶς εἶναι, νομίζω, πρωτίστως ἡ ταυτότης τοῦ τύπου τῶν εἰδώλων. Νεῦμα, στάσις, ἀμφίεσις εἶναι τὰ αὐτά. Εἶναι περαιτέρω ἀμφίβολον ἂν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν διαφόρους θεότητας βάσει τῶν φερομένων συμβόλων, διότι δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχη αὐστηρὰ κατανομή τούτων, ὡς συμβαίνει π. χ. ἐν τῇ κλασικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐκεῖ εἶναι προφανῆς ἡ ποικιλία καὶ τὸ πλῆθος τῶν θείων μορφῶν. Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν ὅτι πρὸς διάκρισιν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν ἢ αἰγυπτιακῶν θεοτήτων βοηθοῦσι τὰ μυθολογικὰ κείμενα, ἡ ἀπουσία δὲ τοιούτων ἐν Κρήτῃ εὐνοεῖ ἀντιθέτως τὴν θεώρησιν τῶν θείων μορφῶν ὡς ἐνιαίων. Ἐρωτᾶται ὅμως ἂν καὶ ἄνευ τῆς ἑλληνικῆς γραπτῆς παραδόσεως θὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ ἐκλάβωμεν τὰς θεὰς τῶν ἑλληνικῶν χρόνων ὡς τὴν αὐτὴν θεότητα. Νο-

²²⁷) MMR σ. 309.

μίζω ὅτι καὶ μόνη ἢ βασικὴ διαφορὰ τῶν παραστάσεων θὰ ἀπέκλειε τοῦτο. Ἀντιθέτως ἐν Κρήτῃ ἔχει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι αἱ παραστάσεις τῆς θηλείας θεότητος συνδέονται πρὸς ἀλλήλας, οἱ τύποι αὐτῶν μείγνυνται καὶ τὰ ἐμβλήματα ἐναλλάσσονται.

Κατεβλήθη διὰ τὰ μινωϊκὰ ἱερά — καὶ τὰ εἰδῶλα — προσπάθεια ἀνευρέσεως σταθερῶς διαφόρων χαρακτήρων δικαιολογούντων τὴν διάκρισιν ἰδιαιτέρων κύκλων λατρείας. Οὕτω παρετηρήθη ὑπὸ τῆς Βαντί ὅτι δὲν ἀνευρίσκονται ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ τὰ σύμβολα τῶν πτηνῶν καὶ τοῦ ὄφεως. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἀναιρεῖ τὸ ἱερὸν τῆς Γόρτυνος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνευρέθη εἰδῶλον φέρον ὁμοῦ ὄφεις καὶ πτηνόν³²⁸.

Ὑπὸ τοῦ Nilsson τὰ πτηνὰ ἐθεωρήθησαν ὡς ἀπλῆ δήλωσις τῆς θεοφανείας, καὶ οὐχὶ σύμβολα ὠρισμένης θεότητος. Ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ εἰδώλου δηλουμένη ἀνθρωπόμορφος παρουσία τῆς θεᾶς εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ταυτόχρονον ἐμφάνισιν αὐτῆς ὡς πτηνοῦ καὶ ἀντιστρόφως ἡ θεότης ἀπεικονίζεται πτηνόμορφος μόνον ὅταν ἄλλως νοεῖται ἀόρατος. Τοῦτο καθίσταται σαφές ἐκ τῶν παρ' Ὀμήρῳ συχνῶν περιγραφῶν τῆς θεοφανείας. Τὰ πτηνά, ἅτινα φαίνονται πάντοτε τὰ αὐτά, εἶναι λοιπὸν ἀναμφισβητήτως σύμβολα³²⁹ καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρίδωμεν τὴν παρουσίαν αὐτῶν ἐπὶ σειρᾶς εἰδώλων. Ταῦτα δεόν νὰ νοηθῶσιν ὡς ἀπεικονίζοντα τὴν αὐτὴν θεάν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν ἑτέραν σειρὰν εἰδώλων τὴν χαρακτηριζομένην ὑπὸ τῶν ὄφεων. Τοὺς δύο δὲ τούτους κυρίους τύπους, τὸν μετὰ πτηνῶν καὶ τὸν μετ' ὄφεων συνδέει πρὸς ἀλλήλους τὸ περιγραφέν ἄνωτέρω σ. 197 εἰδῶλον τῆς

³²⁸) Ἐπὶ σκεύους τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ ἀπεικονίζονται ἀνάγλυφοι αἰγαγροί, ἐπομένως καὶ «πότνια θηρῶν» λατρεύεται παρὰ τὴν θεάν τῶν πτηνῶν καὶ τῶν ὄφεων. Ἡδη ἐν τῷ MM III ἱερῷ τῆς Κνωσοῦ παρὰ τὴν θεάν τῶν ὄφεων καὶ τοῦ πάνθηρος ἡ παρουσία μικρῶν ὁμοιωμάτων βελῶν ὑποδηλοῖ πολεμικὴν ἢ θηρευτικὴν ἔκφανσιν τῆς θεᾶς, τὰ δὲ ὄστρεα, οἱ ναυτίλοι καὶ τὰ δακτυλόπιερα θαλασσίαν τοιαύτην, PM I σ. 518 εἰκ. 377.

³²⁹) Πτηνὰ ἐμφανίζονται καὶ ἐπὶ τῶν χρυσῶν ἐλασμάτων τῶν Μυκηνῶν, ἧτοι ἐπὶ τῶν παραστάσεων τῆς γυμνῆς θεᾶς, ἧτις φέρει πτηνὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν βραχιόνων Bossert Altkreta 1923 εἰκ. 311 καὶ τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ μετὰ κεράτων αὐτ. εἰκ. 308. Ἐν Κρήτῃ πτηνὰ ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῶν κιονίσκων — μικρογραφίας ἱεροῦ — ἐκ Κνωσοῦ Zervos ἔ. ἀ. σ. 269 εἰκ. 385 καὶ ἐπὶ τῶν πεσσῶν τῆς σιώρας ἐξ Ἀγίας Τριάδος αὐτ. σ. 392 εἰκ. 578. Περὶ τῆς διὰ πτηνῶν ἐπιφανείας βλ. καὶ Matz Göttererscheinung und Kultbild 1958 σ. 17 - 8 ἔνθα μνημονεύονται καὶ ἄλλα σχετικὰ δείγματα. Σύγχρονα (μετανακτορικά) καὶ ἀνάλογα πρὸς τὰ φερόμενα ὑπὸ τῶν εἰδώλων ἡμῶν εἶναι τὰ πτηνὰ ἐκ Παλαικάστρου Dawkins Excav. at Palaikastro BSA X 1903 4 σ. 217 εἰκ. 6. Διὰ τὰς περιπτώσεις ἐμφανίσεως ἱερῶν πτηνῶν βλ. καὶ Deroy Minos II 1 σ. 41 - 2. Ὁ Picard Rel. Préhelleniques σ. 79, 112 - 3, δὲν δέχεται ὅτι τὰ πτηνὰ εἶναι ἀπλῆ δήλωσις τῆς θεοφανείας.

Γόρτυνος τὸ φέρον ὁμοῦ ὄφεις καὶ πτηνόν. Ἐκ πάντων τῶν εἰδώλων μόνον τὸ φέρον τὰς κωδίας μηκώνων δύναται νὰ διακριθῇ³³⁰.

Ἡ ἄποψις περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς κατὰ διαφόρους τρόπους ἀπεικονιζομένης θεᾶς ἐνισχύεται καὶ ἐξ ἄλλων συλλογισμῶν. Ὡς παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου, ἡ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ Μόχλου³³¹ παράστασις γυναικείας μορφῆς ἐπὶ πλοίου μετὰ ἱεροῦ δένδρου αἴρει τὴν ὑπὸ τοῦ Nilsson ἐπιχειρουμένην διάκρισιν θεᾶς τῆς ναυσιπλοίας καὶ ἑτέρας τῶν δένδρων. Ἡ «ὄρεια μήτηρ» εἶναι αὐτὴ ἡ «πότνια θηρῶν» ὡς διδάσκει τὸ ἐκ Κνωσοῦ σφράγισμα, ἔνθα θεὰ βαίνουσα ἐπὶ ὄρους ἀμφιπολεῖται ὑπὸ λεόντων³³². Ἡ κατὰ τὸν Nilsson οἰκιακὴ θεὰ τῶν ὄφρων ταυτίζεται πρὸς τὴν «πότνια θηρῶν», ἀφοῦ ἡ ἐκ φαγεντιανῆς θεὰ τῆς Κνωσοῦ, ἡ φέρουσα διὰ τῶν χειρῶν ὄφεις, ἐπιστέφεται ὑπὸ πάνθηρος. Διδακτικὸς ὡς πρὸς τὰς ποικίλας ιδιότητας τῆς θεᾶς εἶναι καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν ὄφρων πρὸς ξίφος ἐπὶ τῆς αὐτῆς χειρὸς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῶν Γουρνιῶν³³³.

Ἐνδειξις περὶ τῆς ἀπόψεως ἰδιαιτέρων κύκλων λατρείας, ὑποχθονίας, ἐπιγείου καὶ οὐρανίας δὲν παρέχεται ἐκ τῶν πραγμάτων. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ παραλλήλων ἐκ τοῦ κύκλου ἀκτινοβολίας τοῦ αἰγαιακοῦ πολιτισμοῦ: πλακίδιον ἐκ Ρὰς Σάμρα τῆς περιόδου «Οὔγκαρι

³³⁰) Ἐξαρτήματα ἐκ κοραλλίου ἐξ Ἐπισκοπῆς Ἱεραπέτρας ἀριθ. 734 ἔχουσι τὸ σχῆμα τοῦ συμβόλου τούτου. Ἡ παρουσία μηκώνων ἐπὶ τοῦ εἰδώλου τοῦ Γάζι ἠρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου AE 1937 σ. 288 σημ. 1 ἐκ τῆς μητρικῆς ιδιότητος αὐτῆς, προσαγομένου παραλλήλου ἐκ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἔνθα αἱ μητέρες «ποιίζουν ὕπνο» τὰ νήπια αὐτῶν, προσφέρουσαι εἰς αὐτὰ ἀφέψημα σπόρων τοῦ ὁμωνύμου φυτοῦ «μήκωνος τῆς ὕπνοφόρου», ἵνα μὴ κλαυθμηρίζωσι. Ὁ Μαρινάτος αὐτ. σ. 288 παραβάλλει πρὸς τὴν θεὰν τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν, ἧτις φέρει διὰ τῆς ἑτέρας τῶν χειρῶν τελείως ὁμοίας κωδίας μήκωνος. Ὁ Picard *Rel. préhelléniques* σ. 87 συσχετίζει τὴν ὕπνοφόρον μήκωνα πρὸς τὸ ὁμηρικὸν «νηπενθές» καὶ τὴν μήκωνα τῶν θεαινῶν τῆς Ἐλευσίνος, δεχόμενος ὅτι λόγῳ ἰσματικῶν καὶ καταπραῦντικῶν ιδιοτήτων συνεδυσσθη αὕτη πρὸς τὴν θεάν. Ὁ Nilsson *MMR* σ. 347 σημ. 22 ἐρμηνεύει τὴν σχέσιν τῆς μήκωνος πρὸς τὴν θεότητα τῶν σιτηρῶν ἐκ τοῦ ὅτι φύεται ἐν μέσῳ τούτων καὶ ἐκ τῆς συνηθείας νὰ ἐπιπάσσωνται σπόροι τῆς μήκωνος ὡς ἀρτῦματα τοῦ ἄρτου. Ὁ Persson *RGPT* σ. 74 - 5 θεωρεῖ «στενὴν» τὴν ἐκ τῶν ἰσματικῶν ιδιοτήτων ἐρμηνείαν τοῦ συμβόλου καὶ παραβάλλει πρὸς τὰς μήκωνας τῆς Δήμητρος, σύμβολον εὐφορίας. *Πβ.* διὰ τὴν μήκωνα καὶ Reusch *Minoica (Festschrift Sundwall)* σ. 354 σημ. 140.

³³¹) Seager *Mochlos* εἰκ. 52.

³³²) *MMR* σ. 353 εἰκ. 162. Ὁ Val. Müller ἐν ἄρθρῳ *Kultbild RE Suppl.* 5, 1931 σ. 490 θεωρεῖ ἀτυχῆ καὶ τὸν χωρισμὸν ὑπὸ τοῦ Nilsson θεᾶς φυσικῆς καὶ θεᾶς τοῦ ἀνακτόρου.

³³³) *Gournia πίν. XI* 6.

ὑστέρας II» (1450 - 1365) ἀπεικονίζει θεὰν γυμνήν, μετ' ὄφρων κατὰ τὴν ὀσφύν, ὑψοῦσαν διὰ τῶν χειρῶν αἰγάγρους καὶ βαίνουσαν ἐπὶ λέοντος³³⁴. Οὕτω ἡ γυμνή θεὰ τῆς γονιμότητος ταυτίζεται πρὸς τὴν τῶν ὄφρων καὶ τὴν πότνιαν θηρῶν. Παράλληλα παρέχουσι καὶ αἱ μικρασιατικαὶ θρησκεῖαι: Ἡ χιτιτικὴ κυρία θεὰ (πιθανῶς ἡ Hebat) τῆς πόλεως Ἀρίννα³³⁵ ἔχει ὡς σύμβολα τὸν λέοντα, τὸν πάνθηρα καὶ ταυτοχρόνως τὴν περιστεράν. Ἡ θεὰ Qadesh, πιθανῶς τῆς ὁμωνύμου χιτιτικῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ Ὀρόντου, ἦτις ἀπαντᾷ ἐπὶ πολλῶν αἰγυπιακῶν παραστάσεων ὀρθία, γυμνή μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ μετ' ὄφρων, ἐπὶ λέοντος, εἶναι ταυτοχρόνως θεὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστρῶν, τῶν ὀρέων, τῶν ἀνθέων, τῶν λεόντων, καὶ τῶν ὄφρων, γενικὴ κυρία τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν³³⁶. Ἡ ἀναμφισβήτητος συγγένεια τῆς μινωϊκῆς θεᾶς πρὸς τὴν Μεγάλην Θεὰν τῆς Πρόσω Ἀσίας καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπῆρχον διάφοροι κύκλοι λατρείας³³⁷. Ἡ ἀλληλεξάρτησις τοῦ οὐρανοῦ καὶ φυτικοῦ κύκλου εἶναι ἄλλως νοητὴ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν οὐρανίων φαινομένων ἐπὶ τῆς βλαστήσεως.

³³⁴) Ugaritica II σ. 36 εἰκ. 10. Ἐπὶ λατρευτικοῦ σκεύους ἐκ Beth - Shan PM IV σ. 167 εἰκ. 129 συνδυάζονται ὄφεις καὶ περιστεραί.

³³⁵) Ὁ Contenau Manuel d' archéol. orientale IV 1947 σ. 1854 λέγει ὅτι ἡ θεὰ τῆς Ἀρίννα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ κυριώτερα μορφή τοῦ χιτιτικοῦ πανθέου.

³³⁶) Gressman Die orient. Religionen im hellenistisch - römischen Zeitalter σ. 64 εἰκ. 24.

³³⁷) Πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πολλαπλότητος τῆς μινωϊκῆς λατρείας συνδέονται τὰ λεγόμενα «τριμερῆ ἱερά». Ὑπὸ τοῦ Picard ταῦτα συσχετίζονται πρὸς λατρείαν τριάδος ἐκ θεᾶς καὶ δύο ἀκολουθῶν Les rel. préhell. σ. 104 (ἐνθα μνημονεύονται τὰ ἐκ Βύβλου καὶ Κύπρου παράλληλα) καὶ σ. 109. Βλ. καὶ D. Levi Annuario XXXIII - IV σ. 239 ἐξ., ὅστις δέχεται τρεῖς ὑποστάσεις τῆς μινωϊκῆς θεᾶς προδρόμους τῆς Ρέσς, Εἰλειθυίας καὶ Βριτομάρτιδος αὐτ. σ. 244. Τὰ τριμερῆ ἱερά γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῆς τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ PM III πίν. XVI καὶ ἐκ τοῦ χρυσοῦ ἐλασματος τῶν Μυκηνῶν. Πβ. MMR σ. 173 ἐξ. Ἀλλὰ τὸ παραλληλισθὲν πρὸς ταῦτα ἱερὸν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς ἐν Κνωσῷ εἶχε τριμερῆ διάταξιν μόνον κατὰ τὴν πρόσοψιν, ὃ δὲ ὀπισθεν αὐτῆς χῶρος δὲν ἦτο τριπλοῦς, πβ. Matz Götterescheinung und Kultbild σ. 7. Τὰ τριμερῆ ἱερά τῶν παραστάσεων ὀφείλονται ἰσως εἰς καλλιτεχνικὴν συμβατικότητα καὶ δὲν παρέχουσιν ἐπαρκῆ ἔνδειξιν πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεως τριπλοῦ κύκλου λατρείας. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει περὶ τῆς ὁμάδος ἐκ τριῶν κίωνων ἐκ Κνωσοῦ Nilsson MMR σ. 87 καὶ τῶν τριπλῶν κωδωνοσχῆμων. Ἀντιθέτως τριπλῆν πραγματι διάταξιν καὶ ἐν κατόψει ἔχει ἐν ἱερῶν ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Βαθυπέτρου βλ. Μαρινᾶτον Πρακτικὰ 1952 σ. 608 - 610. Ἀλλ' ἡ διάταξις αὕτη δὲν σημαίνει ἀναγκαστικῶς ἀντίστοιχον λατρείαν τριῶν διαφόρων θεοτήτων, διότι καὶ ἀπλαῖ ἀνάγκαι τυπικοῦ ἠδύναντο νὰ ἐπιβάλλωσι αὐτήν.

Ὁ Schachermeyr³⁸⁸ παρατηρεῖ ὅτι ἐν Συρία, Μεσοποταμία καὶ ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ λατρεύονται ἰσχυραὶ γυναικεῖαι θεότητες. Παρὰ τοῦτο διαπιστοῦται ὑπεροχὴ τῆς ἀνδρικήσ ἀρχῆσ διὰ τῆσ ἐμφανίσεωσ ἡλιακῶν ἀρρένων θεῶν ἢ θεῶν τῆσ καταιγίδοσ. Ἐν τῇ δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ σχέσισ αὕτη μεταβάλλεται. Ἐνταῦθα παρουσιάζεται ἡ μεγάλη θεὰ τῆσ γῆσ μετὰ προφανοῦσ ἀξιώσεωσ ὑπεροχῆσ, ὡσ Κυβέλη, Ἰδαία Μήτηρ, Ἐφεσία Ἀρτεμισ. Ἰδιαιτέρωσ ἐνδιαφέρουσαι εἶναι μικρασιατικαὶ ἰδέαι περιληφθεῖσαι ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν Χιτιτῶν περὶ σημαντικῆσ θηλείασ θεότητοσ τῆσ γονιμότητοσ. Ὁ Dussaud³⁸⁹ λέγει ὅτι ἀπὸ τῆσ πρωτοχιτιτικῆσ ἐποχῆσ διαπιστοῦται ἡ ἐξέχουσα θέσισ, ἣν καταλαμβάνει ἡ θεὰ τῆσ Ἀρίννα, θεὰ πολύμορφοσ, ἡλιακῆ, σχετιζομένη, ὡσ ἐλέχθη, πρὸσ τὸν πάνθηρα, τὸν λέοντα καὶ τὴν περιστεράν, ἐπίσησ δὲ πολεμική, βοηθοῦσα τὸν βασιλέα κατὰ τοὺσ πολέμουσ³⁹⁰. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀνατολιστὴν ἡ πρωτοκαθεδρία τῆσ ἡλιακῆσ θεᾶσ ἀποτελεῖ ἰδιοτυπίαν τῶν παλαιῶν λατρειῶν τῆσ Μικρᾶσ Ἀσίου εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ λατρεία αὐτῆσ συνεδυσάσθη πρὸσ τὴν λατρείαν τοῦ ἄρρενοσ ἐραστοῦ τῆσ θεᾶσ, θεοῦ τῶν θυελλῶν καὶ τοῦ ταύρου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῶν. Δύναται τισ νὰ διερωτηθῇ, λέγει ὁ Dussaud, ἂν αἱ ἀνατολικαὶ λατρεῖαι τῶν ἐλληνορρωμαϊκῶν χρόνων δὲν εἶναι ἡ ἀπόληξισ τῶν παλαιῶν χιτιτικῶν λατρειῶν. Ἡ Κυβέλη τῆσ Πεσσινοῦντοσ εἶναι πιθανῶσ αὐτὴ ἡ θεὰ τῆσ Ἀρίννα, ἣτισ μνημονεύεται ὡσ Kubaba (Κυβήβη) ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνοσ εἰσ Ρᾶσ - Σάμου³⁹¹. Ἡ αὐτὴ ἀπαντᾷ ἐπίσησ ἐν ταῖσ ἱερογλυφικαῖσ χιτιτικαῖσ ἐπιγραφαῖσ, ὡσ ἔδειξεν ὁ Bossert, ἔτι δὲ παλαιότερον περὶ τὸ 2000 ἐπὶ τῶν καππαδοκικῶν πινακίδων³⁹².

Τοιαύτη γενικὴ θεὰ εἶναι πιθανῶσ καὶ ἡ μινωϊκῆ, ἀφοῦ βάσει τῆσ φυλετικῆσ συγγενείασ τῶν μινωϊκῶν Κρητῶν πρὸσ τὰ μικρασιατικὰ φύλα, ὑπεστηρίχθη ὅτι «ἡ αὐτὴ μεγάλη θεὰ βασιλεύει ἐν Ἀνατολίᾳ καὶ Κρήτῃ»³⁹³. Ἀντιθέτωσ ὁ Nilsson³⁹⁴ ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ φυλετικὴ σχέσισ τῶν μινωϊτῶν πρὸσ τοὺσ λαοὺσ τῆσ Μικρᾶσ Ἀσίου δὲν ἀποτελεῖ λόγον ταυτίσεωσ τῆσ κρητικῆσ θεᾶσ πρὸσ τὴν μικρασιατικὴν Μεγάλην Μητέρα. Ἀλλ' αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἀνωτέρω χιτιτικαὶ δοξασίαι ἀπο-

³⁸⁸) Zur Rasse und Kultur im minoischen Kreta, Heidelberg 1939 σ. 41.

³⁸⁹) Religions des Hittites, Mana, 1949 σ. 335 - 6.

³⁹⁰) Αὐτ. σ. 338.

³⁹¹) Αὐτ. σ. 341.

³⁹²) De roy Minos II 1 σ. 34 - 5.

³⁹³) Revue archéologique VIII 1936 σ. 90.

³⁹⁴) MMR σ. 404.

δεικνύουσι τὴν παλαιότητα τῶν μικρασιατικῶν λατρειῶν. Τὰ μητριαρχικὰ στοιχεῖα τὰ διαφαινόμενα ἐν αὐταῖς ἀποτελοῦσιν ἐπίσης ἰσχυρὰν ἔνδειξιν μεγίστης παλαιότητος³⁴⁵. Οἱ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἔποικοι ἔφθασαν κατὰ ταῦτα εἰς Κρήτην μετὰ τινῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, πιθανῶς δὲ ἀναλόγων πρὸς ἐκείνας, ἃς συναντῶμεν ἐν τῇ μεταγενεστέρῃ Μικρᾷ Ἀσίᾳ³⁴⁶.

Δογματικὴ εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα ἄποψις τοῦ αὐτοῦ³⁴⁷ ὅτι οἱ μινωῖται ἦσαν ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένοι τῶν πολυθεϊστῶν Βαβυλωνίων καὶ Αἰγυπτίων καὶ ὅτι λαοὶ ἐν τῷ πολιτιστικῷ τούτῳ σταδίῳ ἔχουσι πάντοτε πλῆθος θεῶν. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀκενατὸν ἐν Αἰγύπτῳ πείθουσιν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν θρησκειῶν οὐδεὶς νόμος ὡς ὁ ἀνωτέρω ὑφίσταται. Τὰ δύο παραδείγματα ταῦτα χρησιμοποιοῦ καὶ ὁ C. Gordon³⁴⁸ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἡ Ἀνατολὴ δὲν ἦτο μόνον πολυθεϊστικὴ, ἀλλ' εἶχε καὶ ἰσχυρὰς μονοθεϊστικὰς τάσεις. Εἷς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἀνατολιστῶν³⁴⁹ ὁμιλῶν περὶ θεοτήτων ἐμφανιζομένων ἐπὶ κυλίνδρων τῶν σαργωνικῶν χρόνων, ὡς ἡ θεὰ τῆς γονιμότητος καὶ ἡ θεὰ τῆς βροχῆς, γράφει: «Some or all of these may be aspects of the great Mother Goddess». Καίτοι αἱ μορφαὶ αὗται ἔχουσιν ἴδια ὀνόματα ἢ ἐπίθετα εἰς τὰ κείμενα, ἐν τούτοις, λέγει, δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφοροι ἀλλήλων. Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι λίαν διδακτικὰ διὰ τὴν Κρήτην, ἀφοῦ μάλιστα ἡ θεὰ μήτηρ εἶναι ἐκ τῶν μεσοποταμιακῶν θεοτήτων ἢ περισσότερον συνδεομένη πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεότητα³⁵⁰.

Συγκεφαλαιοῦντες δυνάμεθα τώρα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ταυτότης τοῦ τύπου τῶν ὑστέρων εἰδώλων, ὁ συνδυασμὸς διαφόρων συμβόλων ἐπὶ τῆς αὐτῆς μορφῆς, ἡ παρατήρησις³⁵¹ ὅτι ἐν τῇ μινωϊκῇ τέχνῃ οἱ ἄορα θεοὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς σπάνιοι καὶ ὅτι ὅλως ἀπίθανος εἶναι ἡ πα-

³⁴⁵) Hoernes - Menghin ἔ. ἀ. σ. 54.

³⁴⁶) Ἀνάγνωσιν τῆς λ. Kubaba εἰς μινωϊκὰς ἐπιγραφάς, ὑπέθεσεν ὁ Deroy ἔ. ἀ. σ. 34 ἔξ. Περὶ τοῦ χιτιτικοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου ἐν Κρήτῃ βλ. καὶ Μαρινᾶτον Arch. Anz. 1929 σ. 166 ἔξ.

³⁴⁷) MMR σ. 396.

³⁴⁸) Hebrew Union College Annual 26, 1955 σ. 95 παρ. 138 τοῦ ἀνατόπου.

³⁴⁹) Frankfort Cylinder Seals 1939 σ. 129 - 130.

³⁵⁰) Ὁ Palmer Transactions of the Philol. Society 1958 σ. 79 δέχεται «θρησκευτικὴν κοινὴν» περιλαμβάνουσαν τὴν Κρήτην, Μ. Ἀσίαν, Συρίαν, Βαβυλωνίαν καὶ Αἰγύπτου καὶ χαρακτηριζομένην ἐκ τῆς λατρείας τῆς Μητρὸς Θεᾶς καὶ τοῦ νέου θεοῦ. Φαίνεται ὅτι ἡ Κρήτη καὶ ἐν μέρει ἡ Μ. Ἀσία διτήρησαν καθαρὸν τὸν πρωταρχικὸν τοῦτον πυρῆνα, ἐνῶ ἡ Μεσοποταμία καὶ Αἴγυπτος ἠκολούθησαν πολυθεϊστικὴν ἐξέλιξιν.

³⁵¹) MMR σ. 400.

ραδοχή πολυθεΐας ἐκ θηλειῶν θεοτήτων, ἡ ἀντιστοιχία τέλος τῆς μινωϊκῆς θεᾶς πρὸς τὰς ἐπίσης πολυσυμβολικὰς καὶ κατ' οὐσίαν ὁμοίας θεᾶς τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας ὡς καὶ πρὸς τὰς μεσοποταμιακὰς μητρικὸς θεᾶς, ἄγουσι λογικῶς πρὸς τὴν ἄποψιν ὅτι ἐνιαία κατ' οὐσίαν δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ μινωϊκὴ θεά. Ἄλλ' ὁ Nilson⁸⁵² ἀρνεῖται, ὡς ἐλέχθη, τὴν δυνατότητα διασπάσεως μιᾶς ἀρχικῆς θεότητος εἰς πλείονας θεᾶς, ἣν δέχονται οἱ πλείστοι τῶν ἐρευνητῶν, ἵνα συνάψωσι τὴν προελληνικὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν. Ὅτι ἡ διάσπασις εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὴ, εἶναι, νομίζω, βέβαιον. Ἡ θεότης διασπᾶται ἐκ τῆς πολλαπλότητος τῶν εἰδώλων, ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν εἰκονογραφικῶν τύπων, ἐκ τοῦ τόπου τῆς λατρείας, ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἐνθα αὕτη τελεῖται, ἐκ τοῦ διαφορισμοῦ τῶν ἐορτῶν καὶ τέλος ἐκ τῆς ιδιότητος, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπικαλοῦνται οἱ λάτρεις τὴν θεότητα, ἥτοι ἐκ τοῦ ἐπιθέτου, ὅπερ ἐξελίσσεται εἰς ὄνομα⁸⁵³. Ἡ διάσπασις αὕτη παρατηρεῖται κυρίως ἐν τῇ λατρείᾳ. Δογματικῶς δύναται ἡ θεότης νὰ λογίζεται πάντοτε ἐνιαία. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μινωϊκῆς ἀκμῆς δογματικῶς ἡ θεὰ ἐθεωρεῖτο πιθανῶς μία, ἐνῶ λατρευτικῶς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ διάσπασις. Ἡ τελικὴ καταστροφή τῶν ἀνακτόρων καὶ ἡ πιθανὴ διάλυσις τοῦ ἀνωτέρου μινωϊκοῦ ἱερατείου κατέστησεν ἴσως εὐκολωτέραν τὴν δογματικὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς διασπάσεως. Ἡ μινωϊκὴ καὶ εἶτα ἡ μυκηναϊκὴ ἐξάπλωσις, ἡ μεῖξις πρὸς τὰ ἑλληνικὰ φύλα, ἡ διακοπὴ τῆς ἐπαφῆς τῶν κρητομυκηναϊκῶν κέντρων πρὸς ἄλληλα κατὰ τοὺς «σκοτεινοὺς αἰῶνας», προεκάλεσαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τοπικῶν μύθων καὶ τὴν λήθην τῆς ἀρχικῆς ταυτότητος τῶν ὑποστάσεων τῆς θεᾶς.

Ἄλλὰ τὸ σημαντικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι αἱ προελληνικοῦ χαρακτῆρος θεαὶ τῶν ἑλληνικῶν χρόνων συνδέονται πρὸς τὴν μινωϊκὴν θεότητα οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι κληρονομοῦσι κεχωρισμένας ιδιότητας, ἀλλ' ὅτι ἐν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἀπαντῶσι σχεδὸν πᾶσαι αἱ ιδιότητες ἐκείνης. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ διασπάσεως, ἀλλ' ἀκριβέστερον περὶ πολλαπλασιασμοῦ. Οὕτω ἡ Ἀθηναῖα κληρονομεῖ παρὰ τῆς προελληνικῆς θεᾶς τοὺς ὄφεις, (ὡς διδάσκει ὁ συνήθης τύπος παραστάσεως αὐτῆς, καὶ τὰ περὶ «οἴκουροῦ ὄφεως» λεγόμενα τοῦ Ἡροδότου)⁸⁵⁴, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν δένδρον τῆς μινωϊκῆς θρησκείας τὴν ἐλαίαν⁸⁵⁵, ἐπίσης δὲ

⁸⁵²) MMR σ. 393.

⁸⁵³) Ἐν τῇ ἑλληνικῇ Κρήτῃ ἐπικαλεῖται τις ἐν ὄρκῳ ταυτοχρόνως ὡς διαφόρους θεότητας «Ἀθαναίαν Ὠλερίαν καὶ Ἀθαναίαν Πολιάδα καὶ Ἀθαναίαν Σαμωνίαν», ἐπίσης δὲ «τὸν Ζῆνα τὸν Κρηταγενία καὶ τὸν Ζῆνα τὸν Ταλλαῖον» Ho e e k Kreta III σ. 140, Guarducci I. C. I σ. 119. Τὴν ἐκ τῶν διαφορῶν ἐπιθέτων διάσπασιν ὑποστηρίζει ὁ Farnell βλ. ἄνωτ. σ. 257.

⁸⁵⁴) MMR σ. 496-8, Ἡρόδ. 8, 41.

τὴν σχέσιν πρὸς τὰ πτηνά. Συχνότατα ἐμφανίζεται ὡς πτηνὸν παρ' Ὀμήρω, ἅπαξ μάλιστα ὡς περιστερὰ (ε 778)³⁵⁶. Συνδέεται περαιτέρω πρὸς τὴν βλάστησιν, ἀφοῦ κατὰ Σουΐδαν «ἀρχομένων καρπῶν φύεσθαι ἔθνον τῇ Ἀθηνᾷ»³⁵⁷. Τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μνεΐαν «ἀνόδου τῆς θεοῦ» ἐρμηνεύει ὁ Nilsson ὡς ἔνδειξιν ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ὑπεισηλθεν εἰς μίαν τῶν ἑορτῶν τῆς Κόρης, ἀλλὰ πιθανώτατα πρόκειται περὶ ἀρχικῶς βαθυτέρου συσχετισμοῦ πρὸς αὐτήν³⁵⁸. Ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ἀναμφιβόλως σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ «πότνια θηρῶν», ἀπεικονιζομένη συχνότατα μετὰ λεόντιων, πανθήρων, ταύρων, γρυπῶν, ἔτι δὲ «πότνια ἵππων»³⁵⁹. Ἀλλ' ἡ ἐκπληκτικωτέρα ἐκ τῶν κληρονομηθεισῶν ἰδιοτήτων εἶναι ἡ φαινομενικῶς ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν παρθενικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀθηνᾶς μητρικὴ ἰδιότης. Ὑπεστηρίχθη ἤδη ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ἀρχικῶς μητρικὴ θεά, μορφή τῆς Μητρὸς Γῆς, διαπλασθεῖσα παρθενικὴ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου³⁶⁰. Ἐν Ἡλιδι «Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπίκλησιν Μητρὸς ἰδρύσαντο» λέγει ὁ Πausanias (5, 3, 2). Κατὰ τὸν Farnell³⁶¹ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἐθεωρεῖτο προστάτις τῶν νηπίων, ἀλλ' ὁ Nilsson³⁶² δὲν θεωρεῖ τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἐπαρκῆ, καίτοι δὲ ἀρνούμενος τὸν μητρικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀθηνᾶς, λέγει ὅτι ἐπίκλησις αὐτῆς ὡς μητρὸς εἶναι ἐκπληκτικὴ, διότι μήτηρ καλεῖται συνήθως μόνον ἡ Δήμητρα καὶ ἡ Γῆ. Ἀλλ' ὁ οὐχὶ ἀπολύτως παρθενικὸς χαρακτῆρ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπιβεβαιουῦται καὶ ἐκ τοῦ πρὸς αὐτὴν ἔρωτος τοῦ Ἡφαίστου, ὅστις «ἀπεσπέρμηθεν εἰς τὸ σκέλος τῆς θεᾶς» (Ἀπολλόδωρος 3, 14, 6).

³⁵⁵) Nilsson GGR I σ. 415.

³⁵⁶) Κατὰ τὸν Nilsson (αὐτ.) μόνον βραδύτερον συνδέεται ἡ Ἀθηνᾶ εἰδικῶς πρὸς τὴν γλαῦκα λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως γλαυκῶν.

³⁵⁷) Nilsson ἔ. ἀ. σ. 413 καὶ σημ. 3.

³⁵⁸) Ἡ πρὸς τὰς ἀκροπόλεις σχέσεις τῆς Ἀθηνᾶς (βλ. Farnell Cults I σ. 401 ἔξ. σημ. 50 ἔξ.) προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῆς προελληνικῆς λατρείας τῶν κορυφῶν. Τοῦτο εἶναι πιθανώτερον οὐχὶ δὲ τὸ ἀντίστροφον, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἐσχετίσθη πρὸς τὰς κορυφὰς διότι ἀρχῆθεν ἦτο θεὰ τῶν ἀκροπόλεων (GGR I σ. 406 σημ. 2).

³⁵⁹) Valuris Athena als Herrin der Pferde, Museum Helveticum 7, 1950 σ. 19 ἔξ. Διὰ τὴν σχέσιν πρὸς τὰ θηρία αὐτ. σ. 99 ἔξ πβ. ἀγγειογραφίαν τῆς Ἀθηνᾶς μετὰ λεόντων αὐτ. εἰκ. 16.

³⁶⁰) Ὁ E. Kalinka, Ἐπιτύμβιον Swoboda 1927 σ. 114 ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ Fehrle ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ἀρχικῶς μητρικὴ θεά, πιστεύει δὲ ὅτι ταυτίζεται πρὸς τὴν προελληνικὴν θεὰν μητέρα. Τὰ αὐτὰ φρονεῖ περὶ τῆς Ἀρτέμιδος.

³⁶¹) Cults I σ. 303 ἔξ.

³⁶²) GGR I σ. 416. Κατὰ τὸν Στράβωνα κεφ. 472 οἱ Πράσιοι ἔλεγον «ὡς εἶεν Κορύβαντες δαίμονές τινες Ἀθηνᾶς καὶ Ἡλίου παῖδες». Ἀλλαχοῦ ἡ Ἀθηνᾶ θεωρεῖται μήτηρ Ἀπόλλωνος Πατρῶου Nilsson ἔ. ἀ. σ. 416.

Τῆς γονῆς πεσοῦσης κατὰ γῆς γεννᾶται ὁ Ἐριχθόνιος τρεφόμενος ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Κατ' οὐσίαν πρόκειται περὶ «ἱεροῦ γάμου» παρηλλαγμένου ἐκ τῶν ὑστέρων, ἵνα σωθῆ ἡ παρθενικὴ ιδιότης τῆς θεᾶς³⁶³. Ὁ Ἐριχθόνιος - Ἐρεχθεύς, ὁ καλούμενος ἐν Ἐλευσίνι «Πλοῦτος», εἶναι ἀναμφιβόλως ἐν θεῖον βρέφος³⁶⁴. Τὸ παρ' Ὀμήρῳ λεγόμενον (B 547), ὅτι ὁ Ἐρεχθεύς γεννᾶται ὑπὸ τῆς Ἀρούρας καὶ τρέφεται ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς³⁶⁵, ἀποσκοπεῖ ἐπίσης εἰς τὸν συμβιβασμὸν τῆς μητρικῆς πρὸς τὴν παρθενικὴν ιδιότητα τῆς δευτέρας. Αἱ ποικίλαι αὗται ιδιότητες τῆς κατ' ἐξοχὴν κληρονόμου τῆς προελληνικῆς θεᾶς³⁶⁶ καθιστῶσι λίαν πιθανὸν ὅτι καὶ ἐκείνη συνήνου ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ιδιότητας ταύτας, χωρὶς νὰ ὑπάρχωσι διακεκριμένα θεαί, μετ' ὄφεων, μετὰ πτηνῶν, θεὰ τοῦ δένδρου, κουροτρόφος, πολεμικὴ κ.λ. Πολύμορφοι φαίνονται καὶ αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ θεαί³⁶⁷.

³⁶³) Εἶναι ἀπίθανος ἡ ὑπόθεσις τοῦ Nilsson GGR, I σ. 415 ὅτι ἀπλῶς ἡ κοινὴ πρὸς τοὺς τεχνίτας σχέσις συνέδεσε τὰς δύο θεότητες.

³⁶⁴) MMR σ. 562. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐμφανίζεται εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὡς κουροτρόφος. Ὁ Nilsson GGR I σ. 415 λέγει ὅτι ὁ Ἐρεχθεύς ἀντιπροσωπεύει τὸν παλαιὸν μυκηναϊκὸν βασιλέα, εἰς τοῦ ὁποῖου τὸ ἀνάκτορον διαμένει ἡ οἰκιακὴ θεά. Ἀλλ' ὅτι βασιλεὺς καὶ νέος θεὸς ἠδύναντο νὰ ταυτίζονται εἶναι πιθανόν.

³⁶⁵) Πιθανῶς ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἀρούρα ἦσαν ποτὲ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὅπερ τίκει τὸν νέον θεόν. Παράλληλος εἶναι ἴσως ἡ σχέσις Γῆς - Πύθωνος. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὸν Ἐρεχθεῖα εὐρίσκουσιν αἱ θυγατέρες τοῦ Κέκροπος ἐν τῷ καλάθῳ ὡς ὄφιν. (Ἡ παραλλαγὴ περὶ περιελίξεως τοῦ νηπίου ὑπὸ ὄφεων εἶναι προφανῶς νεωτέρα). Ἄλλαι μορφαὶ τοῦ νέου θεοῦ, ὁ Τριπτόλεμος, ὁ Σωσίπολις, συνδέονται ὁμοίως πρὸς τὸν ὄφιν. Ταῦτα καθιστῶσι πιθανόν ὅτι καὶ ἐν τῇ προελληνικῇ θρησκείᾳ μητρικὴ εἶναι ἡ σχέσις τῆς θεᾶς πρὸς τὸν ὄφιν. Τοῦτο φαίνεται πιθανώτερον τῆς ὑποθέσεως τοῦ Nilsson MMR σ. 397 ὅτι ὄφις εἶναι αὐτὴ ἡ θεά. Ἡ ἀρχῆθεν ἀνθρωπίνῃ ιδιότης τῆς θεᾶς ἐνισχύεται ἐκ τῆς μητριαρχικῆς βάσεως πβ. Hoernes - Mengin ἔ. ἀ. σ. 54.

³⁶⁶) Ἡ Ἀθηνᾶ διαδέχεται κανονικῶς τὴν προελληνικὴν λατρείαν εἰς Πριναῖν, ὁπόθεν ἔχομεν ἀρχαϊκὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ ὀστράκων «Ἀθαναία» Pernier *Di una città arcaica*, Boll. d'Arte II, 12, 1908 σ. 8. Καὶ ὁ *Technau Jahrb.* 52 1937 σ. 97 ἀνάγει τὰς ἑλληνικὰς θεότητας εἰς τὴν κυρίαν μορφήν τῆς προελληνικῆς ἐνοθεϊστικῆς θρησκείας.

³⁶⁷) Ἡ Ἥρα εἶναι ἐπίσης παρθένος καὶ μήτηρ Nilsson GGR I σ. 402 χαρακτηριζομένη καὶ ὡς Εἰλείθυια αὐτ. σ. 450. Ἡ Ἥρα Ἀργολίς εἶχεν ἱεροὺς ὄφεις, Αἰλιανοῦ *Περὶ ζώων* 11, 16. Αὕτη συνοδεύεται καὶ ὑπὸ λεόντων εἰς παραστάσεις τοῦ μελανομόρφου καὶ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ. Εἶναι προσέτι πολεμικὴ, ὡς «Ἥρα ὄπλοσμία» καὶ «τροποσία», Roscher *Lex. der Myth.* ἐν λ. Hera. Ἡ Ἄρτεμις εἶναι ἐπίσης ἡ θεὰ πλήρης, οὐχὶ τμήμα αὐτῆς. Εἰς τὸ τέμενος τῆς Ὀρθίας ἀπεικονίζεται συγχρόνως μετὰ πτηνοῦ καὶ ὄφεως ΑΟ πίν. XCIII 2, σ. 207. Ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Δεσποίνης παρὰ τὸ Ἀκακήσιον φέρει διὰ τῆς χειρὸς δράκοντα Πaus. 8. 37, 4. Ἀλλὰ σχετίζεται καὶ πρὸς τὸ ἱερὸν δέν-

Ὁ πολυσυμβολικὸς χαρακτῆρ τῶν θηλειῶν θεοτήτων τῶν ἑλληνικῶν χρόνων καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας βασικὴ ὁμοιότης⁸⁶⁸, δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς μινωϊκῆς θεᾶς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι τυχαῖον. Οὐχὶ τόσον διὰ τῶν ἀμοιβαίων δανείων καὶ μείξεων ἐρμηνεύεται τοῦτο, ὅσον διὰ τῆς ἀναγωγῆς εἰς μίαν κυρίαν θεὰν συγκεντροῦσαν ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ἰδιότητας. Εἶναι βεβαίως πιθανὸν ὅτι ὑπῆρξεν ἤδη κατὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους ἐν Κρήτῃ λατρευτικὴ διάσπασις τῆς οὐσιωδῶς ἐνιαίας ταύτης γενικῆς θεᾶς, ἐξ ἧς προέκυψαν πλείονες, ἀνάλογοι πρὸς τὰς ὑποστάσεις τῆς χιτιτικῆς θεᾶς, ὡς αἱ μνημονευθεῖσαι, τῆς Ἀρίννα, ἡ Hebat, ἡ Qadesh, ἔτι δὲ ἡ Sauska, ἡ Hatepuna, ἡ Ishashuriya⁸⁶⁹. Πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην συμφωνεῖ ἡ πληροφορία τοῦ Διοδώρου (4, 79 - 80) περὶ τῆς μνημονευθείσης ἤδη κρητικῆς λατρείας τῶν «Μητέρων». Αὗται ἠρμηνεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου ὡς διάφοροι ὑποστά-

δρον καὶ τὸν ἱερὸν κλάδον, ἐπικαλουμένη καὶ «Κεδρεᾶτις», «Καρυᾶτις», κλπ. προσέτι δὲ ὡς «ἀπαγχομένη» Nilsson GGR I σ. 457 ἐξ. Καίτοι παρθενικὴ συνοδεύεται ὑπὸ ἄρρενος ΑΟ πίν. XCIV, XCV, XCVIII 2 (πβ. περὶ τοῦ θείου ἢ ἡμιθέου συνοδοῦ αὐτ. σ. 402) καὶ προσφωνεῖται Λεχώ, Λοχεία, Εἰλείθια, Κουροτρόφος Nilsson ἔ. ἀ. σ. 464 - 5. Συνδέεται τέλος πρὸς τὰ ὕδατα ὡς «ἐλεία», «λιμναία» κ.λ. αὐτ. σ. 463. Ποικιλόμορφος εἶναι καὶ ἡ Ἀφροδίτη. Ἐν τῷ Ὁμ. ὕμνῳ στ 69 ἐξ. ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς Ἰδης ὡς «πότνια θηρῶν». Σχετίζεται πρὸς τὴν βλάστησιν ὡς «εὐκαρπος», «ἐν κήποις», «ἀνθεια», καὶ ὡς αἱ λοιπαὶ εἶναι καὶ αὐτὴ «κουροτρόφος» (Roscher Lex. der Myth. λ. Aphrodite). Εἶναι ταυτοχρόνως «θαλασσία» καὶ χθονία, (ὡς «Ἀφροδίτη ἐπιτυμβία», Πλουτάρχου Ρωμαϊκὰ 23) καὶ «σκοτία», καὶ θεὰ θνήσκουσα ἔχουσα τάφον ἐν Κύπρῳ Farnell Essays presented to Sir A. Evans 1927 σ. 18 καὶ Cults II σ. 652 - 3. Ἐμφανίζεται καὶ ἔνοπλος, Ἡσύχιος «ἔγχειος Ἀφροδίτη» καὶ Πausanias 3, 15, 10. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουσι περὶ τῶν θεοτήτων τῆς Ἐλευσίνας, ὧν ἡ προελληνικὴ καταγωγὴ ὑπεστηρίχθη βάσει τῆς προσαρμογῆς τῶν σχετικῶν μύθων εἰς τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὑπὸ τὸ τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνας μυκηναϊκοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῶν τύπων Περσεφόνη καὶ Φερσέφασσα Nilsson Archiv für Religionswiss. XXXII 1935 καὶ Opusc. Sel. II σ. 581. Εἶναι θεότητες κυρίως τῶν σιτηρῶν, συνδεόμεναι πρὸς τὸν ὄψιν, καὶ ταυτοχρόνως τὴν μήκωνα Picard Rel. préhell. σ. 87 διατηροῦσαι δὲ καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς «ποτνίας θηρῶν» ἐν Λυκοσοῦρα, ὅπου τὰ θυόμενα ζῶα διεμελίζοντο Nilsson GGR I σ. 450. Ἡ σχέσις πρὸς τὰ ὕδατα δὲν ἐλλείπει αὐτ. σ. 451. Ἡ μητρικὴ σχέσις πρὸς τὸν νέον θεὸν βεβαιοῦται ἐκ τῆς μνείας τοῦ «ἱεροῦ κούρου» εἰς τὰ Ἐλευσίνα.

⁸⁶⁸) Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐνίοτε ἡ ὁμοιότης αὕτη ἐκδηλοῦται διὰ τῆς προσθήκης εἰς τὸ ὄνομα θεᾶς τοῦ ὀνόματος ἐτέρας ὡς ἐπιθέτου, πβ. Ἀφροδίτη - Ἡρα ἐν Σπάρτῃ, Πaus 3, 13, 6. Εἰλείθια προσφωνεῖται καὶ ἡ Ἀρτεμις καὶ ἡ Ἡρα, GGR I σ. 405.

⁸⁶⁹) Minos II, I 1952 σ. 48.

σεις τῆς θεᾶς δηλουμένης διὰ τῆς προσωνομίας ταύτης⁸⁷⁰. Κατὰ νεωτέραν παρατήρησιν τοῦ αὐτοῦ αἱ Μητέρες δέον νὰ νοῶνται ὡς οὐχὶ πολλαί, ἀλλὰ δύο, βάσει τοῦ αὐτοῦ χωρίου, καθ' ὃ «μυθολογοῦσι αὐτὰς τὸ παλαιὸν θρέψαι τὸν Δία λάθρα τοῦ πατρὸς Κρόνου, ἀνθ' ὧν αὐτὰς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβιβασθῆναι καὶ καταστερισθείσας ἄρκτους προσαγορευθῆναι». Ὑπόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα ἕτερον φαινόμενον, ὃ διπλασιασμὸς τῆς θεᾶς, ὅστις φαίνεται ἐπιβεβαιούμενος ὑπὸ τῶν ἐλεφαντίνων εἰδωλίων μετὰ νηπίου τῶν Μυκηναίων⁸⁷¹. Ὁ Demargne παρετήρησεν ἀνάλογον φαινόμενον κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους, ὅπότε προκύπτουσι ζεύγη θηλειῶν θεοτήτων⁸⁷². Ἡ διπλασιαζομένη μορφή εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν «θεὰ τῆς γονιμότητος, κληρονόμος τῆς μεγάλης θεᾶς τῶν μινωϊτῶν». Δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐξέλιξις αὕτη νὰ συνετελέσθῃ ἤδη κατὰ τοὺς μινωϊκοὺς χρόνους. Πάντως εἴτε δεχθῶμεν πολλὰς ὁμοίας ὑποστάσεις τῆς θεᾶς κατὰ τὸ μικρασιατικὸν παράλληλον, εἴτε διπλῆν ὑπόστασιν, οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει περὶ καταμερισμοῦ τῶν θείων λειτουργιῶν καὶ συμβόλων εἰς οὐσιωδῶς διαφόρους θεότητας. Ἡ περὶ «ἀτελοῦς μονοθείας» (ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐνιαίας θεᾶς) ἄποψις τοῦ Μαρινάτου εἶναι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἢ μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰ πράγματα.

Ἡ ἄποψις περὶ τοῦ πολυθεϊκοῦ χαρακτῆρος τῆς λατρείας κατὰ τοὺς τελευταίους μινωϊκοὺς καὶ μυκηναίκοις χρόνους εὔρε τελευταίως φαινομενικῶς ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πινακίδων τοῦ

⁸⁷⁰) ΑΕ 1927 - 8 σ. 37 σημ. 1. Τὸ πρόβλημα τῶν ὀνομάτων τῆς θεᾶς εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ τῆς ἐνόμιτος ἢ μὴ ταύτης, διότι ἡ αὐτὴ μορφή δύναται νὰ ἀποκαλῆται διαφοροτρόπως. Οὕτω κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ρητῶς μαρτυρεῖται ἡ ταυτότης τῆς Βριτομάριδος καὶ Δικτύνης Διοδ. 5, 76, Πaus. 2, 30, 3. Πβ. καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ τὰς διαφόρους προσωνομίας τῆς Μαρίας καὶ τοῦ Ἰησοῦ.

⁸⁷¹) Ὁ W a s e Mycenae σ 86 ἐρμηνεύει ταῦτα ὡς Δήμητραν, Περσεφόνην καὶ Ἰαχχον. Πιθανώτερον θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ ἀποκληθῶσι Μητέρες καὶ νήπιος Ζεὺς. Πβ. καὶ τὰ διπλᾶ πτερυγιόσημα μετὰ νηπίου The Aegean and the Near East (Studies Goldman) σ 110 ἐξ πίν. XV, 9. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐπὶ τοῦ συρομένου ὑπὸ γρουπῶν, ἄρματος τῆς σαρχοφάγου τῆς Ἁγίας Τριάδος βαίνουνσι δύο θήλειαι μορφαί, θεαὶ πιθανώτατα ὡς ἤδη ἀνεγνώρισεν ἐν τῇ νέᾳ ἐρμηνείᾳ τῆς σαρχοφάγου ὁ Fr. M a t z Götterscheinung und Kultbild σ. 22 - 3. Δύο ἐκ τῶν εἰδώλων ἐκ Καρφίου, ἰσοῦψῆ καὶ λίαν ὁμοια πρὸς ἀλλήλα, διακρίνονται διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Ἡ ὑπαρξίς δυάδος μητρὸς καὶ κόρης ἐν τῇ προελληνικῇ λατρείᾳ εἶναι εἰσέτι σκοτεινὴ παρὰ τὴν πιθανῶς προελληνικὴν καταγωγὴν τῶν ἐλευσινιακῶν θεοτήτων πβ. ἀνωτ. σημ. 367.

⁸⁷²) BCH 1931 σ. 202 ἐξ. σ. 399 ἐξ. La Crète dédalique σ. 300 ἐξ.: Δαματέρες, Εἰλείθυιαι, κ. λ.

γραμμικοῦ συστήματος Β ἐκ Κνωσοῦ καὶ Πύλου⁸⁷³. Πράγματι ἐν αὐταῖς τὸ πάνθειον τῶν κλασικῶν χρόνων ἀνευρίσκεται πλήρως ἀνεπτυγμένον. Ἐπὶ τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ ἀπαντῶσι διακεκριμένα θηλείαι θεότητες, ὡς Ἡρα (E - ra), Ἀθηνᾶ (Ata - na Po - ti - ni - ja), Εἰλείθυια (E - re - u - ti - ja), Ἐρινῦς (E - rinu). Ἐν Πύλῳ ἀπαντᾷ ἡ ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν σχέσιν πρὸς τὰ εἴδωλα μετὰ πτηνῶν θεὰ τῶν περιστερῶν Πέλεια (Pe - re)⁸⁷⁴. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν θεοτήτων ἀνήκει καὶ τὸ Pi - ri - tu - na ἀναγινωσκόμενον ἐν κειμένῳ τοῦ συστήματος Β ἐκ Κνωσοῦ. Ὄνόματα ἢ ἐπίθετα θηλειῶν θεοτήτων ἀναγνωρίζονται ἤδη εἰς ἐπιγραφὰς τοῦ συστήματος Α ὑπὸ τοῦ Furgumark. Οὕτω ἐπὶ λιθίνου ἀγγείου ἐξ Ἀποδούλου ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα Ku - ra - na - tu - na, θεωρούμενον ὡς ἐθνικόν, σχηματισθὲν ἐκ τοῦ ἀπαντῶντος εἰς τὰ κείμενα τοπωνυμίου Ku - ra - na - tu καὶ παραλληλιζόμενον πρὸς τὸ Pi - ri - tu - na καὶ πρὸς τὸ μόνον παραδιδόμενον τῆς τάξεως ταύτης «Δίκτυννα», ἐκ τοπωνυμίου Di - ka - tu⁸⁷⁵. Ἐπὶ πλέον ἐν θεῖον ὄνομα, ὅπερ ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Ψυχροῦ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ὅπερ ἐσχετίσθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου⁸⁷⁶ πρὸς τὴν παραδιδομένην ἐν Κρήτῃ «Ἀκακαλλίδα» ἀναγινώσκεται A - sa - sa - ra⁸⁷⁷. Τοῦτο συνοδεύεται ὑπὸ ἐπιθέτων ma - na καὶ πιθανῶς da - wa - na ἢ da - wi - na.

⁸⁷³) Ventris - Chadwick Documents σ. 125 ἐξ., L. A. Stella La religione Greca nei testi micenei Numen V 1 1958 σ. 18 ἐξ.

⁸⁷⁴) Ὁ Pugliesse Carratelli Studi classici e orientali VII 1958 σ. 20 ἐξ. ἀναγινώσκει Peresa καὶ παραβάλλει πρὸς τὸ «Πέρση» καὶ «Περσεφόνη». Ἐν Πύλῳ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω θεοτήτων ἀπαντᾷ ἐπίσης ἡ Ἄρτεμις (Ate - mi - to), Ventris - Chadwick ἔ. ἀ. σ. 127, ἐνῶ ἀμφίβολος εἶναι ἡ παρουσία τῆς Δήμητρος.

⁸⁷⁵) Linear A und die altkretische Sprache 1956 σ. 25, σ. 29.

⁸⁷⁶) Κρητ. Χρον. Α' 1947 σ. 389, Revue des ét. greques 61, 1948, Bull. Arch. σ. 13.

⁸⁷⁷) Furgumark ἔ. ἀ. σ. 28. Πβ. νέας ἐπιγραφὰς μετὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ Πρασᾶς καὶ ἀλλαχοῦ καὶ συγκέντρωσιν τῶν σχετικῶν δειγμάτων ὑπὸ Πλάτωνος Μinoica (τόμος Sundwall) σ. 312 - 3. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑποθετικὴ ἀνάγνωσις A - sa - sa - ra εἶχεν ἀπὸ τοῦ 1945 προταθῆ ὑπὸ τοῦ Κ. Κτιστοπούλου A Contribution to the Problem of Minoan Script σ. 13. Ὁ αὐτὸς εἰς «Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς μινωϊκῆς γλώσσης» 1947 σ. 13 εἶχεν ἐκφράσει τὴν εἰκασίαν περὶ σχέσεως πρὸς τὸ ὄνομα τῆς σημιτικῆς θεᾶς Achéra. Ὁ Palmer Transactions of the Philol. Society 1958 σ. 75 ἐξ. σχετίζει τὸ Asasara πρὸς τὸ χιτιτικὸν Ishassaras, προσωνυμίαν θεᾶς σημαίνουσαν «κυρία». Ὁ Furgumark ἔ. ἀ. σ. 28 - 29 θεωρεῖ ἐπίθετα θηλείας θεότητος καὶ τὰ ἐπὶ κειμένων τῆς γραφῆς Α ἐμφανιζόμενα A - ta - no καὶ No - na - ja, No - ri - na.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα, μάλιστα τῶν κειμένων Α, ἐνθα ἀναγνωρίζονται μόνον ἡ θηλυτοὶ θεότητες δύνανται νὰ θεωρηθῶσι προσωνυμίας, ἐνίοτε τοπικῆς, ὡς ἐλέχθη, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θεᾶς συμφώνως πρὸς τὰ μνημονευθέντα ἀνατολικὰ παραδείγματα. Ἄλλ' εἰς τὰ κείμενα τοῦ συστήματος Β τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, διότι ἐν αὐτοῖς (καὶ ἐν Κνωσῶ) ἐμφανίζεται σαφῶς πολυθεϊκὸν σύστημα καὶ δὴ σειρὰ ἀρρένων θεῶν, ὡς Ζεὺς (Di - Fe), Ποσειδῶν (Po - se - da - o), πιθανῶς Ἄρης (A - re), Παιήων (Pa - ja - wo), ἴσως Ἡφαιστος (A - pa - i - ti jo), Ἄνεμοι (A - ne - mo). Ἡ ὑποδεικνύουσα πολυθεϊαν ρῆσις «πᾶσι θεοῖς» (pa - si te - o - i) παρουσιάζεται περιέργως ὡς «ἰδιαιτέρως μινωϊκὸν γνώρισμα»⁸⁷⁸ (ἀκριβέστερον θὰ ἐλέγομεν «κνώσιον»), διότι δὲν ἀπαντᾷ ἐν Πύλῳ. Παραλλήλως ἐμφανίζεται ἡ Po - ti - ni - ja χαρακτηριζομένη ἄπαξ ἐκ τοῦ τόπου ὡς «Πότνια Λαβυρίνθοιο»⁸⁷⁹. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου, καὶ ἐφ' ὅσον δεχόμεθα τὰς ἀναγνώσεις τῶν κρητομυκηναϊκῶν κειμένων ὡς ἀκριβεῖς, μία μόνη ἐξήγησις ὑπάρχει ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ 1400 π. Χ. — καὶ οὐχὶ τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς χρόνους παρακμῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐδέχεται ὁ Nilsson⁸⁸⁰ — τὰ ἑλληνικὰ φῦλα εἶχον ἀποτελέσει ἐκ τῶν ἰδίων θεῶν καὶ τῶν μορφῶν τῆς προελληνικῆς λατρείας, ὡς ἀντελήφθησαν αὐτάς, εἶδος τι πολυθεϊας, ὅπερ εἰσήγαγον εἰς Κρήτην.

Αἱ πινακίδες τῆς Κνωσοῦ ἀπεικονίζουσι τὴν πολυθεϊκὴν ταύτην θρησκείαν τῆς ἀρχούσης ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς νήσου τάξεως, ἥτοι τῆς πολεμικῆς ἀχαϊκῆς ἀριστοκρατίας, ἧς εἶναι κατὰ τὸν Nilsson ἡ διαμορφώσασα τὸ ἑλληνικὸν πάνθεον: «We have a warlike upper class, which created a State of the Gods on the model of their own feudal organization»⁸⁸¹. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἱεραρχίας τῶν θεῶν εὐρίσκειται θεὸς ἄρρην, ὁ «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε» Ζεὺς. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀριστοκρατικὴν ταύτην θρησκείαν τὸ ἐγχώριον λαϊ-

⁸⁷⁸) Ventris - Chadwick ἔ. ἀ. σ. 127. Ἐν Πύλῳ ἀπαντῶσιν ἐπίσης τὰ E - ma - a (Ἑρμῆς;) καὶ Di - wo - nu - so - jo (Διονύσοιο). Αὐτ. σ. 126 - 7.

⁸⁷⁹) Ventris - Chadwick The Decipherment of Linear B σ. 124 ἐξ. Ἡ «Πότνια» ἀπαντᾷ καὶ ἐν Πύλῳ ὡς ὄνομα σημαντικῆς θεᾶς· αὕτη εἶναι πιθανῶς μητρικὴ θεὰ προελληνικῆς καταγωγῆς, πβ. Chadwick Minos V. 1957 σ. 117 ἐξ. σ. 123. Τοῦτο πιθανῶς ἰσχύει καὶ περὶ τῆς «Θείας Μητρὸς» (ma - te - re - te - i - ja) τῆς Πύλου αὐτ. σ. 124.

⁸⁸⁰) MMR σ. 26.

⁸⁸¹) MMR σ. 32. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην ὑποστηρίζεται αὐτ. σ. 26 βάσει τῶν μνημείων ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ ἀριστοκρατία εἶχε τελείως ἐκμινωϊσθῆ θρησκευτικῶς καὶ ὅτι τὴν λατρείαν τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων διετήρησε τὸ λαϊκὸν ἀχαϊκὸν στοιχεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου αὐταὶ διεδόθησαν ἐκ νέου κατὰ τοὺς χρόνους καταπιώσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

κὸν στοιχεῖον φαίνεται ὅτι παρέμεινε πιστὸν εἰς τὴν λατρείαν τῆς ὑπάτης θεᾶς, ἣτις καὶ ἐκραταιώθη ἔτι μᾶλλον κατὰ τὴν ἀκολουθήσαν τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ περίοδον, καθ' ἣν μόνον δευτερεύοντες βασιλεῖς καὶ πρίγκιπες δεσπόζουσιν, ὡς φαίνεται, ἐν Κρήτῃ μὴ ἀπέχοντες πολὺ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ³⁸². Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἄγει ἡ πυκνὴ παρουσία ὁμοίων καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς γυναικείων³⁸³ εἰδώλων κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἐν Κρήτῃ καὶ δὴ ὄχι μόνον εἰς ἀπομεμονωμένας περιοχάς, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κνωσὸν, ἀναμφιβόλως τελούσαν ὑπὸ ἀχαϊκὴν κυριαρχίαν, καὶ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἡρακλείου (Γάζι) καὶ εἰς Ἀγίαν Τριάδα — παρὰ τὸ μέγαρον — καὶ εἰς Γόρτυνα. Τὸν λαϊκὸν τοῦτον χαρακτῆρα τῶν ὑστέρων εἰδώλων ἐτόνισεν τελευταίως καὶ ὁ Fr. Matz, γράφων³⁸⁴: «Sie sind (die Idole) nicht mehr Erzeugnisse einer höfischen Kunst sondern einer volkstümlichen»³⁸⁵.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΕΠΙΒΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (ΚΥΡΙΩΣ ΕΝ ΚΡΗΤῃ)

Ὡς ἡ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν τῆς ὑστάτης μινωϊκῆς περιόδου ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τοῦ παλαιότερου τύπου, οὕτω καὶ ἡ ὑψοῦσα τὰς χεῖρας γυναικεία μορφή ἢ ἀπαντώσα κατὰ τοὺς πρώτους ἑλληνικοὺς χρόνους ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τοῦ ὑπομινωϊκοῦ τύπου. Μόνῃ ἢ τεχντροπικῇ διαφορᾷ, ἢ ὅποια ἄλλως παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ λοιπὰ θέμα-

³⁸²) Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνιαῦθα καὶ ἡ τελευταίως ἐκφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Blegen Minoica, Festschrift Sundwall σ. 61 - 66 ἄποψις, καθ' ἣν αἱ πινακίδες Β τῆς Κνωσοῦ προέρχονται ἐκ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου οἰκοδομηθέντος αὐτόθι κατὰ τοὺς ΥΜ III β χρόνους. Ἀλλὰ τότε αἱ πινακίδες θὰ ἦσαν σύγχρονοι πρὸς τὸ Ἱερόν τῶν Διπλῶν Πελέκεων.

³⁸³) Ἐξαιρέσειν ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς ΥΜ III χρόνους ἀποτελεῖ ἡ ἐμφάνισις εἰδωλίου ἄρρενος, πιθανῶς λατρευτικοῦ λόγῳ τοῦ μεγέθους, εἰς τὸ νέον ἱερόν τῆς Γόρτυνος. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι τοῦτο δὲν πρέπει νὰ συσχετισθῇ πρὸς τοὺς ἄρρενας θεοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ - ἀχαϊκοῦ πανθέου. Πιθανώτερον πρόκειται περὶ τοῦ Νέου Θεοῦ, συνοδοῦ τῆς μινωϊκῆς θεᾶς. Ἐπίσης πβ. τοὺς πόδας μεγάλου εἰδώλου ἄρρενος ἐξ Ἀγίας Τριάδος Annuario 1941 - 3 σ. 61 εἰκ. 53.

³⁸⁴) Göttererscheinung und Kultbild σ. 30.

³⁸⁵) Τὸ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους ἐν Κρήτῃ φαινόμενον τῆς πτώσεως τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου «Sinken in die Primitivität» ἀνέλυσε παλαιότερον καὶ ὁ Val. Müller Frühe Plastik σ. 41 ἐξ. Τὸν λαϊκὸν χαρακτῆρα τῶν ὁψίμων εἰδώλων ἐτόνισεν ἤδη ὁ Sam Wide AM XXVI 1901 σ. 256 - 7.

τα, δὲν ἀρκεῖ ἵνα συναγάγωμεν ὅτι πρόκειται περὶ νέας θεότητας⁸⁸⁶. Ὁ τύπος ἀντιπροσωπεύεται νῦν δι' εἰδωλίων μικρᾶς συνήθως κλίμακος καὶ γραπτῶν παραστάσεων ἐπὶ ἀγγείων, ἐμφανίζεται δὲ διαδεδομένος εἰς εὐρείαν περιοχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἐνταῦθα γίνεται κυρίως λόγος περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπιβιώσεως τοῦ τύπου, διότι ἡ σχέσις τούτου πρὸς τὰ μινωϊκὰ δείγματα εἶναι ἐνταῦθα ἀσφαλεστέρα.

Τὸ πλησιέστερον πρὸς τὰ μεγάλα εἰδωλα τῶν ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκῶν χρόνων εἶναι πῆλινον ἀγγεῖον ὕψ. 35,8 ἐκ. εἰς σχῆμα κυλινδρικοῦ εἰδώλου ἐν τῷ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης προερχόμενον ἐκ Κισάμου⁸⁸⁷. Ὁ Payne⁸⁸⁸ θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι αἱ νῦν ἐλλείπουσαι χεῖρες τοῦ εἰδώλου ἦσαν ὑψωμένοι καὶ συγκρίνει αὐτὸ πρὸς μινωϊκὰ καὶ κυπριακὰ ἀνάλογα κλίνων πρὸς τὴν ἀποψιν τοῦ Val. Müller⁸⁸⁹ ὅτι τοιαῦτα ἔργα συνάπτονται περισσότερον πρὸς κυπριακὰς καὶ ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις ἢ πρὸς παραδόσεις μινωϊκὰς. Ἀλλὰ σήμερον, ὁπότε τὰ εἰδωλα μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἔχουσι τόσον πληθυνθῆ ἐν Κρήτῃ διὰ τῶν ἀνακαλύψεων Γάζι, Καρφίου, Παγκαλοχωρίου καὶ Γόρτυνος καθίσταται, νομίζω, βεβαία ἡ πρὸς τὸν μινωϊκὸν τύπον σύνδεσις, παρὰ διαφορὰς τινὰς, ὧν ἡ κυριωτέρα εἶναι ὅτι εἰς τὰ ΥΜ III καὶ ὑπομινωϊκὰ εἰδωλα διακρίνεται τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ σώματος ἀπὸ τοῦ κατωτέρου. Ἀντιθέτως εἰς τὰ δείγματα τῶν πρωίμων ἑλληνικῶν χρόνων ὁ κύλινδρος δὲν ἀποτελεῖ μόνον τὸ κατώτερον τμήμα τοῦ εἰδώλου, ἀλλ' ὀλόκληρον τὴν μορφήν μέχρι τῶν ὤμων, ὡς παρατήρησεν ἤδη ὁ Val. Müller (Frühe Plastik σ. 60). Τὸ γνῶρισμα τοῦτο προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων, ἅτινα ἔχουσι τὴν αὐτὴν διάπλασιν. Τὸ ἐκ Κισάμου εἶδωλον χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Payne κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Η' αἰ. Ὡς πρὸς τὴν εἰκονιζομένην μορφήν ὁ Payne νομίζει ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ ἄρρενος⁸⁹⁰, διότι φέρει προᾶγμά

⁸⁸⁶) Ὁ P. Demargne La Crète dédalique σ. 272 λέγει: «Ἡ λατρεία μιᾶς θηλείας θεότητας ὑπερισχύει σαφῶς εἰς ὅλους τοὺς κρητικούς χώρους. Εἶναι λίαν πιθανόν, οἷονδήποτε εἶναι τὸ ὄνομα αὐτῆς, νὰ ἀποτελῆ ἐν Κρήτῃ τὴν κληρονόμον τῆς μεγάλης μινωϊκῆς θεᾶς».

⁸⁸⁷) AJA V 1901 σ. 382 εἰκ. 9.

⁸⁸⁸) Beazley κ. ἄ. CVA, Oxford 2, 1931 πίν. II 1 - 3, σ. 54. Πβ. V. Müller Frühe Plastik σ. 61 πίν. XVIII, 263.

⁸⁸⁹) Αὐτ. σ. 170.

⁸⁹⁰) Παραστάσεις ἄρρένων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντῶσι πάντως ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικούς καὶ γεωμετρικούς χρόνους. Μικρὸν χαλκοῦν πρωτογεωμετρικὸν εἶδωλιον ἐκ τοῦ Σπηλαίου τῆς Φανερωμένης ἀπεικονίζει πιθανώτατα ἄρρενα ἐν τῇ στάσει ταύτῃ Archäol. Anz 1937 σ. 222 ἐξ. εἰκ. 3. Μορφήν ἄρρενος ὑποῦσαν τὰς χεῖρας παριστᾷ καὶ χαλκοῦν εἶδωλιον ἐκ Βροκάστρου, γεωμετρικῶν χρόνων Hall Excav. at Vrokastro σ. 121 εἰκ. 7,

τι, ὅπερ οὗτος θεωρεῖ ξίφος ἀνηρημένον κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν, ἐπίσης δὲ λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς δηλώσεως τοῦ ὀμφαλοῦ. Ἄλλὰ οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο ἀποκλείουσιν ὅτι πρόκειται περὶ θηλείας. Βάσει τῆς σειρᾶς τῶν παλαιότερων εἰδώλων πιστεύω ὅτι καὶ τὸ παρὸν παριστᾷ θήλειαν θεότητα.

Ἐνάλογον κυλινδρικὸν ἐνιαῖον σχεδὸν καὶ πλατὺ σῶμα ἔχει μικρὸν εἶδωλον ἐκ πηλοῦ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Val. Müller (*Frühe Plastik* πίν. XII, 230 σ. 42). Εὐρίσκεται ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου καὶ προέρχεται ἐκ Κρήτης. Φέρει διάδημα καὶ ἔχει καταπίπτοντας ὀπισθεν πλοκάμους, μακρὸν λαιμὸν καὶ ἄνω ἐστραμμένον πρόσωπον. Ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος ἐξητάσθη μετὰ τῶν εἰδώλων ἐκ Κνωσοῦ, Γουρνιῶν καὶ Πριναῖ, ἀλλ' ἡ διάπλασις τοῦ σώματος ὑποδεικνύει τοὺς χρόνους τοῦ εἰδώλου τῆς Ὁξφόρδης.

Δημοσιεύω ἐνταῦθα (Πίν. ΙΓ' εἰκ. 1 ἀριστερὰ) εἶδωλιον μεθ' ὑψωμένων χειρῶν (ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 854) ὕψους 14,2 ἐκ., ὅπερ προέρχεται ἐκ Βασιλικῶν Ἀνωγειῶν. Τοῦτο ἔχει κυλινδρικὸν σῶμα πλατυνόμενον κάτω κωδωνοειδῶς, καὶ σώζει τὸν ἕτερον τῶν μαστῶν. Ἡ κεφαλὴ εἶναι δύσμορφος, οἱ ὀφθαλμοὶ, ἀσύμμετροι, δηλοῦνται διὰ φυμάτων. Ὁμοίως δηλοῦνται τὰ μικρὰ ὦτα, τὸ δὲ στόμα δι' ἀβαθοῦς κοιλότητος ὑπὸ τὴν ρίνα. Αἱ ἄκραι χεῖρες εἶναι πεπλατυσμένα. Τὰ πλαστικὰ γνωρίσματα τοῦ εἰδωλίου δεικνύουσι νομίζω τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους. Φέρει στεφάνην.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον δεῖγμα τοῦ ἐπιβιοῦντος τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἶναι ὁ δημοσιευθεὶς τὸ πρῶτον ὑπ' ἐμοῦ πήλινος ναῖσκος μετὰ θεᾶς τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη⁸⁹¹. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναπτύξω ἐπὶ τῇ βάσει νέων τινῶν παρατηρήσεων τὸ θέμα. Ὁ ναῖσκος (Πίν. ΙΓ' εἰκ. 2) εἶναι κυλινδρικός, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἀπεικονίζεται καθημένη γυναικεία μορφή μετὰ πόλου ὑψοῦσα τὰς

Pendlebury *Arch. of Crete* σ. 312. Τὴν αὐτὴν στάσιν ἔχει τέλος χαλκοῦν γεωμετρικὸν εἶδωλιον ἄρρενος μετὰ κράνους ἐξ Ἁγίας Τριάδος ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου. Ἄλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ταῦτα παριστῶσι θεούς. Ὁ Bielefeld ἐσχάτως *Wiss. Zeitschrift Univ. Greifswald* IV 1954 - 5 σ. 390 σημ. 57 ἠμφεσβήτησε τοῦτο ὡς πρὸς τὸ εἶδωλιον τῆς Φανερωμένης. Ἄλλὰ δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀνάλογα καὶ περίπου σύγχρονα χαλκᾶ εἶδωλια ἄρρένων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐξ Ὀλυμπίας, ἅτινα παρὰ τοῦ Kunze *Antike und Abendland* II 1946 σ. 95 ἐξ. ἠρμηνεύθησαν πειστικώτατα ὡς Ζᾶνες, ἐπίσης δὲ ἡ εὐθύς κατωτέρω ἐξεταζομένη παράστασις γυναικὸς καὶ ἀνδρός, ἀμφοτέρων μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, ἐπὶ τεφροδόχου κάλπης ἐκ Κνωσοῦ, ἐρμηνευομένων ὡς θεοῦ ζεύγους. (Ὁ συνοδὸς τῆς θεᾶς φέρει κράνος ὡς τὸ εἶδωλιον ἐξ Ἁγίας Τριάδος).

⁸⁹¹) Κρητικά Χρονικά Δ' 1950 σ. 441 ἐξ.

χειρας καὶ φέρουσα διὰ τῆς ἐτέρας τούτων μικρὸν ταινιοειδὲς ἀντικείμενον. Τὸ σῶμα καλύπτεται διὰ ραβδώσεων δηλουσῶν ἐσθῆτα. Ἐπὶ τῆς ἐλαφροῦς θολωτῆς στέγης ἐκατέρωθεν κεντρικοῦ ὀπαίου ἢ καπνοδόχου κεῖνται πλαγίως δύο ἄρρενες ὑψοῦντες τὰς χειρας καὶ βλέποντες διὰ τοῦ ὀπαίου. Οὗτοι φέρουσι χαμηλὰ ταινιοειδῆ καλύμματα τῆς κεφαλῆς. Ἄνωθεν τῆς θύρας ἐπὶ τῆς στέγης κάθηται μικρὸν ζῶον. Αἱ ἐπὶ τοῦ σώματος τούτου ραβδώσεις δηλοῦσι πιθανῶς αἰλουροειδές. Ὁ ναῖσκος διακοσμεῖται ἐξωτερικῶς διὰ γραπτῆς θεούσης σπείρας.

Ἡ χρονολογία τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκ τῆς διακοσμῆσεως καὶ ἐκ τοῦ εὐρεθέντος μετ' αὐτοῦ ὁμοιογενοῦς συνόλου ἀγγείων εἶναι σαφής. Τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν προωδευμένην δευτέραν φάσιν τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, διότι ἀπουσιάζουσιν ἐξ αὐτοῦ οἱ ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι καὶ τὰ κρατηρίδια τοῦ «Spring Chamber» ἐν Κνωσῶ, ἀντιθέτως δὲ ἐμφανίζεται ἤδη ὁ πλοχμός. Τὸ ἀντικείμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔλειπε τὸ ἕτερον τῶν ἐπὶ τῆς στέγης εἰδωλίων, ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικῶν, οἵτινες τὸ ἐπώλησαν εἰς τὸν νῦν κάτοχον, τὸ δὲ σημεῖον εὐρέσεως παρέμενεν ἄγνωστον. Πρὸ τινος ἀνευρέθη τυχαίως τὸ ἐλλεῖπον εἰδῶλιον πλησίον τῶν Ἀρχανῶν καὶ οὕτω ἐγένετο γνωστὸς ὁ τόπος προελεύσεως αὐτοῦ. Ταυτοχρόνως δὲ ἀπεδείχθη ἡ γνησιότης τοῦ ἀντικειμένου.

Ὁ συνδυασμὸς τῆς θεᾶς μετ' ὑψωμένων χειρῶν πρὸς ναῖσκον δὲν εἶναι τι νέον, διότι οὗτος ἀπαντᾷ ἤδη ἐπὶ τοῦ ἐξετασθέντος ἀνωτέρου ὑπομινωϊκοῦ δείγματος τοῦ Δωματίου τῆς Πηγῆς. Ἡ χειρονομία, ὁ πόλος εἶναι ὁμοίως παλαιὰ μινωϊκὰ γνωρίσματα. Ἀντιθέτως ἡ παρουσία ἄρρένων συνοδῶν καὶ τὸ φερόμενον ὑπὸ τῆς θεᾶς σύμβολον εἶναι γνωρίσματα νέα συνάπτοντα τὸ δείγμα ἡμῶν πρὸς παραστάσεις τῶν ἑλληνικῶν χρόνων. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου τοῦ στρογγύλου ναῖσκου συνεζητήθη κατὰ τὴν δημοσίευσιν, ἔνθα μνημονεύονται ἀνάλογα δείγματα⁸⁹².

⁸⁹²) Αὐτ. σ. 450 ἐξ. ἔνθα μνημονεύονται ἀνάλογα ἐκ Κρήτης, Ἐτρουρίας, Γερμανίας, Δανίας, Σουηδίας. Πβ. Hoernes - Menghin ἔ. ἄ. 1925 σ. 527, σ. 529. Βάσει τούτων ἐτάχθη τότε ὑπὲρ τῆς βορείας προελεύσεως τοῦ τύπου τοῦ οἰκίσκου. Ἄλλ' ὁμοίους, κυρίως κατὰ τὸ θύρωμα, ἔχομεν πολὺ ἐνωρίτερον ἐξ Ἀνατολῆς πβ. Ugaritica II πίν. XXX εἰκ. 79 σ. 194. Τὰ ἐξ Ugarit δείγματα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς χρόνους Ugarit Récent I καὶ II (1600 - 1450 καὶ 1450 - 1365) καὶ παραλληλίζονται πρὸς τὰς καλύβας σχήματος «rain de sucre» τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Συρίας. Τοῦτο καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ τύπος τοῦ ναῖσκου εἰσήχθη ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, δεδομένου ὅτι στρογγύλαι κατασκευαὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Κρήτῃ. Αἱ προσαχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Evans PM II σ. 131 - 2 ἐνδείξεις στρογγύλων καλυβῶν ἐκ παραστάσεων ἐπὶ σφραγίδων δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς. Τὰ ὑστερομινωϊκὰ εἰδῶλα τῆς θεᾶς προῆλθον πάντοτε ἐκ κτιστῶν ὀρθογωνίων κατασκευῶν. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῶν ἀντικειμένων τούτων ἐξ Ugarit κο-

Ἡ ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως³⁹³ συνδέεται πρὸς τὴν φύσιν τοῦ φερομένου ὑπὸ τῆς θεᾶς στρογγύλου ἀντικειμένου. Ἐκ τῆς παρεχομένης ἐκ τῆς εἰκόνος ἐντυπώσεως θὰ ἠδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ δηλώσεως αὐτῆς τῆς ἄκρας χειρὸς ἐστρογγυλευμένης ἵνα ἐν αὐτῇ ἐντεθῇ ὁμοίωμα δόρατος³⁹⁴. Προσεκτικὴ ἐξέτασις ἐν τού-

σμεῖται διὰ ἀναγλύφου σπείρας, ἐνθυμιζούσης τὴν διακόσμησιν τοῦ ναῖσκου Γιαμαλάκη, τὸ δὲ ἕτερον διὰ χαρακτῶν ταινιῶν γενομένων κατὰ τὴν περιστροφὴν τοῦ ἀγγείου, αἵτινες ἐπανευρίσκονται ἐπὶ τοῦ ἀναλόγου ἀντικειμένου ἐκ Καρφίου ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 11055. Τὰ ἐξ Ugarit δείγματα εἶναι σημαντικῶς παλαιότερα, ἀλλὰ τὸν συνδυαστικὸν κρίκον μετὰ τούτων καὶ τῶν ὑπομινωϊκῶν καὶ πρωτογεωμετρικῶν δειγμάτων (ἐκ Καρφίου, Spring Chamber καὶ Συλλογῆς Γιαμαλάκη) δύναται νὰ ἀποτελῇ τὸ ἐκ Φαιστοῦ δειγμα Μον. Αἰτ. XII 1902 σ. 127 εἰκ. 55, ὃπερ φαίνεται ἀνήκον εἰς ΥΜ III β χρόνους ὡς τὰ ὁμοῦ δημοσιευόμενα ἱερὰ ἀντικείμενα. Τοῦτο περατοῦται ἄνω εἰς κόμβον, ὡς τὰ ἐξ Ugarit. Ὑπὸ τοῦ Schaeffer ἔ. ἀ. μνημονεύεται καὶ ἐν αἰγυπτιακῶν δειγμα τῶν χρόνων μετὰ VI καὶ XI Δυναστείας. Διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ τύπου τῆς θεᾶς ἐν ναῖσκῳ πβ. τὸ τελευταίως εὑρεθὲν ἐν Γόρτυνι γλυπτὸν Anpuario XXXIII - IV σ. 265 εἰκ. 60. Ὁ Levi αὐτ. σ. 255 παραβαλλει πρὸς τὸν τύπον τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν εἰκονιζομένης ὁμοίως ἐν ναῖσκῳ Ἐκ Γόρτυνος ἔχομεν καὶ κέρνους συνδυαζομένους πρὸς ναῖσκους τοῦ τύπου τοῦ δειγματος Γιαμαλάκη, ἀλλ' ἄνευ θυροφύλλου αὐτ. σ. 236 - 7 εἰκ. 30, 31. Ἐν γεωμετρικῶν στρογγύλων ἱερῶν ἀνεκαλύφθη τελευταίως κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν Μιλήτῳ.

³⁹³) Κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν συνέδεσα τὰς μορφὰς τοῦ ναῖσκου πρὸς παραστάσεις προελληνικῶν χρόνων, εἰς ἃς ἐμφανίζεται ἡ θεὰ μετὰ δύο παρέδρων ἢ ἀκολούθων πβ. Picard Religions préhelléniques σ. 159 πβ. καὶ σ. 75 σημ. 1. Ὁ Σχολιαστὴς Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου I, 1126 μνημονεύει δύο παρέδρων τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν, Κυλλήνου καὶ Τιτίου. Ἀλλ' ὁ Charou-thier Les dioscures au service d' une déesse σ. 185 ἐξ. καὶ σ. 214 δέχεται τὴν προελληνικὴν καταγωγὴν μόνον τῆς θηλείας τριάδος. Ὁ Nilsson, ὡς μοι ἐγνώρισε δι' ἐπιστολῆς, θεωρεῖ ἀπίθανον τὴν σύνδεσιν τοῦ ναῖσκου ἡμῶν πρὸς τὰς τριάδας τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐκ τούτων πάντως μνημονευτέα ἢ ἐπὶ νομίσματος τῆς Σαγαλασοῦ, ἐνθα θεὰ μετὰ πόλου εἰκονίζεται ἐντὸς στρογγύλου ναῖσκου, ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ ὁποίου ἴστανται δύο ἄρρενες δορυφοροῦντες, Charou-thier ἔ. ἀ. σ. 269 εἰκ. 45. Ἐὰν ἡ τριάς τοῦ ναῖσκου συνδέετο πρὸς τὰς τριάδας τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἃς διεπραγματεύθη ὁ Charou-thier, τότε τὸ ἐπὶ τοῦ ναῖσκου ζῶον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς κύων, πβ. αὐτ. σ. 199 εἰκ. 23, καὶ σ. 201 ἀριθ. 8. Εἰς τὸ Ζήρυνθον Ἄντρον ἐθύοντο τῇ Ρέα κύνες αὐτ. σ. 171. Περὶ παραστάσεων κυνῶν ὡς φυλάκων οἰκοδομημάτων (κατ' αἰγυπτιακὴν ἐπίδρασιν) βλ. καὶ AM LV 1930 σ. 107 ἐξ. Ἡ μελέτη μοι ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Καθηγ. M. P. Nilsson.

³⁹⁴) Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ παρὸν ἔργον ὡς τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ Παλλαδίου ὑπὸ τοῦ Διομήδους καὶ Ὀδυσσεῶς, καίτοι τόσοσιν πρώϊμος παράστασις τοῦ μύθου δὲν φαίνεται πιθανή. Πρῶτον κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐπὶ τῶν πλακιδίων τοῦ ἀποθέτου τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Γόρτυνος

τοῖς μὲ ἔπεισεν ὅτι τὸ στρογγύλον ἀντικείμενον ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον φῦμα προσκεκολλημένον ἐπὶ τῆς χειρός, ἣτις δηλοῦται σαφῶς ὀπισθεν, φέρουσα τοῦτο. Διὰ τὴν στήριξιν δόρατος θὰ ἦρκει μικρὰ ὀπὴ ἐπὶ τῆς ἄκρας χειρός. Τὸ φερόμενον ὑπὸ τῆς θεᾶς ἀντικείμενον δέον, πιστεύω, νὰ θεωρηθῇ στέφανος συμφώνως πρὸς παλαιότεραν ἐκφρασθεῖσαν πρὸς ἐμὲ γνώμην τοῦ καθ. κ. Μαρινάτου, διότι ἡ παράστασις θεῶν μορφῶν μετὰ στεφάνων ἀνά χειρας κατ' ἀνατολικά πρότυπα εἶναι συνηθεστάτη ἐν τῇ τέχνῃ τῶν πρωτοελληνικῶν χρόνων³⁹⁵.

Νέον λοιπὸν στοιχεῖον ἀποτελεῖ διὰ τὸν τύπον τῆς δεομένης ὁ εἰς χειρας τῆς θεᾶς στέφανος, ἀλλ' ἡ προσθήκη τοῦ συμβόλου δὲν εἶναι δυσεξήγητος. Ὁ στέφανος ἀνάγεται εἰς τὴν λατρείαν τῆς βλαστήσεως, τοῦ ἱεροῦ δένδρου καὶ εἰδικώτερον τοῦ ἱεροῦ κλάδου, ὅστις καμπτόμενος σχηματίζει τὸν στέφανον. Ἡ ἐμφάνισις τῆς θεᾶς τῶν πρωτοελληνικῶν χρόνων μετὰ στεφάνου ἀνά χειρας ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς συνδέσεως πρὸς τὴν προελληνικὴν θεάν, μία τῶν ὑποστάσεων τῆς ὁποίας σχετίζεται πρὸς τὸ ἱερὸν δένδρον. Οἱ ἐπὶ τῆς στέγης ἄρρενες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἀπαγωγὴν τῆς θεᾶς δεδομένου ὅτι θεαὶ συνδεόμεναι πρὸς τὴν βλάστησιν, ὡς ἡ Ἑλένη, ἡ Περσεφόνη,

ἔχομεν καὶ παραστάσεις μύθων ἀσχέτων πρὸς τὴν Κρήτην ὡς τῆς Αἰγισθοφονίας καὶ τοῦ Βελλεροφόντου, βλ. D o r o L e v i εἰς *Annuario XXXIII - IV* 1955 - 6 σ. 260 - 1, εἰκ. 56 - 7. Ταῦτα εἶναι διὰ τὴν περίοδον ταύτην νοητὰ λόγῳ τῆς διαδόσεως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

³⁹⁵) Ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ὀρθίας ἐν Σπάρτῃ ἀπαντῶσι στέφανοι φερόμενοι ἀνά χειρας ὑπὸ τῆς θεᾶς ἢ τῶν ἀκολουθῶν αὐτῆς ἢ μεμονωμένοι ὡς ἀναθήματα ΑΟ 1929 πίν. CXCIV 51 - 52 καὶ σ. 269 ἐξ., πίν. CLXXXIX 1 - 5. Ἐπὶ μετόπης τοῦ Σελινοῦντος ἢ Λητῶ φέρει διὰ τῆς δεξιᾶς στέφανον R i c h t e r *Archaic Greek Art* εἰκ. 201. Πβ. καὶ P a y n e *Perachora* πίν. 95, ἀρ. 96. Ἐπὶ μαρμαρίνου ἀναγλύφου ἐκ Θάσου νύμφαι φέρουσιν ἀνά χειρας στεφάνους R i c h t e r ἔ. ἀ. εἰκ. 253. Μορφαὶ μετὰ στεφάνων ἀπαντῶσι καὶ ἐν Κρήτῃ, ἐπὶ τμήματος ἀναγλύφου πίθου ἐκ Λύττου (ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ δένδρον τῆς ζωῆς) L e v i *Early Hellenic Pottery* πίν. XXXI, Arkades σ. 77 εἰκ. 53, καὶ ἐπὶ χαλκῆς μήτρας ἐκ Ρεθύμνου *Annuario XIII - XIV* σ. 43 ἐξ. εἰκ. 35 - 6. Ἐπὶ τῶν πηλίνων πλακιδίων τῆς Γόρτυνος ἀπεικονίζεται θεὰ ἢ γυνὴ στεφομένη *Annuario XXXIII - IV* σ. 268 εἰκ. 65. Τὰ πρότυπα εἶναι ἀνατολικά: ἡ Ἰστὰρ εἰκονίζεται ἐπὶ κυλίνδρου τῶν ἀρχῶν τοῦ Η' αἰ. Ἰσταμένη πρὸ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς καὶ φέρουσα στέφανον F r a n k f o r t *Cylinder Seals* 1939 πίν. XXXIII c. Θεὰ καθημένη ἐπὶ θρόνου φέρει στέφανον αὐτ. πίν. XXXIII g. Ὁ στέφανος ὡς προσφορὰ εἰς θεότητας εἶναι συνήθης ἐν τῇ μεσοποταμιακῇ τέχνῃ ἐν γένει· κατὰ τὰς ἀσσυριακὰς ἐορτὰς τοῦ Νέου Ἔτους μετάλλιναι ταινίαι ἀνηρτῶντο ἐκ γυμνῶν κλάδων ὡς σύμβολον ἀνανεώσεως τῆς φύσεως *AJA* 1915 σ. 328. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπαντᾷ καὶ ὁ κύκλος ὡς σύμβολον τῆς βασιλείας φερόμενος καὶ ὑπὸ θεῶν D h o r m e *Les religions de Babylonie* σ. 62.

ἡ Ἀριάδνη, εἶναι κατὰ κανόνα θεαὶ ἀπαγοόμεναι³⁹⁶. Σημειωτέον ὅτι αἱ δύο πρῶται ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν θεοτήτων ἀπάγονται ὑπὸ δύο ἀρρένων, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου³⁹⁷. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφανθῇ τις ἂν ὁ ναῖσκος Γιαμαλάκη ἀπεικονίζει ἓνα τῶν μύθων τούτων: τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἐντοπίου ἀγνώστου μύθου. Πάντως δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὠρισμένα παραστάσεις ἀπαγωγῶν πρωτοελληνικῶν χρόνων ἔχουσι κοινὰ σημεῖα πρὸς τὸν ναῖσκον Γιαμαλάκη³⁹⁸. Πιστεύω ὅτι καὶ ἂν ἡ ἐντὸς τοῦ ναΐσκου μορφή ἐρμηνευθῇ ὡς ξόανον καὶ οὐχὶ ζῶσα θεά, τοῦτο δὲν αἴρει τὴν δυνατότητα ἐρμηνείας αὐτῆς ὡς ἀπαγομένης δεδομένου ὅτι ἀρρήκτως συνδεδεμένοι εἶναι αἱ ἔννοιαι τοῦ εἰδώλου καὶ τῆς θεότητος³⁹⁹.

Ἐπὶ χυτῶν χαλκῶν τεμαχίων διακοσμούντων ἀρχικῶς τρίποδας ἐκ

³⁹⁶) MMR σ. 528 - 531. Περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀπαγομένων μορφῶν, τῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων καὶ τῆς συνδέσεως πρὸς τὴν βλάστησιν βλ. L. Ghali-Kahil *Les enlèvements et le retour d' Hélène* 1955 σ. 321 μὲ σχετικὴν βιβλιογραφίαν εἰς σημ. 1 καὶ σ. 323. Περὶ τῆς δυσχερείας ἀκριβοῦς ἐρμηνείας τῶν σχετικῶν πρωίμων παραστάσεων αὐτ. σ. 324.

³⁹⁷) Πλούταρχος Θησ. 31. Περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ σχετικοῦ μύθου βλ. L. Ghali-Kahil ἔ. ἀ. σ. 305 ἐξ. Κατ' αὐτὴν ὁ μῦθος ἦτο πιθανῶς ἤδη γνωστὸς εἰς τὸν Ὅμηρον αὐτ. σ. 306. Ὁ Σχολ. Ἰλ. Γ 144 ἀνάγει τὸν σχετικὸν μῦθον εἰς τὸν Ἑλλάνικον, ἀλλ' ὁ Πausanias I 41, 5 καὶ 9, 31, 4 βασιίεεται ἐπὶ τοῦ Ἡσιόδου. Πβ. Ὀδ. λ. 631. Αἱ παλαιότεραι βέβαιαι παραστάσεις τοῦ μύθου ἐν τῇ τέχνῃ εἶναι κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα ἢ ἐπὶ τοῦ Ἀμυκλαίου θρόκου καὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου, L. Ghali ἔ. ἀ. σ. 309.

³⁹⁸) Ἀπαγομένη ἐπὶ γεωμετρικοῦ ἀττικοῦ ἀγγείου ἐκ Θηβῶν ὑποὶ τὰς χεῖρας φέρουσα διὰ τῆς ἐτέρας τούτων στέφανον Pfuhl *Mal. und Zeichnung* III εἰκ. 15, Mätz *Gesch. der Griech. Kunst*. I εἰκ. 14. Στέφανον φέρει θήλεια, ἣν κρατεῖ ἄρρην ἀπὸ τοῦ καρποῦ, ἐπὶ πλακιδίου ἐκ τῆς Ὀρθίας AO πίν. XCIV. Ἀπαγομένη ἐπὶ πλοισαρίου τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου ὑποὶ τὰς χεῖρας Halbherr-Orsi *Antichità del Antro di Zeus* ἀνάτυπον ἐκ Museo di Antichità Classica II πίν. 2, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ δύο ἀρρένων ἀπαγομένη ἐπὶ πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Λούβρου L. Ghali-Kahil ἔ. ἀ. πίν. C σ. 309: «Elle lève les deux bras dans un geste encore hiératique». Ἡ παράστασις ἐρμηνεύεται ὡς ἀπαγωγή τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Θησέως καὶ Πειρίθου. Περὶ παραστάσεως ἀπαγωγῆς τῆς Ἑλένης ἐξ ἱεροῦ αὐτ. σ. 311 καὶ σημ. 6 πβ. πίν. CIV 1, 2. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτ. Θησ. 31 ὅτι ἡ Ἑλένη ἀπήχθη χορεύουσα ὀφείλεται πιθανῶς εἰς παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀπαγομένη ἀπεικονίζετο ὑψοῦσα τὰς χεῖρας.

³⁹⁹) Mätz *Göttererscheinung und Kultbild* σ. 56 ἐξ. Ἡ Harrison *Prolegomena* 1922 σ. 323 πραγματευομένη τὴν μνημονευθεῖσαν παράστασιν τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου — ἐνθα ἡ θήλεια ὑποὶ τὰς χεῖρας — θεωρεῖ τὴν στάσιν αὐτῆς μυκηναϊκὴν ἐπιβίωσιν καὶ λέγει ὅτι ἀρχικῶς ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ἑλένης εἶναι ἀρπαγὴ ξοάνου, καὶ ἐκ τούτου προέρχεται ἡ στάσις αὐτῆ τῶν ἀπαγομένων μορφῶν.

τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου ἀπεικονίζεται πλοῖον μετὰ γυναικείας μορφῆς ἐχούσης ὑψωμένας τὰς χεῖρας (Πίν. ΙΔ' εἰκ. 1)⁴⁰⁰. Ἡ γυναικεία μορφή, ἣτις ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ πρώτου δημοσιεύσαντος ὡς ξοάνον, ἴσταται ἐπὶ τῆς πρόρας πλησίον ἀνδρὸς μετ' ἀσπίδος καὶ κράνους, ὅστις κατὰ τὴν δημοσίευσιν εἶναι ὁ κυβερνήτης. Τὸ πλοῖον ἔχει πέντε κωπηλάτας, ὧν εἷς ἀρπάζεται ὑπὸ πτηνοῦ. Ὁ Karo⁴⁰¹ ἀρνεῖται ὅτι πρόκειται περὶ ξοάνου καὶ ἐρμηνεύει τὴν παράστασιν ὡς ἀπαγωγὴν γυναικὸς ὑπὸ πειρατῶν. Ὁ Von Salis⁴⁰² βλέπει παράστασιν τῆς ἀπαγωγῆς τῆς Ἀριάδνης ὑπὸ τοῦ Θησέως, ὡς καὶ ἡ Benton⁴⁰³, ἣτις δὲν ἀποκλείει νὰ πρόκειται περὶ τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Μενελάου κατὰ τὸν πλοῦν μέσῳ Κρήτης πρὸς Αἴγυπτον. Ὁ Kunze⁴⁰⁴ ὁμιλεῖ περὶ Ἑλένης καὶ Πάριδος. Ἐτερον χαλκοῦν τμήμα ἐκ τοῦ Ἰδαίου παριστιᾶ γυναικῶν μετ' ὑψωμένων χειρῶν φέρουσαν διὰ τῆς ἐτέρας τούτων ξίφος.

Λίαν ἀνάλογος εἶναι παράστασις γεωμετρικοῦ ἀγγείου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, προερχομένου ἐκ Θηβῶν καὶ ἀνήκοντος εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ Διπύλου. Ἀπεικονίζεται ἀνὴρ κρατῶν ἀπὸ τοῦ καρποῦ γυναικῶν καὶ ἄγων αὐτὴν πρὸς πλοῖον. Ἡ γυνὴ ὑψοῖ τὰς χεῖρας καὶ φέρει διὰ τῆς ἐτέρας στέφανον⁴⁰⁵. Ὁ δημοσιεύων Murray πιστεύει ὅτι πρόκειται περὶ παραστάσεως «ἀμίλλης νεῶν», ναυτικῶν ἀγώνων ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι, εἰς οὓς θέλει συμμετάσχει ὁ ἀνὴρ, ἵνα κερδίσῃ τὸν στέφανον, ὃν φέρει ἡ γυνή. Ὁ Kirk⁴⁰⁶ ἐπίσης ἀρνεῖται τὴν μυθολογικὴν σημασίαν τῆς σκηνῆς θεωρῶν αὐτὴν ὡς εἰλημμένην ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου. Ὁ Buschor⁴⁰⁷ δέχεται μόνον μυθολογικὴν ἐρμηνείαν: ἀπαγωγὴν τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἢ τῆς Ἀριάδνης ὑπὸ τοῦ Θησέως. Τὴν τελευταίαν ἄποψιν δέχεται καὶ ὁ V. Salis⁴⁰⁸. Ὁ Matz⁴⁰⁹ ἀμφιβάλει δι' ἐρμηνείαν τῆς σκηνῆς ὡς ἀπαγωγῆς τῆς Ἑλένης. Ἡ Ghali - Kahil ἀρνεῖται ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Ἀριάδνης προτιμῶσα τὴν ἐρμηνείαν τῆς παραστάσεως ὡς ἀπαγωγῆς τῆς Ἑλένης⁴¹⁰ ὑπὸ τοῦ

⁴⁰⁰) Halbherr - Orsi ἔ. ἀ. σ. 42 Πβ. Alexiou ἐν Minoica, Sundwall Festschrift 1957 σ. 1 ἐξ.

⁴⁰¹) Archiv. für Religionswiss. VIII 1905 Beiheft σ. 63 σημ. 1 σ. 65.

⁴⁰²) S. Berichte Ak. Heidelberg 26, 4, 1935 σ. 29.

⁴⁰³) BSA XXXV σ. 98 σημ. 7.

⁴⁰⁴) Götting. Gel. Anz. 1937 σ. 296.

⁴⁰⁵) JHS 1899 πίν. 8 σ. 198 ἐξ.

⁴⁰⁶) BSA XLIV 1949 σ. 149 - 150. Πβ. σ. 114 εἰκ. 4.

⁴⁰⁷) Gr. Vasenmalerei σ. 34 σ. 37 εἰκ. 21.

⁴⁰⁸) Theseus und Ariadne 1930 σ. 13.

⁴⁰⁹) Geschichte der Griech. Kunst I εἰκ. 14 σ. 65.

⁴¹⁰) Les enlèvements d' Helène σ. 318. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἄποψις τοῦ R. Hampe Frühe griechische Sagenbilder σ. 78 - 9.

Πάριδος. Ἀνάλογοι ἀρχαῖκαὶ παραστάσεις πλοίου καὶ ζεύγους ἀνθρωπίνων μορφῶν εἶναι γνωσταὶ καὶ ἄλλοθεν⁴¹¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ θέμα ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν ἐκ τῶν προελληνικῶν χρόνων, ἔνθα ὁμοίως ἀπαντᾷ ἐπὶ χρυσῶν δακτυλίων ἐκ Τίρυνθος καὶ Κρήτης. Διὰ τὰ δείγματα ταῦτα προετάθησαν διάφοροι ἐρμηνεῖαι⁴¹². Ὁ Evans⁴¹³ ὑπενθυμίζει τὴν θαλασσίαν ὑπόστασιν τῆς μινωϊκῆς θεᾶς, διατηρηθεῖσαν καὶ εἰς τὰς ἐπιβιώσεις αὐτῆς, Βριτόμαριν, Δίκτυναν καὶ Ἄρτεμιν Δελφινίαν. Τὸν θεῖον χαρακτῆρα τῶν σχετικῶν παραστάσεων δέχεται καὶ ὁ Levi⁴¹⁴ παραβάλλον πρὸς ἀνατολικὰς παραστάσεις πλοίων ἐνίοτε συνδυαζομένας πρὸς ζεύγος, αἵτινες ἐρμηνεύονται ὡς ἀπεικονίσεις ταξειδίων ἡλιακῶν ἢ σεληνιακῶν θεοτήτων⁴¹⁵. Ἀνατολικά καὶ αἰγυπτιακά δείγματα θεῖου πλοῦ ἐμνημόνευσε καὶ ὁ Μαρινᾶτος⁴¹⁶. Ἐν ἐκ τῶν δειγμάτων τούτων παριστᾷ πλοῖον μετὰ μορφῶν, ὧν ἡ ἑτέρα ὑψοῖ τὰς χεῖρας⁴¹⁷.

Δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ὑποστηρίξωμεν τὸν θεῖον χαρακτῆρα τῶν

⁴¹¹) Πβ. ἐλεφάντινον ὁμοίωμα μίτρας μετὰ ζεύγους ἀναχωροῦντος διὰ πλοίου προερχόμενον ἐκ τοῦ τεμένου τῆς Ὁρθίας ΑΟ πίν. CIX CX, BSA XIII πίν. 4 σ. 100. Τοῦτο χρονολογεῖται κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος. Κατὰ τὴν L. Ghali - Kahil *Les enlèvements d' Helène* 1955 σ. 320, πιθανῶς πρόκειται περὶ τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Πάριδος, λόγῳ τοῦ τόπου προελεύσεως τοῦ ἀντικειμένου.

⁴¹²) Ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλίου ἐξ Ἡρακλείου PM II σ. 250 ἐξ. εἰκ. 147 β, ἀπεικονίζεται ὁμοίως ζεύγος καὶ πλοῖον. Ὁ Evans παραβάλλει πρὸς τὴν πλέουσαν θεὰν τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τοῦ Μόχλου. Χρυσοῦς δακτύλιος ἐκ Τίρυνθος φέρει παράστασιν ζεύγους ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἣτις ἠρμηνεύθη ὡς ἀπαγωγή τῆς Ἀριάδνης, ἀνοχώρησις τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης διὰ τὰ Ἡλύσια (BCH 1933 σ. 227 ἐξ), ὡς ἀπλῆ παράστασις ἀνοχώρησεως ἢ ἀφίξεως AM 1930 σ. 124, ὡς πειρατικὴ ἐπιδρομὴ καὶ ἀπαγωγή γυναικῶν ἢ ἐπιστροφή τῶν ἐκστρατευσάντων Nilsson MMR σ. 39. Περὶ τοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος βλ. καὶ L. Ghali - Kahil ἔ. ἀ. σ. 317, ἄνευ ταυτίσεως πρὸς ὠρισμένον μῦθον.

⁴¹³) PM II σ. 250.

⁴¹⁴) AJA 1945 σ. 278 9.

⁴¹⁵) Ἐν Αἰγύπτῳ πιστεύεται ὅτι ἡ ἡλιακὴ θεότης διέρχεται ἀνά πᾶσαν ἡμέραν τὸν οὐράνιον ὠκεανὸν *Egman Aegyptische Rel* σ. 11. Τὸ ταξίδιον τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ, ὅπερ ἀπεικονίζεται ἐπὶ ἀνατολικῶν κυλίνδρων σχετίζεται πρὸς τὰς λατρείας τῆς βλαστήσεως, ἧς ἡ θεὰ παρίσταται ἐνίοτε παρὰ τὸ πλοῖον *Frankfort Cyl. Seals* σ. 109.

⁴¹⁶) BCH 1933 σ. 226 ἐξ.

⁴¹⁷) Αὐτ. εἰκ. 12 κατὰ Weber *Altorientalische Siegelbilder* 1920 εἰκ. 406, εἰκ. 409, εἰκ. 410. Αἱ παραστάσεις αὗται ἐρμηνεύονται ὑπὸ τῶν ἀνατολιστῶν ὡς ταξίδιον τοῦ Γιλγαμές καὶ Οὐτ Ναπιστι εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων.

παραστάσεων πλοίων μετὰ ζεύγους. Ἀσφαλῶς πρόκειται πάντοτε περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Ἐὰν τοῦτο δὲν ἦτο θρησκευτικόν, ἢ ἐπὶ μακρὸν ἐπανάληψις τοῦ θὰ ἦτο ἀνεξήγητος. Ἡ δὲς ἐπαναλαμβανομένη χειρονομία τῆς ὑψώσεως τῶν χειρῶν καὶ ἡ παρουσία τοῦ στεφάνου δὲν δύνανται νὰ εἶναι τυχαῖαι. Ἡ ὑποδειχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Demargne⁴¹⁸ ἐρμηνεία, δι' ἧς συνδυάζεται ἡ μυθολογικὴ ἄποψις πρὸς τὴν θρησκευτικὴν, ἐπιβάλλεται καὶ ἐν προκειμένῳ. Αἱ ἀπαγόμεναι ἡρωίδες Ἑλένη καὶ Ἀριάδνη εἶναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, παλαιαὶ θεαὶ τῆς βλαστήσεως. Εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Ἰδαίου καὶ τοῦ ἐκ Θηβῶν ἀγγείου δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν θεὰν ἀπαγομένην ὑπὸ τοῦ παρέδρου αὐτῆς.

Γυναικεία μορφή μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ ἐπὶ πηλίνου ὀρθογωνίου πίνακος μετὰ πλαισίου, ὑπ' ἀριθ. 6347 τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου (Πίν. ΙΓ' εἰκ. 3) προερχομένου ἐκ θέσεως Χαράκια παρὰ τὴν Μαθιὰν Πεδιάδος⁴¹⁹. Κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ Μουσείου ὁ πίναξ εὐρέθη ἐντὸς πίθου (πιθανώτατα ταφικοῦ). Τὸ εὔρημα δὲν περιλαμβάνει ἄλλα ἀντικείμενα. Ἡ μορφή περιγράφεται ὑπὸ τοῦ δημοσιεύοντος Leví ὡς «γυναικεία ἰσταμένη μορφή ὑψοῦσα τὰς χεῖρας εἴτε ἐν τῇ στάσει τῆς λατρείας εἴτε ἵνα βαστάσῃ ἀντικείμενόν τι» καὶ χαρακτηρίζεται ὡς «ἱερατικὴ». Νομίζω, ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ τύπος ἀπεδείχθη διὰ τῶν νεωτέρων εὐρημάτων τόσον συνήθης, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι διὰ τῶν χειρῶν ἡ μορφή στηρίζει ἀντικείμενον μὴ εἰκονιζόμενον. Ἡ γυνὴ φέρει μακρὸν πέπλον καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς χαμηλὸν κάλυμμα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἡ ταινία μετὰ μικρῶν δίσκων, συνήθης, ὡς εἶδομεν, εἰς τὰς παλαιότερας παραστάσεις τῆς θεᾶς. Ἡ ἐνταξίς τοῦ προσώπου ἐν τῇ κόμῃ, τὸ ἐπίμηκες πρόσωπον, ἡ μεγάλη ρίς, τὸ ὄξυ πηγούνιον ὑποδεικνύουσι τοὺς τελευταίους ἀνατολίζοντας ἢ τὴν ἀρχὴν τῶν δαιδαλικῶν χρόνων. Οἱ ἄκροι πόδες προβάλλουσι γυμνοὶ κάτωθεν τῆς ἐσθῆτος.

Ἐξαιρετικῶς σημαντικὸν εἶναι τὸ δημοσιευόμενον νῦν τὸ πρῶτον (Πίν. ΙΓ' εἰκ. 4) πήλινον εἰδῶλιον τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ὑπ' ἀριθμ. 9470 ἐκ Λαγοῦ Λασιθίου. Τοῦτο ἔχει ὕψος 19 ἐκ. Ἀπεικονίζει γυναῖκα ὀρθίαν ἔχουσαν ὑψωμένους τοὺς βραχίονας. Μικρὸν τμῆμα τῶν πήχεων ἐλλείπει. Ἡ γυνὴ φέρει στεφάνην ἐπὶ τοῦ μετώπου. Δύο πλόκαμοι κατέρχονται ἑκατέρωθεν τοῦ προσώπου μέχρι τῶν μαστῶν. Ὁπισθεν ἡ λοιπὴ κόμη καταπίπτει πλουσία κυματοειδῆς μέχρι τῆς ὀσφύος. Οἱ ἄκροι πόδες εἶναι ὀγκώδεις. Φέρει πέπλον, τοῦ ὁ-

⁴¹⁸) La Crète dédalique σ. 282 ξέ.

⁴¹⁹) Arkades σ. 621 - 2 εἰκ. 654.

ποίου ἢ παρυφῆ δηλοῦται κατὰ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ἀμυγδαλωτοί, χαρακτοὶ καὶ ἐξέχουσι πλαστικῶς. Τὸ πρόσωπον στενοῦται ἐλαφρῶς πρὸς τὸ πηγούνιον, τὸ δὲ στόμα δηλοῦται δι' ἀπλῆς χαρακτῆς γραμμῆς. Χρονολογεῖται πιθανῶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος.

Δημοσιεύω ἐπίσης πλακίδιον τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ὑπ' ἀριθμ. 1309 (Πίν. ΙΙ' εἰκ. 1 δεξιά). Τοῦτο προέρχεται ἐκ θέσεως Παποῦρα ἐπὶ τῶν συνόρων Λασιθίου - Πεδιάδος. (Ὄνομα χωρίου δὲν μνημονεύεται ἐν τῷ καταλόγῳ). Ἔχει ὕψος 14,3 ἐκ. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἀνάγλυφος ἰσταμένη γυνὴ ἐπὶ βάθρου ἔχουσα ὑψωμένας τὰς χεῖρας (ἐλλεῖπει ἢ μία ἄκρα χεὶρ) καὶ φέρουσα πόλον. Τὸ βάθρον καὶ ὁ πόλος δεικνύουσιν ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς. Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου εἶναι ἐφθαρμένα. Πλαστικῶς δηλοῦνται δύο πλόκαμοι. Ἡ γυνὴ φέρει στενὸν πτυχωτὸν πέπλον καὶ τετράγωνον ἱμάτιον καταπίπτον ὀπισθεν. Ἀνήκει, ὡς πιστεύω, εἰς τὸν ΣΤ' αἰῶνα.

Μορφαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζονται ἐν τῇ δωρικῇ Κρήτῃ ὄχι μόνον πλαστικῶς, ἀλλὰ καὶ γραπτῶς. Ἐπὶ πολυχρώμου γεωμετρικῆς κάλπης ἐκ Κνωσοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ζ' αἰῶνος⁴²⁰ εἰκονίζεται ζευγὸς μορφῶν ἰσταμένων ἐπὶ βάθρων καὶ ὑψουσῶν τὰς χεῖρας (Πίν. ΙΔ' εἰκ. 2). Ἀριστερὰ ἴσταται ἡ γυνὴ καὶ δεξιά ὁ ἀνὴρ φέρων κράνος. Κατὰ τὸν δημοσιεύοντα Payne ἡ γυνὴ φέρει χαμηλὸν στρογγύλον κάλυμμα ἢ πόλον καὶ τοῦτο θὰ καθίστα «ἐκ τῶν προτέρων» πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς. Ἄλλ' ὁ Payne δὲν ἀποκλείει νὰ εἶναι τοῦτο ἀπλῶς δίκτυον ἢ «ταινία κοσμουμένη διὰ ροδάκων». Περαιτέρω ὁ Payne παρατηρεῖ ὅτι ἡ γυνὴ φαίνεται γυμνὴ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω καὶ ὑπενθυμίζει τὴν ἀνάλογον γυμνότητα τῆς μινωϊκῆς θεᾶς, ὡς καὶ τὸν προελληνικὸν χαρακτῆρα τῆς ὑψώσεως τῶν χειρῶν. Ὡς πρὸς τὸ θέμα ὁ Payne πιστεύει ὅτι τοῦτο εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον ἐπὶ οἰνοχόης ἐξ Ἀρκάδων, ἀμφισβητεῖ δὲ καὶ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἀριάδνης, ὡς ὑπεστηρίχθη⁴²¹. Ὑποθέτει ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ στρατιώτου πλησιάζοντος θεάν, πιθανώτερον ὁμῶς θεωρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ μυθολογικῆς σκηνῆς, ἴσως Ἐλένης ψαυούσης τὴν γένυν τοῦ Μενελάου ἱκετευτικῶς, ἢ πιθανώτερον ἀπαγωγῆς (τῆς Ἐλένης ὑπὸ τοῦ Πάριδος ἢ ἄλλης). Καὶ ἄλλαι ταυτίσεις

⁴²⁰) BSA XXIX 1927 · 8 σ. 240 σ. 287 καὶ σημ. 1 πίν. XI 10 · 11 πίν. XII.

⁴²¹) A. Von Salis Sitz. Ber. Heidelberg XXVI 1935 - 6 4, σ. 8 ἐξ. Οὗτος σ. 33 · 4 ἐρμηνεύει ὡς μίτον τῆς Ἀριάδνης δίσκον εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν. Ἄλλ' οὗτος δύναται νὰ εἶναι ἀπλῶς παραπληρωματικὸς.

προειτάθησαν ὑπὸ ἄλλων ὡς Ζεὺς Τέλειος - Ἦρα Τελεία ⁴²², Ἄρης - Ἀφροδίτη ⁴²³. Ὁ Matz ⁴²⁴ χρονολογῶν τὸν πίθον κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μέχρι καὶ τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ Ζ' παρατηρεῖ ὅτι τὸ θέμα εἶναι αἰνιγματικόν, μὴ λυθὲν ἀκόμη. Πιστεύει ὅτι ἐμβλήματα θείας φύσεως ἀπουσιάζουσι καὶ προσωρινῶς προτιμᾷ νὰ δεχθῆ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἀριάδνης. Ὁ Demargne ⁴²⁵ ἐρμηνεύει τὴν παράστασιν βάσει ἀναλόγων ζευγῶν ἐξ Ἀναυλόχου καὶ ἄλλοθεν, ὡς ἀπεικόνισιν τῆς Μεγάλης Θεᾶς τῆς γονιμότητος μετὰ τοῦ παρέδρου αὐτῆς θεοῦ ἢ ἡμιθέου. Πιστεύει περαιτέρω ὅτι ἡ μυθολογικὴ ἐρμηνεία (Θησεὺς καὶ Ἀριάδνη, Μενέλαος καὶ Ἑλένη κλπ.) δύναται νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν περὶ θείου ζεύγους. Τὴν ἄποψιν περὶ θείου ζεύγους ἀναπτύσσει καὶ ἀλλαχοῦ ⁴²⁶, ἀνάγων εἰς τὴν προελληνικὴν θεὰν πάσας τὰς προταθείσας γυναικείας μορφάς, Ἦραν, Ἀφροδίτην, Ἀριάδνην, Ἑλένην. Ἡ L. Ghali - Kahil (*Les enlèvements et le retour d' Helène* 1955 σ. 318), χρονολογεῖ τὴν κάλπην κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η' ἢ ἀρχὰς τοῦ Ζ' αἰῶνος. Δέχεται ὅτι ἡ γυνὴ ψαύει τὴν γένυν τοῦ ἀνδρός. Παραλληλίζει πρὸς παράστασιν ἀπαγωγῆς τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Θησέως ἐπὶ πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου τοῦ Λούβρου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι ὁ Θησεὺς συνήθως δὲν ἀπεικονίζεται ὡς πολεμιστῆς. Διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ ἀνδρός πρὸς τὸν Μενέλαον ἢ Πάριν ἐκφράζει δισταγμόν. Ἀμφισβητεῖ ἐπίσης τὴν ταύτισιν τῆς γυναικὸς πρὸς τὴν Ἀριάδνην. Τελικῶς παρατηρεῖ, ὡς ὁ Payne, ὅτι ἡ γυμνότης τοῦ στήθους ἐνθυμίζει τὴν μινωϊκὴν θεάν.

Νομίζω ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ συσχετίσωμεν τὴν φαινομενικὴν γυμνότητα τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς μορφῆς πρὸς τὸν παλαιὸν μινωϊκὸν συρμόν, δεδομένου ὅτι οὗτος δὲν ἐμφανίζεται ἐπὶ τῶν ὑπομινωϊκῶν εἰδώλων, ἅτινα εἶναι οἱ ἄμεσοι πρόδρομοι τῶν πρωτοελληνικῶν δειγμάτων τοῦ τύπου. Ἀντιθέτως σημαντικὴν ἐνδειξιν παρέχει ἡ χειρονομία τῆς ὑψώσεως τῶν χειρῶν. Πιστεύω ὅτι ἡ γυνὴ πράγματι ὑψοῖ τὰς χεῖρας καὶ μόνον ἢ συμπτωματικῶς πλησιάζουσα τὸ πρόσωπον τοῦ πολεμιστοῦ χεῖρ αὐτῆς παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ψαύει τὴν γένυν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῶν Ἀρχάδων αἱ μορφαὶ ἔχουσι τελείως διάφορον στάσιν. Ἡ συνεχὴς ἀπὸ τῶν τελευταίων μινωϊκῶν χρόνων ἐμφάνισις τῆς θεᾶς ὑψούσης τὰς χεῖρας καὶ ὁ παραλληλισμὸς

⁴²²) Elderkin AJA 1937 σ. 424 ἐξ. Οὗτος συνδέει τὴν παράστασιν τοῦ πίθου τῆς Κνωσοῦ πρὸς χιτιτικὰ παράλληλα αὐτ. σ. 434.

⁴²³) Καροῦζος Jahrbuch 52 1937 σ. 181 σημ. 4.

⁴²⁴) Gesch. Gr. Kunst I 1950 σ. 256 πίν. 163.

⁴²⁵) BCH 1931 σ. 409 - 11.

⁴²⁶) La Crète dédal. σ. 282 - 3.

πρὸς ἄλλα πρωτοελληνικὰ δείγματα σαφῶς θείου χαρακτῆρος, ὡς αἰμορφαὶ τοῦ ναΐσκου Γιαμαλάκη καὶ τῆς κατωτέρω ἐξεταζομένης στάμνου τῆς Φορτέτσας, πείθουσι ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κάλπης τῆς Κνωσοῦ ἀπεικονίζεται θεὰ καὶ οὐχὶ θνητὴ ἢ ἀφηρωϊσθεῖσα νεκρά. Καίτοι ἔχει ἀμφισβητηθῆ (ὑπὸ τοῦ Payne καὶ τῆς L. Ghali) ἡ ἐρμηνεία τοῦ καλύμματος αὐτῆς ὡς πόλου, οὐχ ἦντον ἢ ταινία μετὰ δισκίων, ἦν πιθανῶς φέρει, ἀποτελεῖ σύνηθες γνώρισμα τῶν ὑπομινωϊκῶν παραστάσεων τῆς θεᾶς (πβ. μήτρας Σητείας, εἰδῶλα ἐκ Καρφίου, πίνακα ἐκ Μαθιάς). Βασικὴν σημασίαν προσέτι ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ἡ γυναικεία μορφή βαίνει ἐπὶ βάρθρου ἀποκλειομένου οὕτω νὰ πρόκειται περὶ παραστάσεως θνητῆς. Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ἀποψὶς τοῦ Demargne, καθ' ἣν ἐπὶ τῆς κάλπης τῆς Κνωσοῦ ἀπεικονίζεται ἡ μεγάλη θεὰ μετὰ τοῦ παρέδρου αὐτῆς, εἶναι κατὰ ταῦτα πιθανωτάτη. Ὁ θεῖος χαρακτὴρ τοῦ παρέδρου ἐνισχύεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ οὗτος βαίνει ἐπὶ βάρθρου. Περὶ τούτου ἐβεβαιώθην διὰ νέας προσφάτου ἐξετάσεως τῆς κάλπης. Ὅτι οὗτος ἀπεικονίζεται ὡσεὶ ἐπιχειρῶν ἐναγκαλισμὸν τῆς θεᾶς δὲν ξενίζει τὸν γινώσκοντα τὸν σύνδεσμον θεότητος καὶ εἰδώλου καὶ γενικώτερον τὴν σημασίαν τῆς εἰκόνης κατὰ τοὺς πρώτους ἑλληνικοὺς χρόνους, ἦν λαμπρῶς ἀνέπτυξε τελευταίως ὁ Matz (*Göttererscheinung und Kultbild*, σ. 56 ἐξ.). Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Öhly⁴²⁷ ὁμιλῶν περὶ ξυλίνης παραστάσεως ζεύγους Διὸς καὶ Ἥρας ἐκ Σάμου λέγει ὅτι ὁ πίθος τῆς Κνωσοῦ εἶναι τὸ πρῶτον δείγμα τοῦ «ἱεροῦ γάμου», ἀποτελοῦντος παλαιὰν ἀνατολικὴν παράδοσιν.

Ἐπὶ στάμνου ἐκ τῶν γεωμετρικῶν τάφων τῆς Φορτέτσας παρὰ τὴν Κνωσὸν⁴²⁸ παρουσιάζεται δις μετὰ μικρῶν μεταβολῶν γυναικεία μορφή ἔχουσα σπείρας εἰς τὴν ὀσφὺν καὶ πόλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὑψοῦσα τὰς χεῖρας (Πίν. ΙΔ' εἰκ. 3). Προφανῶς, λέγει ὁ Μαρινᾶτος⁴²⁹, εἶναι θεὰ, ἐκφυλιστικὴ ἐξέλιξις τῶν ὑστερομινωϊκῶν καὶ ὑπομινωϊκῶν θεῶν τῶν ὄφρων ἐκ Πρινιαῖ καὶ Γουρνιαῶν. Τὴν ἀποψὶν ταύτην ὑποστηρίζει καὶ ὁ Brock ἐν τῇ ὀριστικῇ δημοσιεύσει⁴³⁰ συνδέων πρὸς τὰ δείγματα ἐκ Καρφίου, Γάζι καὶ Παγκαλοχωρίου. Πράγματι ὁ σαφῆς ἐν προκειμένῳ πόλος, οἱ ὄφεις καὶ ἡ στάσις πείθουσιν ὅτι πρόκειται περὶ θεᾶς παρὰ τὴν γνώμην τῆς Banti⁴³¹. Τυπολογικῶς ὁ μα-

⁴²⁷) AM 68 1953 σ. 80

⁴²⁸) Μαρινᾶτος *Archaeol. Anzeiger* 1933 σ. 307 εἰκ. 19, Brock *Fortetsa* 1957 πιν. 77 πιν. 163, Cook *Zeus III* 1940 πιν. XXV. (The Snake-goddess repeated as a protogeometric motif).

⁴²⁹) *E. ἀ. σ. 310 - 311.

⁴³⁰) *E. ἀ. σ. 125 - 6.

⁴³¹) *Div. Fem.* σ. 12 - 13.

κρὸς λαιμὸς καὶ ὁ τριγωνικὸς κορμὸς προέρχονται κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ τύπου τοῦ Καρφίου. Ὅτι αἱ σπεῖραι εἶναι ὄφεις εἰλιγμένοι περὶ τὴν ὄσφυν τῆς θεᾶς πείθει ἡ ἀνάλογος δήλωσις αὐτῶν εἰς ἀρχαϊκὴν παράστασιν Γοργόνος ⁴⁸².

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους ὁ τύπος τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπαντᾷ συνηθέστατα καὶ ἔξω τῆς Κρήτης. Ὁ Evans παρατήρησε τὴν συχνότητα τούτου ἐν Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν πρωτοσιδηρᾶν ἐποχὴν. Ὡς μὲ πληροφορεῖ φιλοφρόνως ὁ συνάδελφος κ. Καραγιώργης τοῦ Κυπριακοῦ Μουσείου ὁ τύπος εἶναι συνήθης ἐπὶ τῶν πηλίνων εἰδωλίων τοῦ Η' αἰῶνος ⁴⁸³. Ἡ προέλευσις ἐκ τῶν Μυκηναϊκῶν ἵπτερυγιοσχημῶν, ἅτινα ἀπαντῶσιν ἐπίσης ἐν Κύπρῳ, εἶναι πιθανή, ἀσχέτως τοῦ ἂν τὰ πτερυγιοσχημα κατεσκευάζοντο ἐν Κύπρῳ ἢ εἰσήγοντο ἔξωθεν. Χρυσῇ πλάξ ἐκ Λαπίθου τῆς Κύπρου ἀπεικονίζει ἐπίσης τὴν θεὰν γυμνὴν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ⁴⁸⁴. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐν Ρόδῳ ⁴⁸⁵.

Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ διαπίστωσις ἐπιβιώσεως τοῦ ζεύγους θηλείας καὶ ἄρρενος ἐν τῇ αὐτῇ στάσει ἐν Ὀλυμπίᾳ ⁴⁸⁶. Τὰ δείγματα προέρχονται ἐκ τῶν στρωμάτων εὐθύς ἄνωθεν τοῦ ἀρχαϊκοῦ Πελοπίου καὶ περιλαμβάνουσι χαλκᾶ καὶ πήλινα εἰδώλια ἰθυφαλλικοῦ ἄρρενος μεθ' ὑψωμένων χειρῶν καὶ θηλείας θεᾶς. Ὁ ἄρρην, ὡς ἔδειξεν ὁ Kunze,

⁴⁸²) A E 1927 - 8 σ. 21 εἰκ. 8 ζ. Πβ. διὰ τὴν θέσιν τῶν ὄψεων κατὰ τὴν ὄσφυν παράστασιν θεᾶς ΙΔ' αἰῶνος ἐκ Ρὰς Σάμρα Ugaritica II εἰκ. 10. Μορφαὶ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀνά ζεύγη εἰκονίζονται καὶ ἐπὶ γεωμετρικοῦ ἀμφορέως ἐκ Φορζέτας ἐρμηνευόμεναι ὑπὸ τοῦ δημοσιεύοντος ὡς θρηνηδοὶ Brock ἔ. ἀ. πίν. 144, 339 σ. 36. Ὁ τύπος τῆς ὑψούσης διὰ τῶν χειρῶν σύμβολα θεᾶς ἀντιπροσωπεύεται διὰ τῆς κάλπης τῶν Ἀρκάδων, ἐνθα θεὰ μεταξὺ πτηνῶν ὑποῖ «δένδρα τῆς ζωῆς» Arkades σ. 331 εἰκ. 431. Ὁ V. Müller παραλληλίζει πρὸς ἀνατολικά δείγματα τῆς θεᾶς τῆς ὑψούσης διὰ τῶν χειρῶν φυτικά θέματα AM 50 1925 σ. 60 ἔξ. Δείγματα ἐκ Γεζέρ αὐτ. εἰκ. 5.

⁴⁸³) M. Ohnefalsch - Richter Kypros the Bible and Homer πίν. LI 6 = V. Müller, Frühe Plastik πίν. XLVII, 437 = Bossert Altsyrien εἰκ. 150. Swedish Cyprus Expedition II pl. CCXXVII 1690, CCXXIX 1716, CCXXXI 2385, CCXXXVI 2316. Μορφή ἐπὶ θρόνου ὑψούσα τὰς χεῖρας πιθανῶς μυκηναϊκῶν χρόνων Milani Studi e Materiali III 1905 σ. 133 εἰκ. 547.

⁴⁸⁴) Demargne La Crète déd. σ. 276.

⁴⁸⁵) Chr. Blinkenberg Lindos 1931 πίν. 80, ἀριθ. 1860, πίν. 83 ἀριθ. 1879, πίν. 87 ἀριθ. 1958.

⁴⁸⁶) Kunze Antike und Abendland II 1946 σ. 95 ἔξ. σ. 98 σ. 100-101 εἰκ. 1 - 4. Δείγματα ἄρρένων καὶ θηλέων μετ' ἐκτεταμένων ἢ ὑψωμένων χειρῶν καὶ Olympia IV πίν. XVI 240 - 1, πίν. XVII 280, 281, 290 (θηλυ). Πβ. AM 36 1911 πίν. 6, 3.

Εἰκ. 1. — Εἰδώλιον ἐκ Βασιλικῶν Ἀνωγείων
καὶ πίναξ ἐκ Παπούρας Λασιθίου.

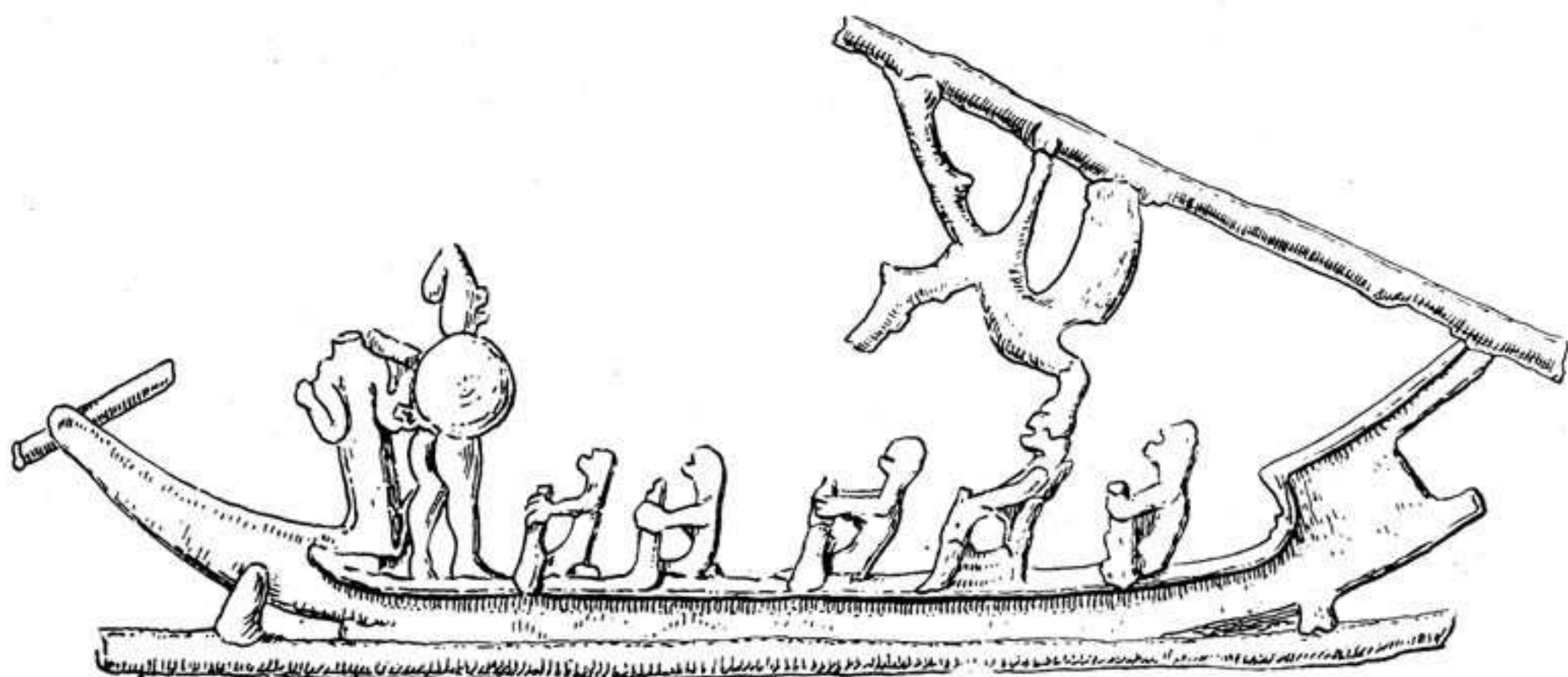
Εἰκ. 2. — Ναυτικὸς τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη.

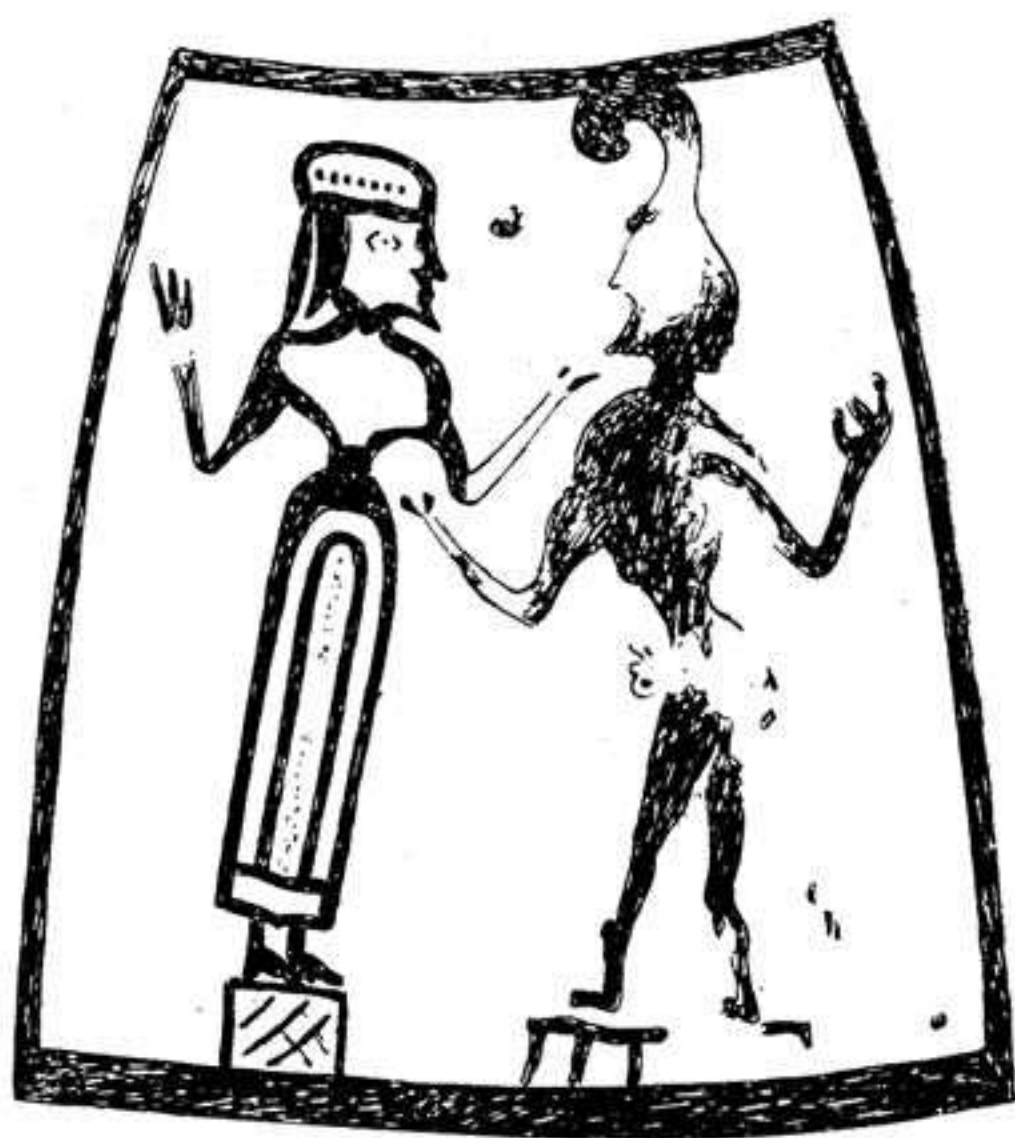
Εἰκ. 3. — Πίναξ ἐκ Μαθισῶν.

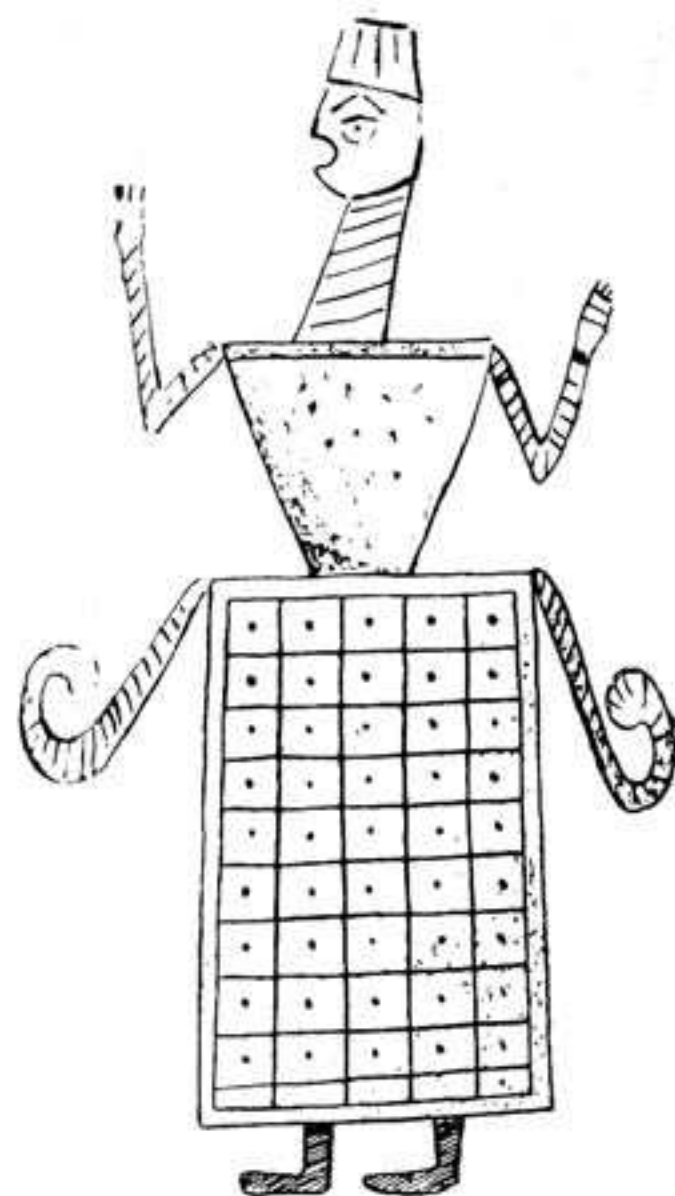
Εἰκ. 4. — Εἰδώλιον ἐκ Λαγοῦ Λασιθίου.

Εἰκ. 1. — Χαλκοῦν πλοιάριον ἐκ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου.

Εἰκ. 2. — Παράστασις ἐπὶ κάλπης ἐκ Κνωσοῦ.

Εἰκ. 3. — Παράστασις ἐπὶ κάλπης ἐκ Φορτέτσας.

εἶναι αὐτὸς ὁ Ζεὺς. Ὡς πρὸς τὴν θήλειαν δέχεται ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ «μιας τῶν παλαιῶν μητρικῶν θεοτήτων» ἢ τῆς Ἥρας. Ἄλλ' ἢ Ἥρα εἶναι ἀναμφιβόλως παλαιὰ μητρικὴ θεότης καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν εἰδωλίων ὡς Ἥρας δὲν θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητος. Τὰ πλεῖστα τῶν ἀναθημάτων τούτων ἀνήκουσιν εἰς τὸν Θ' αἰῶνα, ἀλλ' ὁ τύπος διατηρεῖται καὶ κατὰ τὸν Η'. Πλὴν τῆς στάσεως τῶν ὑψωμένων χειρῶν, προελληνικῆς προελεύσεως εἶναι ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἡ λατρεία Γῆς, Εἰλειθυίας καὶ τοῦ ὄφρεως Σωσιπόλιδος παρὰ τὸ Κρόνιον.

Ἀρκούντως πυκνὰ εἶναι τὰ δείγματα τοῦ τύπου καὶ ἐν Περαχώρᾳ⁴³⁷. Ὁ Payne πραγματευόμενος ταῦτα⁴³⁸ γράφει: «The arms are raised in the gesture regular for standing figures of terracotta in this series until almost the end of the seventh century».

Τὸ θέμα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ τύπου γενικῶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ χώρῳ ἐπραγματεύθη τελευταίως ὁ Bielefeld⁴³⁹ ὅστις, παρὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Payne, λέγει ὅτι τὸ νεῦμα καθίσταται σπάνιον μετὰ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου⁴⁴⁰. Ὁ Bielefeld πραγματεύεται κυρίως παραστάσεις εἰδώλων ἐπὶ ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ Ε' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὁρισμένα τούτων φέρουσι παραστάσεις ἀρχαϊκῶν εἰδώλων τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν⁴⁴¹. Εἰς παράστασιν τοῦ Φιλοκτήτου ἐν Λήμνῳ καὶ τῆς αὐτόθι θυσίας τοῦ Ἡρακλέους τὸ εἰκονιζόμενον εἶδωλον χαρακτηρίζεται δι' ἐπιγραφῆς ὡς «Χρῦση», ἢ ἐπώνυμος θεὰ τῆς Λήμνου, ἣτις συνδέεται πρὸς τὴν Ταυρικὴν Ἄρτεμιν καὶ τὴν Βένδιν τῶν Θρακῶν⁴⁴². Ὁ Bielefeld⁴⁴³ θεωρεῖ τὴν θεὰν ὡς τοπικὴν τμησιν τῆς κοινῆς αἰγαιακῆς θεᾶς καὶ παραλληλίζει πρὸς πῆλινα εἶδωλα ἐκ Λήμνου χρονολογούμενα περὶ τὸ 650 π. Χ, ὧν ἐν ἐδημοσίευσεν ὁ Della Seta.

⁴³⁷) H. Payne Perachora πίν. 87 ἀριθ. 4, πίν. 88 ἀριθ. 5, 15, 16a, πίν. 99 ἀριθ. 140, 152. Τὸ πρῶτον ἐκ τούτων διακοσμεῖται διὰ ζωνῶν ζῶων πιθανῶς οὐχὶ ἀσχέτως πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς μορφῆς ὡς «ποικίας θηρῶν». Ἐπὶ δειγμάτων ὡς τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως σαφῆς ἢ ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων καταγωγή.

⁴³⁸) Αὐτ. σ. 198.

⁴³⁹) Ἐ. ἀ. σ. 379 ἐξ.

⁴⁴⁰) Ἐ. ἀ. σ. 381.

⁴⁴¹) Αὐτ. εἰκ. 1 ἀγγεῖον τοῦ ζωγράφου τῆς Ἀλταμούρας ἐν Λούβρῳ μετὰ παραστάσεως τοῦ Φιλοκτήτου ἐν Λήμνῳ πρὸ εἰδώλου θεᾶς, εἰκ. 2 κρατῆρ ἐξ Ἀρμέντου ἐν Βιέννῃ μετὰ παραστάσεως τῆς θυσίας τοῦ Ἡρακλέους πρὸ εἰδώλου τῆς θεᾶς Χρύσης.

⁴⁴²) Ἡ ἐν Θράκῃ ὑπαρξίς τοῦ τύπου τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἀποδεικνύεται ἐκ μολυβδίνου εἰδωλίου προερχομένου ἐκεῖθεν V. Müller Frühe Plastik πίν. XIII 236.

⁴⁴³) Ἐ. ἀ. σ. 386.

Τὸ εἶδωλον τῆς Λήμνου χρονολογεῖ ὁ τελευταῖος ⁴⁴⁴ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα. Τὸν τύπον ἀνάγει εἰς παράδοσιν μινωϊκὴν, τὸ δὲ κυλινδρικὸν σχῆμα θεωρεῖ ἐπιβίωσιν παλαιῶς ἀνεικονικῆς λατρείας ⁴⁴⁵. Τὰ περιδέροια καὶ ψέλια ἐνθυμίζουσι τὰ μινωϊκὰ εἶδωλα. Ὁ Della Seta ἀμφιβάλλει ἂν τὸ εἶδωλον ἀπεικονίζει θεότητα ἢ λάτριν. Σήμερον ὅποτε τὰ ἐκ Κρήτης δείγματα θεοτήτων ἔχουσι πληθυνθῆ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ὁ θεῖος δὲ χαρακτήρ βεβαιοῦται ἐξ ἑτέρου ἀναλόγου εἰδώλου ἐκ Λήμνου σώζοντος καὶ τμήμα τοῦ πόλου. Ὁ αὐτὸς προτείνει ταύτισιν πρὸς τὴν «Μεγάλην Θεάν», ἣτις κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον ἐλατρεύετο ἐν Λήμνῳ καὶ πρὸς τὴν Ἄρτεμιν - Βένδιν. Τὴν χειρονομίαν ἐρμηνεύει ὡς δηλωτικὴν «χαιρετισμοῦ, ὑποδοχῆς, προστασίας».

Δείγματα τοῦ τύπου ἀρχαϊκῶν χρόνων παραθέτει ὁ Kunze ⁴⁴⁶ παρατηρῶν ὅτι «πήλινα καὶ χαλκᾶ εἶδωλα ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος βεβαιοῦσι τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ τύπου βαθέως ἐντὸς τῆς πρώτης χιλιετηρίδος».

Ὁ Bielefeld ⁴⁴⁷ μνημονεύει ἐπίσης πλεῖστα δείγματα τοῦ τύπου μεταγεωμετρικῶν χρόνων ἐκ τοῦ χώρου τοῦ κλασικοῦ κόσμου περιλαμβάνοντα ἀνδρῆκας καὶ γυναικείας μορφάς. Διὰ τὰς δευτέρας, εἰδικῶς δὲ τὰς παριστοιμένας ἐπὶ ἀναγλύφων πίθων τοῦ Ζ' αἰῶνος λέγει: «ὅτι εἰς πάντα τὰ δείγματα ταῦτα ἀπεικονίζεται μία μεγάλη θεὰ εἶναι τελείως βεβαιοί».

Χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς ἐπὶ πίθων ἐπιβιώσεως τοῦ τύπου εἶναι ἡ θεὰ βοιωτικοῦ πίθου ⁴⁴⁸, ἣτις φέρουσα πόλον, ἐξ οὗ ἐκφύονται κλάδοι, καὶ ἰσταμένη μεταξὺ δύο ἀνορθουμένων βρουχωμένων λεόντων, ὑφοῖ τὰς χεῖρας. Τὴν θεὰν ἐναγκαλίζονται ἢ ὑποβιστάζουσι δύο πολὺ μικρότεροι ἀνθρώπιναι μορφαί. Τὴν θεὰν ἠρμήνευσεν ὁ Wolters ⁴⁴⁹ ὡς Ἄρτεμιν Εἰλείθυιαν τίκτουσαν καὶ ὑποβοηθουμένην πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν δύο γυναικείων μορφῶν. Ὁ αὐτὸς θεωρεῖ τὴν ὕψωσιν τῶν χειρῶν τῆς θεᾶς ὡς ὑποβοηθητικὴν τοῦ τοκετοῦ. Ἀσχέτως τούτου εἶναι

⁴⁴⁴) *Arte Tirrenica di Lenno* AE 1937 σ. 651 ἐξ.

⁴⁴⁵) Πβ. ἄνωτ. σ. 203 ἐξ.

⁴⁴⁶) *E. ἄ. σ. 99.

⁴⁴⁷) *E. ἄ. σ. 387 σημ. 48. Πβ. *Banti Div. Fem.* σ. 13 - 14 ἣτις ἀναφέρει καὶ τὰς παραστάσεις τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἐπὶ ἀττικῶν ἀγγείων. Εἰς τὰ δείγματα τοῦ τύπου γενικῶς δύναται τις νὰ προσθέσῃ τὰς δύο μορφὰς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀρχαϊκοῦ ἀναγλύφου ἐκ Κορίνθου AJA 35 1931 σ. 25 εἰκ. 23. Δείγματα μορφῶν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν φερουσῶν οὐμβόλο, ἀρχαϊκῶν χρόνων, βλ. καὶ εἰς *Technau Jahrb.* 1937 σ. 97 ἐξ. εἰκ. 4, 9, 10.

⁴⁴⁸) AE 1892 πίν. 8 - 9.

⁴⁴⁹) *Αὐτ.* σ. 229 - 230.

πιθανὸν ὅτι ἡ θεὰ ἀπεικονίζεται τίκτουσα, λόγῳ τῶν παρισταμένων γυναικῶν, αἵτινες πιέζουσι τὴν κοιλίαν αὐτῆς. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν ὡς χορευτριῶν⁴⁵⁰ εἶναι ἀπίθανος.

Ἐπὶ ἑτέρου βοιωτικοῦ ἀγγείου ἀπεικονίζεται γραπτῶς θεὰ ἵσταμένη καὶ ἐκτείνουσα τὰς χεῖρας μεταξὺ δύο λεόντων καὶ δύο πτηνῶν. Ὑπὸ τὰς χεῖρας τῆς θεᾶς εἰκονίζεται κεφαλὴ καὶ σκέλος βοός, ἐπὶ δὲ τῆς ἐσθῆτος αὐτῆς ἰχθύς. Ὁ δημοσιεύων⁴⁵¹ θεωρεῖ τὴν μορφήν ταύτην Ἄρτεμιν, πότινιαν θηρῶν. Τὴν παρουσίαν τῶν μελῶν τοῦ βοός ὑπὸ τὰς χεῖρας τῆς θεᾶς συσχετίζει πρὸς τὸν χαρακτηῖρα ταύτης ὡς «ἀρταμίδος», σφαγέως, τὸν δὲ ἰχθὺν θεωρεῖ ὡς ὑποδηλοῦντα τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν θάλασσαν. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι σπουδαιόταται, διότι σώζουσι οὐχὶ μόνον τὴν χαρακτηριστικὴν στάσιν τῆς προελληνικῆς θεότητος, ἀλλὰ καὶ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς γενικῆς κυρίας τῆς φύσεως. Τὰ πρόσωπα τῶν μορφῶν τοῦ ἀναγλύφου πίθου διατηροῦσιν ἐπὶ πλέον ἀναλλοίωτον τὸν πλαστικὸν τύπον τῶν μεγάλων εἰδώλων τῆς ὑστάτης μινωϊκῆς περιόδου.

Θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν μεταξὺ θηρίων καὶ δύο συνοδῶν ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ συγχρόνου πίθου ἐκ Τήνου⁴⁵², ἔτι δὲ ἐπὶ τελευταίως ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ Ν. Κοντολέοντος ἀναγλύφου ἀμφορέως τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου⁴⁵³. Ὁ ἀμφορεὺς προέρχεται ἐξ ἱεροῦ καὶ φέρει παράστασιν θεᾶς πτερωτῆς, καθημένης, ἐχούσης τεταμένας τὰς χεῖρας. Ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέρχεται θεὸς φέρων κεραυνόν. Ὁ ἀνασκαφεὺς ἐρμηνεύει τὸ θέμα ὡς γέννησιν τοῦ Διὸς κατὰ παράδοσιν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε.

Χαρακτηριστικώτατος εἶναι ἐπίσης γραπτὸς πήλινος πίναξ ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, παριστιῶν γυναῖκα ὀρθίαν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν μεταξὺ ὄφεων⁴⁵⁴. Ἡ δημοσιεύουσα Burr⁴⁵⁵ λέγει ὅτι ἡ μορφή δὲν ἀπεικονίζει θνητὴν, διότι φέρει διάδημα, ἐρμηνεύει δὲ τὴν στάσιν ὡς προελληνικὴν ἐπιβίωσιν ἐπανερχομένην μέσῳ Κύπρου καὶ Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ συχνότης τοῦ τύπου ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς ἀρχαῖκούς χρόνους καθιστᾷ λίαν πιθανὸν ὅτι ἐκεῖθεν διεδόθη οὗτος καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἄλλως αὐτὴ ἡ Burr παραβάλλει πρὸς τὸν ἀνάλογον

⁴⁵⁰) Nilsson GGR I σ. 437 σημ. 1.

⁴⁵¹) AE 1892 πίν. 10, 1 σ. 222 - 3. Πβ. R. Hampe Frühe griechische Sagenbilder πίν. 17 σ. 21.

⁴⁵²) Arch. Anz. 1939 σ. 259 εἰκ. 16.

⁴⁵³) ΠΑΕ 1953 σ. 261 ἐξ. εἰκ. 9.

⁴⁵⁴) Cook Zeus III πίν. XXVI: «The snake-goddess (Athena?). Burr Hesperia 2, 1933 σ. 604 ἐξ. εἰκ. 72 ἐξ., Matz GGK I πίν. 283 α.

⁴⁵⁵) Ἐ. ἀ. σ. 608.

κρητικὸν πίνακα τῆς Μαθιάς, ἐπίσης δὲ πρὸς τὴν κάλπην τῆς Κνωσοῦ καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐξ Ἀρχάδων μετὰ θεᾶς φερούσης τὸ ἱερὸν δένδρον Ἡ ἀποψις αὐτῆς περὶ ἀνατολικῆς προελεύσεως τοῦ τύπου εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν γνώμην τῆς ἰδίας περὶ μινωϊκῆς προελεύσεως τῶν ἀρχαϊκῶν κρητικῶν δειγμάτων, ἐπίσης δὲ πρὸς τὴν ἀποψιν αὐτῆς ὅτι τὸ ἱερὸν, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ἡ πλάξ, ἀνήκεν εἰς «μορφὴν τινὰ τῆς κρητικῆς λατρείας τῆς Μητρὸς Γῆς, ἣτις εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ἀττικὴν». Εἶναι φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ χειρονομία εἰσήχθη ἐκ τοῦ τόπου προελεύσεως τῆς λατρείας. Ἡ παρουσία τῶν ὄψεων εἶναι ἐπίσης διδακτικὴ περὶ τούτου⁴⁵⁶. Διὰ τὴν ἐκ Κρήτης διάδοσιν τοῦ τύπου τῆς θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ παράστασις τεμαχίου γεωμετρικοῦ ἀγγείου ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους, ἐνθα πλησίον μορφῶν μεθ' ὑψωμένων χειρῶν ἀπεικονίζεται διπλοῦς πέλεκυς⁴⁵⁷. Ἐρευνῶσα περαιτέρω περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς τοῦ ἀττικοῦ πίνακος ἡ Butt λέγει ὅτι εἶναι ἀμφίβολον ἂν αὕτη ἐλέγετο Ἀθηνᾶ, Δήμητρα, Ἄρτεμις ἢ Γοργώ, καταλήγει δὲ εἰς τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ σκοτεινῆς θεότητος, ἣν παραβάλλει πρὸς τὰς Σεμνάς⁴⁵⁸, αἵτινες εἶναι πιθανῶς πολλαπλασιασμὸς καὶ ἐπιβίωσις τῆς προελληνικῆς θεᾶς.

Ὁ Matz ἀσχολεῖται ἐκτενέστερον περὶ τὸ θέμα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ τύπου κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους θεωρῶν τοῦτον προελληνικῆς προελεύσεως⁴⁵⁹. Πιστεύει ὅτι ὁ τύπος ἐπεβίωσεν ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τῆς χαλκῆς περιόδου καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τῶν εἰδώλων τῶν ἱερῶν τῆς Κνωσοῦ, διὰ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν προδαιδαλικῶν χρόνων τοῦ Ζ' αἰῶνος. Τὴν χειρονομίαν θεωρεῖ ὡς ἔκφρασιν τῆς ἐπιφανείας τῆς θεότητος⁴⁶⁰, σύμφωνον πρὸς τὸν ἐκστατικὸν χαρακτῆρα τῆς προελληνικῆς θρησκείας. Ἀπὸ τῆς δαιδαλικῆς ἐποχῆς, ὁ τύπος καθίσταται ἐξαιρετικῶς σπάνιος⁴⁶¹.

⁴⁵⁶) Πρὸς ὄφεις συνδυάζονται γυναῖκες ὑψοῦσαι τὰς χεῖρας καὶ ἐπὶ ἀναγλύφου ἀγγείου ἐκ Κεραμεικοῦ AJA 1932 σ. 199 εἰκ. 6 ἐξ. 1934 σ. 216, Matz ἔ. ἀ. I πίν. 218 - 9

⁴⁵⁷) Αὐτ. πίν. 27 β.

⁴⁵⁸) Ἔ. ἀ. σ. 638.

⁴⁵⁹) Ἔ. ἀ. σ. 483.

⁴⁶⁰) Αὐτόθι.

⁴⁶¹) Φαίνεται ὅτι ὁ τύπος δὲν ἐλησμονήθη τελείως, πβ. τὰ ἐξ Ἄργους εἰδώλια τοῦ Ε' αἰῶνος. Ἀρχ. Δελτ. 15 σ. 23 σ. 25 εἰκ. 7 - 8 εἰκ. 11 καὶ παρένθ. πίναξ I. Κατὰ τὴν δημοσιεύουσαν Σ. Καρούζου ἡ στάσις ἔχει θρησκευτικὴν σημασίαν. Ὁ τύπος ἀποτελεῖ πιθανῶς μυκηναϊκὴν ἐπιβίωσιν πβ. τὰς μυκηναϊκὰς «ἀρρηφόρους» ἐκ τάφου τῆς Σκοπέλου Πλάτων Κρητικά Χρονικά Γ' 1919 σ. 532 ἐξ. πιν. 11' εἰκ. 2. Εἰς τὰ δείγματα ταῦτα δύναται πάν-

Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Α Ι

Ἡ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκτυπώσεως τῆς ἐργασίας περατωθεῖσα ἀνασυγκρότησις τῆς θραυσθείσης κατὰ τὸν πόλεμον πηλίνης λάρνακος τῆς Μιλάτου ἐπέτρεψε τὴν ἐκ νέου μελέτην τῆς ἐξετασθείσης ἀνωτέρω σ. 218 παραστάσεως μορφῆς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρήσεως τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. Πλάτωνος ἐβεβαιώθη τελείως ὅτι τὸ δεξιὰ τῆς μορφῆς εἰκονιζόμενον ἀντικείμενον δὲν εἶναι ἀσπίς οὔτε ἐπανάληψις τοῦ «rock pattern», ἀλλὰ μέγα ἀγγεῖον. Τοῦτο εἶχεν ἀνεγνωρισθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ καταγράψαντος τὴν λάρνακα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Μουσείου Ξανθουδίδου, ἔνθα ὑπ' ἀριθ. 1216 (καὶ ἐν δευτέρῳ καταγραφῇ 1617) περιγράφεται τὸ ἀντικείμενον ὡς «μέγα ἀγγεῖον» καὶ «ἀμφορεύς». Ἡ ἀνωτέρα καμπύλη εἶναι βεβαίως λαβή: αὕτη κάμπτεται ἀποτόμως πρὸς τὰ κάτω ὥστε νὰ ἀποκλείηται νὰ εἶναι λοβὸς ἀσπίδος καὶ (ἀντιθέτως πρὸς τὴν γάστραν) δὲν πληροῦται ἐσωτερικῶς. Σαφῶς δηλοῦται ἡ βάσις τοῦ ἀγγείου, ἀνεγνωρίσθησαν δὲ τώρα καὶ σαφῆ ἵχνη τοῦ λαιμοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Evans (Prehist. Tombs of Knossos σ. 99 σημ. α) εἶχεν ἀντιληφθῆ τὴν δυσκολίαν πρὸς παραδοχὴν τοῦ σχήματος ὡς ἀπεικονίζοντος ἀσπίδα. Ἡ παράστασις ἀγγείων ἐπὶ τῆς λάρνακος τῆς Ἀγίας Τριάδος ἀποτελεῖ πειστικὸν παράλληλον. Προσφορὰ σπονδῆς πρὸς θεῖαν μορφὴν κατερχομένην ἀνωθεν εἶναι τὸ θέμα τῆς παραστάσεως. Ἡ σύνδεσις πρὸς τὰς μετεώρους μορφὰς τῶν χρόνων ἀκμῆς (πβ. RGPT σ. 176, 15) εἶναι βεβαία.

Νέα ἐξέτασις τοῦ δακτυλίου τῶν Ἰσοπάτων παρέσχε νέας ἐνδείξεις ὑπὲρ τῆς ὑποστηρικθείσης ἀνωτέρω σ. 232 ἀπόψεως ὅτι ἡ θεὰ εἶναι ἢ παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον (ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου) ἵσταμένη μορφή: Ἐκ τῶν ἀπεικονιζομένων μορφῶν μόνον αὕτη φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σύμβολον: τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως σαφὲς ἐν τῇ φωτογραφικῇ μεγεθύνσει, ἀλλ' ἀποδίδεται καίτοι οὐχὶ τελείως ἀκριβῶς καὶ διὰ τοῦ παρεχομένου ἐν PM III εἰκ. 38 σχεδιάσματος. Ὁ πλησίον τῆς μορφῆς εἰκονιζόμενος ὀφθαλμός, ἀναμφιβόλως σύμβολον παρουσίας τῆς θεότητος, βλέπει πρὸς τὰ ἀριστερά· ἀλλ' οὕτω βλέπει καὶ ἡ μορφὴ⁴⁰², ὡς δηλοῦσιν οἱ ἄνω τοῦ μετώπου βόστρουχοι, ἐνῶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι γυναῖκες εἶναι ἐστραμ-

τως νὰ μὴ εἶναι ἄσχετος ἡ στάσις πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βασταζόμενον. Πβ. καὶ Winter Typen II 1903 σ. 61, 4, σ. 126, 8. Ἡ εὐλογητικὴ ὑψωσις τῆς ἐξέρας τῶν χειρῶν θεοῦ ἢ ἥρωος ἐπανευρίσκεται κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἐπὶ ἀτικοῦ ἀναγλύφου ἐν Δρέσδη Bielefeld ἔ. ἀ. εἰκ. 7.

⁴⁰²) Πβ. διὰ τὴν θέσιν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεότητα τὸν δακτύλιον τοῦ Ashmolean Museum Persson RGPT σ. 171, ἀριθ. 1.

μέναι πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ⁴⁶³. Δὲν νομίζω ὅτι δύναται τις νὰ θεωρήσῃ τὰ ἀνωτέρω τυχαῖα, ἀφοῦ συμπίπτει ἢ οὔτω ἔξαιρομένη μορφή νὰ ποιῇ καὶ τὴν τυπικὴν χειρονομίαν τῆς θεότητος.

Μεταξὺ τῶν σφραγιδολίθων καὶ σφραγισμάτων τῶν χρόνων ἀκμῆς, τῶν μνημονευθέντων ἐν σελ. 231 ἔξ. δέον νὰ συγκαταλεγῇ καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 774 κυλινδρική σφραγὶς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου προερχομένη ἐκ τοῦ XVIII τάφου τοῦ Μόχλου, ἣτις ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας φέρει μορφήν καθημένην ὑποῦσαν ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Τὴν αὐτὴν στάσιν ἔχει μορφή ἐπὶ χαλκοῦ δακτυλίου ἐκ Γουρνιῶν (ἀριθ. Μουσείου Ἡρακλείου 970) φέρουσα ἐσθῆτα καὶ καθημένη δεξιὰ ἱεροῦ δένδρου ἐκφυομένου ἐκ βράχων, ὅπερ ἀπεικονίζεται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δακτυλίου. Ἀριστερὰ τοῦ δένδρου (ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου) μικρὰ γυναικεία μορφή κατερχομένη ἀνωθεν. Ἐπίσης ἡ ὑπ' ἀριθ. 226 σφραγὶς ἐκ τῶν γεωμετρικῶν τάφων Κνωσοῦ ἀπεικονίζει θεὰν ἐκτείνουσαν καὶ ἔλαφρῶς ὑποῦσαν τὰς χεῖρας, ἰσταμένην μεταξὺ διαφόρων δυσδιακρίτων συμβόλων, πιθανῶς τρίτωνος, κεράτων, πτηνοῦ καὶ βουκρανίου. Μορφήν μετὰ «snake frame» ἔχομεν τώρα καὶ ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀρ. 1753 σφραγίδος ἐκ Σητείας.

Ἡ ἄποψις τοῦ Nilsson, περὶ ἧς ἀνωτέρω σ. 258 - 9 ὅτι δὲν εἶναι πιθανὴ ἢ διὰ διασπάσεως πορεία ἐκ τῆς ἐνιαίας θεότητος εἰς τὴν πολυθεΐαν, εὐρίσκει ἰσχυρὸν ἐμπόδιον εἰς τὸ ὅτι τὸ αὐτὸ φαινόμενον διαπιστοῦται ἐν Μεσοποταμίᾳ. Τοῦτο ἀνέπτυξεν ἀποδεικτικῶς ὁ Frankfort (Cylinder Seals σ. 112 - 3). Κατ' αὐτὸν τὰ ἀπαντῶντα εἰς ἐπιγραφὰς τῆς τρίτης χιλιετηρίδος ὀνόματα θεοτήτων «are in many cases designations of one male and one female deity». Εἰς τὴν πρωτοδυναστικὴν καὶ ἀκκαδικὴν πόλιν εἰς Tell Asmar ὑπῆρχεν «one single shrine dedicated to the Mother - Goddess and a male god of fertility». Ἐπομένως ἐν Μεσοποταμίᾳ ἡ ἀρχικὴ κατάστασις δὲν εἶναι ἡ πολυθεΐα, ὡς πιστεύει ὁ Nilsson. Ἡ διάσπασις ἐπέρχεται κατὰ τὸν Frankfort ἐκ τοῦ τονισμοῦ ὠρισμένης ιδιότητος καὶ ἐκ τοῦ τόπου. Εἰς τὸ τέλος τῆς τρίτης χιλιετηρίδος ἔχομεν ἤδη πάνθεον: τὸ σημιτικὸν στοιχεῖον μὴ κατανοοῦν ἐπαρκῶς τὴν σουμεριακὴν θρησκείαν ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην. Ἀνάλογος ὑπῆρξεν, ὡς εἶδομεν, ἐν Κρήτῃ ὁ ρόλος τῶν Ἀχαιῶν.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

⁴⁶³) Διὰ τὴν εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον θέσιν μιᾶς ἐκ τούτων, πβ. τὰς χορευτρίδας τοῦ ἱεροῦ ἄλσους ΡΜ III πίν. XVIII. Ἡ θέσις αὕτη σημαίνει ἐπομένως ἀπλῶς ὅτι ἡ μορφή ἰσταται κατὰ τι μακρότερον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Σημειοῦνται τὰ μᾶλλον συνδεόμενα πρὸς τὰ ἐξετασθέντα ζητήματα βιβλία καὶ ἄρθρα. Τὰ λοιπὰ χρησιμοποιηθέντα δημοσιεύματα μνημονεύονται ἐν ταῖς σημειώσεσιν).

- Ἀλεξίου Στυλ. Πρωτογεωμετρικὸς ναῖσκος τῆς Συλλογῆς Γισμαλάκη, Κρητικὰ Χρονικὰ Δ' 1950 σ. 441 ἔξ.
- Banti L. I culti minoici e greci di Haghia Triadha, Annuario III - V nuova serie 1941 - 3 σ. 9 ἔξ.
- » Divinità Femminili a Creta nel Tardo Minoico III, ἀνάτυπον ἐκ Studi e Materiali di Storia delle Religioni XVII 1941.
- Beazley J. D. - Payne H. - Price E. Corpus Vasorum antiquorum, Great Britain fasc. 9, Oxford fasc. 2, σ. 54.
- Bielefeld E. Götterstatuen auf Vasenbildern, Wissenschaftliche Zeitschrift der E. Moritz Arndt Universität Greifswald IV 1954 - 5 Gesellschafts - und sprachwissenschaftliche Reihe Nr 4 - 5.
- Biesantz H. Kretisch - Mykenische Siegelbilder 1954.
- » Die minoischen Bildnisgemmen, Marburger Winkelmann Programm 1958 σ. 11 ἔξ.
- Blegen C. Prosymna I - II 1937.
- Blinkenberg Lindos 1931.
- Bossert H. Altkreta 1923.
- » Altsyrien 1951.
- Brock J. K. Fortetsa 1957.
- Burr D. A geometric house and protoattic votive deposit, Hesperia 2 1933 σ. 604 ἔξ.
- Chadwick J. The Decipherment of Linear B 1957.
- » Πόντια, Minos V 1957 σ. 117 ἔξ.
- Chapouthier F. Les dioscures au service d' une déesse 1935.
- Collignon M. De l' origine du type des pleureuses, Revue des Études Grecques 16 1903 σ. 305 ἔξ.
- Contenau G. Manuel d' archéologie orientale I - IV.
- » La glyptique syro - hittite 1922.
 - » La civilisation d' Assur et de Babylone 1951.
- Della Seta Arte tirennica di Lenno, Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς 1937 σ. 629 ἔξ
- Demargne P. La Crète dédalique 1947.
- » Crète - Égypte - Asie, Annales de l' École des Hautes Études de Gand II 1938 σ. 31 ἔξ.
 - » Deux représentations de la déesse minoenne, Mélanges Glotz I σ. 305 ἔξ.
- Dhorme E. Les religions de Babylonie et d' Assyrie, Mana, 1949.
- Dussaud R. Les civilisations préhelléniques σ. 377 ἔξ.
- » Les religions des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens, Mana, 1949.
- Erman A. Die ägyptische Religion 1909.
- Evans A. The Palace of Minos I - IV.
- » Mycenaean Tree and Pillar Cult JHS XXI 1901 σ. 99 ἔξ.

- Evans A. The Tomb of the Double Axes, *Archaeologia* LXV 1914.
 > The Prehistoric Tombs of Knossos, *Archaeologia* LIX 1906.
 > Knossos Excavations, *BSA* VIII 1901 - 2 σ 93 ἔξ.
- Farnell L. R. Cretan Influence in Greek Religion, *Essays in Aegean Archaeology* presented to Sir A. Evans 1927.
- Frankfort H. *Cylinder Seals* 1959.
- Frödin-Persson *Asine* 1938.
- Furumark Arne *The Mycenaean Pottery* 1941.
 > *The Chronology of Mycenaean Pottery* 1941.
 > *Linear A und die altkretische Sprache* 1956.
- Ghali-Kahil L. *Les enlèvements et le retour d' Hélène* 1955.
- Gressmann H. *Die orientalischen Religionen im hellenistisch - römischen Zeitalter* 1930.
- Grundmann K. *Figürliche Darstellungen in der neolithischen Keramik*, *Jahrbuch des Deutschen Arch. Instituts* 68 1953 σ. 29 ἔξ.
- Halbherr F. *Researches at Praesos* *AJA* 1901 σ. 382.
- Halbherr F. - Orsi P. *Antichità dell' Antro di Zeus Ideo, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Museo di antichità classica* II 1888.
- Hall H. R. *Aegean Archaeology* 1915.
- Hall E. H. *Excavations in Eastern Crete, Sphoungaras*, *University of Pennsylvania, The Museum Anthropological Publications* III 2, 1912.
 > *Excavations in Eastern Crete, Vrokastro*, *University of Pennsylvania, The Museum Anthr. Publications* III 3, 1914.
- Hampe R. *Frühe griechische Sagenbilder* 1936
- Hastings *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. *Αϋθϋ. Hand-gesture.
- Hoernes-Menghin *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa* 1925.
- Hogarth D. G. *Aegean Religion*, *Hastings Encycl. of Religion and Ethics* I 143.
 > *The Zakro Sealings*, *Journal of Hellenic Studies* XXII 1902 σ. 76 ἔξ.
- Hood S. - De Jong P. *Warrior Graves*, *Annual of the British School at Athens* 1952 σ 272 - 3.
- Jean Ch. *La religion sumérienne d' après les documents sumériens antérieurs à la dynastie d' Isin* 1931.
- Karo G. *Religion des ägäischen Kreises*, *Haas M. Bilderatlas zur Religionsgeschichte* 1925.
 > *Die Schachtgräber von Mykenai* 1930 - 33.
- Kinch K. F. *Vroulia* 1914 στ. 32
- Κοντολέων Ν. *'Ανασκαφή ἐν Τήνῳ, Πρακτικὰ τῆς 'Αρχαιολ. 'Εταιρείας* 1953 σ. 264 ἔξ.
- Κτιστόπουλος Κ. *A Contribution to the Problem of Minoan Script* 1945.
- Kunze E. *Zeusbilder in Olympia*, *Antike und Abendland* II 1946 σ. 95 ἔξ.
- Levi D. *Arkades*, *Annuario* X - XII 1927 - 9.
 > *Le cretule di H. Triada*, *Annuario* VIII - IX 1925 - 6 σ. 71.

- Levi D. Gleanings from Crete, American Journal of Archaeology 1945 σ. 275.
- › La dea micenea a cavallo, Studies presented to D. M. Robinson σ. 108 ἐξ.
 - › Attività della Scuola Archeologica Italiana di Atene nell' anno 1954, Bolletino d' Arte II Aprile - Giugno 1955 σ. 145.
 - › Attività della Scuola Arch. Italiana di Atene nell' anno 1955, Boll. d' Arte III Luglio - Settembre 1956 σ. 254.
 - › Una gemma cretese micenea Ἀρχ. Ἐφημερίς τόμος εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου Γ' σ. 7 ἐξ.
- Mariani L. Antichità cretesi, Monumenti antichi VI 1896 στ. 22.
- Μαρινᾶτος Σπ. Γοργόνες καὶ Γοργόνεια, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1927-8 σ. 7 ἐξ.
- › Αἱ μινωϊκαὶ θεαὶ τοῦ Γάζι, Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς 1937 σ. 278 ἐξ.
 - › Ausgrabungen und Funde auf Kreta, Archäol. Anzeiger 1934 σ. 246 ἐξ.
 - › Παγκαλοχώρι, Παράρτημα 15 τόμου Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου 1933 - 5 σ. 55 ἐξ.
 - › Numerous Years of Joyful Life from Mycenae, Annual of the British School XLVI 1951 σ. 102 ἐξ.
 - › Ἡ κρητομυκηναϊκὴ θρησκεία, πολυγραφημένοι παραδόσεις 1948.
- Matz Fr. Die frühkretischen Siegel 1928.
- › Geschichte der griechischen Kunst I 1950.
 - › Kreta, Mykene, Troia (Grosse Kulturen der Frühzeit) 1956.
 - › Aegeis, Handbuch der Archäologie IV 1950 σ. 273.
 - › Zu den Sphingen von Yerkaru, ἀνάτυπον ἐκ Marburger Winkelmann Programm 1957 σ.
 - › Göttererscheinung und Kultbild im minoischen Kreta, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1958 Nr 7, Akademie der Wiss. in Mainz σ. 385 ἐξ. *
- Milani L. A. L' arte e la religione preellenica, Studi e Materiali di Archeologia e Numismatica III 1905 σ. 114 ἐξ.
- Μυλωνᾶς Γ. Μυκηναϊκὰ εἰδώλια, Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1954 - 5 σ. 139 ἐξ.
- › Seated and Multiple Mycenaean Figurines The Aegean and the Near East (Studies H. Goldman) σ. 119 ἐξ.
 - › Ancient Mycenae 1957.
- Müller Val. Frühe Plastik in Griechenland und Kleinasien 1929.
- › Kultbild, ἄρθρον ἐν Pauly - Wissowa Real - Encyclopädie suppl. 5, 1931.
- Nilsson M. The Minoan Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion 1950.
- › Geschichte der griechischen Religion I - II 1941 - 1950.
 - › A History of Greek Religion 1956.
 - › Die Eleusinische Gottheiten, Opuscula Selecta II 1952 σ. 542 ἐξ.

*) Διὰ τὰς παραπομπὰς ἡμῶν ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ ἀριθμοὶ σελίδων τοῦ ἀνατύπου.

- Palmer Linear A und Luvian, Transactions of the Philological Society 1958 σ. 75 ἔξ.
- Παπαδημητρίου Ἰ. Ἀνασκαφή ἐν Μυκῆναις, Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1954 σ. 267.
- Παπασπυροῖδη Καρούζου Σ. Ἀνασκαφή τάφων τοῦ Ἄργου, Ἀρχ. Δελτίον 15 1933 - 5 σ. 16 ἔξ.
- Payne H. Early Greek Vases from Cnossos, Annual of the British School XXIX 1927 - 8 σ. 287.
- » Perachora
- Pendlebury J. D. Archaeology of Crete 1939.
- » - Money Coultts M. B. Excavations in the plain of Lasithi II, Annual of the British School XXXVIII 1937 - 8.
- Pernier L. Di una città ellenica arcaica scoperta a Creta, ἀνάτυπον ἐκ Bolletino d' Arte II 12, 1908.
- » Scavi e scoperte, Ausonia I 1906 σ. 119 - 120.
- Persson A. The Religion of Greece in Prehistoric Times 1942.
- » The Royal Tombs at Dendrà near Midea 1931.
 - » New Tombs at Dendrà 1942.
- Picard Ch. Les religions préhelléniques. Crète et Mycènes, Mana 1948
- » Sur un signe de l'écriture minoenne, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1937 σ. 83 ἔξ.
 - » Les origines du polythéisme hellénique.
- Πλάτων Ν. Nouvelle interprétation des idoles - cloches du MM I, Mélanges Picard 1949 σ. 833 ἔξ.
- » Τὸ ἱερόν Μαζᾶ, Κρητικὰ Χρονικὰ Η' 1954 σ. 96 ἔξ.
 - » Inscribed libation vessel, Minoica 1957 σ. 305 ἔξ. σ. 438.
 - » Τὰ μινωϊκὰ οἰκιακὰ ἱερά, Κρητικὰ Χρονικὰ Η' 1954 σ. 428 ἔξ.
- Przyluski J. La grande déesse 1950.
- Quitta Krötendarstellungen in der Bandkeramik. Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte No 2, Varia Praehistorica σ. 51 ἔξ.
- Reusch H. Minoica (Festschrift Sundwall) 1958 σ. 354.
- Schachermeyr Fr. Die ältesten Kulturen Griechenlands 1955
- Schaeffer Cl. Ugaritica I 1939, II 1949.
- Schäfer-Andrae Die Kunst des alten Orients, Probyläen-Verlag 1925
- Schweitzer Gnomon 4 1928 σ. 178 ἔξ. (ἀνάλυσις τῆς MMR τοῦ Nilsson)
- Seager R. Explorations in the island of Mochlos 1912 σ. 58.
- Sittl Die Gebärden der Griechen und Römer.
- Stella L. A. La religione greca nei testi micenei, Numen V 1958 σ. 18 ἔξ.
- Swindler M. The Goddess with upraised hands, περίληψις εἰς American Journal of Archaeology 1941 σ. 87.
- Townsend-Vermeule E. Mythology in Mycenaean Art E. The Classical Journal 1958 σ. 106.
- Τσοῦντας Χρ. Ἀνασκαφαὶ τάφων ἐν Μυκῆναις, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1888 σ. 121 ἔξ.
- » Κυκλαδικὰ II, Ἀρχ. Ἐφημερίς 1899 στ. 123 - 4.
- Tech nau W. Die Göttin auf dem Stier, Jahrbuch 52, 1937 σ. 76 ἔξ.
- Ventris M. - Chadwick J. Documents in Mycenaean Greek 1956.

- Wace A. Chamber Tombs at Mycenae, *Archaeologia* LXXII 1932 σ. 200
 » Mycenae 1949.
- Wilde S. Mykenische Götterbilder und Idole, *Athenische Mitteilungen* XXVI 1901 σ. 247 ἐξ.
- Williams B. The Cult Objects ἐν Boyd-Hawes H. Gournia 1908 σ. 47 ἐξ.
- Wolters P. Βοιωτικαὶ ἀρχαιότητες, *Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς* 1892 σ. 213 ἐξ.
- Ξανθοῦδίδης Στ. Μητραι ἀρχαῖαι ἐκ Σητείας, *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* 1900 σ. 26 ἐξ.
 » Cretan Kernoi, *Annual of the British - School* XII σ. 15 ἐξ.
- Xenaki-Sakellariou A. Les cachets minoens de la collection Giamalakis 1957 σ. 81.
- Yaluris N. Athena als Herrin der Pferde, *Museum Helveticum* 7, 1950 σ. 19 ἐξ.
- Zervos Chr. L' art de la Crète néolithique et minoenne 1956.
 » L' art des Cyclades 1957.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

- AE: *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.*
- AJA: *American Journal of Archaeology.*
- AM: *Athenische Mitteilungen.*
- Ann.: *Annuario della Scuola Archeologica Italiana di Atene.*
- Ἀρχ. Δελτ. Παρ.: *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Παράρτημα.*
- Arch Anz: *Archäologischer Anzeiger.*
- Arch. of Crete: *Pendlebury, Archaeology of Crete.*
- BCH: *Bulletin de Correspondence Hellénique.*
- BSA: *Annual of the British School at Athens.*
- Cyl. Seals: *Frankfort, Cylinder Seals.*
- CVA: *Corpus vasorum antiquorum.*
- Div. Fem: *Banti, Divinità Femminili nel Tardo Miceneo a Creta.*
- Ἐπ. Φιλ. Σχ Πανεπ. Ἀθηνῶν: *Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.*
- GGR: *Nilsson, Geschichte der griechischen Religion.*
- Jahrb.: *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts.*
- JHS: *Journal of Hellenic Studies.*
- MMR: *Nilsson, The Minoan Mycenaean Religion.*
- Mon Ant: *Monumenti antichi.*
- ΠΑΕ: *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.*
- PM: *Evans, The Palace of Minos.*
- RE: *Pauly - Wissowa, Real - Encyklopädie der klassischen Altertums-wissenschaft*
- Rel. Préhell.: *Picard, Les religions préhelléniques.*
- RGPT: *Persson, The Religion of Greece in Prehistoric Times.*
- Scr Min: *Evans, Scripta Minoa.*
- St. e Mat: *Milani, Studi e materiali di archeologia e numismatica.*
- V. Tombs.: *Ξανθοῦδίδου, The Vaulted Tombs of Mesarà.*